

საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიის ნარკვევები

წიგნი II

*(ქართველოლოგიის, კუმანიტარული და სოციალური
მეცნიერების ფონდის მიერ დაფინანსებული
გრანტით – „რუსული კოლონიალიზმი
საქართველოში“
(№016-08) შესრულებული ნაშრომი)*

გამომცემლობა „ენიკერსალი“
თბილისი 2008

კრებულში დაბეჭდილ სტატიებში ასახულია რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის მიმე შედეგები საქართველოში, სოციალ-ეკონომიკურ და კულტურულ-საგანმანათლებლო სფეროში მიმდინარე პროცესები, ქართველი ხალხის ბრძოლა დაკარგული ეთნოისტორიული და სულიერი ფასეულობების აღდგენისა და დაცვისათვის.

წარმოდგენილი მასალები ნათლად წარმოაჩენენ მოწინავე ქართული საზოგადოებრივი აზრის შეურიგებლობას რუსეთის კოლონიური დამპყრობლური პოლიტიკისადმი, რეჟიმის აგრესიულ და ძალმომრეობით ხასიათს.

რედაქტორი: ა. დაუშვილი

რეცენზენტები: ლ. ნანიკაშვილი

მ. ჯაფარიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: მარიამ ბუტიკაშვილი

© საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიის
ნარკვევები, 2008

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2008

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@interneT.ge

ISBN 978-9941-12-297-2

რედაქტორის წინასიტყვა

ეს კრებული მეორე ნაწილია ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული გრანტით შესრულებული ვრცელი ნაშრომისა – „რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში“.

რუსული კოლონიალიზმის ისტორიის საკითხების კვლევას საქართველოში დიდი ხნის ტრადიცია აქვს. ქართველ ისტორიკოსებს და სხვა დარგის სპეციალისტებს ამ თემაზე უამრავი ნაშრომი შეუქმნიათ, სადაც დამკერობელი რუსეთის იმპერიული პოლიტიკა, ქართველი ერის ისტორიული და კულტურული ტრადიციების დისკრიმინაცია მეტ-ნაკლებად აისახა. მიუხედავად ამისა, საკვლევი თემის ირგვლივ ბევრი მასალა, წარმოდგენილი ნარკვევით, პირველად შემოდის სამეცნიერო ბრუნვაში, არანაკლებ მნიშვნელოვანია უკვე ცნობილ მოვლენათა ახლებური გააზრება-შეფასება, ავტორთა მიერ შემოთავაზებული ისტორიულ პროცესთა ინტერპრეტაციები.

კრებულში შესული პუბლიკაციები წარმოაჩენენ რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის უხეში გამოვლენის შემთხვევებს, ააშკარავენ რუსული იმპერიალიზმის ფარულ მიზნებსა და ამოცანებს საქართველოში. მკითხველი გაეცნობა თუ რა დიდი განსხვავება იყო რუსეთისა და ევროპული კოლონიალიზმის მართვის მეთოდებში: საქართველოში მეტროპოლიიდან იგზავნებოდნენ უვიცი, უხეში, მექრთამე და უგულო მოხელეები, რომლებიც მართვის ყველაზე მიუღებელი წესებით მოქმედებდნენ. რუსეთი დაპყრობილ ტერიტორიებს იმორჩილებდა ტლანქი სამხედრო-ბიუროკრატიული მანქანის საშუალებით, საოკუპაციო ჯარით, ექსპლუატაციას უწევდა ქვეყნის ბუნებრივ სიმდიდრეებს, ამცირებდა მის ისტორიასა და მწერლობას, იმპერიულ მიდგომას იჩენდა თვით ეკლესიის მიმართ, თუმცა ქართველი ერი საუკუნეების მანძილზე, ერთმორწმუნეობისა და მართლმადიდებლური აღმსარებლობის გამო მიისწრაფვოდა ჩრდილოელი მეზობლისაკენ.

თემამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა დღეს, როდესაც გაცხადდა თანამედროვე რუსეთის წარსულთან

იდენტური იმპერიული ამბიცია, განხორციელდა საქართველოს ტერიტორიების ახალი ოკუპაცია – ანექსია. ნაშრომში გამოვლენილი რუსული აგრესიის სახე და მეთოდები, ნათელს ხდის იმ ისტორიულ საფუძვლებს, რასაც მოჰყვა დღევანდელი რუსეთის აგრესიული ქმედება საქართველოს მიმართ.

უფრო ნათლად რომ გამოიკვეთოს თანამედროვე რუსეთის, როგორც ოკუპანტის სახე, პროექტის ფორმატით შესრულებული ნარკვევების გარდა, დამატებითი სახით, წიგნში შეეიტანეთ სამი წერილი, სადაც ნაჩვენებია რუსეთის გამორჩეული დამპყრობლური მიზნები საქართველოს მიმართ, დემოგრაფიული ექსპანსიის, ცარიზმისა თუ საბჭოთა ტოტალიტარული რეჟიმის მიერ ჩვენი ქვეყნის დაპყრობისათვის მოწყობილი აშკარა თუ დიპლომატიური ომის დეტალები.

კრებული გათვალისწინებულია სპეციალისტებისა და საქართველოს ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველებისათვის. ყველა შენიშვნას და სურვილს ავტორები სიამოვნებით მიიღებენ და შემდგომ გამოცემებში გაითვალისწინებენ.

ალექსანდრე ბენდიანიშვილი

რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში და
ძართული საზოგადოებრივი აზრი
(XIX საუკუნე)

რუსეთის იმპერატორებმა 1800-1810 წლებში ქართველს ერს წაართვეს სუვერენული უფლებები და ბაგრატიონთა საგვარეულოს ღვთისგან ბოძებული მეფობა. საქართველო გამოაცხადეს რუსეთის იმპერიის ნაწილად და ახლად დაპყრობილი ქვეყნის მართვა-გამგეობის სადავეები თავის მოხელეებს ჩააბარეს.

აღმოსავლეთ საქართველოში რუსული მმართველობის შექმნა-ჩამოყალიბება 1802 წელს დაიწყო. ოკუპანტები ანგარიშს არ უწევდნენ ქართველი ხალხის კულტურულ და ყოფით თავისებურებებს. დიდი და მცირე მოხელეები მედიდურად ზემოდან დაპყრებდნენ დაპყრობილ ხალხს და მისი ქვეყნის ღირებულებას რუსეთის სახელმწიფოებრივ და პირადი ინტერესების პრიზმაში ხედავდნენ.

რუსულ ხელისუფლებას, უკვე 1802 წლიდან ოპოზიციაში ჩაუდგნენ ბაგრატიონი უფლისწულები და თავადაზნაურნი. მათი ხელმძღვანელობით ჩატარდა კახელთა თავყრილობა, რომელშიც თვით რუსი მოხელეების განცხადებით, 40 ათასი კაცი მონაწილეობდა. რაკი მათ ადგილობრივი რუსული ადმინისტრაციის მეთაურთაგან პასუხი ვერ მიიღეს, რუსეთის იმპერატორის მისამართით გაგზავნეს ასეთი თხოვნა: „უმოწყალებსო ხელმწიფე! როდესაც ერთგულებასა ზედა თქვენსა დაგვაფიცეს, მყის გამოგვიცხადეს მანიფესტით, რომ ვითომც ჩვენ, მეფე აღარ გვინდა და უმეფოდ შემოვსულეართ მფარველობასა

ქვეშე. ეს ფრანციელთა მსგავსი რესპუბლიკანობა იქნებოდა ჩვენგან. ჩვენს მეფეებს რა დაუშაევბიათ, რომ უარყოთ,... ეს ჩვენი აზრი არ არის, მაცდურთა კაცთაგან მოგონილია. ჩვენი ვედრება ეს არის რომ ჩვენზე მრავალგვარად გარჯილის და ღვაწლდებულის მეფის ირაკლის ანდერძი დაგვიმტკიცოთ და ანდერძის წესით მეფე დაგვისვით და ჩვენის მეფით თქვენს მფარველობის ქვეშ გვაძყოფოთ და რაოდენ ჩვენი შეძლება იყოს ისე გვიმსახუროთ“!

ეს თხოვნა მონარქიული ლეგიტიმიზმის პრინციპთა საფუძველზეა შედგენილი. ბაგრატიონი უფლისწულები, თავადაზნაურობა, სამღვდელოება, გლეხთა წარმომადგენლები რუსეთის იმპერატორის აღექსანდრე პირველისათვის წერილის გაგზავნას, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ქართლ-კახეთის სამეფოს აღდგენის მოთხოვნას ნორმალურ მოვლენად, ღეთის ნების გამოხატულებად მიიჩნევდნენ. საერთაშორისო სამართალიც მათ მხარეს იყო. რუსმა მოხელეებმა კი ეს მშვიდობიანი და სამართლიანი მოძრაობა, რომლის მიზანი ბაგრატიონთა დინასტიისათვის ღეთისგან ათასი წლის წინ ბოძებული სამეფო ტახტის დაბრუნება იყო, ანტირუსულ მოძრაობად შეაფასეს, უმძიმეს დანაშაულად გამოაცხადეს და სულაც არ ეთაკილებოდათ მის მონაწილეთა წინააღმდეგ მკაცრი რეპრესიების გამოყენება. კახეთის მიმართულებით გენერალი ლაზარევი წავიდა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯარით, არაგვის ხეობაში კი გენერალი ტუჩკოვი გაიგზავნა. მოძრაობის მეთაურები დააპატიმრეს, ხალხი დროებით მორჩილებაში მოიყვანეს.

აღექსანდრე I-მა „უნიათო“ გენერალი კრონინგი გადააყენა, კავკასიაში მდგარი ჯარის სარდლობა და საქართველოს მთავარმმართველობა გენერალ ციციანოვს გადააბარა, თანაც უბრძანა ქართლ-კახეთის ბაგრატიონებისაგან გაწმენდა, თითქმის ყველა მათგანის რუსეთს გადასახლება. დავითი, ბაგრატი, იოანე, ვახტანგი და ზოგიერთი სხვა უფლისწულები უკვე 1802-1803 წლებში გადასახლეს რუსეთში, მაგრამ ადგილზე დარჩენილნი აგრძე-

ლებდნენ ავტონომიური სამეფოს აღდგენისათვის ბრძოლას.

1803 წ. 16 თებერვალს იულონ ერეკლეს ძემ ციციანოვს წერილით მიმართა, მადლობა შესწირა ღმერთს, რომ იგი თავის სამშობლოს მფარველად მოეცელინა. იმედით გამოთქვა, რომ ბაგრატიონებს სათანადო დახმარებას გაუწევდა. იულონი ამ წერილში დიპლომატობს. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებაში რუსეთის იმპერატორს კი არა, მის მოხელეებს ადანაშაულებს. უფლისწული აუწყებს ციციანოვს, რომ მე პირადად გავგზავნე არზა ხელმწიფესთან, მალე კი იმპერატორს აახლესო „გუჯარი ყოვლისა საქართველოსაგან ხელმოწერილი“, ჩემი სამემკვიდრეო უფლების აღიარების და მეფედ დამტკიცების შესახებ. მაგრამ გენერალმა კრონინგმა ეს წერილები იმპერატორის კარამდე არ მიუშვა, რუსმა მოხელეებმა კი ყალბი ინფორმაცია მიაწოდეს ხელმწიფეს, შეაცდინეს, ქართლ-კახეთის სამეფო გააუქმებინეს. ჩემი თქვენდამი თხოვნა კი ის არისო, რომ „ვითარცა თვალმან ხელმწიფოსამან“ გამოიძიე ჭეშმარიტება და დარწმუნდებით, რომ ქართველი ხალხის დაღადება სხვაგვარი იყო. „ყოველნი ხელმოწერით აღიარებენ მემკვიდრეობასა ჩემსა... ვისთვის იყო დაღადება იგი და ვედრება სრულიად კახეთისა, უკეთუ არა ჩვენთვის, რომელნიც დაღადებენ კვალად,... მოელნიან ჩვენზედა წყალობასა ხელმწიფისასა“. იმედია დარწმუნებთ ხელმწიფეს, რომ „იმპერიის განერცელებისა და სარგებლობისათვის“ ისა სჯობია, რომ საქართველო დარჩეს რუსეთის მფარველობაში, რუსეთმა ისარგებლოს საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრით, ხოლო ბაგრატიონთა ხელმწიფური უფლება დაცული იყოს, ქართველთა მეფე რუსეთის სახელმწიფოებრივ ინტერესთა დამცველი იქნებოდეს.

უკვე გადაგვარებულმა ციციანოვმა არ შეისმინა უფლისწულ იულონის თხოვნა. მის პოზიციაზე დადგა ქართველ თავადაზნაურთა მცირე, რენეგატული ნაწილი. ქართველი ხალხი, განათლებული საზოგადოების 95% კი მომდევნო ასი წლის განმავლობაში განუწყვეტლივ გმობ-

და რუსეთისაგან საქართველოს ანექსიის ფაქტს, იბრძოდა ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის.

რაკი მშვიდობიანმა მოძრაობამ შედეგი ვერ გამოიღო, ქართველმა ხალხმა იარაღს მოკიდა ხელი, 1804-1820 წლებში ოთხი ანტირუსული, საკმაოდ ფართომასშტაბიანი აჯანყება მოხდა. ბრძოლის ველზე გასულთა ძირითადი მიზანი ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენა იყო.

1812 წელს, როცა ნაპოლეონის ნახევარმილიონიანი არმია რუსეთში შემოიჭრა. ალექსანდრე ერეკლეს ძემ აჯანყების ცეცხლი დაანთო, იარაღით სცადა ქართული სახელმწიფოს აღდგენა. პეტერბურგში მყოფმა დავით გიორგის ძემ კი მშვიდობიან მეთოდს მიმართა. იმპერატორის ყურადღება რუსული ხელისუფლების ნაკლოვანებებზე გაამახვილა, წარუდგინა პროექტი „О лучшем устройстве Грузии“. დავითი წერს, რომ საქართველოს მთავარმმართველთა უსამართლობამ და მათი მოხელეების თვითნებობამ ქართველებს რუსეთი შეაძულა, მათი ანტირუსული აჯანყებანი გამოიწვიაო. იქვე პროექტის ავტორი ჩამოთვლის ქართველთა უკმაყოფილება-ჯანყის მიზეზებს: 1) ციციანოვს უფლისწულებისათვის არ უნდა ჩამოერთმია მამულები, არ უნდა გადაესახლებინა ისინი რუსეთში. ამან იმპერიისათვის არასასურველი გავლენა მოახდინა ქართველებზე, დაბადა მათში ანტირუსული განწყობილება; 2) თუ ანგარიშს გაუწევნ აღგილობრივ პირობებს და მოსახლეობის განწყობილებას, მიზანშეწონილი იქნებოდა საქართველოს რუსი მთავარმმართველის მოადგილედ ერთ-ერთი ბაგრატიონი უფლისწულის დანიშვნა, მისი გამოცხადება იმპერატორის ნამესტნიკად; 3) საჭირო არ იყო საქართველოში იმაზე მეტი რუსული ჯარის შემოყვანა, რომლის შენახვა-გამოკეება აღგილობრივი სურსათ-სანოვაგით შეიძლებოდა. დრავუნთა და კაზაკთა პოლკებს შეცვლიდა ქართული ლაშქარი, რომელიც „მორიგის“ წესით შეიკრიბებოდა. დავით ბაგრატიონის პროექტი ითვალისწინებდა აგრეთვე ქვემო ინსტანციის რუსული დაწესებულებებისა და ე. წ. საერო პოლიციის გაუქმებას. საქართველოს მაზრებსა და სოფლებში მოურავ-მამასახ-

ლისთა ინსტიტუტების აღდგენას. მათვე უნდა შეესრულე-
ბინათ მომრიგებელ-მოსამართლეთა ფუნქციები.

ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტის ყოფილი მემკვიდ-
რე, გამოდიოდა რა რუსთა და ქართველთა შორის წინა-
აღმდეგობათა აღმოფხერის ინტერესებიდან, რუსეთის იმ-
პერატორს ურჩევდა: რუსეთში გადასახლებულ ბაგრატიო-
ნებს, რომლებიც მოისურვებდნენ საქართველოში დაბრუ-
ნებას, მისცემოდათ ამის უფლება, არ დაესაჯათ ანტირუ-
სული აჯანყების მონაწილენი. ციმბირს არ გადაესახლე-
ბინათ „არაკეთილგანზრახვებში“ ეჭმიტანილი ქართვე-
ლები, რადგან ეს კიდევ უფრო ამწვავებდა მხარეთა ურ-
თიერთობას. დავით ბაგრატიონი ამ პროექტში გამოხატა-
და არა მარტო პირად შეხედულებებს, არამედ ქართველი
საზოგადოების აზრსაც.

იმპერატორის ბრძანებით დავით ბაგრატიონის პრო-
ექტი შესწავლა-შეფასებისათვის გადასცეს საქართველოს
ყოფილ მთავარმმართველს მარკიზ პაულიჩის. ეს უკანას-
კნელი თავის დასკვნაში აღიარებდა, რომ საქართველოში
შექმნილ მმართველის სისტემას კორექტივები ნამდვილად
სჭირდებოდა, მაგრამ უფლისწულის პროექტის მიღება
რუსეთის ინტერესებს ზიანის მეტს არაფერს მოუტანსო;
არ შეიძლება ბაგრატიონების დაშვება რუსული მმართვე-
ლობის სისტემაში. საქართველოში მათი მიბრუნება და-
უშვებელია. მათი პეტერბურგში დატოვებაც კი საშიშია.
ისინი საკმაოდ ბევრნი არიან, შეუძლიათ შექმნან თავის
პარტია და ზიანი მიაყენონ რუსეთს. ამას ცხადყოფსო
თვით დავით ბაგრატიონის პროექტი. ჩანს, რომ უფლის-
წულის მიზანი არსებითად არის საქართველოს სამეფოს
აღდგენა, რაც ეწინააღმდეგებაო იმპერიის ინტერესებს³.

რუსეთის სახელმწიფო საბჭომ უარყო დავითის პრო-
ექტი. მაგრამ უფლისწულს ფარხმალი არ დაუყრია. როცა
გაეცნო მონარქიულ სახელმწიფოთა ვენის კონგრესის მა-
სალებს (1815 წ.), დავით ბაგრატიონმა რუსეთის იმპერა-
ტორს უფრო სრულყოფილი და კარგად დასაბუთებული
მოთხოვნა წარუდგინა. მისი ძირითადი შინაარსი ასეთი
იყო: საქართველო არცთუ იშვიათად ექცეოდა დიდი სა-
ხელმწიფოს გავლენის სფეროში, ჰკარგავდა თავის სუვე-

რენულ უფლებათა ნაწილს, მაგრამ ყოველთვის ჰყავდა საკუთარი მეფე, პქონდა თავის კონსტიტუცია (მართვა-გამგეობის საკუთარი სისტემა — ა. ბ.), რომელსაც მფარველები არ არღვევდნენ, რადგან კარგად იცოდნენ, რომ ქართველი ხალხი არავისათვის იქნებოდა სასარგებლო „თავის წინანდელი უფლების, თავის კონსტიტუციის გარეშე“. პაპაჩემი ერეკლე II ნებაყოფლობით შემოვიდა რუსეთის მფარველობაში. გაფორმდა ორმხრივი ხელშეკრულება — ტრაქტატი, რომლის მეექვსე მუხლით რუსეთის იმპერატორი პირობას დებდა დაეცვა საქართველოს სამეფო ტახტის მიმართ ერეკლესა და მის მემკვიდრეთა ღვთიური უფლება. გიორგი XII-ის გარდაცვალების შემდეგ მე, სავსებით კანონიერად, დავიკავე საქართველოს გამგე-მმართველის თანამდებობა და თქვენი უმაღლესობისაგან ველოდი მეფედ დამტკიცების სიგელს. მაგრამ ამაოდ. გენერალმა კრონინგმა მართვა-გამგეობას ჩამომაშორა, მეფობა გააუქმა და თბილისში შექმნა რუსული მმართველობა. მალე ამის შემდეგ ბაგრატიონთა სახლის წევრებს საუფლისწულოები ჩამოგვართვეს და ყველანი რუსეთს გადაგვასახლეს.

დიდო ხელმწიფე! თქვენ აღადგინეთ და განამტკიცეთ სამეფო ტახტზე საფრანგეთის, ესპანეთის, პორტუგალიის, ავსტრიისა და პრუსიის მეფენი. ყველა თქვენი მადლობელია. ქართველ ბაგრატიონთა დინასტია კი სულს დაფავს. ჩვენი გვარი, რომელმაც ნებაყოფლობით დაუქვემდებარა თავის სკიპტრა და გვირგვინი რუსეთის იმპერატორთა დიდებულ ტახტს, წმინდა უფლების საფუძველზე ელოდება თავის აღდგენას. თუ ეს აღსრულდა საქართველო მოიწმენდს ცრემლს, იზეიმებს და მადლობის ნიშნად მუხლს მოიყრის უფლისა და თქვენი იმპერატორობითი უდიდებულესობის წინაშე⁴.

რუსეთის „ყოვლად მოწყალე“ იმპერატორმა არ ინება საქართველოს ავტონომიური სამეფოს აღდგენა. კიდევ მეტი, გაიკცხა მის სამსახურში მყოფი გენერალ-ლეიტენანტი დავით ბაგრატიონი გადამეტებული პრეტენზიებისა და უნიადაგო ოცნების გამო. უმაღლესობიდან დაგმობილი აღმოჩნდა ქართული საზოგადოებრივი აზრი, ქართვე-

ლი ხალხის პატრიოტული სულისკვეთება, სწრაფვა ეროვნული თავისუფლებისაკენ.

მაგრამ ოპოზიციური საზოგადოებრივი აზრი უცვლელი რჩებოდა, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობა სხვადასხვა ფორმით გრძელდებოდა. 1819-1820 წწ. ანტირუსული აჯანყების ჩახშობიდან 6-7 წლის შემდეგ ქართველი საზოგადოება კვლავ საბრძოლველად შეიმართა. ჩამოყალიბდა ფარული საზოგადოება, რომელმაც მიზნად დაისახა არა მარტო ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენა, არამედ ახალი დროის შესაბამისად მისი სრულყოფა.

შეთქმულთა საზოგადოების ფუძემდებლები იყვნენ ოქროპირ გიორგის ძე და დიმიტრი იულიონის ძე ბაგრატიონი. სათანადო მასალის გაცნობა-ანალიზის შემდეგ რუსი მოხელეები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ უფლისწულმა დიმიტრიმ ჩაუნერგა ქართველ ახალგაზრდა ოფიცრებს თავისუფალი აზრები, სააჯანყებო სულისკვეთება, დაარწმუნა ისინი, რომ აუცილებელი იყო ბრძოლა რუსეთის ბატონობის დამხობისა და საქართველოს სამეფოს აღდგენისათვის. შეთქმულთა საზოგადოების „მაენე“ საქმიანობის გამომძიებელმა კომისიამ ისიც დაადგინა, რომ ოქროპირ გიორგის ძეს ჰქონდა „შორს განჭვრეტილი და ცბიერი ჩანაფიქრი“ — ჩაენერგა ქართველთა გულში სამშობლოს და ბაგრატიონების სიყვარული, ურჩევდა თანამემამულეებს არ აღრეულიყვნენ რუსებში, შეენარჩუნებინათ ქართული სული.

დიმიტრი და ოქროპირ ბაგრატიონები თავის მამა-პაპათა გზას აგრძელებდნენ. ისინიც იმ ბრალდებას უყენებდნენ რუსეთის მთავრობას, რომ მან ცალმხრივად დაარღვია 1783 წლის ტრაქტატი და 1800 წლის სათხოვარი პუნქტები, გააუქმა ერთ-ერთი უძველესი საქართველოს სამეფო. ტახტი ჩამოართვა ღეთისაგან კურთხეულ ბაგრატიონთა საგვარეულოს. შეთქმულთა საზოგადოების აზრით, ქვეყნისა და ერის ინტერესებს პასუხობდა რუსეთის მიერ საქართველოს არა უშუალოდ მიერთება, არამედ მფარველობა, საქართველოს შესვლა რუსეთის იმპერიაში ავტონომიური სამეფოს სახით. ამას ცხადყოფს დიმიტრი

ერისთავის მიერ 1801 წ. 12 სექტემბრის მანიფესტის მიმართ გაკეთებული შენიშვნები: მანიფესტში ნათქვამია, რომ ქართველმა ხალხმა თითქოს ნებაყოფლობით დათმო დამოუკიდებლობა და შეუერთდა რუსეთს. დიმიტრი ერისთავი კი კრიტიკულად წერს – თუ შეერთება ნებაყოფლობით მოხდა, რუსეთს გაგზავნილ „სამადლობელო“ დეპუტაციაში რატომ შედიოდა მხოლოდ ექვსი კაცი, ხოლო რუსეთის საწინააღმდეგო აჯანყებები რატომ ატარებდა საყოველთაო ხასიათს? ალექსანდრე I-ის მანიფესტი დადებს, რომ შინაღინასტიური ბრძოლა დაღუპვას უქადდა საქართველოს და ეს ქვეყანა შევიერთეთ არა ისედაც ვეებერთელა იმპერიის საზღვართა გაფართოებისათვის, არამედ ერთმორწმუნე ხალხის გადარჩენის მიზნით. აი კიდევ მეტი სიყალბე, აღშფოთებით წერს დ. ერისთავი; თუ ტერიტორიის შემატება არ უნდოდათ, დაემტკიცებინათ ერთ-ერთი ბაგრატიონი მეფედ და შინა ბრძოლა შეწყდებოდა. მაგრამ რუსეთის მიზანი საქართველოს დაპყრობა იყო⁵.

ასეთივე თვალსაზრისია ჩამოყალიბებული სოლომონ რაზმაძის იგავარაკული ფორმის ლექსში „დათვი და ცხვარი“. დათვი რუსეთის იმპერატორია, ცხვარი – გიორგი XII. როცა იგი ჩვეულებრივზე მეტად შეაწუხეს მეზობელმა ტურა-მგლებმა, დახმარება სთხოვა ძლიერ დათვს, რომელმაც ცხვრის დასახმარებლად ნადირთა ლაშქარი გამოგზავნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ცხვარი გარდაიცვალა. დათვის წარმომადგენელმა (რუსმა გენერალმა) დაივიწყა დათვის (იმპერატორის) კეთილი მისია, ჯარი მიუსია ბატკნებს (ბაგრატიონ უფლისწულებს) და ყველანი ერთ ცივ ჭაობიან ადგილას გადაასახლა. აფთრისაგან დარბეულმა ბატკნებმა დათვს შესჩივლეს – „რათ გვართმევ საწყალთ ჩვენსა მამულსა, ეს არის შენის შეწევნის აღთქმა?“ „როგორ მიბედაეთ?“ ჩუმად ეგდენით, შესძახა დათვმა გაბრაზებულმა. გამიჩენია თქვენთვის ფუთი ბზე... სხვა რაღა გინდათ?“ ბატკნებმა მაინც გაბედეს სიმართლის თქმა: „ბატონო დათვო! ჩვენ შველა გთხოვეთ, რადგან ბრძანდები მეფე ძლიერი“. თქვენ მგლები კი განდევნეთ ჩვენი მამულიდან, მაგრამ რაც მათ გადაურჩათ, თქვენ მიითვისებდ. ჩვენ

კი დატყვევებულ-დამცირებულნი უცხო ქვეყანაში გადმოგვასახლეთ. რომანოვთა დინასტიის მიერ ბაგრატიონთა ღვთიურ-ლეგიტიმური უფლებების შელახვით, საქართველოს დაპყრობით აღშფოთებული ავტორი იგავ-არაკის დასკვნაში წერს: „როდის იქნება განათლდნენ კაცნი ქრისტიანულად და აღასრულონ სახარებასა სიტყვანი სრულად“. სოლომონ რაზმაძისა და შეთქმულთა აბსოლუტურ უმრავლესობას უკვე დაკარგული ჰქონდა რუსეთის იმპერატორთა და მათი მოხელეების სამართლიან პრინციპზე აღზრდა-გარდასახვის იმედი, ამიტომ შეიმართნენ თავისუფლებისათვის საბრძოლველად.

შეთქმულთა სულისკვეთებას კარგად გადმოგვცემს გრიგოლ ორბელიანის ლექსი – „აღსარება“: სამშობლოს რომ დამონებულს ხედავს, პოეტი ჯოჯოხეთურ ტანჯვას განიცდის, როცა მას თავისუფალს იხილავს, სასუფეველში შევა. სამარცხვინო ტყვეობას სიკვდილი ურჩევნია. „მე თავისუფლებისათვის სული მარადის მიკვნესის და ეს ოცნება დღე და ღამ, ვითა აჩრდილი თან მდევნის,... ხმა საიდუმლო მარადჟამს მერწრწულების მე ყურსა, ჟამი არს მტერი მამულის მიეცეთ მახვილსა ღესდესა“. მაგრამ ვიდრე შეთქმულნი თავისუფლებისათვის იარაღს აამოქმედებდნენ, რუსულმა ხელისუფლებამ მანამდე გაანადგურა ფარული ორგანიზაცია.

მიუხედავად ამისა, თავისუფლების, ქართველი ერის სუვერენობის აღდგენის იდეა XIX ს-ის 40-50-იან წლებშიც ცოცხლობდა. იგი ჟღერს, მაგალითად, ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოემაში – „ბედი ქართლისა“ ნ. ბარათაშვილი კარგად ერკვეოდა ქართლ-კახეთის უკანასკნელ მეფეთა პოლიტიკაში. მათ საგარეო ორიენტაციაში. იცოდა, რომ ერეკლე მეორისა და გიორგი XII-ის განზრახვა იყო არა ქართლ-კახეთის რუსეთის გუბერნიად გადაქცევა, არამედ იმპერიაში მისი ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობა. პოემაში ორი თვალსაზრისი ჟღერდა: ნ. ბარათაშვილისათვის სანუკვარი საქართველოს სრული დამოუკიდებლობა, მაგრამ რაკი შექმნილ რთულ სიტუაციაში, ეს შეუძლებელია, იგი მხარს უჭერს ერეკლეს პოზიციას, საქართველოს შესვლას რუსეთის იმპერიაში ავტონომიური

სამეფოს სახით. საფრთხის ქვეშ არ უნდა დადგეს ქართველი ერის არსებობა, მისი ენა, კულტურა, დადებითი ტრადიციები.

გრ. ორბელიანისა და ნ. ბარათაშვილის მხარდამხარ ქვეყნისათვის სასარგებლო სამსახურს დაუბრუნდნენ დასჯილ-გადასახლებული შეთქმულნი – ალექსანდრე და ვახტანგ ორბელიანები, გიორგი ერისთავი, დიმიტრი ყიფიანი და სხვ. მათ სახელებთანაა დაკავშირებული ქართული თეატრის აღდგენა, ჟურნალ „ცისკრის“ გამოცემა. მაგრამ ამ თაობამ ვერ დასძლია სოციალური კონსერვატიზმი, ვერ შეძლო ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი ეტაპის დაწყება. ეს როლი იკისრა ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ ირგვლივშემოკრებილმა თერგდალეულთა თაობამ.

„საქართველოს მოამბე“, მართალია, მკაცრ ცენზურას ექვემდებარებოდა, მაგრამ მაინც ახერხებდა გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი აზრითა და იდეით გაზიდვას. ჟურნალის პირველსავე ნომერში გაკრიტიკებულია რუსული თვითმპყრობელური წყობილება, რომელიც მეტ-ნაკლებად მოსახლეობის ყველა ფენას ბოჭავდა. რედაქციას მიაჩნია, რომ რუსეთიდან საქართველოში შემოტანილი „დაწყობილება და კანონები ბატონობის უფლებას ანიჭებდა მხოლოდ რუს მოხელეებს. ისინი ჩაგრავდნენ არა მარტო ყოველთვის ხმაგაკმედილ დაბალ ხალხსა, არამედ თავადაზნაურობასა. ცხადია საყვარელო მკითხველო – დაასკენიდა რედაქცია – ყველას უნდოდა იმ შევიწროებული მდგომარეობიდან გათავისუფლება“.

რუსეთის მთავრობამ კავკასიაში და კერძოდ საქართველოშიც გაატარა ბურჟუაზიული რეფორმები, მაგრამ ამ ახალ კანონებშიც ჩადო კოლონიურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარებისათვის საჭირო მუხლები. ეს ცხადად ჩანდა აღმინისტრაციული და სასამართლო რეფორმებში. გიორგი თუმანიშვილი წერდა: „XIX ს. 60-იან წლების რეფორმათა ეპოქაში კავკასიის ისტორიას ახასიათებდა ერთი თავისებურება,... ამა თუ იმ კანონის კავკასიაზე გაერცელების საკითხის განხილვის დროს ყოველთვის მიიღებოდა მხედველობაში ამ მხარის „ადგილობრი-

ვი თავისებურებანი“. ამ თავისებურებებმა ღიაგვიანა ჩვენ-
თან საგლეხო რეფორმის გატარება და ხელი შეუშალა
მხარეში სასამართლო დაწესებულებების ჩამოყალიბებას,
მათი არსებითი ნაწილით – ნაფიც-მსაჯულთა ინსტიტუ-
ტით, ამორჩეული მოსამართლეებითა და საბრალდებო კა-
მერიით“. მათი აზრით, სწორედ ამიტომ აღმოჩნდა ხრამი
ხალხსა და სასამართლოს შორის. ისინი ერთმანეთს ვერ
უგებდნენ. მათ შორის ხიდად უნდა გადებულიყო მოსა-
მართლეთა მიერ ხალხის ენისა და ყოფის შესწავლა, აგ-
რეთვე ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტის შექმნა⁶.

ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა გავლენით ამიერ-
კავკასიაში გატარებული რეფორმა და ახალი სასამარ-
თლოს უსამართლობა აღიარა რუსული ინტელიგენციის
ნაწილმა. 1880 წელს გაზ. „მოღვაში“ გამოქვეყნდა სტა-
ტია – „სიტყვა შორეული განაპირის სასარგებლოდ“, რო-
მელიც დროების რედაქციამ თარგმნა და გამოაქვეყნა თა-
ვის გაზეთის ფურცლებზე. აქ აღნიშნული იყო: ახალ სა-
სამართლოს თორმეტწლიანმა პრაქტიკამ ცხადყო, რომ
ხსენებული მხარის მდგომარეობა სასამართლოების სფე-
როში არანორმალურია. ამორჩეულ მოსამართლეთა და
ნაფიც მსაჯულთა ნაცვლად მართლმადიდებლობის გადა-
ცემა ბიროკრატიული სასამართლოსათვის ძალიან აჭია-
ნურებდა სამართლის წარმოებას და ახალ სასამართლოს
ხალხისათვის გამოუსადეგარად ხდის. საჭიროა კავკასიის
მომრიგებელ სასამართლოებში, რომელსაც საქმე რუსუ-
ლი ენის არმცოდნე ხალხთან ჰქონდა, შემოღებულიყო
„დროების“ რედაქცია, რა თქმა უნდა, იზიარებდა „მოლ-
ვას“ შეხედულებას, მაგრამ შენიშნავდა, რომ ადგილობ-
რივ ენებზე სამართლის წარმოება მარტო მომრიგებელ
სასამართლოებში კი არა, ყველა ინსტანციის სასამარ-
თლოებში უნდა იქნეს შემოღებული⁷.

„საქართველოს მოამბის“ პუბლიკაციები, ილია ჭავ-
ჭავაძე და სხვა მოღვაწეები სოლიდარობას უცხადებდნენ
იტალიელებს, პოლონელებს და სხვა დაჩაგრულ ხალხთა
ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას. პოლონეთის
1862-1863 წწ. აჯანყების დროს თბილისში შეგროვდა პო-

ლონელთა დახმარებისათვის ფულადი ფონდი. იმავედროულად ჩამოყალიბდა ქართული ეროვნული ორგანიზაცია — „ახალგაზრდა საქართველო“. იტალიელთა გამათავისუფლებელ მოძრაობას ი. ჭავჭავაძე ასე გამოეხმაურა: „მესმის მესმის სანატრელი ხალხთ ბორკილის ხმა მტერებისა! სიმათლის ხმა ქვეყნადა ჰქუხს დასათრგუნეად მონობისა. აღმიტაცებს ხოლმე ის ხმა და აღმიგზნებს იმედს გულში, ღმერთო, ღმერთო, ეს ხმა ტკიბილი გამაგონე ჩემს მამულში“. იმავე ხანებში გაახშირნა ილიამ ქართველი ერის თავისუფლების წყურვილი გამოხატა მოხევის სიტყვებით — „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“. და ყველაფერს აკეთებდა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისა და ფართო მასშტაბიანი ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაჩაღებისათვის.

მაგრამ არც რუსული დიდმპყრობელური შოვინიზმის ლიდერებს და არც მათ ქართველ აგენტებს ეძინათ. 1872 წელს გაზ. „კავკაზის“ დამატების სახით გამოქვეყნდა ბროშურა „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“. მისი ქართველი ავტორი ამტკიცებდა, რომ თანამედროვე პირობებში ცივილიზაციის წამყვანი ძალა დიდი ერები არიან და მცირე ერებისათვის სჯობია დაივიწყონ საკუთარი თვითარსებობა და დიდ ერებს შეერწყანო. ამ ბროშურაში დაგმობილია ქართველი საზოგადოება, მისი ლიდერები. სერგი მესხი ბროშურის ანონიმი ავტორის მისამართით აღშფოთებული წერდა: „პატარა ხალხები უნდა „გაუქმდნენო“, იმათი ენა უნდა მოისპოს და თვითონ ისინი დიდ ხალხებს უნდა შეეთვისონო. ღმერთმანი, კაცი იფიქრებს, რომ უცნობ ავტორს ხალხები და მათი ენა რომელიმე დეპარტამენტის თანამდებობად მიაჩნია, თითქოს ხალხისა და ენის გაუქმება ასე ადვილი იყოს, როგორც რომელიმე თანამდებობისა დეპარტამენტში,... იმას ერთი კალმის მოსმით ჰსურს შესცვალოს ხალხის ხასიათი, ჩვეულება, ცხოვრება: ხალხს წაართვას მისი მშობლიური ენა, რომელიც ყველაზე უფრო ძვირფასია კაცისათვის“. ასიმილატორთა საყურადღებოდ ს. მესხი აცხადებდა, რომ პატარა ერები ნებაყოფლობის არ დათანხმდნენ თავის

გაქრობაზე, დიდ ერებში გათქვეფაზე. ძალდატანების გამოყენება კი „კაცობრიობის გონიერ მოქმედებას არ შეჰფერის“. თუ ძალდატანებას მაინც გამოიყენებდნენ, ხალხი წინააღმდეგობას გაუწევდა, არ დათმობდა თვითარსებობას. ამიტომ, ავტორი შეპარვით მიმართავდა რუს მოხელეებს, ნუ შეეცდებით ბროშურის შემთხვევლის რეცეპტი გამოიყენოთ ერების ასიმილაციისთვის⁸.

გაზეთ „გოლოსში“ მაინც გამოქვეყნდა სტატია, რომლის ავტორი ეთანხმებოდა სენატორ გ. მუხრანსკის თვალსაზრისს და ასაბუთებდა, რომ სამხრეთ კავკასიის სასწავლებლებში ადგილობრივი ენების სწავლება საჭირო არ არის, კავკასიელებისათვის უმჯობესია დაანებონ თავი მშობლიურ ენებს და ცივილიზაციას რუსული ენის შემწეობით დაეწაფონო. „გოლოსის“ პუბლიცისტი იმასაც აღნიშნავდა, რომ ადგილობრივ ეროვნულ ენებს მხოლოდ გაზეთი „მშაკი“ და ახალგაზრდა ქართველი ინტელიგენტები იცავენდნენ, რომელნიც თავიანთი სამშობლოს დამოუკიდებლობის აღდგენაზე ოცნებობენო. ეს ბრალდება თავისთავად უსაფუძვლო არ იყო, მაგრამ ს. მესხმა პედაგოგიკის პრინციპების საფუძველზე გამართა პოლემიკა. აღნიშნა, რომ „დროებაში“ ადგილობრივი ენების შესახებ რამდენიმე სტატია გამოქვეყნდა. ავტორები ამტკიცებდნენ, რომ „ადგილობრივი ენების მოსპობა სასწავლებლებში შეუძლებელი საქმეა, უმათოდ ხალხს (მოსწავლეებს), რომელსაც რუსული ენა არ ესმის, ვერაფერს გავაგებინებთ. „ნუთუ წმინდა პედაგოგიური და საზოგადო აზრების გამოთქმისათვის რაღაც პოლიტიკური განზრახვა უნდა დაგვბრალდეს“⁹.

„დროების“ რედაქცია იმასაც აღნიშნავდა, რომ როცა სიტყვა ჩამოვარდებოდა ალჟირის გაფრანგებაზე, ინდოეთის გაინგლისელებაზე, სლავების გაგერმანელებაზე, რუსებს „თუ არ გაბრაზებით და დორბლით პირზე, ისე ხმის ამოღება არ შეუძლიათ. როცა სხვა ქვეყნებს შეეხება საქმე, რადიკალებიც არიან და ნაციონალებიც“. ხოლო როცა რუსეთის იმპერიის ხალხებზე ლაპარაკობენ, მაშინ კი ლოგია იცვლება და ჩვენი გეარტომობის და ენის შეცვლას გვირჩევენ, მაგრამ არაფერი გამოუვათ. იმ

ხალხს, რომელსაც ისტორიულად უცხოვრია, რომელსაც საკუთარი ენა და ლიტერატურა აქვს... ვერც რჩევით და ვერც ძალდატანებით ვერ გამოაცვლევენებთ... თანაშეხორცებულ ენასა და ლიტერატურას... იმიტომ, რომ ეს ენა თავის არსებობის საფუძველად მიაჩნია“¹⁰.

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ წარმატებული ბრძოლის წინაპირობად თერგდალეულებს მიაჩნდათ საქართველოს მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენის გაერთიანება. მართალია, ყველა კლასს თავის ინტერესი ჰქონდა, მაგრამ, ს. მესხის აზრით, მათ დროებით უნდა დაევიწყათ „წერილმანი ეკონომიკური ინტერესები“ და საერთო ეროვნული საქმისათვის ებრძოლათ. „მოწინავე კაცების“ ზნეობრივ მოვალეობად ს. მესხი აცხადებდა ქართველი ხალხის „ერთობისა და ძმობის“ დამყარებას, მისი უკეთესი მომავლისაკენ წაყვანას. ამ უკეთესი მომავლის საწინდარი იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა, მაგრამ ქართველ მოღვაწეთა ღიღმა ნაწილმა ანგარიში გაუწია შექმნილ სიტუაციას და ანტირუსული შეიარაღებული აჯანყების მოწყობა უპასუხისმგებლობად მიიჩნია. ისინი ეწეოდნენ რუსეთის იმპერიის ფედერაციულ საწყისებზე გარდაქმნის, საქართველოს ავტონომიურ სახელმწიფოდ მოწყობის იდეის პროპაგანდას.

ზემოთხსენებულ იდეას და კონცეფციას თანმიმდევრულად და დამაჯერებლად ასაბუთებდა ილია ჭავჭავაძე. 1881 წელს „ივერიაში“ გამოქვეყნდა მისი წერილი – „შინაური მიმოხილვა“. თერგდალეულთა ღიღერი წერდა: „რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვადასხვა ერნი სცხოვრობენ და მერე ისე, რომ თავიანთ მამა-პაპურ მიწა-წყალზე არიან შეჯგუფებული, ... ამიტომ, ერთს უდიდეს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს ჯერ ის, თუ სხვადასხვა ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითაოდ, და მერე – როგორ უნდა მოთავსდნენ სახელმწიფოსთან“. სახელმწიფო მოღვაწეებმა უნდა შეიგნონ, რომ აუცილებელია იმპერიაში გაივლოს საზღვარი, სახელმწიფო მოქმედებისა საზოგადოდ და ეროვნებისა ცალ-ცალკედ, ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკედ შემოიფარგლოს“. ამას მოითხოვდა, ილიას აზრით, არა

მარტო სამართალიანობის პრინციპის ისტორიული განვითარება, არამედ რუსეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესებიც. ამ სტატიაში ილია თავს ესხმის რუსეთის მთავრობის ბიუროკრატიული აპარატის მოხელეებს, რომლებსაც ერების დევნა-შევიწროება სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის ამოცანად და იმპერიის წარმატების საფუძვლად მიაჩნდათ. მათი მოქმედების შედეგი, თერგდალეულთა ლიდერის აზრით, ის იყო, რომ „რუსეთის სახელი შეაძულეს მათ, ვის საერთო სიყვარულზედაც უნდა აგებულიყო სახელმწიფოს ძალ-ღონე, კეთილდღეობა, წარმატება“.

არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, განაგრძობს ილია, მისი სული და გული ენაა. „ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეებისა ყველაზე უწინარეს ენას მისწვდა“. მათი აზრით, სახელმწიფოს ერთიანობის საფუძველი ერთი სახელმწიფო ენაა, მრავალენიანობის აღიარება იმპერიას დაშლით ემუქრებოდა. აკრიტიკებს რა რუს მოხელეთა ამ „უგუნურ აზრებს, ილია აღნიშნავს, რომ რამდენიმე ხალხის წინათ სარწმუნოების მრავალგვარობა სახელმწიფოს დამშლელ ფაქტორად იყო გამოცხადებული. მაგრამ დროთა ვითარებამ დაამტკიცა, რომ ერთი სახელმწიფოს საზღვრებში კარგად თავსდება სხვადასხვა სარწმუნოება. „მოვა დრო და ენის შესახებ ამას იტყვიან, ... უმეცარი მოხელეებიც კი დაინახავენ, რომ ჩეხს შეუძლია თავისი სკოლა ჰქონდეს, თავისი შინაური საქმეები თავის დედაენის შემწეობით მოაწყოს და ავსტრიის იმპერიის ერთობა არამცთუ შეირყეს, არამედ განმტკიცდეს“.

ი. ჭავჭავაძე შემდეგ აღნიშნავს, რომ ზემოთმოტანილი აზრი „ფრთასა შლის თვით რუსეთში“. პირველი მერცხალი ამ საქმეში არისო ყველაზე ჭკუადამდგარი ეურნალი „ვესტნიკ ევროპი“. რომელმაც ეროვნების დევნის წინააღმდეგ საფუძვლიანად ხმა ამოიღო და აღიარა, რომ ეროვნების უფლებას სახელმწიფოში თავის ადგილი უნდა ჰქონდეს.

ეროვნული საკითხის სამართლიან საფუძველზე გადაჭრის მოთხოვნილებამ, შენიშნავს ილია, საკმაოდ ფართოდ რომ გაიდგა ფეხი, არ უნდა გვიკვირდეს, ეს ადრეთუ გვიან აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა ცივილიზაცი-

ის წინსვლას: „ჩვენ მარტო ის გვიკვირს, რომ იგი წრე რუსეთის საზოგადოებისა, რომელსაც სწავლა-განათლების მიმდინარეობაში წინამძღვრობა ხელთ უბყრია,... ხანგრძლივად ეურჩებოდა და დღესაც ეურჩება, რაც განათლებას დღესა თუ ხვალ აუცილებლად ზედ უნდა მოჰყოლოდა“. ამ პოლიტიკას აშკარად ურცხვად ატარებდნენ იმპერიის განაპირა ქვეყნებში, სადაც სწავლა-განათლების მესვეურები დაუძლეველ დაბრკოლებას უქმნიანო ადგილობრივი ენების სწავლებას.

იმავე სტატიაში ილია წერს, რომ ლიბერალურ-დემოკრატიული საზოგადოების მთავარი მიზანია „ჩვენის დაცემულის ეინაობის აღდგენა, ფესზე დაყენება და დაცვა ყოვლის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეს ფათერაკი დღესაც თავიდან არ აგვიცდენია, ყველასათვის ცხადზე უცხადესია“¹¹.

ილია ხაზგასმით წერდა, რომ 60-იან წლებში, სამოღვაწეოდ გამოსულმა ახალგაზრდობამ მთავარი ყურადღება ეროვნულ საკითხს მიაქცია. „სხვა საგანი, ამაზე უმძიმესი, ამაზე უსაჭიროესი არ აქვს ეხლანდელი საქართველოს შვილს. ყველამ, ვისაც რა შეუძლია, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი... სკოლა, ბანკია თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისკენ უნდა მიუბრუნებინოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად თუ სადმე სხვაგან, ამ მიმართულების სასწორზე უნდა აეწონოთ. აი ჭეშმარიტი ლიბერალის საქმე რა არის ჩვენში. აი, რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმაწვილკაცობაც მთელი ევროპის მეცნიერებითა და გამოცდილების ფარხმალით აღჭურვილი“¹².

ასე ჩამოაყალიბა ილია ჭავჭავაძემ რუსული კოლონიალიზმის წინააღმდეგ მშვიდობიანი ბრძოლის პროგრამა, რომელიც დიდ დროზე გათვალა. თერგდალეულები, მართალია მიესალმნენ საგლეხო, სასამართლო, საერო, და საქალაქო რეფორმებს, მაგრამ აკრიტიკებდნენ რუსულ ადმინისტრაციას, რომელიც ამ რეფორმებს საქართველოში დადებით მხარეებს აკეცდნენ, რუსიფიკაციის ინტერესებს უქვემდებარებდნენ. დაგმეს ის ფაქტი, რომ საქართველოში არ შემოუღიათ მოსამართლეთა არჩევი-

თობის წესი, სასამართლოს დამოუკიდებლობა და ნაფიც მსაჯულთა ინსტიტუტი. თანაც მართლმსაჯულების სფეროდან გამოდევნეს ქართული ენა. ამასთან დაკავშირებით ილია წერდა: „აბა ერთი მიბრძანეთ, მოსამართლენი აქაური ენის მცოდნენი რომ არ იყვნენ, ადვოკატებმა და ბრალმდებლებმა მჭერმეტყველების ყაბახი რუსულ ენაზე რომ გამართონ სასამართლოში, ქართველმა მსაჯულმა ბუხები მოიგერიონ თუ რა ჰქნან“. ასეთ შემთხვევაში სასამართლო ჩინოვნიკური იქნება და არა ერისა¹³.

ქართული საზოგადოება დიდხანს გამოთქვამდა პროტესტს იმის გამო, რომ რუსულმა ხელისუფლებამ ქართველი ხალხი მოუმზადებლად მიიჩნია და აქ არ შექმნილა საგუბერნიო და სამაზრო თვითმმართველობის ორგანოები. ი. ჭავჭავაძე იწუნებდა რუსულ კანონს, „ერობაში“ ფართო შინაარსს დებდა. იგი გმოვდა რუსეთში ბიუროკრატიული აპარატის დამატების სახით არსებულ უფლება-კომპეტენცია შეზღუდულ ერობას და საქართველოსთვის მოითხოვდა ეროვნულ თვითმმართველობას.

რომანოვთა დინასტიას და დესპოტურ რეჟიმს თვით რუსი ხალხიც ებრძოდა. 1881 წ. 1 მარტს ნაროდოვოლცებმა მოკლეს ალექსანდრე II. რევოლუციური გადატრიალების ცდას, კონსერვატორთა რეაქცია მოჰყვა. დაიწყო რეპრესიები პროგრესის ძალთა წინააღმდეგ, რასაც განსაკუთრებით მკაცრი ხასიათი მიიღო განაპირა ქვეყნებში.

1882 წელს ამიერკავკასიის ადმინისტრაციული ავტონომია გაუქმდა. მეფის ნაცვალის რუსეთში გაიწვიეს, კავკასიის მთავარმმართველად დიდმპყრობელი რუსი შოვინისტი გენერალი დონდუკოვ-კორსაკოვი გამოიგზავნა. ეგზარქოსად დაინიშნა რეაქციონერი პავლე, სასწავლო ოლქის უფროსად რუსიფიკატორი იანოვსკი. გამკაცრდა ცენზურა. ბრძოლა გამოუცხადეს ქართულ პრესას, რომლის მეშვეობით ხალხში ვრცელდებოდა დემოკრატიული და ეროვნული თავისუფლების იდეები. აქამდე არნახული შევიწროვებისა და დევნის ქვეშ მოექცა ქართული ენა, ქართული კულტურა. გაძლიერდა საერთოდ ქართველთა ეროვნული ჩაგვრა.

რუსიფიკატორული პოლიტიკა განსაკუთრებით აშკარად გამოიკვეთა სწავლა-განათლების სფეროში. სკოლებიდან თითქმის მთლიანად გამოიძევნა ქართული ენა. იანოვსკის პედაგოგიური მეთოდი (რუსული ენის მუნჯურად, ქართული ენის გამოუყენებლად სწავლება) სავალალო მდგომარეობაში აყენებდა არა მარტო რუსულის არმცოდნე ბავშვებს, არამედ ქართული ენის არმცოდნე რუს პედაგოგებსაც. მუნჯური მეთოდის დაჩერგვას მოჰყვა ყველა საფეხურის სკოლებიდან ქართველი მასწავლებლის განდევნა. რუსეთის მთავრობის მოხელეები, ვითომდა ნაციუმცირესობათა დაცვის მიზნით, ცდილობდნენ დაწყებით სკოლებში ქართულის ნაცვლად მეგრულის, სვანურის და თურქულის დამკვიდრებას. ოსმანთა იმპერიის ბატონობისაგან ახლად გათავისუფლებული მუსლიმან ქართველებს თურქებად აცხადებდნენ და თითქმის დაუძლეველ წინააღმდეგობას უქმნიდნენ მათთვის ქართული სკოლების გახსნას, რასაც თავგამოდებით ცდილობდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება.

ქართველი ინტელიგენციის ლიდერები კარგად გრძნობდნენ თუ რა საფრთხეს უმზადებდნენ რუსიფიკატორები ქართულ ენას. პატრიოტები, ბუნებრივია, გულხელდაკრეფილი მაყურებლის როლში ვერ დარჩებოდნენ. ყველა შესაძლებლობას იყენებდნენ დიდმპყრობელ შოვინისტთა შემოტევის მოსაგერიებლად, ქართული ენის, კულტურის, ისტორიული ტრადიციების დასაცავად, ქართველი ერის პოზიციების განსამტკიცებლად.

რუსიფიკატორთა ბანაკში ამჯერად პირველი ყუმბარა – სერგი მესხმა გადაისროლა, – ღია წერილი გაუგზავნა სასწავლო ოლქის უფროსს იანოვსკის, კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა მის მიერ შედგენილი სასწავლო პროგრამა, რომლის მიზანი იყო ქართული ენის მოსპობა, ქართველი ერისათვის ძირის გამოთხრა, გადაგვარება-გარუსება. ს. მესხს მხარი აუბეს დიმიტრი ყიფიანმა, ილია ჭავჭავაძემ, იაკობ გოგებაშვილმა. მათ ცხადყვეს, რომ იანოვსკის „შემოქმედების“ ნაყოფი ეწინააღმდეგებოდა პედაგოგიურ მეცნიერებას. ილია წერდა: ჩვენ რომ ეგრე დაჟინებით ეთხოვლობთ დედაენისათვის სრულს და დაუბ-

რკოლებელს გზას სასწავლებლებში, ეგ მარტო დედაენის სიყვარულით არ მოგედის, ეთხოულობთ და ენატრობთ იმიტომაც, რომ უდედაენოდ გონების გახსნა ბავშვისათვის ყოვლად შეუძლებელია“. იანოესკის უნდა ესმოდესო, რომ მშობლიური ქართულის დაუხმარებლად ქართველი ბავშვი ვერც რუსულს ისწავლისო.

რუსიფიკატორებმა ქართული ენის პოზიციები მინიმუმამდე შეზღუდეს სასულიერო სემინარიებში, ეკლესიებში. ეგზარქოსმა პავლემ სემინარიებში აკრძალა ქართული სასულიერო და საერო ლიტერატურის სწავლება, სასწავლებლიდან დაითხოვა ქართველი პედაგოგები, რასაც ქართველი საზოგადოება პროტესტით შეხვდა. ი. გოგებაშვილი კონტრშეტევაზეც კი გადავიდა, მოითხოვა და არსება ქართული ენის კათედრისა, რომელიც უზრუნველყოფდა სასულიერო სემინარიებში ქართული ენის გრამატიკის, ლიტერატურის, საეკლესიო და სამოქალაქო ისტორიის სწავლების მაღალ დონეზე დაყენებას.

თერგდალეულები და სხვა პატრიოტები ცდილობდნენ შეექმნათ და ერის სამსახურში ჩაეყენებინათ სამეურნეო, კულტურულ-საგანმანათლებლო და სხვა დაწესებულებები. ქართული საადგილ-მამულო ბანკი, რომლის თავმჯდომარე იყო ილია ჭავჭავაძე, აფინანსებდა ქართულ თეატრს, დრამატულ საზოგადოებას, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას და სხვა ეროვნულ დაწესებულებებს.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება 1879 წელს შეიქმნა. მისი პირველი თავმჯდომარე იყო დიმიტრი ყიფიანი, მის შემდეგ კი საზოგადოებას ხელმძღვანელობდა ილია ჭავჭავაძე. საზოგადოების დამფუძნებლები და აქტიური წევრები იყვნენ: ი. გოგებაშვილი, ნ. ცხეედაძე, ივ. მაჩაბელი, ალ. სარაჯიშვილი, რ. ერისთავი და სხვ. წესდების თანახმად საზოგადოების მიზანდასახულობას შეადგენდა: სკოლებისა და ბიბლიოთეკა-სამკითხველოების დაარსება, ქართულ ხელნაწერთა და ფოლკლორული მასალების შეკრება; სახელმძღვანელოების, პოპულარული წიგნების, ჟურნალ-გაზეთების ისტორიული წყაროების გამოცემა. მის ერთ-ერთ

ფუნქციად გამოცხადდა ზრუნვა პედაგოგიური კადრების კვალიფიკაციის ამაღლებისათვის. 1884 წელს საზოგადოებამ თავის წარმომადგენლები გაიწინა მაზრებში. ათი წლის განმავლობაში საზოგადოებამ სკოლები გახსნა თბილისში, ქუთაისში, ძველ სენაკში, ბათუმში, წინარეხში, ხელთუბანში, თიანეთში, გომარეთში, ვლადიკავკაზში. საზოგადოებამ დიდი როლი შეასრულა აგრეთვე ეკლესია-მონასტრებში დაცულ, ოჯახებში და სხვაგან გაბნეულ ქართულ ხელნაწერთა და ბეჭდური უნიკუმების შეგროვების, დაცვისა და შთამომავლობისათვის გადაცემის სფეროში. საზოგადოების ხელნაწერთა კოლექცია და წიგნსაცავი გადაიქცა ქართული კულტურის უძვირფასეს საგანძურად. საზოგადოების წევრები და სხვა მოღვაწენი წინ აღუდგნენ ქუთაისის სამხედრო გუბერნატორ ლევაშოვს, საჯაროდ ამხილეს იგი საქართველოს ეკლესია-მონასტრების ძარცვაში, აიძულეს რუსეთის მთავრობა — ეს სახელგატყეხილი დიდმოხელე საქართველოდან გაეწვია.

გიორგი ერისთავისაგან 1850 წელს აღორძინებული ქართული თეატრი, მისმა ძემ დაეითმა 1870 წელს განაახლა. დავით ერისთავის სახელთანაა დაკავშირებული დრამა „სამშობლოს“ ინსცენირება. მესამე მოქმედებაში, როცა საბრძოლველად გამზადებული გმირები სამშობლოსათვის თავდადების ფიცს სდებდნენ, მაყურებელთა საზოგადოება ფეხზე დგებოდა. მზადყოფნას გამოთქვამდა მუხლი მოეყარა ეროვნული დროშის წინაშე და წინაპართა გმირულ ნაკვალევს გაჰყოლოდა. ქართველი საზოგადოების პატრიოტული აღგზნებით აღშფოთებულმა რუსი შოვინისტების ერთ-ერთმა წარმომადგენელმა „მოსკოვსკოე ვედემოსტში“ გამოაქვეყნა ცინიკური სტატია, ქართველებს მოუწოდა ეროვნული დროშა მეორედ აღარ გამოეტანათ სცენაზე, გირჩევნიათ ეს დროშა გოდფრუას ცირკს მიჰყიდოთ თეატრის ხარჯების დასაფარადო. ბოროტ ცინიკოსებს ილია ჭავჭავაძემ დაუყოვნებლივ უპასუხა: „ქართული დროშა ორი ათასი წლის განმავლობაში ქართველებს სახელითა და დიდებით სჭერია, თავის სიხლში ამოუვლია, დღეს ეს დროშა საცირკოდ გაგვიხადა ერთმა ვიღაც კორესპონდენტმა და კატკომა ბანი მის-

ცა,... მაშ ბარაქალა კატკოვს და მის მომხრეებს, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც კი ითაკილებდა“.

კოლონიურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში დიდ როლს ასრულებდა ქართული პერიოდული პრესა. მეფის მთავრობა მის წინააღმდეგ ბრძოლაში იყენებდა არა მარტო ცენზურას, მიმართავდა რეპრესიებს. XX ს. 80-იან წლებში აიკრძალა ცნება „საქართველო“. ცენზორები მას შლიდნენ, სტატიებში აფიქსირებდნენ თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებს. ქართული პრესის მუშაკთა პროტესტი რეაგირების გარეშე დარჩა. მაგრამ ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე სხეადასხვა ფორმით მაინც უღერდა თავისუფალი სიტყვა, რადიკალური აზრი. რუსეთის მთავრობის მოხელეები შემწყნარებლობას როდი იჩენდნენ. „მაენე მიმართულებისათვის“ აკრძალეს ჟ. „იმედი“, გაზეთები: „შრომა“ და „დროება“. ასევე მოექცნენ რუსულენოვან „ობზორს“, რომლის რედაქტორი ნ. ნიკოლაძე საქართველოდან გადაასახლეს.

გააქტიურდნენ რუსული დიდმპყრობლურ-შოვინისტიური მიმართულების ორგანოები. „სოვრემენნი ვესტნიკი“ „ასახუთებდა“, რომ ქართველმა ერმა ყოველგვარი კავშირი გაწყვიტა საკაცობრიო კულტურასთან, დაკნინდა, დაბერდა, ზნეობრივად გაირყვნა. საქართველოს ისტორიის და თანამედროვე ცხოვრების ყოველგვარი ჯურის ფალსიფიკატორებს საკადრისი პასუხი გასცეს თერგდალეულებმა. ილია ჭავჭავაძემ „ივერიაში“ გამოაქვეყნა მამხილებელი წერილები – „ქვათა ღაღადი“, „აი ისტორია“, „სანდალას წერილების გამო“.

რუსიფიკატორთა თარეშის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლეს ნორჩმა პატრიოტებმაც. კიდევ მეტი, მოსწავლე იოსებ ლაღიაშვილმა უსამართლო ქმედებისათვის მოკლა თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორი. რუსი შოვინისტი ჩუდეცკი. ეს ფაქტი რუსმა მოხელეებმა მიიჩნიეს ქართველთა სეპარატიული სულისკვეთების გამოვლინებად და რეპრესიები კიდევ უფრო გააძლიერეს. ეგზარქოსმა პავლემ ჩუდეცკის დასაფლავების დღეს შეაჩვენა და დასწყევლა ქართველი ერი, რომელმაც შობა ტერორისტი ი. ლაღიაშვილი. ამით აღშფოთებულმა დიმიტრი ყიფიანმა

ეგზარქოსს საპროტესტო ბარათი გაუგზავნა, მის მიერ შეჩვენებულ-დაწყვეტილი ქვეყნის დატოვება მოსთხოვა. ეს უკვე აღარ აპატიეს მოხუც პატრიოტს. იმპერატორის ბრძანების თანახმად, მას თავადაზნაურთა წინამძღოლის თანამდებობა ჩამოართვეს, სტავროპოლში გადაასახლეს და იქ მოკლეს. თანამედროვეთა მიერ დიმიტრი თავდადებულად შერაცხულის დასაფლავება ეროვნულ საპროტესტო დემონსტრაციად გადაიქცა¹⁴.

თერგდალეულთა თვალსაზრისი, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის იდეოლოგია ფართოდ გაერცვლდა ახალგაზრდობაში. 1889 წელს რუსეთის უმაღლეს სასწავლებელთა ქართველმა სტუდენტებმა ჩამოაყალიბეს ფარული ორგანიზაცია „საქართველოს თავისუფლების ლიგა“. პეტერბურგის, მოსკოვის, ვარშავის, კიევის, ხარკოვის, ოდესის და სხვა უნივერსიტეტთა სტუდენტების წარმომადგენლებმა 1892 წ. 26-29 ივლისს ქუთაისში ჩაატარეს პირველი გამაერთიანებელი ყრილობა. მისი მუშაობის ანგარიშიდან ჩანს, რომ ქართველ სტუდენტთა ორგანიზაცია მიზნად ისახავდა სამშობლოს სამსახურს, ქართველი ხალხის ეროვნული ჩაგვრისაგან გათავისუფლებას: „ლიგის“ პროგრამაში ჩაიწერა, რომ საქართველო დამონებულია, ხალხს ემუქრება მშობლიური ენის ზნეჩვეულების და მიწა-წყალის დაკარგვის საფრთხე. „თავისუფლების ლიგა“ ეცდებოდა ქართველი ხალხი დარაზმოს თავისუფლებისათვის საბრძოლველად, გამოიყვანოს ეკონომიკურ-სოციალური და პოლიტიკური განვითარების ფართო გზაზე. მომავლის ამ საზოგადოებაში ადგილი არ უნდა ჰქონდეს ეროვნულ და რელიგიურ ჩაგვრას, ადამიანის რწმენის შევიწროვებას. „ლიგა“ დარწმუნებულია, რომ ემსახურებოდა არა მარტო ქართველ ერს, არამედ საერთო საკაცობრიო პრინციპებსაც. 1894 წელს რუსულმა ჟანდარმერიამ აღმოაჩინა და გაანადგურა ფარული საზოგადოება. დააპატიმრა მისი თითქმის ყველა წევრი. გამოძიებისა და რეპრესიების ქვეშ მოექცნენ: მიხეილ ხელთუფლიშვილი, ვარლამ ჭიჭინაძე, თედო სახოკია, შიო დედაბრიშვილი, გიორგი დეკანოზიშვილი, იოსებ ჩარექიშვილი, ილია ჯიშკარიანი, გიორგი გვაზავა, ვახტანგ ღამბაშიძე, იაკობ ფანცხავა, დავით მდი-

ვანი, ივანე ელიაშვილი, ნიკოლოზ ჯაყელი, დავით მიქელაძე, ფილიპე მახარაძე, ნოე უორდანია, ივანე აბაშიძე, მიხეილ მირიანაშვილი, სიკო ღარაძე, არქიფო მუსხელიშვილი, ალექსანდრე მიქაბერიძე და სხვები¹⁵.

„თავისუფლების ლიგის“ სოციალ-პოლიტიკური კრედო არ იყო ერთგვაროვანი და ვერ გადაიქცა მონოლითურ ორგანიზაციად. 7-10 წლის შემდეგ მისი ყოფილი წევრები სხვადასხვა პარტიებში აღმოჩნდნენ. უმრავლესობა სოციალ-ფედერალისტი და ეროვნულ-დემოკრატი გახდა, სხვები მარქსიზმისა და სოციალ-დემოკრატიის პოზიციაზე დადგა. ეროვნულ და სოციალურ მიმდინარეობებს შორის ძირითადი წინააღმდეგობა რუსეთთან დამოკიდებულების, პოლიტიკური ავტონომიის საკითხზე აღმოცენდა; სოციალ-ფედერალისტურ გაზ. „საქართველოს“ და ეროვნულ-დემოკრატიულ „ივერიას“ პირველი რიგის ამოცანად ეროვნული საკითხის გადაჭრა, რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს ავტონომიური სახელმწიფოს შექმნა მიაჩნდათ. სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია კი წინააღმდეგი იყო პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნისა, რადგან, მისი აზრით, ეს გამოიწვევდა საერთო სარუსეთო რევოლუციური ძალების დაქსაქსევას, ხელს შეუშლიდა ცარიზმის დამხობას. სოციალ-დემოკრატებს მიაჩნდათ, რომ ეროვნული საკითხი და დაჩაგრულ ერთა სახელმწიფოებრივი მოწყობის პრობლემა რევოლუციის გამარჯვების შემდეგ გადაიჭრებოდა. სამღვდლოება ეროვნული მიმართულების პარტიების მხარეს დადგა, ბრძოლა გაჩაღდა საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენისათვის. გლეხებისა და მუშათა კლასის დიდი ნაწილი ვერ გაერკვა მსოფლმხედველობრივი პოლემიკის არსში. მშრომელი მასა ეთაყვანებოდა სოციალური სამართლიანობის, თანასწორობის იდეას და სოციალ-დემოკრატებს მიჰყვებოდა. მაგრამ ფაქტია, რომ 1905-1907 წწ. რევოლუციის დროს განმათავისუფლებელი მოძრაობის სოციალური და ეროვნული ნაკადები არსებითად ერთმანეთს შეერწყა. ქართველი ხალხი იბრძოდა როგორც სოციალური, ისე ეროვნული თავისუფლებისათვის.

RUSSIAN COLONIALISM IN GEORGIA AND GEORGIAN PUBLIC OPINION

Georgian society, its leaders were well aware of russifying-colonial essence of the Russian government policy and were taking account of its fatal consequences. They properly appreciated the contribution of the people, struggling for peace with arms in their hands, but at the same time used high spirit and sharp pen for strengthening Georgian language, culture, historical traditions and vital positions of the Georgian nation in general, for restoring Georgian State system.

In the presented short work there are evaluated the petitions-applications offered to the Emperor of Russia by David Bagrationi about returning the royal throne to Bagrationi dynasty and restoring of autonomy of Georgia inside the Empire. Dimitri and Okropir Batonishvilis continued the way, chosen by David Bagrationi. For achieving this high goal, they formed a secret society the rules of which knocked the aggressive colonial policy of the Russian authorities and were preparing a rebellion of all Georgian people against Russia. The "Tergdaleulis" followed the way of the plotters. In the work we talk about importance of the national idea of Ilya Tchavtchavadze and the theory of "common ground". There are also appreciated the positions of the political parties of national direction, and the situation, created in the years of the first revolution, which was followed by spreading of the liberation movement and preparing the conditions for the independence of Georgia (1918-1921).

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Акты собранные кавказской археографической комиссией, т. 1, с. 387.
2. აქტები, ტ. 2, გვ. 124-125.
3. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 1942 წ. ნაკვ. 1, გვ. 128-137.
4. იქვე, გვ. 160-165.
5. რუსეთის სცსა სანკტპეტერბურგში, ფ. 1368, ანაწყ. 1, საქ. 838, ფურც. 117-119.
6. Г. Туманов, Разбой и реформа суда на Кавказе, С.П. 1903, с. 23-25.
7. დროება, 1880 წ., აბ. 101.
8. „დროება“, 1872, №35.
9. „დროება“ 1872, №45.
10. „დროება“ 1876, №14.
11. ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 6, გვ. 105-112, 126-130.
12. იქვე, გვ. 130.
13. ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. 6, გვ. 181-182.
14. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. 5, გვ. 648-655, 663-666; ალ. ბენდიანიშვილი, საქართველოს ისტორია (1801-1921 წწ.), გვ. 118-123.
15. ალ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში (1801-1921 წწ.), თბილისი, 1980, გვ. 153-164.

ქართული ხელოსნობა და რუსული კოლონიური ხელისუფლება

ქართული ხელოსნობა უხსოვარ წარსულში იღებს სათავეს და, მიუხედავად გადატანილი ქარტეხილებისა, საქართველოს ანექსიის დროისთვისაც მაღალ განვითარებას აღწევდა, როგორც რაოდენობრივი ისე თვისობრივი თვალსაზრისითაც. იგი თავისი პროდუქციით ამარაგებდა არა მარტო საკუთრივ საქართველოს, არამედ მნიშვნელოვან წილად მთელ კავკასიას და მისი პროდუქცია მეზობელ ქვეყნებშიც (მათ შორის რუსეთში) გადიოდა. ამის საფუძველი კი ხელოსანთა რიცხოვრებით სიჭარბე, ოსტატობის მაღალი დონე და მოსახლეობის საერთო რაოდენობაში მაღალი ხვედრითი წილი იყო.

მაგალითად, 1805 წლის კამერალური მონაცემებით თბილისში სულ 3200-მდე ოჯახი ითვლებოდა, აქედან 890 ხელოსნური იყო, რაც საერთო რაოდენობის 30.6% შეადგენდა. 1804 წლის იმავე მონაცემებით გორში სულ 411 ოჯახი ითვლებოდა, აქედან 121 ანუ საერთო რაოდენობის 29,4% ხელოსნური. იმავე პერიოდში თელავში 312 ოჯახია აღნიშნული, აქედან 185 ანუ საერთო რაოდენობის 59,3% ხელოსნურია. სიღნაღში 203 ხელოსნური ოჯახი ითვლებოდა და თუმცა ოჯახების საერთო რაოდენობაზე ცნობა არ გაგვაჩნია, დაბეჭდვით შეიძლება ვთქვათ, რომ ხელოსანთა პროცენტი საერთო რაოდენობაში ასევე მაღალი იყო!

ერთი თანამედროვის ცნობით: „არა მარტო თბილისი და მთლიანად საქართველო, არამედ ამიერკავკასიის ბევრი სხვა მხარე და ოლქი გამოირჩევა ხელოსნური ოსტატობით და მანუფაქტურული წარმოებებით... და ამიერკავკასიის მოსახლეობის დიდი ნაწილი არ ამარტო საოჯახო ყოფაში კმაყოფილდება, არამედ თავისი ნაწარმით არამცირე მნიშვნელობის ვაჭრობას ეწევა ქვეყნის გარეთ, რომელთაგან ბევრი თავისი მაღალი ხარისხით რუსეთშიც ცნობილი არის, ზოგიერთს კი სხვადასხვა გარემოებას-

თან დაკავშირებით მთავრობამაც კი მიაქცია ყურადღება“². ცნობილია და, ვფიქრობ, სიტყვის გაგრძელება საჭირო არ არის, რომ იმპერიის ხელისუფლების წარმომადგენელთა დიდი ინტერესი გამოიწვია მაღალხარისხოვანი ფოლადის (ჯავარდენის) დამზადების ქართულმა მეთოდმა. ამიტომ ამ საქმის გამოჩენილი ოსტატები, ძმები ელიზარაშვილები რუსეთში მიიწვიეს, რათა ზღაბოუსტის ცნობილ ქარხანაში წრთობის თავიანთი ხელოვნება დაენერგათ. ქართველმა სპეციალისტებმა ეს საქმე წარმატებით შეასრულეს და სათანადო აღიარება, ჯილდოები და პრემიებიც დაიმსახურეს.

საქართველოს და კავკასიის კულტურული და ეკონომიკური ცენტრი, საერთო აღიარებით, თბილისი იყო. იგი აძლევდა მიმართულებას ხელოსნობის საერთო განვითარებას მთელს რეგიონში.

შესაბამისად, ბუნებრივია, ცარიზმის კოლონიური ხელისუფლების, როგორც საერთო ისე ხელოსნობის განვითარების ყურადღების ცენტრში თბილისი ექცეოდა. თბილისის შესახებ მონაცემები გაცილებით მეტი და საყურადღებოა. ჩვენც იძულებულნი ვართ კოლონიური რეჟიმის ხელოსნობისადმი დამოკიდებულება ძირითადად თბილისის მაგალითზე გავაშუქოთ.

თბილისელი ხელოსნები ამქარში იყვნენ გაერთიანებული. თბილისური ამქარი, ისევე როგორც საერთოდ აღმოსავლური, მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა მსგავსი ევროპული ინსტიტუტებისაგან. ამ განსხვავებების და მათი მიზეზების ჩამოთვლას ჩვენ საჭიროდ არ მივიჩნევთ. ერთს კი აუცილებლად უნდა გავუსვათ ხაზი: თბილისური ამქარი ხასიათდებოდა ხელისუფლებისადმი ლოიალური კეთილგანწყობილი დამოკიდებულებით. ეს სულისკვეთება გაერცვლდა რუსული რეჟიმის მიმართაც. ასე იყო, ყოველ შემთხვევაში, ანექსიის პირველ ხანებში.

რუსული მმართველობის პირველ წლებში ამქარი დიდ მორჩილებას, პატივისცემასა და ერთგვარ მამებლობასაც კი იჩენდა ახალი ხელისუფლებისადმი. ეს გამოხატულება უნდა ყოფილიყო ძველი გვიანფეოდალური ტრადიციისა, როდესაც ამქარი და საერთოდ ქალაქის მოსახ-

ლეობა სამეფო ხელისუფლების დასაყრდენს წარმოადგენდა, ხოლო ეაჭარ-ხელოსნები ცენტრალური ხელისუფლებისაგან ელოდნენ დაცვას აღვირახსნილი ფეოდალური ჩაგვრისაგან.

ამქარი მზად იყო ყოველგვარი დახმარება გაეწია მთავრობისათვის არა მარტო ფიზიკურად და მორალურად, არამედ ეკონომიკურადაც: ავლაბრის ოქრომჭედლების წესდებაში გარკვევითაა ნათქვამი, რომ: „თუ ქალაქის ყველა ამქარს სამეფო კარიდან ბრძანება მოუვა ეკლესიამშენებლობის, ღარიბთა განსაკითხავად ან სხვა რაიმე საჭიროებისათვის ფულის გამოღებაზე (ეს ფული – მ. ს.), უნდა მიეცეს (საერთო) განძიდან, რადგან ღიდი სირცხვილი იქნება კარიდან კარზე სიარული შეწირულობათა შესაგროვებლად“³.

ცნობილი იყო ამქრის გულმოდგინება როგორც საეკლესიო, ისე საზოგადო სამშენებლო საქმეებში: „როცა თბილისში ეკლესიის აგება ივარაუდება, ძველი ადათის შესაბამისად, ყველა ხელოსანი იღებს მშენებლობაში მონაწილეობას და ერთი დღით ყველა მიდის და მუშაობს. სხვა სამუშაოს ხარჯებსაც თვითონ კისრულობენ. თბილისელებს ამ ადათის აღსრულება ეხლაც შეუძლიათ ნახონ, როცა ყველა ამქარი თავისი დროშებით, ზურნებითა და დოლით, სისხამ დილით მიემართება სოლაღაქის ხევში, რათა მთაზე ახალი გზის გაყვანაში დაეხმარონ, რომელიც მანგლისის გზას უნდა შეუერთდეს“⁴. ეკითხულობთ გაზეთ „კავკაზის“ ერთ-ერთ ნომერში. მსგავსი მასალის მოტანა კი უამრავის შეიძლება. ამქარი, და ხელოსნები საერთოდ, მთავრობის დასაყრდენი იყო ქალაქის დაცვის საქმეშიც. ქალაქის დაცვაზე ზრუნვა საერთოდ დამახასიათებელია ფეოდალური ხელოსნური ორგანიზაციებისათვის. ერთ-ერთი ანონიმური ავტორი იგონებს, რომ რუსეთ-თურქეთისა და რუსეთ-ირანის 1826-29 წლების ომების დროს, თბილისის ამქრებს მზადყოფნა გამოუთქვიათ მეტად აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ სახალხო ლაშქრის შედგენაში⁵.

ყოველივე აქედან გამომდინარე, ახალი მმართველობა, პირველ ხანებში, ქალაქში თავისი პოლიტიკის გატა-

რებისათვის, ამქრის სახით საკმაოდ საჭირო და სასარგებლო ორგანიზაციას ხედავდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ ჯერ კიდევ კავკასიის სამხედრო პოლიტიკური დაპყრობითა და მისი შემომტკიცებისათვის ზრუნვით გართულ ცარიზმის ხელისუფლებას, არ ეცალა სპეციალური ყურადღება მიექცია ამქრისა და მისი კანონმდებლობისათვის. ამის გამო, ყოველ შემთხვევაში, გასული საუკუნის პირველი სამი ათეული წლის მანძილზე, რუსეთის კანონმდებლობა არ შეხებია ამქრის მოწყობის საკითხებს; ვიდრე რიგმა ფაქტორმა ამქრის მდგომარეობა და, აქედან გამომდინარე, პოლიტიკა მნიშვნელოვნად არ შეცვალა და იგი, ნებით თუ იძულებით, კოლონიური მთაფრობის პოლიტიკას დაუპირისპირა.

კოლონიური ხელისუფლების და ადგილობრივი ხელისუფლების ინტერესთა დაპირისპირება

ერთ-ერთი ასეთი ფაქტორი იყო შეღავათიანი ტრანზიტი (1821-1831 წწ.) და მისი შედეგები; საერთოდ კოლონიური ხელისუფლების ხელშეწყობით რუსული და უცხოური საქონლით ვაჭრობის ფართო გაქანება საქართველოში, რომელიც მნიშვნელოვნად ზღუდავდა თბილისის ამქრულ ხელოსნობას, ხელიდან აცლიდა მას საშინაო, მით უფრო, საგარეო ბაზარს.

შეღავათიანი ტრანზიტის პირველ ნახევარში (1822-26 წწ.) საქართველოში 14.708.084 მანეთის, ე. ი. წლიურად საშუალოდ 2.941.617 მანეთის პროდუქცია შემოდიოდა. ტრანზიტის II ნახევარში (1826-31 წწ.) შემოტანილი საქონლის რაოდენობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა და 27.852.042 მ. ვერცხლით მიაღწია. წლიურმა პროდუქციამ კი 5.570.408 მანეთი შეადგინა. პროფ. პ. გუგუშვილის გამოანგარიშებით, აღნიშნული საქონლის 25% ადგილზევე რჩებოდა⁶. მაშასადამე, შეღავათიანი ტრანზიტის II ნახევარში საქართველოში წლიურად იყიდებოდა 1.392.802 მან., ვერცხლით, ღირებულების უცხოური ნაწარმი; ეს ძირითადა-

და პირველი მოხმარების საგნები იყო. ამ საქონლის დიდი ნაწილი თბილისში სადგებოდა.

შელავათიანი ტრანზიტის პერიოდი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფურცელია მე-19 საუკუნის საქართველოს ეკონომიკურ ცხოვრებაში. მისი შედეგები მეტად მრავალნაირია. იგი, ერთის მხრივ, აფერხებდა ახალი ეკონომიკური წყობის შემოჭრას ჩვენში, მეორეს მხრივ ფართოდ უხსნიდა მას გზას. მან საქართველოში ვაჭართა კლასი ჩამოაცილა ქვეყნის სამრეწველო განვითარებას, ახალი სუფილი შთაბერა თბილისის საქალაქო მეურნეობას, გააძლიერა, უკვე გაღვიძებული, ცხოვრების ევროპული ყაიდა და მრავალრიცხოვან ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სოციალურ და ისტორიულ მოვლენათა კომპლექსში, მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ქვეყნის სამრეწველო განვითარების ახალი გზით წარმართვაში.

მაგრამ ჩვენ აქ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ შელავათიანმა ტრანზიტმა მნიშვნელოვანი დარტყმა მიაყენა ადგილობრივი ხელოსნობის მრავალ დარგს. მაგალითად, თუ ხელოსანთა რაოდენობას 1825 და 1835 წლის მონაცემებს შევადარებთ დავეინახავთ, რომ ამ ხნის განმავლობაში თუმცა ხელოსანთა რაოდენობა თბილისში საერთოდ იზრდება, მთელ რიგ დარგებში, იგი მნიშვნელოვნად შემცირებულია; მაგალითად: 1815 წელს თბილისში 207 ბამბეულის მქსოველი ხელოსანია აღნიშნული, 1835 წელს კი მხოლოდ 45; აბრეშუმის ამომხვევი 1825 წ. — 64, 1835 წ. — 12, მექედე 1825 წ. — 79, 1825 წ. 37; ხმლის მკეთებლები 1825 წ. — 32, 1835 წ. — 12; მეუნაგირე 1825 წ. — 48, 1835 წ. — 27 და ა. შ.⁷

ხელოსნების რაოდენობრივი შემცირება ორი მიზეზით იყო განპირობებული: ერთი მხრით, შემოზიდული საქონლის კონკურენცია ხელოსნებს საშუალებას არ აძლევდა ნაწარმი შესაფერისი მოგებით გაეყიდათ და, ამდენად, აუარესებდა მათ ეკონომიკურ მდგომარეობას, მეორე მხრით, კი რუსული და უცხოური საქონლით ვაჭრობა მათ გაცილებით დიდ და ადვილ მოგებას ჰპირდებოდა და ხელოსანთა შედარებით შეძლებული ნაწილი თავს ანე-

ბებდა თავის ძველ საქმიანობას და მთლიანად ვაჭრობაში ებმებოდა.

გასაგებია, ყოფილ ხელოსნებს, პირველ რიგში, იმის საშუალება არ ექნებოდათ, რომ საქონელი საზღვარგარეთიდან ან რუსეთიდან შემოეტანათ, მაგრამ უკვე შემოზიდული საქონლის ადგილზე რეალიზაციის საქმეში კი, როგორც ჩანს, საკმაოდ აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ; ეს კიდევ უფრო ადვილი გასაგები იქნება, თუ მოვიგონებთ, რომ შეღავათიანი ტრანზიტის ხანებში უცხოელებს საქართველოში ცალობით ვაჭრობა აკრძალული ჰქონდათ და მხოლოდ ბითუმად ვაჭრობა შეეძლოთ ეწარმოებინათ. და აი, ადგილობრივი მოქალაქეების უფრო მოხერხებულმა ნაწილმა ტრანზიტის პირობებში მნიშვნელოვნად გაზარდა თავისი მოქმედების ასპარეზი.

აღბათ ამ დროს ჩაუყარეს საფუძველი თავიანთ კაპიტალს მეწვრილმანე ბეჟან ბასტამოვმა, მექურქეებმა: ჩათახოვმა, თომა და ფარსადან ნაზარბეგოვებმა და სხვა; მეტყავეებმა ავეტიკ თამაშშევმა და ივანე იზმაროვმა, მეჩექმეებმა არტემ და ავეტიკ ხარაზოვებმა: მეკრავეებმა, სტეფანე ამიროვმა და მოსე მელიქოვმა და მრავალმა სხვამ, რომლებიც შემდეგში ცნობილი დიდვაჭრები, მევახშეები, მოიჯარადრეები და მრეწველები გახდნენ. მაგრამ ასეთი მხოლოდ ერთეულები იყვნენ, ხელოსანთა ძირითადი მასა კი შექმნილ ვითარებაში სულ უფრო და უფრო ღატაკდებოდა. თუ რა ყოველმხრივი იყო ადგილობრივი ხელოსნების შევიწროება შემოტანილი საქონლის კონკურენციით, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მისი გავლენა ვერც ოქრომჭედლებს აუცდენიათ. მათი მდგომარეობა იმით არის სამაგალითო, რომ ოქრომჭედლობა ერთ-ერთი ყველაზე უკეთ განვითარებული დარგი იყო თბილისში; მათი ამქარი ერთ-ერთი უმდიდრესი და გაველენიანი იყო; თვითონ ხელოსნებიც სხვაზე მაღლა აყენებდნენ თავიანთ ხელობას და ამაყობდნენ მით. მართალია, შეღავათიანი ტრანზიტის დროს ოქრო-ვერცხლის ნივთები საზღვარგარეთულ საქონელში ერთ-ერთ უკანასკნელ ადგილზე უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სამაგიეროდ ისინი რუსეთიდან შემოდიდნენ. მეორეს მხრივ, ადგილობრივ ოქრომჭედლებს

მნიშვნელოვან კონკურენციას უწევდნენ მოსული რუსი და უცხოელი ხელოსნები⁸.

ამიტომ 1835 წელს თბილისელი ოქრომჭედლები მწარედ ჩივიან თავიანთი მდგომარეობის მკვეთრ გაუარესებაზე: „ჩვენი სარეწის დაცემის მიზეზი – აღნიშნავდნენ ისინი – რუსეთიდან მნიშვნელოვანი რაოდენობით და ჩვენზე უკეთესი ხარისხის ვერცხლის ნაკეთობათა შემოტანაა. ამის გამო ჩვენ გადავდით ამ ნაკეთობების სპილენძით დამზადებაზე. ვერცხლის ნაკეთობებს კი მხოლოდ შემთხვევით, შეკვეთებით ვამზადებთ. ვერცხლის მარაგს კი ამის საშუალებაც (ფული), რომ გვექონდეს, რაც არ გვაქვს, ვერ ვაკეთებდით იმის შიშით, რომ მოთხოვნილება ამ ნაწარმზე, დღითი დღე რომ კლებულობს, საბოლოოდ საერთოდ შეწყდება. ვერცხლის მჭედლობის ხელობის შესაბამისად სხვადასხვა ფულად გადასახადებს რომ ვიხდით, ჩვენი წარმოების დაცემის გამო, უკიდურეს მდგომარეობამდე ვართ მისული და მხოლოდ ჩვენი შრომის ჩვევა და ის, რომ ჩვენ სხვა საქმე არ გვეხერხება, გვაიძულებს საერთოდ უარი არ ვთქვათ ვერცხლის ნაკეთობების დამზადებაზე⁹. აი რა მდგომარეობაში ჩავარდნენ ამაყი ოქრომჭედლები, რომლებიც თავის დარგს „ხელობათა ხელობას“ უწოდებდნენ.

მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რამაც ადგილობრივი ხელოსნები მთავრობის კოლონიურ პოლიტიკას დაუპირისპირა, იყო რუსი უცხოელი ხელოსნების მოღვაწეობის წახალისება და გავრცელება თბილისში და საქართველოს სხვა სამრეწველო ცენტრებში.

რუსეთთან შეერთებამ ბევრი რამ შეცვალა თბილისის ამ ტიპიური აღმოსავლური ქალაქის ცხოვრებაში. თბილისის ამიერკავკასიის ცენტრი იყო და იგი თანდათან იესებოდა რუსი სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეებით და ჯარის ნაწილებით, ოფიცრებით. რუსი და უცხოელი მოგზაურებით, ვაჭრებითა და ყოველგვარი ჯურის ავანტურისტებით. ჯარს და რუსის მოხელეობას ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი და ათასგვარი წერილმანი სახელოსნო ნაწარმი სჭირდებოდა. ევროპული გემოვნება თანდათან იჭრებოდა თბილისის მაღალ საზოგადოებაში. თბილისის მო-

დას აყოლილი ქალაქი იყო. მაღალ წოდებას საშუალო ბაძაუდა... და თბილისის მოსახლეობაში თანდათან ძლიერდებოდა მოთხოვნილება ევროპულ ნაწარმზე. ქალაქს აზიური ხელოსნობა ვეღარ აკმაყოფილებდა, მას ევროპული ყაიდის ხელოსნობა ესაჭიროებოდა; რუსეთთან დაახლოვებისა და ევროპული თანაცხოვრების მიღების გამო, წლიდან წლამდე ადგილობრივების ცხოვრების ყაიდის შეცვლა, რომელიც ახალ ჩვეულებებს და ახირებებს შობს, უკვე ვეღარ კმაყოფილდება ადგილობრივი უხეში ნაკეთობებით, ითხოვდნენ რა უფრო სრულყოფილთ და ამ მიმართებით ამიერკავკასიის მხარე ჯერ კიდევ ევრაფერს ვერ აწარმოებს. შემოაქვს რა საჭირო საქონელი შიდა რუსეთიდან ან საზღვარგარეთიდან¹⁰.

მაგრამ რუსეთიდან და საზღვარგარეთიდან შემოტანილი საქონელი ყველას ვერ დააკმაყოფილებდა და ეს ნაკლებობა პირველად რუსის სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეებმა და ჯარის ნაწილებმა იგრძნეს. ამიტომ რუსეთის ხელისუფლება იმთავითვე ცდილობდა ყოველგვარი საშუალებით მოეზიდა თბილისში და სხვა ქალაქებში რუსი და უცხოელი ხელოსნები, ათასგვარი შეღავათებით ახალისებდა, რის გამოც მათი რაოდენობა თანდათანობით საგრძნობლად იზრდებოდა; მაგრამ იგი საკმარისი მაინც არ იყო და მთავრობა ახალ-ახალ ღონისძიებებს ეძებდა აღნიშნული მდგომარეობის გამოსასწორებლად. საქმე იქამდეც კი მისულა, რომ 20-იანი წლების ბოლოს საქართველოს განმგებელს ფინანსთა მინისტრისათვის უთხოვია: დაგვეხმარეთ, რომ საქართველოში სასჯელის სახით გადმოასახლონ დამნაშავე ხელოსნებიო. ეს პროექტი არ განხორციელდა, რადგან შიში გამოთქმეს, რომ დამნაშავეებს სპეციალური თვალყურის დევნება დასჭირდებოდათ და ეს საქმეს გაართულებსო, მაგრამ თვით ფაქტი ასეთი აზრის არსებობისა, მდგომარეობის სიმწვავეზე მიუთითებს.

ევროპული ხელოსნობის გავრცელების მიზნით საქართველოს ხელისუფლება სხვადასხვა გეგმებს ადგენდა სახელოსნო სასწავლებლის დაარსებისა, თუ ხელოსნობის შესასწავლად ადგილობრივი ყმაწვილების რუსეთში გაგ-

ზავნის შესახებ¹¹. მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ამ საქმეში რუსეთის ცენტრალური გუბერნიებიდან საქართველოში სხვადასხვა დარგის ოსტატების მოზიდვას უნდა ეთამაშა. ერთ-ერთი პირველი, ვინც ევროპული ყაიდის ხელოსანთაგან თბილისს ეწვივნენ, ებრაელები იყვნენ.

მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის სხვადასხვა გუბერნიებიდან და საზღვარგარეთიდანაც კი, მრავალმა ებრაელმა იწყო დენა ამიერკავკასიისაკენ. 20-იანი წლების ბოლოს ებრაელი ხელოსნები თბილისში საკმაოდ მომრავლებულან. უმეტესობა მკერავები, მექუდეები, მეჩექმეები, ოქრომჭედლები და სხვ. იყვნენ. მათი ნაწარმი დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა სამოქალაქო მოხელეებსა და სამხედრო ჩინებში¹². ამის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველო არ მიეკუთვნებოდა რუსეთის იმ გუბერნიათა რიცხვს, რომლებშიც ებრაელებს ცხოვრების ნება დართული ჰქონდათ, ადგილობრივი ხელისუფლება ამას ყურადღებას არ აქცევდა და რიგ შეღავათებსაც აღეგდა ებრაელ ხელოსნებს.

1827 წელს ებრაელთა კომიტეტმა გამოსცა ბრძანება, რომლის ძალითაც რეკრუტის შეკრებასთან დაკავშირებით, ებრაელები, იმ გუბერნიებიდანაც კი, სადაც მათი დროებითი ცხოვრება დაშვებული იყო, დაუყოვნებლივ თავიანთი მუდმივი ცხოვრების ადგილებში უნდა დაბრუნებულიყვნენ¹³.

ადგილობრივი ხელისუფლება ამან მეტად შეაწუხა და 1827 წლის 8 დეკემბერს თბილისის სამხედრო გუბერნატორს, გენერალ ადიუტანტ სიპიაგინს, უმაღლეს მთავრობაში, გამონაკლისის სახით, ხელოსანი ებრაელების თბილისში დატოვების ნებართვის მიცემის შესახებ უშუამდგომლია. შინაგან საქმეთა სამინისტრომ ეს უშამდგომლობა არ დააკმაყოფილა¹⁴. ამრიგად 1828 წლისათვის, ადგილობრივი კოლონიური ხელისუფლების სურვილის საწინააღმდეგოდ მოსული, ებრაელები თბილისიდან გაასახლეს.

ებრაელების გადასახლებამ ძალიან გაართულა ევროპული ტანსაცმლით სამოქალაქო მოხელეებისა და განსაკუთრებით ოფიცრების უზრუნველყოფის საქმე: „რამდენიმე ხნის წინ სავაჭრო საქმეებზე თბილისში რომ

ვიმყოფებოდი, მე შეეძელით კარგად შემენიშნა, ადგილობრივ მოხელეებს, განსაკუთრებით ბ. ბ. ოფიცრებს, არა თუ კარგი, ჩვეულებრივი თერძების არ არსებობის გამო, რამდენად უძნელდებათ ფორმის ტანსაცმლით, ყველაზე ჩვეულებრივი საგნებით შემოსვა და სამუშაოსათვის აქაურ ოსტატებს იმდენად ძვირ ფასს უხდიან, რომ იგი თითქმის უტოლდება მთელ ღირებულებას“ (ყურადღება გაავამახვილოთ, რომ ტექსტში ხელოსნობის არ არსებობაზე კი არა სიძვირეზეა საუბარი), წერდა ებრაელი ვაჭარი დავით ანტელი პასკევიჩს და თან წინადადებას აძლევდა: ჩემი ოდესაში და ტაგანროგში ცხოვრების გამო, მყავს რა ებრაული წოდების ამხანაგები, რომლებიც გაწაფული თერძი ოსტატები არიან და გამოყავთ ოქროსა და ვერცხლის სამხედრო მოსართავი საგნები, შეუძლიათ გადმოვიდნენ თბილისში, გამოადგნენ აქაურ კორპუსს და სამოქალაქო ჩინებს და მნიშვნელოვნად დაწიონ ახლანდელი ფასები, რომლებიც აქაური ჩინოვნიკებისათვის ასე მძიმე გადასახდელია“¹⁵.

აღნიშნული ვაჭარი თბილისში ხელოსნობის გამოწერის ნებართვას ითხოვდა. საბუთიდან არ ჩანს, მისცეს თუ არა მას ამის ნებართვა; ალბათ არ მისცეს, რადგან ადგილობრივი ხელისუფლება ოფიციალურად ებრაელი ხელოსნების მფარველობას ერიდებოდა; მაგრამ ამ პერიოდიდან, თანდათან თბილისში ისევ იწყეს გაძევებულმა ხელოსნებმა დაბრუნება და, თუმცა კანონით მათ ამის უფლება არ ჰქონდათ, ადგილობრივი უფროსობა არავითარ წინააღმდეგობას არ უწევდა. ამრიგად 1830-31 წლისათვის თბილისში ებრაელი ხელოსნები საკმაოდ მომრავლებულან.

დაპირისპირება ადგილობრივ და უცხოელ ხელოსანთა შორის

ამ დროისათვის ადგილობრივ მკერავ ხელოსანთა საზოგადოება საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო. იგი 100 კაცს (ოსტატს) აღემატებოდა. მკერავეებს ორი ამქარი უნ-

და პქონოდათ, რადგან მათ თხოვნებზე, როგორც წესი, ორი უსტაბაში აწერს ხელს — შიო ილურიძე და იაგორ მანთაშოვი. თერძობა საკმაოდ შემოსავლიანი ხელობა იყო: „თბილისში ბევრს აქვს სამკერვალო ოსტატობის სარეწი; ზოგიერთი მათგანი შეკვეთით მუშაობს, სხვები კი ამზადებენ მამაკაცისა და ქალის სხვადასხვა ტანსაცმელს, მაგალითად: ჩოხებს, შარვლებს და ახალუხებს უბრალო ხალხზე გადასაყიდად“¹⁶. აღნიშნავდა ერთი თანამედროვე. ახალმა პირობებმა მათ ხელობას მეტად შეუმცირა გასავალი. ისინი თუმცა ცდილობდნენ ეეროპული ტანსაცმლის კერვას დაუფლებოდნენ და კიდევ ახერხებდნენ ამას, მაგრამ მათი ნაწარმი ვერც სილამაზითა და ვერც სიიაფით ახლოს ვერ მივიდოდა ებრაელ ოსტატთა ნახელავთან, რომლებიც არა მარტო რუსეთში, არამედ ევროპაშიც ამ ხელობის საუკეთესო სპეციალისტებად ითვლებოდნენ. წარმოების ახლებურად დაყენებით კი ებრაელებმა ხელში ჩაიგდეს მთელი სახაზინო დაკვეთები, მუშტარს ართმევდნენ ადგილობრივ ხელოსნებს და უკეთეს პირობებს უქმნიდნენ რა მუშებსა და მოწაფეებს, თავისკენ იბირებდნენ მათ.

ასეთ პირობებში, თბილისელმა თერძებმა მოსული ებრაელების სახით მეტად საშიში მტერი დაინახეს, რომელიც მათ ლუკმა-პურს აცლიდა, საბოლოო განადგურებით ემუქრებოდა და დაიწყეს ბრძოლა საშიში კონკურენტის ჩამოსაცილებლად. როგორც ჩანს, ისინი კარგად იცნობდნენ რუსეთის კანონმდებლობას, იცოდნენ, რომ კანონით ხელოსნებს არა აქვთ საქართველოში ცხოვრების უფლება და ამით ისარგებლეს.

1830 წელს თბილისელ თერძებს საჩივარი შეუტანიათ — ებრაელები თბილისში უკანონოდ ცხოვრობენ და გადაასახლეთო. მათი თხოვნა უყურადღებოდ დატოვეს და 1831 წლის 18 ნოემბერს. თბილისელმა თერძებმა ახალი უქვეშევრდომილესი თხოვნით მიმართეს ბარონ როზენს (თხოვნას ხელს აწერენ არა მარტო ქართველი და სომეხი ხელოსნები, არამედ რუსებიც). თხოვნაში აღნიშნული იყო, რომ ებრაელები კანონის საწინააღმდეგოდ ადრეც ცხოვრობდნენ თბილისში და სამართლიანად გაა-

სახლეს აქედან, ახლა კი ისევ მოგვეძალნენ და ხელს გვიშლიან ჩვენი ხელობა ვაწარმოოთ; როგორც ვიცით, კანონით მათ აქ ცხოვრების უფლება არ აქვთ. ჩვენ კი მათი აქ ყოფნა არ გვინდა. მით უმეტეს რომ თვითონაც შეგვიძლია სრულად დაეაკმაყოფილოთ ევროპული ტანსაცმლით ამა თუ თბილისის მცხოვრებთა მოთხოვნილება, არამედ სხვა ქალაქებიდანაც კი მივიღოთ შეკვეთებით. ჩვენ იძულებული ვართ მოგვემართა ქალაქის პოლიციისათვის მათ გასახლებაზე, რათა მათი გამოისობით ჩვენ ლუკმა-პური და სახელმწიფო გადასახადების გადახდის საშუალება არ დაგვეკარგა. მაგრამ პოლიციამ ზომები არ მიიღო. ამიტომ იძულებული გაგხდით თქვენთვის მოგემართა აღნიშნული თხოვნით¹⁷. როზენი თვითონ დიდი მომხრე იყო ებრაელი ხელოსნების თბილისში ჩამოსახლებისა და გამრავლებისა. იგი თვითონ მოითხოვდა კანონის შეცვლას, რომელიც ებრაელებს თბილისში ცხოვრებას უკრძალავდა¹⁷. ამიტომ, ბუნებრივი, თბილისელი თერძების თხოვნა მან არ დააკმაყოფილა. მომჩიურებს აცნობს, რომ მართალია კანონით ებრაელების საქართველოში ყოფნა დაშვებული არ არის, მაგრამ „ქვეყანაში რუსული და გერმანული ხელობის მკერაეების ნაკლებობის გათვალისწინებით, ასევე მომრავლდა აქ ჩამოსულ ებრაელებს, მათგანი უფრო საჭირო და სასარგებლოა, ნება დაერთოთ ყოფნა როგორც თვითონ თბილისში, ისე სხვა მაზრებშიც, მაგრამ მხოლოდ ჩამოყალიბებული წესების საფუძველზე“¹⁸.

მკერავი ებრაელების რიცხვი არ იყო იმდენად მნიშვნელოვანი, რომ მათ ასეთი დიდი შევიწროება მიეყენებიათ თბილისელი თერძების მრავალრიცხოვანი საზოგადოებისათვის. მაგრამ ეს იყო თვისობრივად ახალი სარეწი არა მარტო ნაწარმის ხარისხის, არამედ თვით წარმოების ორგანიზაციის მხრივაც.

ებრაელი მკერაეების რაოდენობა არ განსაზღვრავდა მათი წარმოების გაქანებასა და მასშტაბს, რადგან ისინი ფართოდ ქირაობდნენ ადგილობრივ ხელოსნებს, მუშებს, აყავდათ მოწაფეები.

თუ რა ფართოდ გაუშლიათ მათ თავიანთი საქმიანობა, ამაზე ნათლად მეტყველებს სოლომონ სალმანის, მოისეი კრინსკის და მოისეი მოგილევსკის მაგალითი. ამათგან პირველ ორს (სალმანს და კრინსკის) ერთი სახელოსნო ჰქონდათ, მოისეი მოგილევსკის ცალკე. პირველ სახელოსნოში 30 მარტოქრისტიანი მუშა მუშაობდა, მეორეში 15¹⁹. მოსალოდნელია, რომ გარდა ქრისტიანებისა, მათ კიდევ ეყოლებოდათ ებრაელი თუ სხვა ეროვნების მუშები და ხელოსნები. მაშასადამე ამ ორი წარმოებაში დასაქმებულ ხელოსან მუშათა რიცხვი გაცილებით მეტი იქნებოდა. მათ წარმოება საკმაოდ ფართო შენობაში ჰქონდათ მოწყობილი, რომელიც სამუშაო და საცხოვრებელ ადგილებად იყო დაყოფილი (მუშები იქ არა მარტო მუშაობდნენ, არამედ ცხოვრობდნენ კიდევ). შენობები აბრებით იყო გაფორმებული²⁰.

მათ სპეციალური აგენტები ჰყავდათ გამოყოფილი რომლებიც სახლებში დადიოდნენ და შეკვეთებს იღებდნენ. მუშებს ისინი ეტყობა, უკეთეს პირობებს უქმნიდნენ, რადგან უკანასკნელნი სიამოვნებით ტოვებდნენ თავიანთ ძველ ოსტატებს და მათთან გადადიოდნენ სამუშაოდ: „ქრისტიანული რწმენის ოსტატები, როგორც კი შეაჩვენებენ მოწაფეებს თავის ხელობას, ებრაელები მაშინვე ითრევენ თავისთან ასეთ მოწაფეებს და ამით ყოველგვარ შესაძლებლობებს აღლიან ამქრულ ოსტატებს საქმისათვის გამოსადეგი შეგირდები თავისთან იყოლიონ“ – ჩიოდნენ ადგილობრივი თერძები.

აღნიშნული სახელოსნოები ძირითადად სამხედრო შეკვეთებზე მუშაობდნენ (თუმცა, როგორც აღვნიშნეთ, ისინი ფართოდ იღებდნენ კერძო შეკვეთებსაც)²¹.

ჩვენ არ მოგვეპოვება ცნობები იმის განსასაზღვრავად, თუ რამდენად შორს იყო წასული შრომის დანაწილება აღნიშნულ საწარმოებში, მაგრამ რაღაც ზომით რომ ასეთი დანაწილება უნდა ყოფილიყო, ეს თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ გადმოობირებული ხელოსნების დიდი ნაწილი ახალბედა, გამოუცდელი პირები იყვნენ, რომელთაც ყველა ოპერაციის მაღალხარისხოვნად შესრულება, ცხადია, არ შეეძლოთ. შრომის განაწილების გარეშე ისი-

ნი ვერაფრით ვერ შეძლებდნენ ასეთი ფართო სამუშაოების მაღალხარისხოვნად შესრულებას. ხოლო თუ ეს ასეა, მაშინ ჩვენ საქმე გვაქვს მანუფაქტურის ტიპის საკმაოდ განვითარებულ კაპიტალისტურ სახელოსნოებთან, სადაც შრომის ნაყოფიერება და ხარისხი გაცილებით მაღალი იქნებოდა ამქრულ ხელოსნებთან შედარებით და ამიტომ გასაგებია, რომ კონკურენციაში ისინი ყოველთვის ჯობნიდნენ ადგილობრივ ხელოსნებს.

მიუხედავად წარუმატებლობისა ამქარს ბრძოლა არ შეუწყვეტია, 1836 წელს იგი უკვე იმპერატორს უგზავნის თხოვნას, სადაც აღწერილია, თუ როგორ ავიწროებენ ებრაელები მას, რომ ისინი კანონის საწინააღმდეგოდ ექსპლუატაციას უწევენ ქრისტიან მუშებს. რომ მათ გამო ქრისტიანი ხელოსნები გაჩანაგდნენ და სახელმწიფო გადასახადს ვეღარ გადაიხდიან და სხვ.²² არც ამან გამოიღო შედეგი: სენატმა მათი დაკმაყოფილება მიზანშეწონილად არ სცნო და ჯარიმაც კი გადაახდევინეს იმისათვის, რომ თხოვნა ღერბიან ქაღალდზე არ იყო დაწერილი²³.

რაკი კანონიერი გზით ვერაფერს გახდა, ამქარს ებრაელების წინააღმდეგ ძალის გამოყენებაც უცდია. სახელდობრ რაში გამოხატა ეს, არ ვიცით, მაგრამ ფაქტია, რომ ამის თაობაზე თერძების ორივე უსტაბაში 1836 წლის აგვისტოში ციხეში ჩასვეს. როგორც ჩანს, თავისი დანაშაული მათ კარგად ჰქონდათ შეგნებული, რადგან წერენ: „ამ თვის 24 რიცხვი თბილისის პოლიცემისტერმა ინება ჩვენთვის მოკლევადიანი პატიმრობა მოესაჯა, რაზეც ჩვენ პრეტენზიას არ ვაცხადებთ“... ოღონდ ჩვენ რომ ციხეში ვიჯექით, ფანჯრიდან ებრაელები გვაბრაზებდნენ, უწმაწურ სიტყვებს გეძახდნენ და შეურაცხყოფისათვის მათ დასჯას ვითხოვთ...²⁴. დასამშვიდებლად უბრალო საყვედურიც არ უთხრეს ებრაელებს. ამქარს კი უპასუხეს, ასეთი საჩივრით სასამართლოს უნდა მიმართოთ.

ასე დამარცხდნენ თბილისელი თერძი ხელოსნები ებრაელებთან ბრძოლაში, ჩვენ არ გვაქვს ცნობები თუ ამ დაპირისპირებაში რა მონაწილეობას იღებდნენ სხვა ამქრები, მაგრამ სრული საფუძველი არსებობს ვიფიქროთ, რომ როგორც ჩვეულებრივ ხდებოდა, ისინი ყოველ მხრივ

ეხმარებოდნენ თავიანთ თანამოძმეებს, მაგრამ უშედეგოდ. კავკასიაში მაგრად ფეხმოკიდებული ცარიზმის ადგილობრივი ხელისუფლება თბილისში თავის კოლონიურ პოლიტიკას ატარებდა და რა გასაკვირია, რომ იგი აინუნშიც არ ჩააგდებდა მშრომელი მოსახლეობის გაჭირვებასა და სურვილებს.

რაც შეეხება ებრაელებს, ისინი 1839 წლიდან ბრძოლას იწყებენ, რათა საქართველოში მუდმივად ცხოვრების უფლება მიიღონ. ეს საქმე ცოტა გაჭიანურდა, მაგრამ 50-იან წლებში, ეორონცოვის ჩარევით, ესეც თითქმის ებრაელთა სასარგებლოდ გადაწყდა.

დაპირისპირება ქართველ და კოლონისტ ხელოსანთა შორის და კოლონიური მთავრობის პოლიტიკა

თბილისელ ხელოსნებს გარკვეული კონკურენციას თბილისის გერმანელთა კოლონიაში მცხოვრები ხელოსნებიც უწევდნენ. ისინი ბევრი არ იყვნენ: 5 მეჩექმე, 3 მკერავი, 3 მჭედელი და ა. შ. მაგრამ მკერავები და მეჩექმეები, როგორც ევროპული ხელობის სპეციალისტები, ქვეოსტატებისა და მოწაფეების ექსპლუატაციით, საკმაოდ ფართო სამუშაოებს ასრულებდნენ; მაგალითად, მკერავ გუბლერს ქალაქის მცხოვრებლებისაგან მნიშვნელოვან შეკვეთებთან ერთად იჯარით ჰქონდა აღებული თბილისის გიმნაზიისათვის ტანსაცმლის დამზადება. საიდანაცდიდ შემოსავალს იღებდა²⁵; ხოლო კოლონისტი მაიერი საკმაოდ ფართო სახელოსნოს მფლობელი იყო, ექსპლუატაციას უწევდა შეგირდებსა და ქვეოსტატებს და ქალაქში საუკეთესო მეჩექმედ და მეტად შეძლებულ კაცად ითვლებოდა²⁶.

1832 წლიდან თბილისელი თერძები კატეგორიულად თხოვენ კოლონისტებს ან ქალაქიდან შეკვეთებს ნუ აიღებთ, ანდა შესაბამისი გადასახადები გადაიხადეთო. თავის მხრივ როგორც მკერავი, ისე მეჩექმე კოლონისტიები, ყოველნაირად ცდილობდნენ თავი აერიდებინათ გადასახადებისათვის. ისინი განგებ არ ამხედდნენ ხელოსანთა

რაოდენობას და გადასახადების გამწერ მოქალაქეებს მთელი რიგი ეშმაკობისათვის მიმართვა სჭირდებოდათ, რათა დაეზუსტებინათ თუ რამდენი ხელოსანი მუშაობდა გერმანელთა კოლონიაში²⁷.

თავის მხრივ, არც მოქალაქეები რჩებოდნენ ვალში და, გამოხატავდნენ რა თბილისის ამქრული ხელოსნების ინტერესებს, გაზრდილი, მძიმე გადასახადებით ავიწროვებდნენ ხელოსან კოლონისტებს; რაზედაც ამ უკანასკნელთ საჩივარი შეუტანიათ და კიდევაც მიუღწევიათ იმისათვის, რომ აღნიშნული გადასახადები გადასინჯული და შემცირებული ყოფილიყო²⁸.

ასეთი დამოკიდებულება შეიქმნა ადგილობრივ და უცხოელ ხელოსნებს შორის მე-19 საუკუნის 30-იან წლებში. ხოლო ადგილობრივი კოლონიური მთავრობა გამოდიოდა რა რუსი ჩინოვნიკებისა და სამხედრო მოხელეების ინტერესებიდან, მოსული ხელოსნების მხარეს იჭერდა და ყოველმხრივ ცდილობდა გაეძლიერებია ისინი, ამქრული ხელოსნობის პოზიციები შემცირების ხარჯზე.

რუსი და უცხოელი ხელოსნების საქართველოში მოზიდვის პოლიტიკა, რომელიც გასული საუკუნის დასაწყისში ჩაისახა, 30-იან წლებიდან უკვე ჩამოყალიბებულ სახეს იღებს. ამ მხრივ ჯერ კიდევ პასკევიჩის მთავარმართებლობის პერიოდში დგებოდა ვრცელი პროექტები, მაგრამ ეს პროექტები მაშინ ვერ განხორციელდნენ, რადგან მთელი რიგი წინააღმდეგობები გადაელობათ; მთავარი კი ის იყო, რომ რუს გლეხს, თუ ხელოსანს მეტად ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა კავკასიაზე, სიშორეზე, კლიმატზე და ასე ადვილად ვერ ბედავდა აქეთ გამომგზავრებას. ეტყობა მთავრობას ამ შიშის გაფანტვაც უცდია და ამ ცდამ თავისი გამოხატულება ჰპოვა ცნობილ შრომაში: „ამიერკავკასიაში რუსეთის მფლობელობათა მიმოხილვა“ (რუსულ ენაზე)..., რომლის ავტორი რუს ახალმოსახლეებს საქართველოში ფუფუნებით ცხოვრებას ჰპირდებოდა: „რუსეთისგან დაშორება და მიმოსვლის სიძნელე, ჩვენს სამშობლოში საქართველოს კლიმატის შესახებ გავრცელებულ მცდარ შეხედულებასთან ერთად, რუს მომუშავეებს აქამდე აკავებს თბილისში გამომგზავრებისაგან, სა-

დაც მათ თავისი შრომით დიდი სარგებლის მიღება შეუძლიათ. სიადვილე, როგორითაც აქ ფული გამოიმუშავება, ხელოსნებს მათ ქონებასთან შედარებით ღალი და მდიდრული ცხოვრების საშუალებას უქმნის“²⁹.

სხვა ადგილას იგივე წყარო მიუთითებდა რომ „თბილისის მრეწველობის არც ერთი დარგი არ არის აყვანილი სრულყოფილებამდე“.

მიუხედავად ამისა ყოველი ხელობა დიდ სარგებელს იძლევა, რადგან არაფერი იქ ისე ძვირად არ ფასობს, როგორც შრომა“³⁰.

„მიუხედავად ადგილობრივი ამქრული ხელოსნების დიდი უკმაყოფილებისა, ადგილობრივმა მთავრობამ 1843 წელს მოსული ხელოსნების მოსაწყობად სპეციალური კომიტეტი დააარსა - „თბილისში ჩამოსული ხელოსნების გამგებლობის სამეურვეო კომიტეტი“³¹, რომელსაც სათავეში თბილისის სამუშაოთა უფროსი, ინჟინერ პოლკოვნიკი სონინი ჩაუყენა, ხოლო თავდაპირველ სარეზერვო კაპიტალად 2000 მანეთი გამოუყო“³².

ყოველივე ამის შედეგად თბილისისკენ წამომსვლელ უცხოელ და რუს ხელოსანთა რაოდენობა თანდათან მნიშვნელოვნად გაიზარდა. საქართველოს მთავარმმართველის უკვე 1843 წლის ანგარიშში ვკითხულობთ: „შევამჩნიე რა ამიერკავკასიის ქალაქებში ოსტატებისა და ხელოსნების დიდი ნაკლებობა, მთავარი მმართველობა დაუკავშირდა პეტერბურგისა და მოსკოვის გენერალ გუბერნატორებს, დედაქალაქებიდან პირველ რიგში თბილისში კეთილსაიმედო ხალხის ამისთვის მოწვევის შესახებ; ხოლო მათთვის დახმარების აღმოჩენის თაობაზე მიმართა შინაგან საქმეთა სამინისტროს. ამ ხელოსნების და ოსტატობის ერთი ნაწილი უკვე ჩამოვიდა, ადგილზე აღმოუჩენს ყოველგვარი დახმარება და ამჟამად ისინი თავისი ოსტატობით საქმიანობენ“³³.

1844 წლისათვის, ამიერკავკასიის საქმეთა კომიტეტის წარდგინებით, იმპერატორმა მთავარმმართველს დაავალა მიეღო ზომები იმპერიის სხვადასხვა ადგილებიდან თბილისში აუცილებლად საჭირო ხელოსნების მოსაზიდვად“³⁴.

იმავე 1844 წელს საქართველოს ადგილობრივი მთავრობა შეეკეთას გზაენის ორივე დედაქალაქში, რომ თბილისში ყველაზე მეტად საჭირო 20-მდე დარგის 40-ზე მეტი ხელოსანი გამოგზავნონ.

ევროპული ხელოსნობის მოზიდვის საქმეს დიდ ყურადღებას უთმობდა მეფისნაცვალმა მ. ს. ევრონცოვი. მაგრამ სხვა დაბრკოლებებთან ერთად, საქმის წარმატებით დაგვირგვინებას ისიც უშლიდა ხელს, რომ რუს ოსტატებს თბილისში სალდათ ხელოსანთა საკმაოდ დიდი არმია დახვდათ; მათი კონკურენცია ახალი, ჯერ კიდევ ფეხმოუკიდებელი, მწარმოებლებისათვის მეტად მძიმე გადასატანი იყო, ამაზე მიუთითებდნენ თავიანთ თხოვნაში რუსი დურგლები 1845 წლის აპრილში³⁵. ჩანს მდგომარეობა საკმაოდ მწვავე ყოფილა. ამას სხვა მიზეზებიც დაემატა და ევრონცოვმა თბილისში სალდათი ხელოსნების საქმიანობა აკრძალა. მისი ბრძანებით მწყობრში დააბრუნეს 700-მდე ჯარისკაცი ხელოსანი. ევრონცოვის ეს ღონისძიება ორ მიზანს ისახავდა: ერთის მხრივ არბილებდა ამქრის უკმაყოფილებას, მეორე მხრივ კი თბილისში გზას უხსნიდა რუს და უცხოელ მაღალკვალიფიციურებულ ოსტატებს³⁶.

ამგვარი ღონისძიების წყალობით თბილისში თანდათან ძლიერდებოდა ახალი, ევროპული ყაიდის ხელოსნობა. 1846 წლის თბილისის გუბერნატორის ანგარიშში აღნიშნულია, რომ თბილისში გამრავლდნენ კარგი ხელოსნები – ადგილობრივი, რუსი და უცხოელი (მესაათე, მეხელთათმანე, მეჩექმე, მეეპოლეტე და სხვ.), რომელთა მოქმედების არე შორს სცილდება მაზრის და გუბერნიის ფარგლებს³⁷, მაგრამ თბილისისაკენ მომავალ ხელოსანთა ნაკადი არ წყდებოდა.

ადგილობრივი მთავრობა და მისი იფიცოზი, მარტო ხელოსანთა მოზიდვაზე და მოწყობაზე კი არ ზრუნავდნენ, არამედ ფართო რეკლამასაც უკეთებდნენ მათ. თუ ადგილობრივი ხელოსნები ტრადიციულად ძველ უბნებში, ხელოსნურ რიგებად ცხოვრობდნენ, სადაც ერთი დარგის ხელოსნებს ცალკე ქუჩა ეკავათ და ამდენად ერთ ადგილას იყვნენ კონცენტრირებულნი, მოსული ხელოსნები

იკავებდნენ ძირითადად ქალაქის ახლად გაშენებულ ნაწილებს. მომხმარებლისთვის მათი მიგნება რომ გაეადვილებინათ „Кавказский календарь“-ის ნომრებს დართული ჰქონდა რუსი და ევროპელი ხელოსნების საკმაოდ სრული სიები, ადგილმდებარეობის ჩვენებით.

თბილისში მოდიოდნენ მეტად მრავალი დარგის ხელოსნები, ძირითადად კი ისეთი დარგებისა, რომლებიც აქ არ იყო გავრცელებული (მებუზმენტეები, მეკარტეები, მეხელთათმანეები და სხვა), ან გავრცელებული აზიური ყაიდის ხელოსნობა, განვითარებულ მოთხოვნილებებს ვეღარ აკმაყოფილებდა.

ახალი დარგები ქართულ ხელოსნობაში

ჩვენ მიერ შედგენილ ცხრილიდან ჩანს თუ როგორ ეცემოდნენ თბილისის ხელოსნობის ადგილობრივი დარგები, ახალი, ევროპული ყაიდის ხელოსნური დარგების გამრავლების გამო:

ცხრილი №1

ხელოსანთა რაოდენობა ქ. თბილისში 1845-1865 წწ.

	1845 წ.	1848 წ.		1865 წ.		
		ოსტატი	სავარაუდო რაოდენობა	ოსტატი	მუშა	მოწაფე
1	2	3	4	5	6	7
მეპურე	150	44	40	122		
მეფუნთუშე	1	-	37	14		
კონდიტერი	-	1	1	10	8	8
ყასაბი	-	-	-	110		
მკერავი	62	231	121	168	-	176
მოდისტიკა	-	-	-	15	22	20

მექუდე	43	138	68	85	-	95
მექურქე	-	36	16	-	-	-
მეეპოლეტე	-	3	-	-	-	-
ფესსაცმლის მკე- რაეი	169	175	65	120	-	140
მეწაღე	-	74	42	53	-	62
მქსოველი	-	44	55	-	-	-
აბრეშუმის ამომ- ხვეეი	-	73	45	-	-	-
მჩითაეი	-	9	10	-	-	-
ქსოვილების მღება- ეი	15	30	25	43	-	50
ყაზაზი (მეყაითნე)	36	-	-	-	-	-
მენაბდე	11	15	7	2	-	-
მებაწრე	8	5	1	-	-	6
მესელთათმანე	-	-	-	-	-	94
მელუმელე	-	-	-	61	-	-
კალატოზი	182	181	72	312	400	353
დურგალი	55	156	39	43	-	58
ხარატი	11	-	-	-	-	-
ხურო	85	139	33	214	-	159
მღებაეი	-	45	13	21	-	49
შაალერის გამკვრე- ლი	-	-	-	19	-	-
მერუქურთმე	-	93	35	-	-	-
მეაგურე	110	26	10	-	-	-
თოქმაჩი	294	27	14	25	30	29
მჭედელი	39	112	70	159	80	200
ზეინკალი	8	-	-	-	-	-
მხურაეი	-	-	-	13	-	-
მკალაეი	46	30	10	44	-	59
მომეარაყებელი	41	33	-	-	-	-
მენალე	-	15	20	-	-	-
ოქრომჭედელი და იუველირი	180	26	1	91	-	120
მებრილიანტე	-	4	4	-	-	-
მესაათე	-	4	1	21	-	45
მეიარაღე	82	66	32	38	-	49

მეტონე	-	2	-	69	80	-
მეჭაბე	-	32	24	-	-	-
მეტიკე	-	14	11	-	-	-
მეკარტე	-	1	-	32	-	59
მეიტლე	-	1	-	352	-	-
მეტიჟავე	178	83	66	116	150	140
დალაქი	93	89	30	128	-	170
მეჩისე	-	24	-	-	-	-
მეწისქვილე	-	20	3	-	-	-
მელამფე	-	9	3	9	-	-
მხატვარი	-	2	1	-	-	-
ამკინძავე	-	3	-	12	-	-
მეპაიროსე	-	1	1	70	-	-
ფორტეპიანოს ოს- ტატი	-	-	-	3	-	-
მესაპნე	-	48	31	8	-	-
თულუხჩი	-	13	-	-	-	-
მუშები	-	237	129	-	-	-
სხედასხვა	197	102	38	-	-	-
ჯამი	2082	2609	1264	2642	770	2158
		3873		5570		

1848-65 წლებში მეტიკეების რიცხვი 14-დან 0-მდე შემცირდა, ამავე დროს, როგორც სხვა ცნობებიდან დგინდება, მრავლდებიან მეკასრეები³⁸. მევეთრად იზრდება რიცხვი მეფუნთუშეებისა (1-14), მეკონდიტრეებისა (1-26), მესაათეებისა (5-66), მეეპოლეტეებისა, მეკარეტეების, მუბუზმენტეებისა და სხვ. სამაგიეროდ მცირდება რაოდენობა მქსოველების, მესაპნეების, მენაბდეების, თოქმაჩებისა და იარაღის მკეთებლებისაც კი (1845-82 – 1865-38).

მასალების სინაკლულე საშუალებას არ გვაძლევს დავადგინოთ წლობის მიხედვით მოსულ ხელოსანთა რაოდენობა თბილისში და სხვა ქალაქებში, მაგრამ მათი რიცხვი რომ საკმაოდ მოზრდილი იყო, ამის ვარაუდი მტკიცედ შეიძლება. საერთოდ 1845-1865 წლებში თბილისის და სხვა ცენტრების ხელოსნობა კვლავ ჩქარი ტემპით იზრდება³⁹. როგორც რაოდენობრივად, ისე დარგობ-

რევად (იხ. ცხრილი) 1845 წელს თბილისში 24 დარგის 2082 ხელოსანია (ალბათ ოსტატი) აღნიშნული; 1848 წელს – 33 დარგის 2609 ოსტატი ხელოსანი, ხოლო ქვე-ოსტატებისა და მოწაფეების საეარაუდო რიცხვი 1264-ს უნდა უდრიდეს, ე. ი. მთლიანი საეარაუდო რაოდენობა 3873 კაცს შეადგენს. 1865 წლისათვის ჩვენი ცხრილის მონაცემების ცნობით თბილისში 53 დარგის 5570-მდე ხელოსანი ითვლებოდა.

ზოგიერთი მკვლევარი ამტკიცებს, რომ თბილისის ხელოსნობა ძირითადად მოსული ხელოსნობის ხარჯზე იზრდებოდა³⁹. ჩვენი ფიქრით ამ ზრდაში ძირითადი ადგილი მაინც ადგილობრივ ელემენტს ეკავა. და ეს რომ ნამდვილად ასე იყო იქიდან, ჩანს, რომ უკვე 1865 წლისათვის ხელოსნობის ისეთ დარგებშიც კი, რომელსაც მანამდე საქართველოში საერთოდ არ იცნობდნენ, ადგილობრივი ხელოსნები რაოდენობრივად უტოლდებიან და ზოგჯერ კიდევ აღარბეზდნენ მოსულ ხელოსნებს. მაგალითად: მეკონდიტრებში 1865 წელს დასაქმებული იყო უცხოელი 5 ოსტატი 16 მოწაფით, ადგილობრივი კი 8 ოსტატი 6 მოწაფით; მეძეხვევებში უცხოელი 2 ოსტატი 6 მოწაფით და ადგილობრივი 4 ოსტატი 4 მოწაფით; გადამკერელები რუსი და უცხოელი 4 ოსტატი 7 მოწაფით, ადგილობრივი 9 ოსტატი 6 მოწაფით; მებუზმენტები და ოქრომჭედლები – უცხოელები 4 ოსტატი, 13 ქვეოსტატი, 1 მოწაფე, ადგილობრივი 22 ოსტატი და ქვეოსტატი, 19 მოწაფე და ა. შ.⁴⁰.

ახალ პირობებში იცვლებოდა ადგილობრივი ხელოსნური დარგების ხასიათი. მათში თანდათან მცირდებოდა აზიური და ძლიერდებოდა ევროპული გავლენა. მაგალითად, 1866 წლისათვის ფეხსაცმლის წარმოებაში თბილისი დასაქმებული იყო 637 ოსტატი, ქვეოსტატი და მოწაფე. აქედან ევროპულ მეჩექმეობაში ჩაბმული იყო 179 კაცი (108 ოსტატი და ქვეოსტატი 71 მოწაფე) აქედან 114 კაცი თავისუფალ ხელობას მისდევდა, 64 კი ამქარში იყო გაერთიანებული, ქართული, აზიურ, სპარსულ და თურქულ ფეხსაცმელების კერვაში მთლიანად ჩაბმული იყო

167 ოსტატი და ქვეოსტატი და 126 მოწაფე, შემდეგი შეფარდებით:

აზიური მეჩექმე ოსტატი და ქვეოსტატი	54	მოწ.	62
თურქული ტუფლების მკერავი	45		19
ქართული მეწაღეები	48		16
გარდა ამისა იყვნენ ფეხსაცმლის			
შემკეთებელი	40		9
მექალამნეები	21		8

როგორც ვხედავთ, ევროპული ტიპის ხელოსნები ყველა მათგანზე ცალკეულწილად მეტია და საერთო რაოდენობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს⁴¹.

აღნიშნული მდგომარეობა უფრო თვალნათლივ მკერავების მაგალითზე ჩანს: ამავე პერიოდისათვის ტანისამოსის სამკერვალო ხელოსნობა აერთიანებდა 432 ოსტატს და მოწაფეს (მუშების რაოდენობა არაა დადგენილი), აქედან ევროპული ტანსაცმლის კერვაში ჩაბმული იყო 294 კაცი – 181 ოსტატი და ქვეოსტატი და 113 მოწაფე (აქედან 121 ოსტატი, ქვეოსტატი და 63 მოწაფე თავისუფალ ხელობას მისდევს, ხოლო 60 ოსტატი და ქვეოსტატი და 50 მოწაფე ამქარშია გაერთიანებული); ხოლო აზიური ტანსაცმლის კერვაში მხოლოდ 138 კაცი იყო ჩაბმული – 63 ოსტატი და ქვეოსტატი და 75 მოწაფე⁴².

მსგავსი შედარებების გაგრძელება შეიძლებოდა, მაგრამ ეფიქრობ ნათელია, რომ მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში თბილისი და სხვა ქართული პუნქტები თანდათანობით ევროპული ხელოსნობის ცენტრებად იქცეოდნენ.

ეს იყო რთული პროცესი ჩვენში ხელოსნობის სრულიად ახალი დარგების გაჩენისა და განვითარებისა. ცხადია, ეს პროცესი უმტკივნეულოდ არ მიმდინარეობდა; მას წინ აღუდგა და, როგორც აღვნიშნეთ, წლების განმავლობაში მედგარ წინააღმდეგობას უწევდა ამქარში გაერთიანებულ ადგილობრივ ხელოსნები. ისინი ხედავდნენ, რომ თანდათან მათ ძალა ეკარგებოდათ. მოსული ხელოსნები სულ უფრო და უფრო აცლიდნენ ასპარეზს. ადგილობრივ

ბაზარზე მათი ნახელავი ევროპული ყაიდის ნაკეთობებს უთმობდა გზას. კოლონიური მთავრობა აშკარად მოსული ხელოსნების მხარეს იჭერდა.

ქართველ ხელოსანთა ბრძოლის ფორმები და მოსულ უცხოელთა კონტრღონისძიებები

შექმნილ ვითარებაში თბილისელ ხელოსნებს გაერთიანება და შეკავშირება მიაჩნდათ ერთადერთ პირობად, რომ ხელიდან არ გაეშვათ მოქმედების ასპარეზი, შეეჩერებინათ დაშლის პროცესი თავის შიგნით, წინააღმდეგობა გაეწიათ მოსული ხელოსნებისათვის და წინ აღდგომოდნენ კოლონიურ მთავრობის პოლიტიკას, რომელიც ხედავდა რა ადგილობრივი ხელოსნების დამოკიდებულებას მოსული ხელოსნებისადმი, თანდათან ამქრული ხელოსნობის საწინააღმდეგოდ მოქმედებდა. და აი, გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან მოყოლებული, თბილისში სწრაფად იზრდებოდა ამქრების რიცხვი. ამქარში ერთიანდებიან არა მარტო ხელოსნები: არამედ საქალაქო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგის წარმომადგენლები – თუ-ლუხჩები, მებაღეები, მეწვრილმანეები⁴³. და, ასე გასინჯეთ, მათხოვრებიც კი. ჩქარა ადგილობრივი ხელოსნები შეერთებული ძალებით უკვე აშკარად იწყებდნენ შეტევას მოსულთა წინააღმდეგ.

რუსი და უცხოელი ხელოსნები უკვე 40-იანი წლების დასაწყისში ჩივიან ადგილობრივთა მიერ მათ შევიწროებაზე⁴⁴. და არა მარტო ხელოსნები, მსგავსი მდგომარეობა იყო ვაჭრების მიმართაც; მეტად დამახასიათებელია რუსი ვაჭრების: ვასილ იაკიმოვის, გაბრიელ ვოლოდინის და ივანე ეელიკანოვის თხოვნა იმპერატორისადმი (1837-42 წწ.): „ჩვენ ჩამოვედით საქართველოში და აქ ვაჭრობას ვეწევით... რომლის წარმოების დროს, საქართველოს სავაჭრო საზოგადოება, სადაც გილდიების მიხედვით დაყოფა ჯერ კიდევ არ არის, გვაევიწროებს იმით, რომ ჩვენ აქ მოქმედი წესის საწინააღმდეგოდ, საზოგადოებრივ მოსაკრებლებს ერთობ გაზრდილი ოდენობით

გეარტმევენ ისე, რომ ისინი ათჯერაც კი აღემატებიან აქაური მაცხოვრებლებისას; სახელდობრ: კრებენ რა ადგილობრივ მცხოვრებთაგან არა უმეტეს 3 მანეთისა ვერცხლით, ჩვენგან იღებენ: ჩემგან – პროსიაკინისაგან 220 მანეთს, ვოლგინისაგან კი – 140 მანეთს. ასეთი უსამართლო მოკრება, არა მარტო წარმოებული ვაჭრობის პროცენტს გვისპობს, არამედ საქართველოში თავის რჩენის საშუალებასაც⁴⁵.

ხოლო მთხოვნებლები რომ განგებ არ აზვიადებენ საქმეს, იქიდან ჩანს, რომ პოლიცემისტერს შეუძოწმებია მდგომარეობა, დარწმუნებულმა საჩივრის საფუძვლიანობაში, რაღაც ზომებიც მიუღია და აღნიშნავდა, რომ მომჩივნები ახლა დაკმაყოფილებულები არიანო.

მოსულ ხელოსნობაზე გაზრდილი გადასახადის გაწერა, ჩანს, საკმაოდ გავრცელებული ხერხი იყო: 1852 წელს რუსი ხელოსნები ხუროები, დურგლები, მხატვრები, მღებავები, მეთუნეუქეები, მხურავეები, მხერხავეები და სხვ. მიმართავენ მეფისნაცვალ ვორონცოვს, რომ ჩვენ სადაც არ გვიმუშავია, ყველგან ერთნაირ გადასახადს ვიხდით: ოსტატი 4 მანეთს, მუშა 1 მანეთს ვერცხლით. აქ კი აუტანელი გადასახადი დაგვადეს: ოსტატი 10-25 მანეთამდე, მუშა 1-6 მანეთამდეო⁴⁶.

უჭკველია, რომ მოსული ხელოსნების წინააღმდეგ ამქარი ბრძოლის სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა. იგი რუს და ევროპელ ხელოსნებთან შედარებით უკეთ იყო ორგანიზებული და უკანასკნელთ, კოლონიური მთავრობის მხარდაჭერითაც კი, უჭირდათ გამკლავებოდნენ მათ. მოსული ხელოსნები ან ადგილობრივ ამქრებში უნდა შესულიყვნენ, ან კი მათი შევიწროება განეცადათ. თუ ზოგიერთი რუსი ხელოსანი მაინც შედიოდა ადგილობრივ ამქარში და ზოგჯერ საკმაო გავლენასაც აღწევდა იქ, უცხოელები ამის წინააღმდეგნი იყვნენ და საკუთარი ინტერესების დასაცავად შეკავშირებასა და დამოუკიდებელი, საკუთარი, ამქრის შექმნას იწყებდნენ. ჯერ კიდევ 1846 წელს ამქარს ქმნიან უცხოელი (ევროპელი) მეჩექმეები; ადგენენ საკუთარ წესდებას და მამასახლისად (უსტაბაშად) ირჩევენ კარლ ბემლერს⁴⁷.

60-იანი წლების დასაწყისში თბილისში ამქარს ჰქმნიან უცხოელი მეფუნთუშეები, ამქრის მამასახლისად აურჩევიათ გერმანელი ქრისტეფორე კლოტცი. ჩვენ ხელთ გვაქვს აღნიშნული ამქრის წესდება. იგი ადგილობრივი ამქრების წესდების გაელენითაა შედგენილი. 1 პარაგრაფში პირდაპირაა მითითებული, რომ: „თბილისელ მეფუნთუშე ოსტატთა საზოგადოება, რომელიც სხვადასხვა ეროვნების და წოდების პირთაგან შედგება, ეალდებულია სხვათა მაგალითისამებრ თავისი წრიდან საერთო წესით აირჩიოს მამასახლისი, ანუ უსტაბაში, ორი თანაშემწით“⁴⁸.

წესდება არ განსაზღვრავს არც ქარგლების და არც შეგირდთა რაოდენობას, ხოლო დაქირავებული მუშები კი რამდენიც სურდათ, იმედნი შეეძლოთ ჰყოლოდათ. საბუთი პირდაპირ მიუთითებს: „მცხოვრებთა მოხერხებულობისათვის თვითოეულ მეფუნთუშეს შეუძლია ქალაქში გაგზავნოს დამტარებლების განუსაზღვრელი რაოდენობა“⁴⁹.

აღნიშნული ამქარი სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა, არ არის გამორიცხული, რომ მასში ადგილობრივი ხელოსნებიც ერივნენ, მაგრამ უმრავლესობა მოსული რუსი და ევროპელი ხელოსნები უნდა ყოფილიყვნენ: როცა წესდებაში ლაპარაკია იმაზე თუ როგორ და რაში უნდა იქნას გამოყენებული ამქრის საღარო, იქ ერთ-ერთი მთავარი პუნქტია ის, რომ მან ფულადი დახმარება უნდა გაუწიოს ამქრის წევრებს სამშობლოში მგზავრობისათვის. მოსული, უმეტესად უცხოელი, ხელოსნების მიერ ცალკე ამქრის შექმნა 40-იანი წლებიდან უკვე გაკრძელებულ სახეს იღებს. ეს პროცესი, როგორც ვხედავთ, 60-იან წლებამდე გრძელდებოდა.

ქართული ამქრის ტრანსფორმაცია

ცხადია, ასეთი მკვეთრი გარდაქმნების ვითარებაში, უცვლელად არც ადგილობრივი ხელოსნები დარჩნენ, კერძოდ ახალ პირობებში მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდიდა მათი შეკავშირების ფეოდალური ინსტიტუტი – ამქარი.

ახალმა ვითარებამ შეარყია ამქრის პატრიარქალური სტატიურობა. უკვე მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან შეიმჩნევა მკვეთრი დიფერენციაცია ამქრის წევრებს შორის. ავლაბრის ოქრომჭედლების წესდება არაერთხელ იხსენებს „საპატიო“ პატივცემულ ოსტატებს. ხოლო საპატიოდ იმ ოსტატს თელის, რომელიც მთელი წლის გადასახადს წინდაწინ შეიტანდა⁵⁰. აღნიშნული წესდებით უმცროს-უფროსობა ამქარში მეტად შორსაა წასული. უმცროს-უფროსობას კი განსაზღვრავს არა წლოვანება, არც თავისი ხელობის უკეთ ცოდნა, არამედ ის, თუ ვინ უფრო ადრეა ნაკურთხი ოსტატად⁵¹. ხოლო ოსტატად კურთხევა ეკონომიურ მდგომარეობასთან იყო დაკავშირებული და სხვა ადგილას იგივე წესდება მიუთითებს, რომ, სამწუხაროდ, ოსტატად კურთხევა მარტო ხელობის ცოდნით არ ხდებოდა. ამრიგად, ქონებრივი განსხვავება თანდათან არღვევდა ამქრის შინადემოკრატიულ სტრუქტურას. მართალია, უსტაბაშის არჩევის დროს წესდება ითვალისწინებდა არაფერს არ მიქცეოდა ყურადღება გარდა კანდიდატის პირადი ღირსებისა⁵², მაგრამ ჩანს მაინც ყოფილა არჩეული პირის მიერ თანამდებობის ბოროტად გამოყენების საშიშროება, რადგან სხვა ადგილზე იგივე წესდება აფრთხილებს არჩეულ პირებს არ გაამჟარტავენდნენ, არ გაყოყოჩდნენ და თავის ამქრის პატრონებად არ წარმოადგინონ. ხოლო, რომ ასეთი საშიშროება მართლა არსებობდა, ამაზე ერთი უცნობი ავტორი მიგვითითებს: იგი მოგვითხრობს, რომ აღა-მაჰმად-ხანის შემოსევის შემდეგ ქალაქის მცხოვრებნი, წარჩინებული გვარის წარმომადგენლები, სიღარიბის გამო ხელოსნობას ჰკიდებდნენ ხელს, აი სწორედ ისინი, მიაღწიეს რა 1815-20 წლებში სრულ წლოვანებას, მოექცნენ ამქრის სათავეში⁵³. ავტორის პრიმიტიული თხრობა იმას მიგვანიშნებს, რომ უსტაბაშად ჩვეულებრივი ხელოსანი კი არ მიაჩნდათ, არამედ წარჩინებული, დიდგვარიანი.

ამქრის რღვევის ნიშანია ისიც, რომ უკვე „მე-19 ს. დამდეგიდანვე ამქართა ცხოვრებაში ვაჭრული და მევახშური კაპიტალის როლი სულ უფრო იზრდებოდა და

1840-1850-იან წლებში მას უკვე გაბატონებული მდგომარეობა ჰქონდა მოპოვებული“⁵⁴.

მასალების სიმცირე საშუალებას არ გვაძლევს თვალი გავადევნოთ ამ მეტად საინტერესო პროცესს უწყვეტლივ მთელი მე-19 საუკუნის I ნახევრის მანძილზე. ჩვენი თვის ცნობილი არ არის თუ რაში გამოიხატა ვაჭრების მიერ ამქრული ხელოსნების დამორჩილება, გაიხადეს თუ არა ვაჭრებმა ისინი თავის დაქირავებულ მუშებად, ე. ი. იქცნენ თუ არა ვაჭრები შემსყიდველ კაპიტალისტებად. უნდა ვიფიქროთ, რომ ცალკეულად ასეთ პროცესს ადგილი ჰქონდა, მაგრამ, როგორც ჩანს, მან საყოველთაოდ გავრცელებული ხასიათი ვერ მიიღო სწორედ იმ ორგანიზებული წინააღმდეგობის გამო, რომელსაც მას ამქარი უწევდა, რათა თავი გადაერჩინა. თუმცა ეს პროცესი მთლიანად არ შეწყვეტილა, ხოლო მას შემდეგ, რაც, ახალი ვითარების შესაბამისად, თბილისში ოფიციალურად დაშვებული იქნა თავისუფალი ხელოსნობა, იგი კიდევ უფრო განვითარდა. მაგრამ ამქარი ეხლაც არ წყვეტდა წინააღმდეგობას და ბრძოლას ვაჭარი შემსყიდველების თუ გაკაპიტალისტებული ყოფილი ოსტატების წინააღმდეგ. აი ამის ერთ-ერთი მაგალითი: 1854 წელს თბილისის მცხოვრებს ხერო ყაზაროვს საჩივარი შეუტანია თბილისის გუბერნატორის მოვალეობის შემსრულებელთან, კოლუბიაკინთან, იმ შევიწროებაზე, რომელსაც მას აყენებდნენ მეტყვევთა ამქრის უსტაბაში მოსეს ხითაროვი და აღსაკლები – ივანე ყოროჯავევი და ოქიმ ავეტიკოვი.

როგორც მეტყვევთა ამქრის წევრების განმარტებიდან ირკვევა, ყაზაროვი ადრე ამქრის ოსტატი ყოფილა, გარკვეული სიმდიდრე შეუგროვებია, დაუქირავებია მუშები, რომლებიც მისთვის მირზოევის „ქარხანაში“ ამუშავებდნენ ტყავს⁵⁵. თვითონ ყაზაროვი ხელობას აღარ ეწევა, მას გახსნილი აქვს სპეციალური ფარდული და აღნიშნული დაქირავებული მუშების მიერ დამზადებული მასალის რეალიზაციით არის დაკავებული. მისი ნაწარმი, ჩანს, მნიშვნელოვან კონკურენციას უწევდა ამქრულ ხელოსნებისას. მაგრამ, ესეც რომ არ ყოფილიყო, ამქარი ვერ შეურიგდებოდა თავისი ყოფილი წევრის განდგომისა

და ასეთი ფართო მოღვაწეობის თვით ფაქტს, რადგან ყაზაროვის მაგალითი ამქრის სიკედილის სერიოზული სიმპტომი იყო და ამქარს ბრძოლა გაუჩაღებია მის წინააღმდეგ: ხელს უშლიდა ნედლეულის შესყიდვაში და ნორმალური მუშაობის საშუალებას არ აძლევდა მის დაქირავებულ მუშებს.

თბილისის გებურნატორის მოვალეობის შემსრულებელმა, ბუნებრივია, კოლონიური პოლიტიკის შესაბამისად ყაზაროვის მხარე დაიჭირა და ქალაქის თვითმმართველობას დაავალა მიეღო ზომები ამქრის თვითნებობის აღსაკვეთად. მეტყვევთა უსტაბაშებს ხელწერილები ჩამოართვეს⁵⁶ და ისინიც ერთხანს თითქოს მიწყნარდნენ. მაგრამ ჩქარა ახალი კომპანია წამოიწყეს ყაზაროვის წინააღმდეგ, რაც იმაში გამოიხატა, რომ სხვა დარგების უსტაბაშების დახმარებით, ყველა ხელოსანს აეკრძალა ყაზაროვისაგან ტყავის შესყიდვა⁵⁷. საქმეში კვლავ ხელისუფლება ჩაერია, დამნაშავენი ადმინისტრაციული წესით დასაჯეს. მაგრამ, როგორც ჩანს, საქმეს არც ამან უშველა და 1862 წელს ყაზაროვი კვლავ ამქრული ხელოსნების მიერ მის შევიწროვებაზე ჩივის⁵⁸.

40-იანი წლების ბოლოსა და 50-იანი წლების დასაწყისში მეპურეთა ამქარი მწვავე ბრძოლას აწარმოებდა ხელოსან გოგია ომაიძის წინააღმდეგ. 1848 წელს ანდრონიკაშვილის ყმას გიგია ომაიძეს თბილისში პურის საცხობი გაუხსნია, ამაზე მას ნებართვა აუღია ქალაქის მმართველობაში⁵⁹.

ამქრის წესდებით მას ფარდულის გახსნაზე ამქრისათვის 20 მანეთი უნდა გადაეხადა ვერცხლით. მან ეს არ ისურვა. ცოტა ხნის შემდეგ ომაიძეს მეორე საცხობის მოწყობა განუზრახავს. ამქარს ამის ნება არ მოუცია, მას მაინც არ დაუშლია და მეპურეთა ამქრის უსტაბაშის ხოსია სულაძის განკარგულებით ხელოსნები შეეარდნენ საცხობში და თონე დაუმტვრევიათ. საქმეში ხელისუფლება ჩაერია. ბუნტის მოთავე 8 კაცი დააპატიმრეს. მათ შორის უსტაბაში სულაძე. იგი 15 როზგით დასაჯეს, რასაც მეპურეებმა გაფიცვით უპასუხეს. ფარდულები დაიკეტა. მაშინ პოლიციამ ძალას მიმართა, ფარდულები ძალით

გააღებინეს და 31 კაცს თითო თუმანი ჯარიმაც დააკისრეს.

ამის შემდეგ ამქარს კელავ არ მოუსვენია. ამქრის მეთაურები სხვა ამქრებს უკავშირდებიან და მათი მხარდაჭერით ბოიკოტს უცხადებდნენ ომაიძეს. ამის თაობაზე უსტაბაში ხოსია სულაძე თანამდებობიდან მოხსნეს⁶⁰. როცა ოფიციალურ წრეებში ვერას გახდნენ, ამქარს ომაიძის ბატონისა, არმიის პოლკოვნიკ ევსეი ანდრონიკაშვილისთვის მიუმართავს თხოვნით: თქვენი გლეხი, თქვენი იმედით ამქრის საწინააღმდეგო მოქმედებას ჩადის და გთხოვთ დაარიგოთ, ჭკუაზე მოიყვანოთ, თორემ მას ყველა ამქარი განდევნის და ვერც ცოცხალი და ვერც მკედარი ადგილს ვერ იპოვის, არც ერთი ხელოსანი მასთან არა თუ საქმეს არ იქონიებს, არამედ არც კი დაეღაპარაკება მას საშინელი სასჯელი ელის, რადგან იგი არღვევს 16 ასნაფის გადაწყვეტილებას⁶¹.

ომაიძე არც ამ მუქარამ შეაშინა და კოლონიური ხელისუფლების წარმომადგენელთა მხარდაჭერით იგი აქტიურად აგრძელებდა წინააღმდეგობას.

ის, რაც გაბედა გ. ომაიძემ 1848 წელს, 10-20 წლის წინათ წარმოუდგენელი რამ იყო. ამქრის ნება-სურვილის წინააღმდეგ წასვლა თვითმკვლელობას უდრიდა, მაგრამ გ. ომაიძეს კარგად ესმოდა კოლონიური მთავრობის პოლიტიკა და მისი მხარდაჭერის იმედი ჰქონდა. მთავრობამ, როგორც დავინახეთ, აქტიურად დაუჭირა მას მხარი, თუმცა იგი ადგილობრივი ხელოსანი იყო და ადგილობრივი ხელოსნობისავე წინააღმდეგ იბრძოდა. აქტიურად დაუჭირა მხარი იმიტომ, რომ იგი პასუხობდა ხელოსნებისადმი მისი დამოკიდებულების გენერალურ ხაზს – შეეზღუდა ამქრის მონოპოლია.

მართალია, მსგავსი მასალა ჩვენ ბევრი არ მოგვეპოვება, მაგრამ ეს ხელს არ გვიშლის ვივარაუდოთ, რომ ყაზაროვისთანა ვაჭარი მწარმოებლები, 50-60-იან წლებში მაინც, თბილისში იშვიათი არ იყო, დასტურად ერთ მაგალითს მოვიყვანთ: თბილისის ამქრის 1867 წლის წესდების პროტესტში, რომელიც ხელისუფლების ინტერესების შესაბამისად იყო შედგენილი ყურადღებას იპყრობს ოსტა-

ტის განსაზღვრა: „ოსტატად იწოდება ის, რომელიც ან თვითონ მოქმედებს ხელობით ცალკე დუქანში, ან უჭირავს საოსტატო სახელი, რომელშიც პყევანან მოჯამაგირე ქარგლები და შეგირდები“⁶². როგორც ვხედავთ, წესდება თელიდა, რომ ამქრის წესით ოსტატი სულაც არ იყო ვალდებული თვითონ ემუშაენა, იგი შეიძლება იყოს სახელოსნოს პატრონი, რომელშიც დაქირაევებული შრომის ექსპლუატაციით იღებს მოგებას. როგორც ვხედავთ, აქ ისეთი მდგომარეობაა გათვალისწინებული, რომელიც სრულიად უცხოა ორთოდოქსალური ამქრისათვის. გულებრეეილობა იქნებოდა გეეფიქრა, რომ ამნაირი განსაზღვრება პროექტის შემდგენის ფანტაზიის ნაყოფი იყოს. ეტყობა მას თბილისის სინამდვილეში საფუძველი პქონდა; მაშასადამე, თბილისში მრავლად ყოფილა მსხვილი კაპიტალისტური სახელოსნოები, რომლის მფლობელნიც, ძველი ტრადიციის მიხედვით, ჯერ კიდევ ოსტატებად იწოდებოდნენ. ასეთი სახელოსნოების გაჩენა ჩვენ უფრო მრავლად მოსულ ხელოსნებში აღენიშნეთ. მაგრამ მსგავსი მდგომარეობა არაიშვიათად არც ადგილობრივი ხელოსნებისათვის უნდა ყოფილიყო უცხო. მოსალოდნელია, რომ მსგავსი სახელოსნოს მეპატრონე ხელოსნები ამქრული ორგანიზაციებიდან თავისუფლები იყვნენ, მაგრამ არც ის იქნება უჩვეულო, რომ ისინი ამქარშიც კი ყოფილიყვნენ გაერთიანებულნი.

ამქრული ორგანიზაციის რღვევაზე და მასში შეჭრილი ახალი ურთიერთობის სიძლიერეზე მიუთითებს თბილისის ხელოსნობაში დაქირაევებული შრომის სულ უფრო მზარდი გამოყენება. დაქირაევებული შრომის გამოყენების საქმეში ყველაზე წინ იყვნენ წასული დამმუშავებელი ხელოსნობის ისეთი დარგები, როგორიცაა: მეაგურეები, მეტყავეები, საპნისა და სანთლის მკეთებლები და სხვ. მაგრამ დაქირაევებული შრომის გამოყენების რაოდენობა თანდათან იზრდებოდა ხელოსნობის თითქმის ყველა დარგში. არა თუ კვალიფიციური ხელოსნები, დაქირაევებული შრომის ექსპლუატაციას თულუხჩეებიც კი ეწეოდნენ: 1865 წლისათვის 95 თულუხჩის 25 დაქირაევებული მუშა პყავდა⁶³.

ამქრის დაშლისა და მისი სიმტკიცის შერყევას თან სდევდა ამქრის ეკონომიკური დასუსტებაც. თანდათან ცარიელდებოდა ამქრის საღარო და ჩქარა იგი მხოლოდ ფიქტიურადღა არსებობდა. 1865 წელს თბილისის 122 ამქრიდან მხოლოდ 9-ს ჰყავდა სპეციალურად მოლარე⁶⁴. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მოლარის არ ყოლა საღაროს სიმცირეს ან სრულიად არ არსებობას შეიძლება არც ნიშნავდეს, რადგან მოლარის მოვალეობა მოსალოდნელია რომელიმე აღსაჰკალს ჰქონდეს დაკისრებული, მაგრამ ცნობიდან ჩანს რომ ეს ასე არ ყოფილა, პირიქით, უმეტესი ამქრის საღაროები ცარიელი იყო და, ბუნებრივია, ხაზინადარის ყოლას აზრი აღარ ექნებოდა: „სირაჯების, მებაყლეების, დაბაღების, მარკიტანტების და სხვა საპატიო ამქრების საღაროებში ყოველთვისაა 100-დან – 500 მანეთამდე (მივატყვიოთ ყურადღება, რომ ძირითადად საუბარია სავაჭრო ამქრებზე – მ. ს.) სხვებში კი არასოდეს არაფერი არაა“⁶⁵.

ამქრებისადმი კოლონიური ხელისუფლების დაპირისპირება

ადგილობრივი კოლონიური მთავრობა კარგად აფასებდა შექმნილ ვითარებას და ხედავდა, თუ რა მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა ადგილობრივი ხელოსნობა. მაგრამ განუხრელად აგრძელებდა თბილისსა და საერთოდ საქართველოში, ევროპული ხელოსნობის გაერცვლების პოლიტიკას და ამით თავის წინააღმდეგ განაწყობდა ამქარს.

მთავრობას შესანიშნავად ესმოდა თუ რა მწვავე ბრძოლა გამოიწვია მოსული ხელოსნების მომრავლებამ თბილისსა და საერთოდ საქართველოში, მაგრამ იგი დაბეჯითებით აგრძელებდა თავის გეზს. ეხლა მას უკვე შესაძლებლობა ჰქონდა ანგარიში არ გაეწია ამქრისათვის. პირიქით, იგი თავის დასაყრდენს კი არა, უკვე ხელის შემშლელ ძალას ხედავდა.

თავის მხრივ თბილისის ხელოსნებიც ხედავდნენ, თუ როგორ მეთოდურად აძლიერებდა მთავრობა მათ სა-

წინააღმდეგო პოლიტიკას. ამიტომ ირღვევა მათი ურთიერთ კეთილგანწყობა. ჯერ კიდევ 20-იანი წლების ბოლოდან კანტიკუნტად იწყება ამქრების მღელვარება⁶⁶. თანდათანობით ამქარი სულ უფრო მეტ ურჩობას იჩენს. ყოველივე ამან კანონზომიერად მიიყვანა იგი აჯანყებამდე 1865 წელს.

ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით ყალიბდებოდა კოლონიური მთავრობის დამოკიდებულება ამქრისადმი. მას სურდა ჩამოეცილებია ამქრისათვის მონოპოლიისადმი მისწრაფების ძალა და დაეტოვებინა ამქარი, როგორც მხოლოდ საქველმოქმედო ორგანიზაცია და საგადამხდელო ერთეული. ამ მიზანს ისახავდა ევრონაციონალური პროექტი თბილისში „სახელოსნო მმართველობის“ დაარსების შესახებ, რომელიც 1852 წ. დამტკიცდა⁶⁷. აღნიშნული პროექტი ცხოვრებაში მეტად კუდშეკვეცილად გატარდა. 1854 წელს მთავრობა კელავ დაუბრუნდა ამქრის საკითხის გადაწყვეტას, მაგრამ უშედეგოდ. 1859 წელს ბევრი შესწორება შეიტანეს 1852 წლის პროექტში, მაგრამ „სახელოსნო მმართველობის“ სრული ფორმით მოწყობა მაინც შეუძლებელი შეიქმნა.

60-იანი წლების დასაწყისში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა მთავრობის წრეების აზრი ამქარზე, რომელსაც ისინი თელიდნენ თბილისში ხელოსნობის წარუმატებლობის, სიძვირისა და მრავალი სხვა უბედურების მიზეზად⁶⁸. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ამქრის საკითხი უკვე გადაწყვეტილი იყო. თბილისის ამქრის 1856 წლის გამოსვლა მხოლოდ საბაბი იყო მთავრობისათვის, რათა ახალ კანონმდებლობით საბოლოოდ შეარყია ამქრული ორგანიზაციის საფუძველი.

ჩვენ შევეცადეთ გვეჩვენებინა თუ როგორ იცვლებოდა დამოკიდებულება კოლონიურ მთავრობის წრეებსა და ამქრული ხელოსნებს შორის. ეს ორი ძალა ისე დაუპირისპირდა ურთიერთს, რომ საბოლოოდ საქმე იარაღამდეც კი მივიდა. ასეთია თბილისის ხელოსნობის განვითარების ძირითადი მომენტები მე-19 საუკუნის რეფორმამდე ზანაში, რომელსაც საფუძვლად რუსული კოლონიური პოლიტიკა ედო.

GEORGIAN CRAFTSMANSHIP AND RUSSIAN COLONIAL GOVERNMENT

After the annexation the Russians found in Georgia quite a highly developed craftsmanship. But several its branches, as they produced the oriental type goods, could not satisfy the Russian and foreign consumers whose number was increasing in Georgia. That's why the colonial government began taking steps for interesting new style (European) craftsmen from Russia and European cities to come to Georgia. Consequently in the towns of the country there was increasing the number of foreign craftsmen. The local administration offered them all kind helps and benefits.

These measures caused gradual lose of market (consumer) of several branches of local craftsmanship that conditioned the opposition of local craftsmen against arrived foreign ones. Sometimes this opposition was aggravating and often was coming to blows. Finally the local craftsmen more often became losers and because of this they gradually started production of European style goods. So in the middle of the 19th century in the towns of Georgia mainly was developing new (European) handicraft industry.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. სცსსა, ფ. 254, აღწ. 1, საქმე 76.
2. სცსსა, ფ. 2, საქ. 3565, ფ. 1.
3. უ. „ლუმა“ (სომხურ ენაზე), 1998 წ. №1, §17.
4. გაზ. „კაეკაზი“, 1846 წ., №42.
5. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ROSD 268.
6. კ. გუგუშვილი, შეღავათიანი ტრანზიტი და ვაჭრობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, თსუ შრომები, 1936, III, V.
7. ЦГБИА, БГА, საქ. 18481, ფურც. 5, სცსია ფონდი 16, საქმე 5259.
8. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ROSD 110, ფ. 21.
9. სცსსა, ფ. 2, საქ. 3864, ფურც. 12-13.

10. აქტები..., ტ. IX, გვ. 604, №520.
11. პ. გუგუშვილი, საქართველო და ამიერკავკასიის ეკონომიკური განვითარება XIX-XX სს., ტ. IV, გვ. 145.
12. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 2051, ფურც. 47.
13. იქვე, ფ. 27.
14. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 2051, ფურც. 26.
15. იქვე, ფურც. 27.
16. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 2254, ფურც. 26.
17. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 2059, ფურც. 48.
18. სცსსა, ფ. 26, აღწ. 1, საქ. 2682, ფურც. 3-4; იქვე, საქ. 2051, ფურც. 48.
19. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 4458, ფურც. 17.
20. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 5682, ფურც. 36.
21. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 5658, ფურც. 17.
22. სცსსა, ფ. 2, აღწ. 1, საქ. 4458, ფურც. 17; იქვე, საქმე, 4925, ფურც. 58.
23. სცსსა, ფ. 26, აღწ. 1, საქ. 5682, ფურც. 35-38;
24. იქვე, ფურც. 47.
25. იქვე, ფურც. 55.
26. სცსსა, ფონდი 16, საქმე 4883, ფურც. 4.
27. სცსსა, ფონდი 16, საქმე 4883, ფურც. 19.
28. იქვე, ფ. 1731.
29. Обзорение русских владении за Кавказа, ნაწ. I, 1836, გვ. 17, 31, 287.
30. დასახ. ნაშრომი, იქვე, გვ. 234
31. პ. გუგუშვილი, მონოგრაფიები, ტ. V, გვ. 146.
32. აქტები, ტ. IX, გვ. 59, №514.
33. იქვე, ტ. IX, გვ. 604, №520.
34. აქტები, ტ. X, გვ. 625, №528.
35. სცსსა, ფონდი 4, აღწ. 5, საქ. 19.
36. აქტები, ტ. X, გვ. 833.
37. სცსსა, ფონდი 8, საქ. 129, გვ. 147.
38. სცსსა, ფონდი 16, საქ. №5255.
39. გ. ბაქრაძე, კაპიტალისტური მრეწველობის წარმოშობა და განვითარება საქართველოში XIX საუკუნეში (რუსულ ენაზე), თბ., 1958, გვ. 23.
40. სცსსა, ფ. 7, აღ. 1, საქმე 22, ფურც. 29.

41. სცსსა, ფ. 7, აღ. 1. საქ. 22, ფურც. 29.
42. იქვე.
43. სცსა, ფონდი 414, აღწ. 1, საქმე 213, ფურც. 132-133.
44. სცსსა, ფონდი 16, საქმე 5612, ფურც. 31.
45. სცსსა, ფონდი 2, აღწ. 1, საქმე 4842, ფურც. 18.
46. სცსსა, ფ. 26, აღწ. 4, საქმე 839, გვ. 3-4.
47. სცსსა, ფ. 16, საქმე 9015, ფურც. 17.
48. სცსსა, ფ. 26, აღ. 2, საქმე 1854, ფურც. 4.
49. იქვე, ფ. 10.
50. ჟ. „ლემა“, სომხურ ენაზე, 1898 წ., 1, §13.
51. იქვე, 11, §25.
52. იქვე, §34.
53. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ROSD 268, გვ. 1.
54. პ. გუგუშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 275-276.
55. სცსსა, ფონდი 26, აღწ. 4, საქ. 1212, ფურც. 15.
56. იქვე, ფურც. 11.
57. იქვე.
58. იქვე, ფურც. 4, 7.
59. იქვე, ფურც. 2.
60. იქვე, ფურც. 3.
61. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ROSD 291, ფურც. 106.
62. სციალ, ფ. 1287, აღ. 38, საქმე 696, ფურც. 49.
63. სცსსა, ფონდი 414, აღ. 1, საქმე 213, ფურც. 132-133.
64. სცსსა, ფონდი 414, აღ. 1, საქმე 13, ფურც. 103-131.
65. სცსსა, ფონდი 414, აღწ. 1, საქმე 13, ფურც. 104-105.
66. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ROSD 268, ფურც. 1.
67. აქტები, ტ. X, გვ. 51. №49.
68. სცსსა, ფონდი 416, აღწ. 3, საქმე 651, ფურც. 8.

საძართველო და რუსის ჯარი

*ჯერ არ ყოფილა შემთხვევა, რომ რუსის
ჯარს ის მიწა-წყალი დაეტოვებინოს, რომელ
ზედაც ფეხი დადგა.
პაველე ციციანოვი*

რუსეთის იმპერიული მზერა კავკასიონის მაღალ ქედს ჯერ კიდევ XV საუკუნის ბოლო მეოთხედში გადმოწვდა. მაგრამ არცთუ დიდი ხნის წინ მონღოლთა ხანგრძლივ ბატონობას თავდაღწეულ ქვეყანას, რომელიც მოსკოვის გარშემო რუსული მიწების შემოკრებით იყო დაკავებული, სამხრეთ კავკასიაში აქტიური პოლიტიკის წარმოება არ შეეძლო. ამ დროისათვის რუსეთს კავკასიის მიმართ პოლიტიკური ან სტრატეგიული ინტერესი მკაფიოდ გამოკვეთილი არ ჰქონია. რუსეთის სამეფო კარზე კარგად იცოდნენ, რომ სამხრეთ კავკასიაში შეღწევა არაერთ სირთულესთან იყო დაკავშირებული. რეგიონში რუსეთის გამოჩენა აუცილებლად დაძაბავდა რუსეთ-ოსმალეთის და რუსეთ-ირანის ურთიერთობას, რაც უომრად არ დამთავრდებოდა. მოსკოვი საქმის ამგვარ გამწვავებას იმხანად არ გეგმავდა. რუსთხელმწიფეს პოზიციები ჯერ ჩრდილოეთ კავკასიის ბარში (მთისწინეთში) უნდა განემტკიცებინა, ამ გზაზე კი მთავარ დაბრკოლებას ყირიმის სახანო ჰქმნიდა. სამხრეთისაკენ წარმატებულ წინსვლას რუსეთი ვერც იმ შემთხვევაში მოახერხებდა, თუ შავი ზღვის ჩრდილოეთ და აზოვის ზღვის სანაპიროებზე ფეხს მტკიცედ არ მოიკიდებდა. რუსეთის საგარეო პოლიტიკაში პრიორიტეტი არა სამხრეთის, არამედ ჩრდილო დასავლეთისა (ბალტიისპირეთი) და დასავლეთის (პოლონეთი) მიმართულებებს მიენიჭა. ამიტომ ივანე მესამის ხანაში (1462-1505 წ.წ.) რუსეთ-საქართველოს (რუსეთ-კახეთის) ურთიერთობა ელჩობათა დონეზე დაზვერვის სტადიას არ გასცდენია.

უფრო „საქმიანი“ ხასიათი ამ ურთიერთობამ XVI საუკუნის 60-იანი წლებისათვის შეიძინა, მას შემდეგ, რაც ივანე IV-მ ყაზანისა და ეოლგისპირეთის დაპყრობით რუსეთის ცენტრალიზებული სახელმწიფოს საზღვრები სამხრეთის მიმართულებითაც განავრცო, ხოლო 1557 წელს ყაზარდოს დაეუფლა და კავკასიის ასპარეზზე აქტიურად გამოვიდა. ამიერიდან მოსკოვი აღარც მაღავს, რომ დაინტერესებულია რეგიონში „ხელდებულ-მოკავშირეების“ მოპოვებით.

ნიკო ბერძენიშვილის სიტყვით, ისტორიულმა ვითარებამ „სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ წამოსული მოსკოვის რუსეთისა და მტრული გარემოცვით შეეიწროებული კახეთის რეალური საგარეო პოლიტიკური ინტერესები ერთი-მეორეს შეუთანხმა“¹. ლევან კახთა მეფის თხოვნით, ივანე მრისხანემ 1564 წელს 500 კაციანი მეციხოვნე რაზმში კავკასიონის გადმოსასვლელით კახეთში გამოგზავნა, ცოტა ხანში კი (1567 წ.) რუსეთმა მდინარე სუნჯის თერგთან შესართავის ახლოს ციხე-სიმაგრეც ააგო.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს არ ყოფილა ქართულ მიწა-წყალზე რუსეთის სამხედრო შენაერთთა პირველი გამოჩენა. უძველესი ცნობა „რუსის ჯარის“ საქართველოში ყოფნის შესახებ ბაგრატ IV-ის მეფობის (1027-1072 წ.წ.) ხანას უკავშირდება. „მატიანე ქართლისაი“ კონკრეტული თარიღის მიუთითებლად გადმოგვცემს: „და მოვიდეს ვარანგნი სამი ათასი კაცი“².

ქართული წყაროს ეს „ვარანგნი“ (ძველბერძნულად „ვარანგოი“), ნორმანული წარმოშობის ტომები არიან. ვარიანგებს თავდაპირველად საზღვაო და სამდინარო იმ სამხედრო ლაშქრობათა მონაწილეებს უწოდებდნენ, რომლებიც გამოსულნი იყვნენ ბალტიის (ვარიანგთა ზღვის) რეგიონიდან. თავიანთი შეუბრალებელი ძარცვა-რბევებით ვარიანგებს იმ პერიოდისათვის აკლებული პყავდათ მეზობელი თუ შორეული სახელმწიფოები. სიმამაცით განთქმული ვარიანგთა შეიარაღებული ფორმირებები ნადავლის დასაუფლებლად ხშირ ლაშქრობებს აწყობდნენ და მსხვერპლად გამიზნული ქვეყნის მოსახლეობას თავს ღვთის რისხვად ატყდებოდნენ. „ღმერთო, დაგვიფარე

ნორმანთა თავდასხმებისაგანო," – უფალს თხოვდნენ შველას ამ ჩრდილოელი ტომების სისასტიკით თავმოებურებული და სასოწარკვეთილი ევროპის ხალხები.

ვარიანთა დაქირავებული რაზმები ბევრჯერ მდგარან ბიზანტიის იმპერიის სამსახურში. არცთუ იშვიათად ჩანან ისინი რუსეთშიც. ნორმანთა შეიარაღებულ ძადას სამხედრო მოქმედებებში ინტენსიურად იყენებდნენ რუსი მთაურებიც. რუსეთში მყოფ ვარიანთა ერთი ნაწილი კიდევაც გასილავებულა. ყოველ შემთხვევაში, ძველი რუსული მატთანები საუბრობენ „რუს-ვარიანებზე“. „მატიანე ქართლისაიში“ მოხსენიებულ ვარანგებს „რუს-ვარანგებს“ უწოდებს ქართველი მეცნიერი იასე ცინცაძეც³.

ხსენებული ვარანგები საქართველოში უშუალოდ რუსეთიდან მოსულად არ ჩანან. ისინი აქ უფრო ბიზანტიიდან უნდა შემოიყვანათ. მაგრამ, ასეც რომ იყოს, საესებით დასაშვებია, რომ მათ შორის სლავი ვარიანების ყოფნაც ვივარაუდოთ.

მკვლევართ დღემდე ვერ დაუდგენიათ, ვის შემწედ „მოვიდა“ ვარანგთა სამიათასიანი ჯარი საქართველოში, – მეფე ბაგრატის თუ მისი ურჩი ფეოდალის – ლიპარიტ ბაღვაშის. ამ თავისთავად საყურადღებო დეტალის გარკვევას ახლა ჩვენთვის არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. ვისი ბანაკიც არ უნდა გაეძლიერებინათ დაქირავებულ ვარიანებს, – ხელმწიფისა თუ თავნება ფეოდალის, – ორივე შემთხვევაში ქართველებს მათთან შეხება მოუხდებოდათ და პირველი შთაბეჭდილებაც ამ უცხოელ მეომართა საბრძოლო თვისებებზე, შეიარაღებასა და სხვ. მაშინ ჩამოუყალიბდებოდათ. სამწუხაროდ, წყაროებში ამის თაობაზე არაფერია ნათქვამი და ჩვენც მოკლებულნი ვართ საშუალებას, საკითხზე ვრცლად ვიმსჯელოთ.

„მატიანე ქართლისაის“ თანახმად, ვარანგებს სასიერეთის ჭალაში გამართულ შერკინებაში მხნედ უომიათ. „ვერლარა უძლეს ბრძოლად ვარანგთაო," შენიშნავს მემატთანე⁴.

აღსანიშნავია, რომ ვარანგებზე, როგორც სამხედრო ძალაზე და მასთან რაიმე სახის ურთიერთობაზე მომდევნო პერიოდის საისტორიო წყაროები დუმან. უნდა ვიფიქ-

რომ, რომ XI საუკუნის შემდეგ ვარიანებს ქართულ სამყაროსთან კავშირი აღარ ჰქონიათ. ისე, არსებობს ერთი საინტერესო ცნობა, რომელიც გვაუწყებს: 1175 წელს, საქართველოს ვასალური ქვეყნის, შირვანის შაჰ ალსართანს, ქართულ ჯართან ერთად, ბაქოს მიდამოებში გამარჯვება მოუპოვებია რუსეთის ფლოტზე. 70 ხომალდისაგან შემდგარი რუსთა ეს დაქირავებული შენაერთი დარუბანდის ამირას მოკავშირეობდა⁵. გამორიცხული არ არის, რუსეთის ფლოტის შემადგენლობაში ვარიანი მეზღვაურებიც ყოფილიყვნენ, მაგრამ ჩვენ ისევ უფრო გვიანდელ რუსთა რაზმის კახეთში შემოსვლას დაევბრუნდეთ.

ვახუშტი ბაგრატიონი მოგვითხრობს: „ოდეს დაიპყრა რუსთა მეფემან იოანე ყაზანი და აშტრახანი და თერგნი და დასხნა ყაზახნი თერგს და თარღუს მცველნი თვისნი, ამან ლევან წარუელინა და ითხოვა სპა მისი მცველად ციხეთა კახეთისათა. მან მოუელინა და დაადგინა რუსნი“⁶.

რუსი ისტორიკოსის ს. ბელოკუროვის ცნობით, კახეთში გამოგზავნილი ჯარი კაზაკთა შეიარაღებული რაზმია, რაც სარწმუნო უნდა იყოს. მართალია, ამ დროისათვის რუსეთს უკვე ჰყავს მეთოფეთა („სტრელცების“) მუდმივი ჯარიც, მაგრამ არც ისეთი მრავალრიცხოვანი, რომ მისი ნაწილი რუსთხელმწიფემ ხანგრძლივი ვადით უცხო ქვეყანას დაუთმოს. ჯარის მოსკოვიდან გამოგზავნაც გაცილებით რთული და ხარჯიანი იქნებოდა, რასაც თავისთავად მოერიდებოდნენ. რაც შეეხება რუსეთის სამხრეთ განაპირა ტერიტორიებზე მოსახლე კაზაკებს, რომლებიც გასამხედროებულ თემებად და ორგანიზაციებად ცხოვრობდნენ, კახეთის დასახმარებლად მათი გამოყენება უფრო იოლი და გონივრული ჩანს.

კაზაკები XV-XVI ს.ს. რუსეთისა და პოლონეთ-ლიტვის სახელმწიფოებიდან ფეოდალური ჩაგვრის სიმძიმეს გამოქცეული გლეხები იყვნენ. გაუბრბოდნენ რა მებატონეთა ძალმომრეობას, ისინი საცხოვრისად სამხრეთის აუთვისებელ მიწებს ირჩევდნენ და თავისუფალ დასახლებებს ჰქმნიდნენ. ეს ხალხი უფრო სოციალურ და სარწმუნოებრივ (მართლმადიდებლურ) ნიადაგზე ერთიანდებოდა, ვიდ-

რე ეთნიკური ნიშნით. კაზაკთა ნაწილი მიწათმოქმედებას მისდევდა, მაგრამ მათი შემოსავლის მთავარი წყარო მაინც სხვა იყო, კერძოდ – სამხედრო ნადავლი და რუსეთის ხელისუფლების ჯამაგირი. მოსკოვის სახელმწიფოში კაზაკები საყარაულო და სტანიცების დაცვის სამსახურს ეწეოდნენ, ასევე ევალებოდათ რუსეთის საზღვრების დაცვა მეზობელი ყირიმელი თუ ნოღაელი თათრების შემოსევებისაგან. სხვათა ქონების ხელში ჩასაგდებად, კაზაკები ხშირად დამოუკიდებლად მიეშურებოდნენ ყირიმის სახანოსა თუ ოსმალეთის სამფლობელოებში, მაგრამ მათ სამხედრო რაზმებს ძირითადად რუსეთის სამეფო კარი იყენებდა თავისი საზღვრების გაფართოებისა და ახალი მიწების დაპყრობა-ათვისების მიზნით (ერმაკი, ე. ხაბაროვი და სხვ.).

კაზაკთა თემები (ზაპოროჟიეს სეჩი, დონის სტანიცები და სხვ.) პოლიეთნიკურ დასახლებებს წარმოადგენდნენ. რუსებთან ერთად მათ შორის მძიმე სოციალურ ხვედრს თავდაღწეული სხვა ეროვნების ღარიბობაც მრავლად ერია, მაგრამ მეზობელ ხალხებში ყველა ისინი რუსებად აღიქმებოდნენ. ყოველ შემთხვევაში, კახეთში შემოსული კაზაკთა საბრძოლო რაზმი, ქართველთა წარმოდგენაში, რუსის ჯართან ასოცირდებოდა, თუნდაც იმიტომ, რომ იგი აქ რუსეთის ხელმწიფემ გამოაგზავნა.

ქართველთა დასახმარებლად მოსული კაზაკების შეიარაღების, სამხედრო წვრთნისა თუ საბრძოლო მოქმედებების შესახებ წყაროები არაფერს გვამცნობენ. ინფორმაცია უფრო ამ პერიოდის რუსეთის მეთოფეთა ჯარის ირგვლივ მოიპოვება. „სტრელცების“ სამხედრო სამსახური ცხოვრების ბოლომდე, მემკვიდრეობით გრძელდებოდა. კარგი შეიარაღება, მათ შორის, ხმლითა და სიათათი, მუდმივი სამხედრო სწავლება, ვარჯიში, ასეულებად, ხუთასეულებად თუ ათასეულებად დაყოფა და მკაფიო ორგანიზაცია მეთოფეთა მაღალ საბრძოლო ხარისხს უზრუნველყოფდა. თანამედროვეთა ცნობით, რუსეთის არტილერია იმ ხანად ორიათასამდე სხვადასხვა კალიბრის ზარბაზანს მოითვლიდა. სამხედრო საქმეში მნიშვნელოვანი სიახლე იყო „საველე ნარიაღის“ – არტილერიის გა-

მოყოფა, რომელიც თან მიჰყვებოდა ლაშქრობაში მიმავალ ჯარს⁷. პქონდა თუ არა შეიარაღებაში ზარბაზნები საქართველოში გამოგზავნილ კაზაკთა კავალერულ რაზმს, უცნობია.

რუსეთის სამხედრო ძალა კახეთის სამსახურში 1564 წლიდან 6-7 წლის განმავლობაში იმყოფებოდა. შესაძლოა კაზაკები საქართველოში უფრო ხანგრძლივადაც დარჩენილიყვნენ, მაგრამ ოსმალეთის სულთნისა და ყირიმის ხანის მოთხოვნით, ივანე IV იძულებული გახდა ისინი უკან დაებრუნებინა. 1571 წელს რუსეთმა თერგზე ციხეც მოშალა. „მოსკოვის ეს პირველი პოლიტიკური სელა შორეულ კავკასიაში ნაადრევი აღმოჩნდაო," შენიშნავდა ნიკო ბერძენიშვილი⁸.

რუსეთის სახელმწიფო ხელისუფლების თანხმობით კაზაკთა შენაერთები საქართველოში კიდევ ერთხელ 1586-1589 წლებში იმყოფებოდნენ. ამჯერად ისინი ქართლის მეფის, სიმონ I-ის მხარეზე ოსმალეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში მონაწილეობდნენ.

1588 წელს რუსეთმა მდინარე თერგზე ახალი ციხე ააგო და იქ საკმაო მეციხოვნე ჯარი განაწესა. ამიერიდან თერგის ციხე კავკასიაში მოსკოვის პოლიტიკური ექსპანსიის დასაყრდენად იქცა⁹.

როგორი ურთიერთობა სუფევდა კახეთისა თუ ქართლის ადგილობრივ მკვიდრთა და რუს-კაზაკთა შორის ხსენებული რაზმების საქართველოში ყოფნის პერიოდში, ზუსტად ცნობილი არ არის. თუ მხედველობაში მივიღებთ 1627 წელს რომის პაპისადმი წარდგენილ პიეტრო დელავალეს მოხსენებითი ბარათის ცნობას, რომ „ქართველები და კაზაკები ემოყვრებიან ერთმანეთს" და იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ XVII საუკუნის პირველ ნახევარში კაზაკთა და დასავლეთ საქართველოს მცხოვრებთა შორის კეთილგანწყობილი ურთიერთობა არსებობდა¹⁰, უნდა ვივარაუდოთ, რომ რუსის ჯარს საქართველოში იმ დროს ცუდი სახელი არ უნდა დაეტოვებინა.

1587-1589 წლებში რუსეთსა და კახეთს შორის პოლიტიკური კავშირი გაფორმდა. კახეთის სამეფო რუსეთის მფარველობაში შევიდა. კახეთის მეფე ალექსანდრე

II-მ (1574-1605 წ.წ.) ხელი მოაწერა ცნობილ “ფიცის წიგნს” და რუსთხელმწიფისგან “წყალობის სიგელი” მიიღო. ამ უკანასკნელ დოკუმენტში აღნიშნული იყო, რომ რუსეთი კახეთს მტრებისაგან საიმედოდ დაიცავდა: „И мы грамоту твою прняти велели есмя и ее выслушали милостиво и тебя, Александра князя, и твою землю Иверскую по твоему челобитью под свою царскую руку приняли есмя и держати тебя и твою землю в своем царскою рукою хотим и оберегати тебя и твою землю ото всяких твоих недругов”¹¹.

მიუხედავად დაპირებისა, კახეთის სამეფომ რუსეთისგან რეალური სამხედრო და პოლიტიკური მხარდაჭერა ვერ მიიღო¹².

მოსკოვის სამეფო კარზე კახეთიდან წარგზავნილი არაერთი ელჩობა ამოდ ითხოვდა ჯარის ნაწილებით დახმარებას. რუსეთს საქართველოში სამხედრო ძალა აღარ გამოუგზავნია. არადა, რუსის ჯარის თანადგომას აქაურ ხელისუფალთათვის სამხედრო დანიშნულების გარდადიდი ფსიქოლოგიური მნიშვნელობაც ჰქონდა. მაგალითად, 1604 წელს, კახეთში მყოფმა რუსმა ელჩებმა ბატონიშვილ გიორგი ალექსანდრეს-ძეს 40 კაციანი მცველთა რაზმი მიაშველეს. რუსთა ამ მცირერიცხოვან შენაერთს კახელები თვალისჩინივით უფრთხილდებოდნენ. ან რა განსაკუთრებული ძალა მეზობლთა ორი ოცეული უნდა ყოფილიყო, მაგრამ იგი მაინც “მოკავშირის” გვერდში დგომის ეფექტს ქმნიდა და ადგილობრივთა საბრძოლო შემართებასაც მნიშვნელოვნად ამაღლებდა. ქართველებმა მამაცურად იბრძოლეს და ძეგამს მოახლოებული ოსმალო ფაშები სასტიკად დაამარცხეს¹³.

სპარსეთ-ოსმალეთის გამუდმებული თავდასხმებითა თუ ლეკთა შემოსევებისაგან დასუსტებულ კახეთსა და ქართლს იმედის თვალი მაინც რუსეთის ერთმორწმუნე სახელმწიფოსაკენ ჰქონდათ მიპყრობილი. მოსკოვიდან კი დაპირების მეტი არაფერი ისმოდა. აქეთ დახმარების მაგივრად, ქართლის მეფე ვახტანგ VI 1722 წელს 20 ათასიანი ჯარით თვითონ ამოუდგა მხარში კასპიისპირეთისაკენ სალაშქროდ დაძრულ პეტრე I-ს. რუსეთის იმპერატორმა ქართლთან გაფორმებული სამხედრო კავშირის

პირობა დაარღვია, ლაშქრობა მოულოდნელად შეწყვიტა და ქართული მხედრობა მოწინააღმდეგეს პირისპირ შეატოვა. პეტრე I-მა ფაქტობრივად გაწირა თავისი მოკავშირე, რაც ქართლის მეფეს არა მარტო ტახტის დაკარგვის, სამშობლოდან გადახვეწის ფასადაც დაუჯდა. საკუთრივ ქართლში ჯერ ოსმალთა, შემდეგ კი ყიზილბაშთა დამყარდა.

ამ ამბებიდან ოთხ ათეულზე მეტი წლის შემდეგ რუსეთმა ოსმალეთის წინააღმდეგ ომი წამოიწყო. პეტერბურგის საიმპერიო კარი შავი ზღვის სანაპიროს დაპყრობასა და ზღვაზე თავისუფალი ნავსადგომის უფლების მოპოვებას ესწრაფოდა, მაგრამ ომის ნამდვილ მიზანს მაღავედა, აცხადებდა, პორტას „ქრისტეს სარწმუნოებისათვის“ ვებრძვიო და ბალკანეთისა და კავკასიის ხალხებს სულთანზე ამხედრებდა.

ოსმალეთთან ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე მეორესა და იმერეთის ტახტის მფლობელ სოლომონ პირველსაც თაუთავიანთი ანგარიშები გააჩნდათ და ომში ჩაბმვაზე თანხმობა გამოთქვეს. ოღონდ წინაპირობად ორივე მათგანმა საქართველოში რუსეთის სამხედრო შენაერთების გამოგზავნა მოითხოვა.

რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვეტილება მიიღო და საქართველოსაკენ ჯარის ნაწილების ეტაპობრივად გამოგზავნას შეუდგა. 1769 წლის აგვისტოში ყიზლარ-მოზდოკის გზით ჯერ 480 კაციანი სამხედრო რაზმი შემოვიდა, ხოლო მცირე ხანში ასაკაციანი ავანგარდით დარიალიდან გენერალმა ტოტლებენმა შემოაღწია. მომდევნო წლის გაზაფხულისათვის საქართველოში მყოფი რუსეთის სამხედრო შენაერთები უკვე 3800 მეგრძოლს მოითვლიდა.

1770 წლის აპრილში ერეკლე II-მ და გენერალმა ტოტლებენმა გაერთიანებული ძალებით გეზი ახალციხისაკენ აიღეს და აწყურის ციხეს მიაღწენ. ტოტლებენი ლაშქრობას ისედაც აჭიანურებდა, აწყურთან კი შემდგომ წინსვლაზე უარი განაცხადა და ბრძოლის ველს საერთოდ გაეცალა. მემკვიდრე ომან ხერხეულიძე მოგვითხრობს:

„წარმოუდგინა იმპერატრიცა ეკატერინა მეორემ რუსეთის უძლეველი მხედრობა მხედართმთავრობასა ქვეშე ღენერალ-მაიორის გრაფ ტოტლებენისა, შეითქვნენ და წარვიდნენ ახალციხეზედ... ჩააგდეს შური ბოროტთა კაცთა და უზიდევდნენ გრაფ ტოტლებენსა ავსა სიტყვასა და ამის ძალით შემოსწყრა გრაფ ტოტლებენი მეფესა.

ხოლო სხვანი იტყვიან – აგრძელებს მეისტორიე – არა თუ ენის ზიდვა იქმნა ესე, არამედ დაფარულისა ძალით, რომელიცა აქვნდა განზრახვა გრაფ ტოტლებენსა გულსა შორის თვისისა... მიატოვა მეფე, რომელიც თუ დამარცხდებოდა, ტოტლებენი აღასრულებდა მაშინ საქართველოსა ზედა რეცა წადილსა გულისა თვისისასა”¹⁴.

მარტოდ დარჩენილი ერეკლე, რომელმაც ასპინძის ბრძოლაში მაინც წარმატებით სძლია მოწინააღმდეგეს, რუსის ჯარის მდგომარეობაზე წუხდა და გაიძახოდა: „უმჯობესი არს აქა სიკედილი ჩემი, ვიდრემდის ამათგან (ოსმალთაგან, – ო. ჯ.) რუსეთის მხედრობას ევნოს რამეო”¹⁵. რუსები უვნებლად გავიდნენ სამშვიდობოს.

ჯაეახეთიდან ქართლში დაბრუნებულმა ტოტლებენმა ერეკლე II-ის საწინააღმდეგო კამპანია გააჩაღა, დაიკავა რამდენიმე ციხე-ქალაქი და მოსახლეობას რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე ძალით აფიცებდა. რუსეთის ჯარი ქართლ-კახეთს ამჯერად არაფერში გამოდგომია. ტოტლებენს აღმოსავლეთ ქართველთა მხარდამხარ არც ერთ ბრძოლაში მონაწილეობა არ მიუღია. ერეკლე II იძულებული გახდა რუსეთის ხელისუფლებისათვის ტოტლებენის საქართველოდან გაწვევა ეთხოვა.

სანამ პეტერბურგში დარწმუნდებოდნენ, რომ თავიანთი სარდალი საქართველოში „რუსეთს უფრო სირცხვილს უხვეჭდდა, ვიდრე სახელს”¹⁶ და აქედან გაიწვევდნენ, ტოტლებენმა მცირე შეესება მიიღო და მთელი ჯარით (4 ათასი კაცი) 1770 წლის ივნისში იმერეთში გადავიდა. სოლომონ I-მა რუსთა მისვლამდე ცუცხვათისა და შორაპნის ციხეები თურქ დამპყრობთაგან საკუთარი ძალებით გაათავისუფლა და ქუთაისსაც ალყა შემოარტყა.

რუსები იმერეთის მეფეს ბაღდათის ციხის აღებაში დაეხმარნენ. ოსმალურმა გარნიზონმა იარაღი დიდი

ბრძოლის გარეშე დაყარა. რუს-ქართველთა გაერთიანებული მხედრობამ ქუთაისს შეუტია. მტერი აქაც რამდენიმე დღეში დანებდა, მაგრამ ტოტლებენმა თურქი მეციხოვნენი ქალაქიდან გააპარა. გენერალი იმერეთშიც თვითნებობდა, მეფეს ანგარიშს აღარ უწევდა, საერთო ენა მის მოწინააღმდეგე მთავერებთან გამონახა და ისინი სოლომონ პირველს წაჰკიდა¹⁷.

გენერალმა ტოტლებენმა რუსულ იარაღს სახელი დიდად ვერც დასაღწეო საქართველოში გაუთქვა. მან წარმატებით ვერც რუსეთის საიმპერიო კარის საიდუმლო დავალება შეასრულა, რომელიც გადატრიალების გზით ერეკლე მეორის ტახტიდან ჩამოშორებას და ქართლ-კახეთის მცხოვრებთა რუსეთის ერთგულებაზე დაფიცებას ითვალისწინებდა¹⁸. 1771 წლის დამდეგს ტოტლებენი, რომელსაც ომან ხერხეულიძის სიტყვით, „ცუდად დაუჯდა ტლინკვა თავისი და უსარგებლოდ საქართველოსა შინა“¹⁹, რუსეთში დააბრუნეს. სინამდვილეში ტოტლებენი არავის დაუსჯია და გაწეული სამსახურიც საკმაოდ დაუფასდა. ეკატერინე მეორემ მას მკერდზე საკუთარი ხელით მიაბნია ალექსანდრე ნეველის ორდენი და გენერალ-პორუჩიკის წოდებაც უბოძა²⁰.

ტოტლებენის შემცველად საქართველოში გენერალი სუხოტინი გამოიგზავნა. დავალების არსი იგივე დარჩა. ახალ სარდალს უფრო ფრთხილად უნდა ემოქმედა, რომ რუსეთის საიდუმლო გეგმა ბოლომდე არ გამჟღავნებულიყო.

სუხოტინმა არ გაითვალისწინა ერეკლე მეორის რჩევა და ახალციხეზე შეტევის ნაცვლად, 1771 წლის ზაფხულში ფოთის ალყა წამოიწყო. ოპერაცია წარუმატებელი გამოდგა. თაკარა სიცხეში კოლხეთის ჭაობიან დაბლობზე ჯარსაც და სარდალსაც ციებ-ციხელება შეეყარათ. ოქტომბერში გენერალმა ფოთს ალყა მოხსნა. ორიოდ თვეში ეკატერინე II-მ რუსეთის ჯარის საქართველოდან გაყვანის გადაწყვეტილება მიიღო. 1771 წლის ივნისში რუსთა უკანასკნელმა სამხედრო შენაერთმა საქართველოს საზღვრები დატოვა. რუსეთ-ოსმალეთის ომი ამის შემდეგ კიდევ სამ წელიწადს გრძელდებოდა. რუსეთისა-

გან პროვოცირებული და შემდეგ მიტოვებული ქართველი მეფეები თავიანთი ქვეყნებითურთ მწვავე განსაცდელის წინაშე აღმოჩნდნენ. თურქებმა ქობულეთის მხარე (ქვემო გურია) მიიტაცეს. გართულდა ქართლ-კახეთის საგარეო-პოლიტიკური მდგომარეობაც, რომელმაც ოსმალეთიც გადამიტერა და ირანის ნდობაც დაკარგა.

1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატით რუსეთმა კიდევ ერთხელ ივალდებულა საქართველოში ჯარის გამოგზავნა. ტრაქტატის მეორე სეპარატული მუხლის შესაბამისად, რუსეთის ქვეითი ჯარის 2 ბატალიონი 4 ზარბაზნით იმავე წლის ნოემბერში ქართლ-კახეთში შემოვიდა (ეს ზარბაზნები პირველად 1784 წლის იანვარში ტრაქტატის რატიფიკაციის აღსანიშნავად გამოიყენეს და 200-ჯერ დააქუხეს).

ახალ რუსულ შენაერთებს ერეკლე მეორის კარზე რუსეთის ოფიციალურ წარმომადგენლად დანიშნული პოლკოვნიკი ს. ბურნაშოვი მეთაურობდა. ერეკლესა და ბურნაშოვს შორის ნორმალური ურთიერთობა ჩამოყალიბდა. რუსი რეზიდენტი, რომელმაც თავისი თანადროული ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური მდგომარეობის სურათი აღწერა, დიდად აფასებდა მეფე ერეკლეს ნიჭსა და სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას. ერეკლეც, ტოტლებენისაგან განსხვავებით, ბურნაშოვს არ ემდურებოდა.

ერეკლე II-ის რუსეთზე ორიენტაციამ და ჩრდილოელი მეზობლის მფარველობაში შესვლამ ქართლ-კახეთის პრობლემები კიდევ უფრო გაამძაფრა. გეორგიევსკის ტრაქტატმა ირან-ოსმალეთის გარდა სამხრეთ კავკასიის სახანოების აღშფოთებაც გამოიწვია. ოსმალეთი საქართველოს მისადგომებთან ჯარების შეგროვებას შეუდგა. სულთნის დავალებით, ახალციხის ფაშამ ქართლზე თავდასხმები გაახშირა. უფრო გააქტიურდნენ მოთარეშე ლეკები. ერეკლეს მისი ყმადნაფიცი მაჰმადიანი მმართველებიც ეურჩებოდნენ.

ქართველი მეფე ეფექტურად იყენებდა რუსულ პოლკებს. 1784 წელს რუს-ქართველთა ჯარებმა ჭარ-ბელაქანს შეუტიეს და ლეკებზე გამარჯვება მოიპოვეს. ერეკლემ განჯის სახანოზეც ძველი ბატონობა აღიდგინა. 1785

წელს ქართველებმა და რუსებმა ახალციხის საფაშოდან შემოჭრილ ლეკებს სურამის მახლობლად გზა შეუკრეს და სასტიკად დაამარცხეს. ამ ოპერაციას მაიორი სენენბერგი ხელმძღვანელობდა, რომელმაც „ოთხი საათის ბრძოლასა შინა ამოწყვეტა და დაახროშ მდინარესა შინა ათას ხუთასამდინ“ მოწინააღმდეგე²¹ და სხე. მაგრამ წარმატებები ეპიზოდური იყო. საქართველოში მყოფი რუსთა მცირერიცხოვანი სამხედრო ძალა ქვეყნის უსაფრთხოებისათვის არ კმაროდა. მაგალითად, ერეკლემ ვერ შეძლო გამკლავებოდა ავარიელ ომარ-ხანს, რომელმაც 1785 წელს თითქმის მთელი მისი სამეფო მოითარეშა, ახტალის საწარმო გაძარცვა და დაარბია, ხელთ დიდი სიმდიდრე იგდო და 800-ზე მეტი ტყვეც წაიყვანა.

ერეკლე რუსეთისაგან დამატებით ჯარს ითხოვდა, მაგრამ უშედეგოდ. „მფარველი“ მხოლოდ იმედებით კმებავდა ხელდებულს. 1787 წელს, ოსმალეთთან მოახლოებული ომის წინ, ეკატერინე მეორემ საქართველოდან თავისი ორი პოლკიც გაიყვანა. რუსის ჯარმა ერეკლე მეორე ამჯერადაც ბრძოლის ველზე მიატოვა. ბურნაშოვის ბრძანება სამშობლოში დაბრუნების შესახებ განჯა-ყარაბაღზე ქართველ მეფესთან ერთად ლაშქრობის დროს მოუვიდა, ისიც სასწრაფოდ აიყარა და რუსეთს მიაშურა. „ყოველთა მტერთა ჩვენთა საცინელ ვიქმენითო“, — ამოდ შესჩიოდა ერეკლე გრიგოლ პოტიომკინს.

ერთმორწმუნე მოკავშირის თანადგომა ქართლ-კახეთისათვის განსაკუთრებით საჭირო და აუცილებელი გახდა XVIII საუკუნის 90-იანი წლების დამდეგიდან, მეტადრე მას შემდეგ, რაც აღა-მაჰმად-ხან ყაჯარმა ირანის ტახტზე პოზიციები განიმტკიცა, თითქმის მთელი აზერბაიჯანი დაიმორჩილა და მიზანში აღმოსავლეთ საქართველო ამოიღო.

ერეკლე მეორემ რუსეთის მთაერობას შექმნილი კრიტიკული ვითარება აცნობა და დროული დახმარება ითხოვა. რუსეთი მხოლოდ დიპლომატიური ნაბიჯებით შემოიფარგლა და ხელდებულ ქვეყანას სამხედრო ძალა არ მიაშველა.

ქართლ-კახეთზე თავდასხმის წინ ირანისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო იმის გაგება, გამოგზავნიდა

თუ არა რუსეთი ჯარს საქართველოში. შაჰმა მისთვის ესოდენ საგულისხმო ინფორმაცია კავკასიაში განლაგებული რუსეთის არმიის სარდლობისაგან მოიპოვა და გულდამწევიდებული, რომ ჩრდილოელი მეტოქე ამჯერად მას ხელს არ შეუშლიდა, თბილისისაკენ დაიძრა. რამდენი გადაუხადეს ირანელებმა გენერალ გუდოვიჩს, ცნობილი არ არის, მაგრამ საჩუქრების გარეშე რომ ამ საქმეს არ ჩაუეღია, ფაქტია²².

რუსეთის მოიმედვე ერეკლე დიდი ბრძოლისათვის მოუმზადებელი აღმოჩნდა, მცირერიცხოვანი ძალებით კი მტრის მოგერიება ვერ მოხერხდა. 1795 წლის სექტემბერში ირანელებმა თბილისი აიღეს, გაძარცვეს და მოაოხრეს. რუსთა ორი ბატალიონი გენერალ პ. ზუბოვის წინამძღოლობით საქართველოში მხოლოდ ამ ამბების შემდეგ, 1795 წლის დეკემბერში გამოჩნდა. მომდევნო წლის გაზაფხულზე რუსეთმა ქართველებისა და სამხრეთ კავკასიის სხვა ხალხების ერთი ნაწილის მხარდაჭერით ირანზე იერიში წამოიწყო, ჩრდილოეთ აზერბაიჯანის რამდენიმე ქალაქიც დაიკავა, მაგრამ ეკატერინე II-ის გარდაცვალებამ იმპერიის გეგმებში არსებითი კორექტივები შეიტანა. ახალმა იმპერატორმა პავლემ ირანში დაწყებული ლაშქრობა მოშალა. მისივე ნებით, მალე რუსეთის სამხედრო ნაწილებმა ქართლ-კახეთიც დატოვეს.

პავლე პირველი საქართველოს საკითხის მოგვარებას თავიდან დიპლომატიური მეთოდებით შეუდგა, მაგრამ პარალელურად სამხედრო თადარიგიც დაიჭირა და 1799 წლის ნოემბერში საქართველოში ჯარის შენაერთები კიდევ ერთხელ გამოგზავნა. ამჯერად რუსეთის ეგერთა 46-ე პოლკს წინ გენერალი ლაზარევი მოუძღოდა.

თვითმხილველის სიტყვით, მაშინ ათასობით კაცი „მიისწრაფოდა ქალაქს გარეთ, რომ რუსთა რაზმების შემოსვლა ენახა. ...ზარბაზნების სროლა და ზარების რეკა ყველა ეკლესიაში ატყობინებდა ქართველ ხალხს დაწყებული ზეიმის შესახებ. ხალხის მოძრაობა, მისი აღმაფრენი შეძახილები ავსებდნენ ძმური მიღების ამადელვებელ სურათს და ამულაენებდნენ რუსეთისადმი გულწრფელ ერთგულებას“²³.

აღნიშნულის შესახებ შთამბეჭდავად მოგვითხრობს ილია ჭავჭავაძეც. იგი წერდა: „მეფის კარიდამ დაწყებული უკანასკნელ ქოხამდე სიხარულმა გაშალა თავისი სანატრელი ფრთა, სიხარულმა ხსნისამ და ნუგეშისამ. დიდი ხანია საქართველოს ამისთანა ბრწყინვალე დღე აღარ ენახა“²⁴.

ეს თეატრალიზებული დახვედრა უფრო საგანგებოდ მოწყობილი ღონისძიების შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ გასაკვირი არც იმაში იქნებოდა რამე, თუ ხალხი მფარველი და ერთმორწმუნე ქვეყნის მხედრობისადმი თავის განწყობას მართლაც სიხარულით გამოხატავდა. რუსეთის ჯარი აქ ხომ ქართლ-კახეთის სამეფო ხელისუფლების მოწვევით, მისი თხოვნით შემოდიოდა. გეორგიევსკის ტრაქტატის საფუძველზე თბილისში გამოგზავნილ რუსულ შენაერთებს ქართლ-კახეთის გარეშე მტრისაგან დაცვა ევალებოდა. რუსეთის ნამდვილი მიზნები საქართველოში მაშინ ჯერაც არავენ იცოდა, ამიტომაც დამხვედურთა ზემოაღწერილი სიხარული და აღტაცება გასაგებია.

ქართველი ხალხის იმედი და მოლოდინი კიდევ უფრო განამტკიცა ომარ-ხანის მრავალათასიან ლაშქარზე გამარჯვებამ, რომელსაც ქართველებმა რუს მებრძოლებთან ერთად 1800 წლის ნოემბერში სოფელ კაკაბეთთან მაილწიეს.

რუსთა ჯარმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა გიორგი XII-ზე. მეფე მიბრძანდა საბურთალოზე დაბანაკებულ ჯარის ნაწილში და, მემატიანის სიტყვით, „ისიამოვნა დიდად ხილვა საღდათთა, თავისუფლად, კარგად ჩაცმულთა და მომღერალთა.“ გიორგი თავის აზრს ასე უზიარებდა სარდალ იოანე ორბელიანს: „გმირული მღერაა რუსთა სიმღერაო, ...მხნენი უნდა იყვნენო. ახლა ეხედავ და მრწამს, რომ ადვილად შეგვიშინებს და მოერევიან ჩემთა მტერთაო. ამათ ვერ დაუდგება ვერცა ლეკი, ვერცა სპარსი და თურქიო... განსვენებით ვიქნებით ამიერიდგანო“²⁵.

გიორგი XII თავს ევლებოდა რუსის ჯარს. უფრო თხილდებოდა, რომ მას რაიმე ვნება და ზიანი არ მისდგომოდა. ამბობდა: „მაგათის დიდებულების საფარველი რომ მოაკლდეს საქართველოსა, საქართველოდგან ქრისტიანობის ნათელი განქარდებო.“ მეფე ურმობით უგზავ

ნიდა ჯარს დოსს, ზურგიელს, ღვინოს და სხვ. გიორგიმ აღარ იცოდა რითი ეცა პატივი რუსი ოფიცრებისა თუ მხედრობისათვის. გენერალ გულიაკოვს, ნიახურის ბრძოლაში ომარ-ხანზე რუს-ქართველთა გამარჯვების აღსანიშნავად, საუკეთესო ყაბარდოული ცხენი აჩუქა ძვირფასი უნაგირით. ლაზარეუსა და მის ახალგაზრდა მეუღლეს მეფე და დედოფალი ხშირად უგზავნიდნენ მოსაკითხებს. 1799 წლის ნოემბერში ლაზარეუს ცოლი და ახალშობილი ჩვილი გარდაიცვალნენ. მეფის გადაწყვეტილებით, ისინი სიონის ტაძარში განსაკუთრებული პატივით დაკრძალეს.

გიორგი XII-ს ებრალებოდა რუსი ჯარისკაცები. ერთხელ თბილისიდან ახალციხისაკენ გაქცეული 4 სალდათი, რომლებსაც მკაცრი სასჯელი მოელოდათ, მისი ნებით, საპყრობილეს გადაურჩნენ. „მეტად ფიცხლად ეკიდებიან, ეგ კურთხეულნი სალდათთაო,“ – ეუბნებოდა მეფე სარდალ გიორგი ციციშვილს²⁶. ცნობილია, რომ მეფემ ერთ-ერთი რუსი ჯარისკაცი თავის ადიუტანტად აიყვანა და სხვ.

მას შემდეგ, რაც პავლე I-მა 1800 წლის 18 დეკემბერს ხელი მოაწერა მანიფესტს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და რუსეთთან შეერთების შესახებ, ხოლო ალექსანდრე I-მა ახალი მანიფესტით (1801 წ. 17 სექტემბერი) აღმოსავლეთ საქართველო თავის რიგით გუბერნიად გადააქცია, საქართველოში განლაგებული თუ დამატებით შემოყვანილი რუსული შენაერთების სტატუსი არსებითად შეიცვალა. ქართველთა წარმოდგენით, აქამდე რუსის ჯარი მტერთაგან თავდასაცავად საქართველოსათვის ერთმორწმუნე და მფარველი ქვეყნისაგან მოშველებული, მოკავშირე არმია იყო. ამიერიდან კი იგი დამპყრობელი იმპერიის იმ სამხედრო ძალად გარდაიქმნებოდა, რომელიც საქართველოში კოლონიურ რეჟიმს ამყარებდა და განამტკიცებდა.

აღრე რუს ჯარისკაცებს თავიანთი მეთაურები შთაავონებდნენ, რომ ისინი კავკასიონის ქედის გადაღმა ერთმორწმუნე ხალხის, ქართველების დასახმარებლად, მაჰმადიან აგრესორთაგან მათ გასანთავისუფლებლად და და-

საცაუად მიჰყავდათ. ამიტომ ადგილობრივ მოსახლეობასთან სალდათს დაპირისპირება კი არ უნდა ჰქონოდა, პირიქით, მას, როგორც მოყვასს, მხარში უნდა ამოსდგომოდა, მისი ლხინი და ჭირი გაეზიარებინა.

XIX საუკუნის დასაწყისიდან განსხვავებული რეალობა ყალიბდებოდა. რუსი ჯარისკაცი საქართველოში ახლა სხვა მისწრაფებით, სხვა ინტერესითა და მოტივაციით მოემართებოდა. მას ეს ქვეყანა უნდა დაეპყრო და დაემორჩილებინა. მიზანი და ამოცანა განაპირობებდა სამხედროთა ქცევასაც. თვით გენერალ ლაზარევის განცხადებით: „საღდათები პირად შეურაცხყოფას აყენებენ მცხოვრებლებს, სტაცებენ საქონელს, ფრინველს და ხილს, ანადგურებენ ბოსტან-ბაღებს, ვენახებს; ღვინოს რომ დაღვევენ და გაილეშებიან, ქვევრებს მიწით ავსებენ, იქამდე მიდის მათი უგუნურობა, აეზიანობა“²⁷. ქართველი ხალხის დამოკიდებულებაც ამ, აწ უკვე ოკუპანტი და დამპყრობელი, ჯარისადმი უნდა შეცვლილიყო და შეიცვალა კიდევ.

აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მკვიდრთა ისტორიულ მეხსიერებას რუსულ სამხედრო ნაწილთან მისი ერთ-ერთი პირველი შეხების ამგვარი სურათი შემორჩა: „პირველად რუსის ჯარი რომ გადმოვიდა საქართველოში, კავკასიის ქედზე შეჩერდა სოფელში მოსასვენებლად. სოფლელები დიდის ამბით დაუხვდნენ, გაუმასპინძლდნენ, დაუცალეს სახლები მოსასვენებლად. დაუტოვეს ხორაგი ორი დღისა და თავად კი სოფლის გარეთ კარვებში დადგნენ. ჯარმა მოისვენა, აიყარა და გასწია თბილისისაკენ. შემოვიდნენ სოფლელები თავიანთ სახლებში და რა ნახეს! ნაგვით გაუესიათ. ჭურებისათვის თავები დაეხადათ, რაც დაელიათ ღვინო ხომ კარგი, დანარჩენი კი წაებილწათ, ნაგვით ავესოთ.

იმ სოფელში ფეიქარი ვინმე ცხოვრობდა, რა შეხედა აოხრებულ სახლს, თურმე სთქვა: „ვაი შენ ჩემო საფეიქრო, მასრაფო და მასრამაქო, და მე მისი... ვინც პირველად რუსი აქო“²⁸.

რუსული ოფიციალური ისტორიოგრაფია ამტკიცებდა და რუსი პოლიტიკოსები დღესაც იმეორებენ, თითქოს

რუსეთის საქართველოში შემოსვლას ჩვენი ქვეყნისათვის მშვიდობა და მოსვენება მოეტანოს. ვნახოთ, რამდენად მართებული და სარწმუნოა ეს თვალსაზრისი.

XIX საუკუნეში რუსეთს 6 ომი ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთში, მათგან 2 ირანისა და 4 ოსმალეთის წინააღმდეგ. 30 წლის განმავლობაში ცარიზმი განუწყვეტლივ იბრძოდა ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთის დასაპყრობად. ყველა ამ ომსა და ბრძოლაში, ლაშქრის, სახალხო მილიციისა თუ სხვა სახით, აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს მოსახლეობა, რომ არაფერი ვთქვათ თავადაზნაურობაზე, — მათი წრიდან გამოსულ ასეულობით ოფიცერსა და გენერალზე. დავუმატოთ ამას რუსეთის კოლონიური ბატონობისაგან თავდასაღწევად დასავლეთ თუ აღმოსავლეთ საქართველოში მოწყობილი მრავალი აჯანყება, რომელთაც სისხლში ახშობდა მეფის მთავრობა და დაეინახავთ, რომ ხსენებულ ომებში, ამბოხებებსა და მათ მომდევნო რეპრესიებში არანაკლები ქართველი დაიღუპა და დასახიჩრდა, ვიდრე მაჰმადიანთა შემოსევების უამს. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ რუსეთ-ოსმალეთის სისხლიან შეტაკებათა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ასპარეზი საქართველოს ტერიტორიაც იყო, ნათელი გახდება, როგორი მშვიდობიანობა და სტაბილიზაცია დაუმყარებია რუსეთს საქართველოში.

ცარიზმის საოკუპაციო რეჟიმი, რომლის მთავარ საყრდენად საქართველოში რუსის ჯარი მოგვევლინა, განსაკუთრებული სისასტიკითა და განუკითხაობით გამოირჩეოდა. მცხოვრებთა სამართლიან უკმაყოფილებასა და აღშფოთებას რუსეთის იმპერატორის დალატად ნათლად ედგინა, რისთვისაც ადამიანებს უმოწყალოდ სჯიდნენ. დამკვიდრდა მათრახი, როზგი, გაციმბირება და სახრჩოებლა. უმნიშვნელო პროტესტისთვისაც კი სოფლებსა თუ დაბაქალაქებს დამსჯელი ექსპედიციებითა და ეგზექუციებით უმასპინძლებოდნენ.

ადგილობრივ მკვიდრთა აბუჩად აგდება, ფიზიკური შეურაცხყოფა, მათი ნაოფლარის მიტაცება ჩვეულებრივი მოვლენა ხდებოდა. ამ საქმეში ჯარისკაცებსა და ოფიცრებს არ ჩამორჩებოდნენ რუსი მოხელენი, რომელთა უმე-

ტესობა მექრთამე, მძარცველი, ლოთი და მრუში იყო. ჩინოვნიკთა უსამართლობა „ოსმალთა-ყიზილბაშობის“ შესაფერისი იყო, მიუთითებდა ნიკო ბერძენიშვილი.

ვინ მოთვლის, რამდენი დასახლებული პუნქტი გადაწვა და გადაბუგა რუსის ჯარმა საქართველოში, რა საშინელება დაატრიალა, რაოდენი უბედურება დაატეხა თავს საქართველოს მოსახლეობას მხოლოდ იმიტომ, რომ ქართველობა არ ეგუებოდა დამპყრობლის დიქტატს და თავისუფალი და სუვერენული ცხოვრებისაკენ მიისწრაფოდა. თვითმპყრობელობის კოლონიური უღლის სიმძიმე, რუსის ჯარის თვითნებობა, უგულობა და სისასტიკე მკაფიოდ წარმოჩენილი ქართულ საისტორიო თუ სიტყვა-კაზმულ მწერლობაში და მასზე აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებ. დავსძენ მხოლოდ, რომ ქართველი ხალხის დაპირისპირება იმპერიულ რეჟიმთან, მისი ბრძოლა ეროვნული თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის არასოდეს გადაზრდილა რუსოფობიაში, – საკუთრივ რუსეთისა თუ რუსი ერის მტრობასა და სიძულვილში.

ამასთან, ობიექტურობა მოითხოვს, ითქვას ისიც, რომ რუსეთის მფლობელობაში მოქცევას, რაშიც გადამწყვეტი როლი რუსის ჯარმა შეასრულა, ჩვენი ქვეყნისთვის ზოგიერთი პოზიტიური მომენტიც ახლდა. მაგალითად: ოსმალეთთან წარმოებული ომებით, რუს-ქართველთა ერთობლივი ძალისხმევითა და გამარჯვებებით, საუკუნეთა წინ თურქთაგან მიტაცებული ქართული მიწაწყლის დიდი ნაწილი კვლავ დედა სამშობლოს შემოუერთდა, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოსთვის. მაგრამ არც ისაა დასამალი, რომ ცარიზმის მიზანს სრულიადაც არ შეადგენდა საქართველოს ტერიტორიული გამთლიანება და ეროვნული კონსოლიდაცია. იგი ამ ომების მეშვეობით რეგიონში მეტოქე ძალებს – ირან-ოსმალეთს სჯაბნიდა და თავის იმპერიის საზღვრებს აფართოებდა. თუ რუსეთის ამ წარმატებებმა ქართველთა სასურველი და სასარგებლო ნაყოფიც გამოიღო, ეს, რა თქმა უნდა, მოვლენათა განვითარების ობიექტურ შედეგად უნდა აღვიქვათ და არა თვითმპყრობელობის კუთილი ნების გამოვლინებად.

GEORGIA AND RUSSIAN TROOPS

In the article it is examined a specific aspect of Georgian-Russian relations, in particular, the circumstances, motives and peripeteia of presence of Russian armed forces in Georgia in different periods.

It is noted that until tsarism abolished independent statehood of Georgia and turned this region into a part of Russian Empire, Russian troops were allies and supporting forces for Georgian political units. From the beginning of the 19th century, after annexation of Georgia by Russia and establishing here its rule, the status of the mentioned armed forces changed fundamentally. Henceforth they appeared as the force of the Aggressor Empire, which was establishing and consolidating brute colonial regime in Georgia.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, თბ., 1971, გვ. 236.
2. „ქართლის ცხოვრება“, თბ., 1996, გვ. 232
3. ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.), თბ., 1966, გვ. 97.
4. „ქართლის ცხოვრება“, თბ., 1996, გვ. 232
5. ნ. ასათიანი, გზა გამოხსნა-აღდგომისაკენ, თბ., 1983, გვ. 22.
6. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“, IV, თბ., 1973, გვ. 573.
7. [http://ru.wikipedia.org/wiki/ стрелы](http://ru.wikipedia.org/wiki/стрелы).
8. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, თბ., 1967, გვ. 28.
9. იქვე.

10. ა. სონღულაშვილი, კაზაკები საქართველოში, თბ., 2007, გვ. 40
11. მ. ვაჩნაძე, ვ. გურული, რუსეთთან ერთად და ურუსეთოდ, თბ., 2007, გვ. 13.
12. იქვე, გვ. 14.
13. ნ. ასათიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 61.
14. ომან ხერხეულიძე, მეფობა ერეკლე მეორისა, თბ., 1989, გვ. 79.
15. იქვე, გვ. 80.
16. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 656.
17. Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся до Грузии. Под ред. А. Цагарели, т. I, М. 1891, с. 176.
18. ვ. გურული, ერთმორწმუნე რუსეთი, თბ., 2008 გვ. 78-80.
19. ომან ხერხეულიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 86.
20. http://syw-cwg.narod.ru/bgr_Totl.html.
21. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 702.
22. იქვე, გვ. 759.
23. იქვე, გვ. 805.
24. ი. ჭავჭავაძე, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., 1987, გვ. 186.
25. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ., 1978, გვ. 181.
26. იქვე, გვ. 168.
27. მ. სამსონაძე, საქართველოში კოლონიური მმართველობის დასაწყისი, წიგნში – საქართველოში რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 2007, გვ. 23.
28. გაზ. „ჩვენი რესპუბლიკა,” 1917 წ., 12 ნოემბერი.

განათლება XIX-XX სს-ის საქართველოში და ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა

XIX საუკუნის დასაწყისი მძიმე იყო საქართველოსთვის. პოლიტიკურად დაქუცმაცებულ ქვეყანას ნაწილ-ნაწილ, იარაღის ძალით იპყრობდა და იმორჩილებდა რუსეთის იმპერია. ქვეყნის ანექსია-ოკუპაციას ხალხი აჯანყებებით, დაუმორჩილებლობით პასუხობდა. ბუნებრივია, მძიმე პოლიტიკურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას თან სდევდა კულტურული ცხოვრების შეჩერება, ქართული საგანმანათლებლო კერების გაუქმება, ქვეყნის სულიერი განვითარების დონის დაქვეითება.

ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის სამსახურში აღმოჩნდა საგანმანათლებლო ტრადიციებით მდიდარი საქართველოს სასწავლო დაწესებულებები.

ცარიზმი დაპყრობილ ქვეყანას, უპირველესად, რუსიფიკატორული პოლიტიკით უნდა დაუფლებოდა. იარაღით დაპყრობილი საქართველო ქართველი ხალხის გარუსებით თუ იქცეოდა იმპერიის ბუნებრივ შემადგენელ ნაწილად, მხოლოდ გარუსებული ქართველობა თუ იქნებოდა რუსული გუბერნიების მორჩილი მოსახლეობა. ეს მიზანდასახულობა მხოლოდ სკოლებით შეიძლებოდა განხორციელებულიყო, თუკი ამ სკოლებიდან სრულად განიდევნებოდა მშობლიური ენა და სწავლება რუსულ ენაზე დაწესდებოდა.

XIX-XX საუკუნეების რუსი მოღვაწეები, შემდეგში კი საბჭოური ისტორიოგრაფია, ხშირად აღნიშნავენ იმ ფაქტს, რომ დაპყრობისთანავე რუსეთის ხელისუფლებამ დააარსა სკოლები როგორც თბილისის, ასევე ქუთაისის გუბერნიებში, საშუალება მისცა ქართველ ხალხს მიეღო დაწყებითი და საშუალო განათლება, რის შემდეგაც მსურველები სწავლას გააგრძელებდნენ რუსულ თუ ევროპულ უნივერსიტეტებში. ერთი მხრივ, ეს მართლაც იყო დადებითი მოვლენა, მაგრამ თუ სწავლების იმ რუსიფიკატორულ მეთოდებს გავიხსენებთ, რაც ამ სკოლებში

იყო, თუკი იმპერიის კოლონიური პოლიტიკის ფარულ მიზნებს გაეითვალისწინებთ, ცხადი გახდება, რას ემსახურებოდა რუსეთის საგანმანათლებლო პოლიტიკა: პუშკინიზმს, ქართველ ხალხზე ზრუნვას, თუ იგი იმპერიული ამბიციის ნაწილი იყო. პასუხი ადვილი გახდება, თუ გულდასმით გადავაგვლებთ თვალს რუსული განათლების სისტემას 1801-1917 წლების მანძილზე, ვიდრე არ დაიწყო საქართველოში არსებული სკოლების გაეროვნების პროცესი.

რუსული კოლონიური პოლიტიკა დაპყრობილ კავკასიაში, კერძოდ, საქართველოში, სამი მიმართულებით წარიმართა: პოლიტიკური, ეკონომიკური და კულტურულ-საგანმანათლებლო. რუსეთი სამივე ამ მიმართულებით იპყრობდა ქვეყანას – პოლიტიკურად – იარაღით, ეკონომიკურად – წარმოების კოლონიზაციით და იაფი ნედლეულის გაზიდვით, კულტურულ-საგანმანათლებლო მიმართულება კი ძველთაძველი ქართული კულტურის ტრადიციების მოსპობითა და განათლების ახალი კერების რუსიფიკაციით იგეგმებოდა.

პირველი, რაც აჯანყებული ქართველების დასასჯელად იქნა გააზრებული რუსი ჩინოვნიკების მიერ, ეს იყო დამნაშავეთა მცირეწლოვანი შვილების გაგზავნა რუსულ სამხედრო (კადეტთა) სკოლებში და მათი გარუსება. ასე მაგალითად: 1820 წელს კავკასიის მთავარი შტაბის უფროსი წერდა საქართველოს მთავარმართებელს, გენერალ ერმოლოვს: „ხელმწიფე იმპერატორმა, თქვენი უდიდებულესობის განზრახვის თანახმად, უმაღლესად კეთილ ინება: მთიელ ხალხში, გურიაში, იმერეთში და სამეგრელოში მღელვარების უმთავრეს გამომწვევეთა და მოღალატეთა შვილები, გაიგზავნონ აღსაზრდელად სამხედროთა ობლების განყოფილებაში, საიდანაც ისინი უნდა გადავიდნენ რუსეთის შიგნით განლაგებულ პოლკებში“¹.

საქართველოში მოღვაწე რუსი მოხელეები, როგორც თავად რუსებიც წერდნენ, იყვნენ ჩამორჩენილები, გაუნათლებლები და ანგარებიანი ადამიანები, ისინი არ იცნობდნენ ქართული კულტურის დიდ ტრადიციებს, იმ ძვირფას საუნჯეს, რითაც ჩვენი წინაპრები ყოველთვის

ამაყად უსწორებდნენ მხარს ცივილიზებულ სამყაროს. ამ მოხელეებს საქართველო და ქართველი ხალხი ეგონათ რუსეთის მიერ დაპყრობილი, განვითარების დაბალ დონეზე მყოფი სხვა ხალხების მსგავსი და უაღრესად ჩამორჩენილი, ამიტომ თავი განმანათლებლებად, რუსული კულტურის მისიონერებად მიაჩნდათ. ჯერ კიდევ ერეკლე II-ის დროს, XVIII საუკუნის ბოლოს ხომ, მხოლოდ თბილისში, სადაც ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევამდე 60 ათასი კაცი ცხოვრობდა, ოცამდე დაწყებითი სკოლა და ერთი სემინარია იყო, ამასთან, აქ 5 კერძო სკოლაც არსებობდა, ფართოდ იყო გავრცელებული დამოუკიდებელი სწავლების პრაქტიკა.

მეფის მოხელეები ყველა არარუსს, რაც არ უნდა განათლება ჰქონოდათ მათ, საკუთარ ქვეყანაში მიღებული, მაინც გაუნათლებლად თვლიდნენ. XIX ს-ის დასაწყისის საქართველოში რუსული ენა ცოტა ვინმემ თუ იცოდა, ესეც საკმარისი იყო რუს მოხელეთათვის ქართველი ხალხის კულტურა-განათლებისათვის ეჭვით რომ შეეხედათ. რუსი მოხელე, ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი ირონიით წერდა იმერეთის მეფე – სოლომონ II-ზე, რომ ციციანოვს პასუხებს უგვიანებდა მისი მდივნის თბილისში წასვლის გამო, რადგან არც თვითონ და არც მისმა ახლობლებმა რუსული არ იცოდნენო. არც დუბროვინს და არც ციციანოვს (რომელსაც უფრო მეტად ევალებოდა მშობლიური ენის ცოდნა, ვიდრე სოლომონსა და მის გარემოცვას რუსულის) არ ესმოდათ ის მთავარი, რაც უნდა სცოდნოდა რუს მოხელეს – დიპლომატიის ენა, რის გამოც უჭიანურებდა პასუხს ციციანოვს სოლომონ II, რომელმაც, მართალია, არ იცოდა რუსული, მაგრამ მის გარემოცვაში ბევრი პოლიგლოტი იყო, რამდენიმე, მათ შორის ახალი დამპყრობლის ენაც რომ მშვენივრად იცოდნენ. დუბროვინი „განათლების ფრიად დაბალ დონეს“ უწოდებს ქართველი ხალხისაგან რუსული ენის უცოდინარობას, რაც იმპერიული აზრის ჩვეულებრივი გამოვლენა იყო და მეტი არაფერი².

1801 წელს აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველად დანიშნული პ. კოვალენსკი, ერთი წლის შემდეგ წერდა:

„შინაგან კეთილმოწყობას, მართლმსაჯულების წესს, ხალხის განათლებას... მიუხედავად ამ საგანზე ჩემი მეთვალყურეობისა, დღემდის დასაბამი არ პქონია“³. ამასვე იმეორებდნენ შემდეგში ბურნაშოვი, ლიტვინოვი, მოძალევსკი, რომანოვსკი და სხვა მოხელეები. მათი სიტყვები და აზრებიც ქართველი ხალხის განათლებასა და კულტურაზე, კავკასიის აქტებმა შემოგვინახა. და ეს მაშინ, როდესაც ქართველი ისტორიკოსი, მაშუღლიშვილი და რომანტიკოსი პიროვნება – პლატონ იოსელიანი ტკივილით წერდა: „ესრედ კეთილად დაწესებული სამეფო, ვითარცა საქართველოსა, სარწმუნოებითა, ეკლესიებითა, მონასტრებითა, მდივანბეგებითა და ხელოვნებითა, გუთნითა და ხვნითა, თესვითა და მკითა, პატიოსნებითა და ზრდილობით აღსაესე ესრეთ ბრწყინვალე სამეფოთა და ტახტითა და თავადაზნაურობითა, სამღვდელთა წესითა და საეროსა სიმდიდრითა: თოფითა და ზარბაზნითა და ხალხის სიმხნითა და ვაჟკაცობითა ჩაბარდა სადმე დიდსა რუსეთის იმპერიასა“⁴. კოვალენსკი კი ამტკიცებდა, რომ 1801 წელს ხალხის განათლებას არავითარი დასაბამი არ პქონდა“. ასეთი არდანახვა ქართველი ხალხის ღირსებისა ბუნებრივიც იყო იმ მოხელისათვის, რომელიც მექრთამეობისა და ბოროტმოქმედებისათვის ალექსანდრე I-მა არათუ გადააყენა, სამართალშიც მიაცემინა.

პირველი მთავრობის სკოლა თბილისში გაიხსნა 1802 წელს. ამდროინდელმა მთავარმართებელმა ციციანოვმა იმპერატორს მისწერა: „აქაური თავადაზნაურობის უკიდურესმა უვიცობამ, რომლის უმეტესმა ნაწილმა თავისი მშობლიური ენაც კი არ იცის წესების მიხედვით, მაიძულა მე საქმიანად შევდგომოდი საქართველოში განათლების პირველი სხივების შეტანის მოგვარებას...“⁵.

ქართველი ხალხის განათლების საკითხი ამ ეტაპზე რუსეთს ნაკლებად რომ აღელვებდა, იქიდან ჩანს, რომ 1801 წლის 12 ნოემბრის უმაღლეს რესკრიპტში არაფერი იყო ნათქვამი განათლებაზე. ეს საქმე მთლიანად კავკასიის კორპუსის მთავარსარდლის პირად ინიციატივაზე იყო, ის კი, უმთავრესად, რუს მოხელეთა შვილებისა და კავკასიის „კეთილშობილთა“ წოდების რუსულ განათლებაზე

ზრუნავდა. მართალია, ხელისუფლება სამღვდელოებასაც აძლევდა უფლებას ეკლესია-მონასტრებთან კერძო სკოლების გახსნაზე, მაგრამ ეს უფლებაც ძნელი მისაღები იყო, ზოგჯერ ათეული წლებიც კი ჭირდებოდა ამგვარი სკოლის გახსნაზე ნებართვის მიღებას საერო პირებიდან, მხოლოდ „პოლიტიკურად საიმედონი“ თუ ახერხებდნენ მიეღოთ სკოლების გახსნის ნებართვა, და ესენიც, ძირითადად არაქართველები იყვნენ და სახელმწიფოს სასტიკი კონტროლის პირობებში მუშაობდნენ.

1802 წლის 22 სექტემბერს გახსნილ პირველ ქართულ სკოლაში 45 მოსწავლე სწავლობდა, სკოლის დირექტორი იყო კარის მრჩეველი (ნადვორნი სოვეტნიკი) კორნეევი, მასწავლებლებად რუსული მმართველობის კანცელარიის მოხელეები და რუსეთიდან მოწვეული სხვა პედაგოგები მუშაობდნენ, ქართულ ენას აქ უმნიშვნელო ადგილი ეჭირა და მას ქართული სასულიერო პირი – მამა გრიგოლი კითხულობდა. მიუხედავად ამისა, სკოლას ეკისრებოდა რუსიფიკატორული მიზანი, აქ მხოლოდ ვაჟები სწავლობდნენ და სასწავლებელი ემორჩილებოდა რუსეთის განათლების სისტემას – მისი სწავლების მეთოდები თუ პროგრამები მთლიანად რუსული განათლების ტრადიციას ეყრდნობოდა. იმავე წელსვე, სასწავლებელმა მოულოდნელად თვითლიკვიდაცია გამოაცხადა, 1804 წელს კი, რუსეთში შედგენილი ახალი საგანმანათლებლო წესდების შესაბამისად, საქართველოში გაიხსნა ახალი, თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი. სასწავლებელს – იმპერატორის მიერ ციციანოვისადმი გამოგზავნილი წერილით, უნდა ეარსება ჭარ-ბელაქნიდან შემოტანილი აბრეშუმის ღირებულებით – „ხარკის სახით“ რომ დააწერა ამ მოხელემ ჭარ-ბელაქნის პროვინციას⁶. ამავე ხარკიდან უნდა გადადებულიყო 2200 მანეთი მოსკოვის უნივერსიტეტის პანსიონში კეთილშობილთა სასწავლებლის კურსდამთავრებული 8 ქართველის გასაგზავნად.

თუმცა ქართველ ბავშვებს, როგორც იმავე აქტებიდან ვიტყვობთ, მშობლები არ აგზავნიდნენ მოსკოვში, მცირე ასაკის გამო, არც მოსკოვის უნივერსიტეტს აკმაყოფილებდა ის დონე, რაც ამ სასწავლებელს ჰქონდა, რადგან

ის გიმნაზიის დონეს ვერ უთანაბრდებოდა, ამის გამო 1805 წლიდან სასწავლებლის პროგრამაში შეიტანეს ლათინური და გერმანული ენები.

კითილშობილთა სასწავლებელს თავდაპირველად კარგი ავტორიტეტი ჰქონდა ქართველ ხალხში, აქ, მცირედ, მაგრამ მაინც ისწავლებოდა ქართული ენა, ღირეჟტორიც ქართველი იყო 1804-1811 წლებში – ალექსანდრე პეტრიაშვილი, რასაც ხალხი აფასებდა, მაგრამ, როდესაც 1811 წელს ქართველი ღირეჟტორი მოხსნეს და ქართული ენაც სრულიად გააძევეს, დაიწყო სკოლიდან მოსწავლე-თა გასვლა და სასწავლებლის პრესტიჟის დაცემა. ხელი-სუფლებამ სამსახურში მიღების მთავარ პირობად ამ სასწავლებლის დამთავრება გამოაცხადა, მაგრამ ვერც ამან გამოასწორა მდგომარეობა. იგი თანდათან ზრდიდა სასწავლო საგნების ოდენობას და ცდილობდა ავტორიტეტის ასამაღლებლად სასწავლებელი გიმნაზიისათვის მიეხ-ლოვებინა, ეს მხოლოდ 1830 წელს გახდა შესაძლებელი, როდესაც კეთილშობილთა სასწავლებელი თბილისის გიმნაზიად გადაკეთდა.

1817 წლის 1 ოქტომბერს თბილისში გაიხსნა სასული-ერო სემინარია, დარეჯან დედოფლის ყოფილ სასახლეში. ერთდროულად დაარსდა სასულიერო სასწავლებელიც, როგორც სემინარიისთვის მოსამზადებელი საფეხური. თბი-ლისის სემინარიამ 100 წელი იარსება (1917 წლამდე), თუმ-ცა დროდადრო მისი რეორგანიზაცია ხდებოდა დროის მოთხოვნათა შესაბამისად. სემინარიას რუსული ადმინი-სტრაციის მიერ დანიშნული რუსი საეკლესიო მოღვაწენი ხელმძღვანელობდნენ. სწავლებაც რუსი პედაგოგებისა და რუსული პედაგოგიური მეთოდის შესაბამისად წარმოე-ბდა. დაკანონებული იყო სწავლების მკაცრი, უხეში მეთო-დები, სქოლასტიზმი და ზეპირობის სისტემა. მიუხედავად ამისა, ქართულ საზოგადოებაში სემინარიას გარკვეული ავტორიტეტი ჰქონდა. აქ აღიზარდნენ ეროვნული ინტელი-გენციის ისეთი მოწინავე წარმომადგენლები, როგორიცაა ფილოსოფოსი და პედაგოგი სოლომონ დოდაშვილი, ის-ტორიკოსები – პლატონ იოსელიანი, დიმიტრი ბაქრაძე, თედო ჟორდანი, მოსე ჯანაშვილი, ნიკო ხიზანიშვილი,

პუბლიცისტი ნიკოლოზ ბერძნეშვილი, ეპისკოპოსი გერასიმე ქიქოძე, გამოჩენილი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი, მწერლები: დანიელ ჭონქაძე, ლაერენტი არდაზიანი, ნიკოლომოური, სოფრომ მგალობლიშვილი, პროფესორი, ფილოლოგი და ისტორიკოსი ალექსანდრე ცაგარელი, პროფესორი ვასილ პეტრიაშვილი, პედაგოგები: გერასიმე კალანდარიშვილი, ნიკო ცხევედაძე და სხვები. სწორედ რუსული პედაგოგიური მეთოდთა გავრცელების მიზნით, რომ სემინარია ვერ ასრულებდა მის მთავარ მიზანს, ვერ იძლეოდა მართლმადიდებლურ ცოდნასა და რწმენის განმტკიცებას ვერ უზრუნველყოფდა. მკვლევარ გიორგი თავნიშვილს მოაქვს რუსი მწერლის ნ. გ. პომიალოვსკის თვალსაზრისი თბილისის სემინარიაში გამეფებული სწავლა-აღზრდის რეჟიმზე: „რელიგია, თუმცა ის არ ისწავლება სემინარიაში ცეცხლითა და მახვილით, როგორც ეს ჩვევიათ მაჰმადის თაყვანისმცემლებს, მაგრამ მას ქადაგებენ როზგით, შიმშილით, თავიდან თმისგლეჯით, ცემით და ყურის წვეთით, მაგალითად, ლოხოვი ბრძანებს: „აიტაცონ მოწაფე პაერში, ცხვირის წინ დაუდგან საღეთო სჯული და იმავე დროს უძახონ ველური ხმით: „ისწავლე, ახლავე ისწავლე გაკვეთილი“. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სემინარიაში უფროსები ასეთი მოქცევით, თანდათანობით და შეუმჩნეველად, მაგრამ უადრესად რადიკალური გზით, მიმართავენ თავის მოწაფეთა მსოფლმხედველობას სრული ათეიზმისაკენ“. იგივე პომიალოვსკს მოჰქონდა სასწავლებლის შეგირდის – კარასის მაგალითი, რომელსაც ძალდატანებითმა სწავლებამ, ცუდმა სახელმძღვანელოებმა და მეთოდებმა ჩაუნერგა ანალიზისა და კრიტიციზმის უნარი, სარწმუნოებრივი გრძნობები გაუქრო და ათეისტად აქცია. ამით ხსნიდა რუსი მწერალი იმ ფაქტს, რომ თბილისის სემინარიიდან ამდენი თავისუფლად მოაზროვნე ადამიანი გამოვიდა, თუმცა, ისინი არ გაჰყვნენ იმ გზას, რისთვისაც ამ სასწავლებელში შევიდნენ⁷.

ეს სასწავლებელი სწორედ ამ სისტემის გამოზრდიდა არა მარტო მწერლებს, ისტორიკოსებს, ფოლკლორისტებსა და ფილოლოგებს, არამედ მარქსისტ-რევოლუციონერებს, ტერორისტებსაც, რომელთაც ადამიანე-

ბის ხოცვა, ნგრევა და საკუთარი მიზნების განხორციელებისათვის ყოველგვარი სისასტიკის ჩადენა შეეძლოთ.

სხვა იყო ის სასულიერო სასწავლებლები, სადაც ქართველი სულიერი მამები და დედები მოღვაწეობდნენ, სადაც მოწაფეთა აღზრდაში ეროვნულ-კულტურული და ისტორიული ტრადიციები იყო გათვალისწინებული. მაგალითისათვის გამოდგება კ. ბოროზდინის მიერ სენაკის სასულიერო სასწავლებლის აღწერა. ეს სასწავლებელი აფხაზეთის მთავრის მეუღლეს – მენიკი დადიანს ეკუთვნოდა. რუსი მოხელე აღტაცებით წერდა მის აღსაზრდელებზე, ამბობდა, რომ ქართულთან ერთად აქ ბავშვებს რუსულ ენასაც ასწავლიდნენ⁸.

სასულიერო სემინარიისა და სასწავლებლების შესახებ ფულს ხელისუფლება საქართველოს სასულიერო დიკასტერიის შემოსავლიდან, ფაქტიურად, ქართველი გლეხობის გადასახადიდან გასცემდა⁹. ამრიგად, ხელისუფლება არცერთ კაპიკს არ ხარჯავდა თავის ხაზინიდან საქართველოს განათლების სისტემაზე. ასე იყო 1830-იან წლებამდე. ამგვარი პოლიტიკა რომ გაეგრძელებინა, მთავრობა აარსებდა, ე. წ. „ურთიერთსწავლების“ სკოლებს ღარიბებისათვის. ეს იყო ბელისა და ლანკასტერის პედაგოგიური მეთოდით მომუშავე სკოლა, სადაც მასწავლებლები თანაშემწეებად, მონიტორებად თვით მოსწავლეებს იყენებდნენ და ამიტომ არ მოითხოვდა დიდ ხარჯებს. პირველი ასეთი სკოლა გრაფი ტოლსტოის მითითებით გახსნა ერმილოვმა 1820 წელს თბილისში, კავკასიის ცალკე კორპუსის შტაბთან¹⁰.

კოლონიური რეჟიმის პირობებში, რუსი ადმინისტრაცია ახდენდა კავკასიის ხალხთა გარუსებასა და ასიმილაციას, ეროვნული სახის წარმეევას თითოეული კულტურული ერისათვის, განსაკუთრებით კი ქართველებისათვის. ვინაიდან საქართველო და თბილისი კავკასიის ცენტრს წარმოადგენდა, ის ასახლებდა აქ რუსეთის სხვა გუბერნიებსა და საზღვარგარეთ მცხოვრებ სომხებს, განსაკუთრებით 20-იან წლებში, როდესაც თურქეთიდან და ირანიდან ლტოლვილი ბევრი სომეხი შემოვიდა და დასახლებული იქნა საქართველოში, დაისვა საკითხი სომხური სემინარიის გახსნაზე. 1836 წელს მთავარმართებელ-

მა როზენმა სომეხთა პატრიარქ იოანესის თხოვნით მიმართა რუსეთის შინაგან საქმეთა მინისტრს – ბლუდოვს თბილისში სომხური სემინარიის გახსნის შესახებ, რაც იმავე წელსვე განხორციელდა¹¹.

როგორც ცნობილია, ალექსანდრე I-მა 1804-1805 წლებში გაატარა საშინაო რეფორმები.

წესდება სახალხო განათლების შესახებ 1804 წელს იქნა მიღებული. მის მიხედვით რუსეთი გაყოფილი იყო 6 სასწავლო ოლქად: პეტერბურგის, მოსკოვის, ვილნოს, დორპტის, ყაზანის, ხარკოვის, რომლებიც მზრუნველს ემორჩილებოდნენ. ეს მზრუნველები სასწავლებელთა მთავარსამმართველოში მუშაობდნენ და პეტერბურგში ცხოვრობდნენ, საიდანაც აკონტროლებდნენ სასწავლო ოლქს, ადგილებზე კი ამ ოლქებს მართავდნენ უნივერსიტეტის რექტორები. ვინაიდან საქართველო არც ამ ოლქებში შედიოდა და აქ არც უნივერსიტეტი იყო, ის სრულიად სტიქიურად იმართებოდა. 1814 წელს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელი მიაწერეს ყუბანის ოლქს და დაუქვემდებარეს ყაზანის უნივერსიტეტის რექტორს. 1819 წელს ყუბანის სასწავლო ოლქის მზრუნველი გახდა მ. კ. მაგნიცკი, რომელიც ცნობილია თავისი ფანატიზმითა და რუსული შოვინიზმით, რის გამოც მან ბრძოლა დაუწყო კეთილშობილთა სასწავლებელს, ზედმეტად თვლიდა მას და სურდა მისი დახურვა. ეს რუსმა მმართველმა ერმოლოვმაც დაინახა, უკანონოდ ჩათვალა რუსი განმანათლებლის ასეთი ანტიქართული ქმედება და 1823 წლიდან ნებართვა გამოითხოვა უმაღლესი ხელისუფლებისაგან, რათა თბილისის სასწავლებელი გადასულიყო ხარკოვის სასწავლო ოლქისა და მისი უნივერსიტეტის რექტორის გამგებლობაში. 1840 წლამდე ასეც დარჩა.

1824 წელს უკიდურესი რეაქციონერის – გოლიცინის ნაცვლად არჩეულმა სახალხო განათლების ახალმა მინისტრმა – ა. შიშკოვმა არათუ მხარი დაუჭირა ლიბერალურ იდეოლოგიას, რომელიც ის-ის იყო ფეხს იდგამდა რუსეთის მოაზროვნე ელიტაში, არამედ კვლავ რეაქციული ღოზუნგები წამოაყენა. იგი განათლების სისტემის „ძირითად საწყისად“ მიიჩნევდა იმპერიის მცირე ერთა

არამშობლიურ რუსულ ენაზე სწავლებას, ეს სისტემა აგებული უნდა ყოფილიყო წოდებრიობის, მართლმადიდებლობისა და დიდმკურობელობის საფუძველზე.

1829 წელს შედგა „ამიერკავკასიის სასწავლებელთა დებულება“, რომელიც იმავე წელს შემუშავებულ რუსეთის სასწავლებელთა მუშაობის დებულებას ეყრდნობოდა, გარკვეული შესწორებით, რაც ადგილობრივი პირობების მიხედვით სკოლების მოწყობას გულისხმობდა. ამ დებულებით უნდა შექმნილიყო ერთი გიმნაზია თბილისში და სამაზრო სასწავლებელი თბილისში, გორში, თელავში, სიღნაღში, დუშეთში, ახალციხეში, ქუთაისში, გურიასა და სამეგრელოში აქაური მთავრის ნებართვით, რადგან სამეგრელო ჯერ კიდევ არ იყო რუსეთის შემადგენლობაში შესული. თბილისის გიმნაზია 1830 წელს გაიხსნა და დიდი როლი ითამაშა ქართული ეროვნული ცნობიერების გაღვივებაში. აქაური მასწავლებლები და მოსწავლეები ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მოწინავე რიგებში ჩადგნენ, ხოლო 1832 წლის შეთქმულების იდეური ხელმძღვანელები სწორედ ამ სასწავლებლის პედაგოგები იყვნენ. სოლომონ დოდაშვილი, რომელმაც 1827 წელს დაასრულა პეტერბურგის უნივერსიტეტი, იყო ლიბერალურ-დემოკრატიული აზროვნების პირველი ფრთის აქტიური წარმომადგენელი; უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სწორედ 10-20-იანი წლების პეტერბურგში გავრცელებულმა ლიბერალურ-დემოკრატიულმა იდეოლოგიამ, მოწინავე რუსი მოაზროვნეების სასტიკმა დასჯამ 1825-1826 წლებში, პოლონეთის აჯანყების მესვეურთა ჩამოსახლება თბილისში, ერთი მხრივ, მეორე მხრივ კი – საქართველოში არსებულმა კოლონიურმა რეჟიმმა ჩამოაყალიბა გიმნაზიაში ის მოწინავე თვალსაზრისი, რესპუბლიკური მსოფლმხედველობა, რაც მართალია, იგივე რეჟიმის სისასტიკის გამო, მკვეთრად არ გამოიკვეთა დოდაშვილის ნააზრევში, მაგრამ მის შემოქმედებასა და მოღვაწეობაზე დაკვირვებული თვალისთვის აშკარაა და ნათელი. ამ თვალსაზრისის უდავო გავლენაა მისი მოწაფის – ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებასა და გიმნაზიის ხელნაწერი ჟურნალის „Цветок Тифлисской гимназии“-ს თარგმნელ მასალებში.

რუსეთის ხელისუფლებისაგან გამომეტებული საგან-მანათლებლო კერების გარდა, ქართველი ხალხის განათლებას ბევრი საშინაო თუ კერძო სკოლა ემსახურებოდა. თუმცა ამ სკოლებში არ იყო მოწყობილი სასწავლო სისტემა, მაგრამ მრავალი მათგანი თავისი აღმზრდელობითი მეთოდებით, ახალგაზრდობაზე მოხდენილი დადებითი ზეგავლენით, მშობლიური ენის სწავლებისა და ეროვნული ხასიათით უფრო მეტად იზიდავდა მოსწავლეებს, ვიდრე სახაზინო სკოლები.

1832 წლის შეთქმულების გამოაშკარაების შემდეგ, რუსულ ადმინისტრაციას უკვე აშინებდა კერძო და საშინაო სკოლების ეს ეროვნული სული, რის გამოც, 1834 წელს, ბარონმა როზენმა გასცა ბრძანება რიგი ასეთი სასწავლებლების დახურვისა იმ საბაბით, რომ ისინი არ ეფუძნებოდნენ 1828 წლის წესდებას, არ ჰქონდათ მთავრობის ნებართვა – ასეთი ნებართვის აღება კი ძალზე გაძნელებული იყო და მხოლოდ იმისთვის იყო შემოღებული, რათა ამგვარი სკოლების არსებობა შეემცირებინათ. ამ დროიდან დაიწყო ქართველ სასულიერო პირთა და ერისკაცთა კერძო სკოლების რიცხვის შემცირება და მათ ნაცვლად რუსი და უცხოელი პირების მიერ დაარსებული კერძო სკოლებისა და პანსიონების რაოდენობის გაზრდა.

აქტების მიხედვით ვგებულობთ, რომ 1843 წლიდან, მთავარმმართველ ნეიდგარტის თხოვნით და ნიკოლოზ I-ის ნებართვით თბილისში გახსნილა რაევსკის ვაჟთა და მონასტირსკის (თბილისის სამაზრო სასწავლებლის შტატის ზედამხედველის მეუღლის) ქალთა პანსიონები, 1845 წელს ჰალესა და იანიცკის პანსიონები. 50-იან წლებში დიდი რაოდენობით კერძო სკოლები იხსნებოდა საქართველოში, თუმცა ამ სკოლებში სწავლების დონე სხვადასხვაგვარი იყო, მათი დამაარსებლის დონის შესაბამისად. ეს სკოლები უმთავრესად ქალაქებში არსდებოდა, საქართველოს სოფლებში არ იყო ასეთი საგანმანათლებლო კერები, აქ განათლებას ადგილობრივი სასულიერო პირები ემსახურებოდნენ, ეს იყო ძირითადად წერა-კითხვის შესწავლის დონეზე, რაც ქართველი ხალხის მასიურ სწავლა-განათლებას ვერ უზრუნველყოფდა. 1828

წლის წესდებით, თუ რუს ხალხს სამრევლო სკოლების გახსნის უფლება პქონდა, ეს უფლება 1829 წლის წესდებაში არ მისცა ქართველ ხალხს. ის მარტო სამაზრო და სხვა ქალაქებში ცნობდა სკოლების დაარსების შესაძლებლობას. ეს იყო რუსული შოვინისტური პოლიტიკის ნაწილი „ინოროდცებისადმი“, რასაც რუსული, საბჭოური შოვინიზმის დირიჟორი და „უფროსი ძმის“ გამორჩეულობის მქადაგებელი სტალინიც კი აკრიტიკებდა შემდგომში.

მართალია, 1829 წლის წესდება ამიერკავკასიის თავისებურებათა გათვალისწინებას ითხოვდა საგანმანათლებლო სისტემაში, მაგრამ ეს იყო ტყუილი. სინამდვილეში ის არ პასუხობდა არც ადგილობრივ მოთხოვნებს, არც ეთნოისტორიულ და ეთნოკულტურულ ტრადიციებს ითვალისწინებდა. ტერიტორიული ფაქტორიც კი არ იყო ჩადებული სკოლების განაწილების სისტემაში. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ამ დებულებით გათვალისწინებული სკოლების დიდი ნაწილი საერთოდ არ დაარსებულა. სწავლის მსურველთა რიცხვი გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე სასწავლებლები. თვით ხელისუფლებისათვის გახდა ცხადი ამ წესდების უეარგისობა, რის გამოც მთავარმართებელ როზენის განკარგულებით და რუსეთის იმპერატორის განათლების მინისტრის – უვაროვის თანხმობით 1834 წელს ახალი დებულება შედგა, რომელიც 1835 წლის 12 მაისს დაამტკიცეს. ამ დებულების სიახლე იმაში მდგომარეობდა, რომ გიმნაზიისა და სამაზრო სასწავლებლის პროგრამები უნდა დაახლოებულიყო, იგი ითვალისწინებდა ადგილობრივი მოსახლეობის შვილების ქართულ ენაზე სწავლებას პირველ ორ კლასში, სამაზრო სასწავლებლებში მესამე კლასში ეძლეოდათ პედაგოგებს უფლება, საჭიროების შემთხვევაში, მიემართათ დედა-ენისათვის, რათა ბავშვებისათვის უფრო კარგად განემართათ სასწავლო მასალა, ამ დებულებით სამეგრელოს სკოლებში შემოდიოდა ქართული ენის სწავლება (მართალია ადგილობრივი ენა მეგრულია, მაგრამ ვინაიდან ამ ენაზე დამწერლობა არ არის), ამასთანავე, წესდებამ დაუშვა 10 წარჩინებული ბავშვის გაგზავნის უფლება რუსე-

თის კადეტთა კორპუსში, 5-ის კი, თბილისის გიმნაზიიდან რუსულ უნივერსიტეტში.

ხელისუფლება, უპირველესად, ქართველი ხალხის გარუსების მიზანს ისახავდა საქართველოში არსებული სკოლების მეშვეობით, ადმინისტრაციულ სამსახურში ყველგან რუსული ენის საჭიროება განსაზღვრავდა სოციალური ზედაფენების მისწრაფებას რუსული განათლები-საკენ, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას კი ქალთა რუსუ-ლად აღზრდა იძენდა, ეინაიდან ისინი მომავალი დედები იქნებოდნენ და შვილებსაც რუსებად აღზრდიდნენ. პირვე-ლად 1830 წელს მთავარმართებელმა პასკევიჩმა გასცა ნე-ბართვა ქალთა პანსიონის დაარსებაზე, რომელსაც კო-მერსანტ კასტელის ქვრივი ხელმძღვანელობდა. მას პე-ტერბურგის ეკატერინეს სახელობის კეთილშობილ ქალ-თა ინსტიტუტში მუშაობის გამოცდილება ჰქონდა, მაგრამ მაინც ვერ შექმნა ისეთი სასწავლო დაწესებულება, რო-მელიც ადგილობრივთა ყურადღებას მიიქცევდა. ხალხი მას კერძო ან საშინაო სკოლებს ამჯობინებდა. 1842 წელს, გოლოვინის მთავარმმართველობის დროს ეს პან-სიონი ამიერკავკასიის ქალთა ინსტიტუტად გადაკეთდა. თუ როგორ განათლებას აძლევდნენ ასეთი სასწავლებ-ლები, კარგად ჩანს გრიგოლ ორბელიანის 1834 წელს მი-წერილი წერილიდან ნინო ჭავჭავაძისადმი. მწერალს მხედველობაში ჰქონდა პ. ნ. ახეერდოვას პანსიონი, სადაც აღიზარდნენ ნინო ჭავჭავაძე და მისი დებიც: „მიებარნენ პანსიონში, სადაც ისწავლეს რამდენიმე ფრანგული სიტ-ყვა და შესცვალეს რა ქოშები „ბაშმაკებით“, ჰგონიათ, რომ დაამთავრეს აღზრდის კურსი. ნახევრად რუსები, ნა-ხევრად ფრანგები, ნახევრად ქართველები, – ნუთუ მათ შეუძლიათ იყონ კეთილი ცოლები?“¹².

ასეთ ქალებზე წერდა ნიკოლოზ ბარათაშვილიც:

„ქარმან ჩრდილოსმან ყველაზედ პირველ
გარდაუცვალა მათ გული ცხოველ! –
„ჯანი გავარდეს აწ შეილსაც, მამულს,
ოღონდ ვაამოთ ჩვენს საკუთარ გულს,
რის ქართველობა, რა ქართველობა,
მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა?“

1846 წელს თბილისში დაარსებულმა წმინდა ნინოს სახელობის ქალთა საქველმოქმედო საზოგადოებამ გახსნა წმინდა ნინოს სასწავლებელი თბილისსა და ქუთაისში, მაგრამ ამ სკოლებში ისეთი მაღალი გადასახადები იყო, რომ მხოლოდ მაღალი სოციალური წოდების ქალიშვილები სწავლობდნენ.

სამხედრო, საპროფესიო და სხვა სასწავლებლები ემსახურებოდნენ ხელისუფლების კოლონიურ პოლიტიკას, ასრულებდნენ იმ დაკვეთას, რასაც მთავრობა აძლევდა მათ – მხარის სრული რუსიფიკაციისა და რუსეთის ბუნებრივ ნაწილად მისი გადაქცევისათვის. სკოლას უნდა გამოეზარდა შესაფერისი კადრები. ფაქტიურად არ შესრულდა 1835 წლის დებულების 22-ე და 53 პუნქტებიც, I და II კლასებში საგნების მშობლიურ ენაზე სწავლების შესახებ.

მეფისნაცვალმა მიხეილ სიმონის ძე ვორონცოვმა თავის ლიბერალურ კოლონიურ პოლიტიკაში სცადა განათლების სისტემის ლიბერალიზაცია. ამ მიზნით, მან 1848 წელს შექმნა კავკასიის სასწავლო ოლქი და შეიმუშავა ახალი დებულება კავკასიის სასწავლებელთა შესახებ. ამ ოლქის პირველი მზრუნველი იყო ვ. ნ. სემიონოვი, ხოლო 1852-წლიდან 1860 წლამდე ბარონი ა. პ. ნიკოლაი. ვორონცოვმა სცადა მთელი კავკასიის ადმინისტრაციულ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მმართველობის ერთ სისტემაში გაერთიანების პარალელურად, მოეხდინა ასევე მთელი კავკასიის სასწავლო საქმის მმართველობის უნიფიცირება და გაერთიანება. კავკასიის სასწავლებლები უშუალოდ მეფისნაცვალს და განათლების მინისტრს ემორჩილებოდნენ. კავკასიაში სულ 5 სასწავლო დირექცია შეიქმნა, უშუალოდ საქართველოში კი 2 – თბილისისა და ქუთაისის. მის დროს გიმნაზია დაარსდა ქ. ქუთაისშიც. აქაც სწავლება ძირითადად რუსული და ზედმეტად მკაცრი იყო, რაც ეწინააღმდეგებოდა როგორც ქართულ პედაგოგიურ ტრადიციას, ასევე ხელს უშლიდა ახალგაზრდებში განათლების მაღალი დონის შეტანას, რაც კარგად ჩანს, თუნდაც, ქუთაისის გიმნაზიის სასწავლო მეთოდების იმ აღწერით, რაც აკაკი წერეთელმა მოგ-

ვცა „ჩემს თავგადასავალში“. აკაკი წერს, რომ მის დროს, „სტოროეებს“ ყოველდღიურად თითო ურემი როზგი მოჰქონდათ ბავშვების გასაროზგად. „დღე არ იქნებოდა, რომ ყმაწვილების წივილ-კივილით იქაურობა არ გაყრუებულიყო“. მისი თქმით, იყო შემთხვევა, როდესაც ერთ ყმაწვილს დღეში ოთხჯერ როზგავდნენ. ყმაწვილების თვითმკვლელობისა და დასახიჩრების ფაქტებს გადმოგვცემს მწერალი, ამბობს, რომ „ლინეიკა“ და როზგი იყო ის იარაღი, რითაც ბავშვებს ასე სძულდებოდათ არათუ სკოლა, ზოგჯერ სიცოცხლეც კი. სხვა ქართველი მწერლებიც უხვად გვაძლევენ ისეთ დოკუმენტურ მასალებს, სადაც XIX ს-ის საქართველოს სკოლებში გამეფებული არაპედაგოგიური მეთოდები არის აღწერილი. ეს სისტემა საქართველოში ემსახურებოდა ხელისუფლების მოთხოვნას – კავკასიის მართვა-გამგეობის სამეურნეო-ადმინისტრაციული, საგანმანათლებლო და სამმართველო აპარატის გაფართოებისა და განმტკიცების მისეული გეგმა განხორციელებინა ადგილობრივი, რუსული განათლებით აღჭურვილი და ხელისუფლების ერთგული მოხელეებით. ამდენად, არც ნიკოლოზ I-ისა და არც მიხეილ ვორონცოვის ლიბერალიზმისა და ლოიალობის გამოხატვა არ ყოფილა საგანმანათლებლო სისტემის გაფართოება საქართველოში, ის უფრო რუსულ ინტერესებს შეესაბამებოდა, რაც კარგად აჩვენა XIX ს-ის II ნახევრიდან დაწყებულმა ქართველი ხალხის მოძრაობამ, მიმართულმა ქართული სკოლების შექმნისა და ეროვნული განათლების ტრადიციების აღდგენისაკენ.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში ქართველ ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ახალი ძალით გაიშალა. მას სათავეში ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლები – 60-იანთა სახელით („თერგდალეულები“) ცნობილი მოღვაწეები ჩაუდგნენ. ამ ჯგუფის იდეური ხელმძღვანელი ილია ჭავჭავაძე იყო. სწორედ მან დაინახა და იგრძნო ქართველთათვის განათლების მიღების, ეროვნული ცნობიერების გაღვივებისათვის მშობლიურ ენაზე სწავლებისა და აღზრდის აუცილებლობა. მთელი ამ თაობისათვის მთავარი იყო სკოლების, ბიბლიოთე-

კების, სტამბებისა და ეურნალ-გაზეთების დაარსება. ეს იყო ოთხი საყრდენი, რომელსაც უნდა დაფუძნებოდა ეროვნული კადრების აღზრდა, ხალხის გათვითცნობიერება და ქვეყნის „მყობადის შექმნა“. ამგვარი დაწესებულებების შექმნის აუცილებლობის შესახებ პეტერბურგიდან წერდა ნიკო ნიკოლაძე მის ერთგულ მეგობარსა და თანამოაზრეს, თერგდალეულ კირილე ლორთქიტაძეს. 60-იან წლებამდე ოფიციალური და კერძო სკოლები განათლების სფეროში სახელმწიფოს დაკვეთას და ინტერესებს ემსახურებოდნენ. 60-იანი წლებიდან თვით რუსეთში დაწყებულმა რევოლუციური მოძრაობის ტალღამ ერთგვარი დემოკრატიული ელემენტები შეიტანა განათლების სფეროში, თუმცა ეს რამდენიმე წელი გაგრძელდა, 1866 წლიდან დემოკრატია კელავ იმპერიული აგრესიით შეიცვალა. 1864 წელს რუსეთშიც და კავკასიაშიც ახალი სასწავლო დებულება შეიქმნა, რომელშიც უპირველესი ახალგაზრდებში რელიგიური და ზნეობრივი შეგნების განმტკიცება იყო, პრიორიტეტი მიენიჭა პირველდაწყებით სახალხო სკოლებს, რომლებსაც ხალხში განათლება უნდა შეეტანა. 1867 წელს ეს დებულება კელავ შეიცვალა. ახალი დებულება უნდა დაყრდნობოდა ძირითადად იმპერიულ კანონმდებლობას და განეხილა მასთან მიმართებაში ადგილობრივი თავისებურებებით გამოწვეული განსხვავებანი და მოენახა მათი გადაჭრის საშუალება. დებულების პირველ მუხლშივე აშკარად გამოსჭვიოდა აღნიშნული მიზანი: „Учебные заведения ведомства Министерства народного просвещения, паходящиеся в Кавказском и Закавказском крае, руководствуются общим уставом 19 ноября 1864 года гимназий и прогимназий в Имерети; настоящее положение указывает только способ для вызываемых местным потребностями явлений“¹³.

დებულებამ აღადგინა კავკასიის სასწავლო ოლქისა და მზრუნველის თანამდებობა, სადაც დაინიშნა განათლების ყოფილი ინსპექტორი – ნევეროვი¹⁴. დებულების მიხედვით, გადიდდა რუსული ენის სწავლებისათვის განკუთვნილი საათები, განისაზღვრა მასწავლებელთა პენსიები და ხელფასები. ამ დროს საქართველოში სამი გიმნა-

ზია არსებობდა – ორი თბილისში და ერთიც ქუთაისში. საქართველოს გიმნაზიებში რუსული ენის საათები გაცილებით მეტი იყო, ვიდრე რუსეთში, ამასთანავე, აქ მოსწავლე რუს მოწაფეებს უფლება ჰქონდათ არ ესწავლათ ადგილობრივი ენები, რადგან ოლქის თანამშრომლები მიიჩნევდნენ, რომ ადგილობრივ დაწესებულებებში მუშაობისათვის რუსული ენაც ეყოფოდათ. ხელისუფლება ხომ ძირითადად თანამდებობებზე მათ ნიშნავდა და არ ითვალისწინებდა იმას, რომ ქართველი ხალხის დიდ ნაწილს, რომელსაც რუსული ენა არ ესმოდა, გაუჭირდებოდა ასეთ ადამიანებთან კონტაქტი. ხელისუფლება ხელს უშლიდა პროფესიული სკოლების დაარსებას, რაც ქართული სოფლის განვითარებას, ხელოსნობის დაწინაურებას დაეხმარებოდა.

როდესაც 1860-იან წლებში ილიას მეგობარმა და თანამოაზრემ კონსტანტინე მამაცაშვილმა გადაწყვიტა სასოფლო-სამეურნეო სკოლის გახსნა, გრიგოლ ორბელიანმა მოიწონა ეს გადაწყვეტილება. ქართველი მამულიშვილები ხედავდნენ, როგორ წაადგებოდა ქართულ სოფელს ამგვარი პროექტის განხორციელება, გლეხები სიამოვნებით მიაბარებდნენ თავიანთ შვილებს ამგვარ სკოლებში, მაგრამ მეფისნაცვალმა არ მისცა ამ საქმეს დასტური. გაზეთმა „Кавказ“-მა კი, რომლის რედაქტორი ფედოტ ბობილევი იყო, სწორედ რედაქტორის სტატიით დაგმო მამაცაშვილის პროექტი. მისი აზრით, ქართული სოფლის მეურნეობა, მისი ტრადიციები ისეთი დაბალი იყო, რომ ვერ უზრუნველყოფდა ამგვარი სკოლების ვერც არსებობას და ვერც მისი კადრების საჭიროებას ვერ ხედავდა.

მიუხედავად ასეთი ხელისშეშლისა, ცალკეული პროფესიული ორგანიზაციები და პიროვნებები მაინც აარსებდნენ სახელოსნო და პროფესიულ სასწავლებლებს, რაც ეხმარებოდა საქართველოში მიმდინარე ფეოდალური ურთიერთობის რღვევას და კაპიტალისტური გარდაქმნის პროცესს. ასეთი პროფესიული განყოფილებები იხსნებოდა სხვადასხვა სოფლების სკოლებთანაც, თუმცა ამგვარი ტიპის სკოლებით საქართველო მაინც ღარიბი იყო და

XX საუკუნის 10-იან წლებშიც კვლავ აქტიურად იდგა საკითხი მსგავსი სკოლების ქსელის შექმნისა და გაფართოების შესახებ.

ამდროინდელი ქართული ეროვნული ძალები უპირველეს როლს ანიჭებდნენ ქართველ დედას, რომელსაც უნდა აღეზარდა რწმენით, სიმართლითა და გაუქაცობით გამორჩეული გმირები, რომ მომავლის საქართველო საიმედო ხელში მოხვედრილიყო. ილია ჭავჭავაძის „ქართლის დედა“ იკმარებდა საიმისოდ, თუ რა დიდი როლი ეკისრებათ ქალებს მომავლის წინაშე: „დედავ, ისმინე ქართლის ვედრება, ისე აღზარდე შენ შვილის სული, რომ წინ წარუძღვეს ჭეშმარიტება, უკან რჩეს კვალი განათლებული“.

XIX ს-ის II ნახევარში საქართველოში მრავლად არსებობდა როგორც ქალთა სახელმწიფო, ასევე კერძო სასწავლებლები. საქველმოქმედო დაწესებულებებთან იხსნებოდა სკოლები, სადაც ყმაწვილ ქალებს აძლევდნენ საჭირო განათლებას. თუ ამ სასწავლებლების ქსელიც და თვით სკოლების დონეც სუსტი იყო 60-იან წლებში, მომდევნო პერიოდში ის გაძლიერდა და მაღალ დონეზე ავიდა, რაც იმითაც ჩანს, რომ ქართველი ქალები 70-იანი წლებიდან უკვე არიან რუსული და უცხოური უნივერსიტეტების სტუდენტები.

ამავე პერიოდში იზრდება სკოლების საერთო რიცხვი. თითქმის ეროვნული მოძრაობა დაიწყო სკოლების გასახსნელად. საქართველოს სკოლებსა და დაბებში გაჭირვებული მოსახლეობა კაპიკ-კაპიკ აგროვებდა თანხებს სკოლების დასაფუძნებლად. ამასთანავე, დასავლეთ საქართველოში ეს მოძრაობა გაცილებით დიდი იყო, ვიდრე აღმოსავლეთში, თუ მანამდე განათლების დონით აღმოსავლეთ საქართველო უსწრებდა დასავლეთს, ამჯერად პირიქით მოხდა. მთავრობა ხშირად ეუბნებოდა მოსახლეობას უარს სკოლების გახსნაზე, ვითომდა უსახსრობის გამო. როდესაც ხალხი თვითონ გამოძებნიდა საამისო ხარჯს, ნებართვის მიღებას სკოლის გახსნაზე მაინც დიდი დრო ჭირდებოდა, რაც განათლების გავრცელების საქმეს აფერხებდა¹⁵. საქმეს ისიც ართულებდა, რომ კერ-

მო ხარჯებით გახსნილ სკოლებშიც ისეთ მასწავლებლებს იწვევდნენ, რომელთაც პედაგოგობის უფლება ჰქონდათ, ასეთი კი 60-იანი წლების II ნახევარსა და 70-იან წლებში ისე ცოტანი იყვნენ, რომ მთავრობის მიერ გახსნილ სკოლებსაც ვერ აკმაყოფილებდნენ. ამიტომ დაიწყო სამასწავლებლო სემინარიის დაარსება. სკოლის მოსწავლეებს რუსეთის განათლების მინისტრის 1868 წლის 22 აპრილის წესდებით დაუწესდათ გამოცდები სკოლაში მოსაწყობად. ამდროინდელი ქართული პრესა სავსეა განაწესების სისტემის კრიტიკით. განსაკუთრებით გაზეთი „დროება“ და მისი მესვეურები – სერგეი მესხი და გიორგი წერეთელი აქტიურობდნენ. ისინი იწუნებდნენ როგორც პედაგოგთა კვალიფიკაციას, ასევე თვით სისტემას. რუსული განათლება ამ პერიოდში მისდევდა უშინსკის პედაგოგიურ პრინციპს – ხალხურობის, ნაციონალური აღზრდისა და სახალხო განათლების სისტემას – რაც უშინსკის თეორიის საფუძველი იყო, ცვლიდა ნ. პიროგოვის ზოგადკაცობრიული აღზრდის აბსტრაქტული იდეა, მაგრამ საქართველოში ნაციონალური აღზრდა სულაც არ გულისხმობდა ეროვნული პედაგოგიური ტრადიციების საფუძვლების გამოყენებას, ის რუსულ აღზრდას და განათლებას ნიშნავდა. ქართველი ხალხი, მისი მოწინავე შვილები კარგად მიხვდნენ განათლებაში არსებულ ხარვეზებს. ილია ჭავჭავაძის „საქართველოს მოამბე“, მიუხედავად მხოლოდ ერთი წლის არსებობისა, მტკივნეულად შეეხო ამ საკითხს. 1865 წელს იაკობ გოგებაშვილმა შექმნა „ქართული ანბანი“, 1868 წელს კი „ბუნების კარი“. ილია ჭავჭავაძის პედაგოგიური შეხედულებები, მთლიანად ეროვნულ ნიადაგს და ქართველი ხალხის საჭიროებას, მისი მომავლის ინტერესებს ეფუძნებოდა. მან სასტიკად გაილაშქრა რუსეთის კოლონიური საგანმანათლებლო პოლიტიკის წინააღმდეგ, ქართული ენის სწავლებიდან ამოღება მას უსამართლოდ მიაჩნდა და წერდა: „რადგანაც არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა, ამიტომაც ტლანქი ხელი უმეცარის მოხელეობისა ყველაზე უწინარეს ენას მისწავდა“¹⁶. შოვინისტმა რუსმა მოხელეებმა კარგად იცოდნენ, რომ ენის გაუქმე-

ბით ისინი სპობდნენ ერის არსებით ნიშანს და როგორც სკოლებში, ისე დაწესებულებებში ქართულად სწავლა და ქართულ ენაზე საქმის წარმოება თანდათან მოსპეს. ქართული ენისა და ეთნოკულტურისადმი რუსეთის დამოკიდებულება კარგად ჩანს თბილისის სასულიერო სემინარიის მაგალითზე. როდესაც 1864 წლის 19 სექტემბერს ამ სასწავლებლის მოწაფეებმა, შემდეგში სახელგანთქმულმა მოღვაწეებმა – ვასილ პეტრიაშვილმა, ნიკოლოზ ინაშვილმა და დიმიტრი ჯანაშვილმა სემინარიის გამგეობის სახელზე განცხადება შეიტანეს ქართული ენის, ქართული სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიის ცალკე კათედრად გამოყოფისა და ამ საგნებში ქართველი მასწავლებლების დანიშვნის შესახებ, მათ უარი მიიღეს. საეკლესიო-ბიბლიურ ისტორიას სასწავლებელში ასწავლიდა თვედორე ფაეორსკი, რომელიც არ იცნობდა ქართულ მასალებს, საქართველოს ეკლესიის ისტორიას, არ შეეძლო მათი გაცნობა, რადგან ქართული არ იცოდა. სემინარიის ხელმძღვანელობამ მსჯელობის საგნად აქცია მოწაფეთა განცხადება, მაგრამ საქმე არ გაუკეთებია. რამდენიმე ხნის შემდეგ სრულად მოსპო საქართველოს ისტორიის, ქართული ეკლესიის ისტორიის ცალკე საგნად სწავლება, მათ ნაცვლად მსოფლიო ისტორია, რუსეთის სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორიები ისწავლებოდა. ქართული ენა, მართალია, დარჩა, მაგრამ ძალზე შემცირებული საათებით¹⁷.

ასე რომ, 1860-70-იან წლებშიც მდგომარეობა წინა ათწლეულებზე უკეთესი არ იყო ხელისუფლების ზეწოლის მხრივ საქართველოში არსებულ საგანმანათლებლო სისტემაზე: მთავრობა დიდ სიძუნწეს იჩენდა სკოლების გახსნის საკითხში. ყოველგვარ დაბრკოლებას ჰქმნიდა, რომ არ გახსნილიყო სასწავლებლები, განსაკუთრებით საშუალო ტიპისა, უმაღლეს სკოლებზე ხომ ლაპარაკიც არ იყო. არსებული სკოლები გამოყენებული იყო კოლონიური პოლიტიკის განსახორციელებლად, იდევნებოდა ქართული ენა და რუსული ენის გაძლიერებით ხდებოდა ხალხის გარუსების მცდელობა – მოწაფეები ხშირად გამოთქვამდნენ პრეტენზიას ქართული ენისა და ისტორიის

სწავლების არასახარბიელო დონის გამო, რაც დამსახურება იყო ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იმ ლიდერებისა, რომლებიც თავს არ ზოგავდნენ და ყველაფერს აკეთებდნენ ხალხის გამოსაფხიზლებლად, იმ მოვლენების გამოსააშკარავებლად, რაც რუსულ დამპყრობლურ ინტერესებში შედიოდა და ქართველი ხალხის გადაგვარების მიზანს ემსახურებოდა. ეს იყო ძირითადად ამდროინდელი ახალი თაობა, რომელთაც რადიკალიზმი ახასიათებდათ ამგვარ ბრძოლაში, განსხვავებით კონსერვატორი მოღვაწეებისა, რომლებიც ხელისუფლების შემოთავაზებულ პოლიტიკას უსიტყვოდ ანხორციელებდნენ და არ ცდილობდნენ ერისთვის საზიანო გადაწყვეტილებისათვის წინააღმდეგობის გაწევას. სწორედ ამის გამო, 1871 წელს, მოხდა საბოლოო განხეთქილება ამ ორი ფრთას შორის, გამძაფრდა „მამათა და შვილთა“ ბრძოლა. ახალგაზრდებმა ვერ აპატიეს „მამებს“ რომ არ შეასრულეს ხალხის დაკვეთა, ამ დროს საქართველოში ჩამოსულ იმპერატორს – ალექსანდრე II-ს თხოვეს არა უნივერსიტეტის, არამედ სამხედრო სასწავლებლის დაარსება, რაც თავად იმპერატორის სურვილი იყო. რუსეთის თვითმპყრობელობის კოლონიური, რუსიფიკატორული პოლიტიკა, რაც განსაკუთრებით ნათლად განათლების სისტემაში გამოვლიანდა, წააწყდა ქართველი ხალხის, მისი საუკეთესო შვილების მედგარ წინააღმდეგობას. ამ ბრძოლაში მთელი ქართული საზოგადოების მოწინავე ნაწილი გაერთიანდა.

ცხადი იყო, რომ არც პრესით, არც მხოლოდ გამოსვლებით თუ მხატვრული შემოქმედებით არ შეიძლებოდა რუსული კოლონიური საგანმანათლებლო პოლიტიკის შეჩერება. საჭირო გახდა ისეთი საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და ინსტიტუტების შექმნა, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ მშობლიური ენის დევნის შეჩერებას და ქართული კულტურის შემდგომ განვითარებას. ასეთი ინსტიტუციური დაწესებულება იყო 1879 წელს დაარსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებული საზოგადოება“. ამ საზოგადოების მიერ XIX საუკუნის I ნახევარში არაოფიციალურად აღდგა ქართული სკოლა,

„რომელიც ცარიზმის ახალი შემოტევის შედეგად რეალური საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა, ახლა მას ძლიერი და საიმედო პატრონი აღმოუჩნდა“¹⁸. ამავე პერიოდში დაარსდა დრამატული საზოგადოება და აღსდგა ქართული თეატრი. 1877 წლის 3 მარტს გამოვიდა ილია ჭავჭავაძის „ივერია“. 1879 წლიდან გაზეთი „ივერია“ ქურნალად გადაკეთდა და მან დიდი როლი ითამაშა ქართველი ხალხის ეროვნული სულისკვეთების გაზრდის, ერის გაანათლებისა და გათვითცნობიერების საქმეში. გაზეთში აქტიურად თანამშრომლობდა დიდი ქართველი პედაგოგი და განმანათლებელი, ილიას სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელი – იაკობ გოგებაშვილი.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება აარსებდა ქართულ სკოლებს არა მარტო საქართველოს ტერიტორიაზე, ანუ თბილისსა და ქუთაისის გუბერნიებში, არამედ ვლადიკავკაზში, ბაქოში და რუსეთის სხვა ქალაქებში, სადაც ქართველები ცხოვრობდნენ, შემოწირულობებით აფინანსებდა ამ სკოლებს, რითაც დიდ მამულიშვილურ საქმეს აკეთებდა. ორგანიზაცია საქველმოქმედო იყო და კარგად ასახავდა ერის შეძლებულ და მოწინავე შეილების მზადყოფნას – შებრძოლებოდნენ იმპერიულ მიზნებს, მისთვის ქართველი ხალხის განათლებისა და კულტურის მაღალი დონე დაეპირისპირებინათ, როგორც საშუალება შემდეგში ქართველი ხალხის ეროვნულ ბრძოლაში გამარჯვებისა.

თუ 1867 წლის დებულება ადგილობრივი თავისებურებების გათვალისწინებას ითხოვდა, 1874 წელს კავკასიის სასწავლო ოლქი გადავიდა ახალ დებულებაზე, რაც სრულიად გამორიცხავდა ამას, რადგან მიჩნეული იყო, რომ ეს თავისებურებანი აღარ არსებობდა, კავკასიის სკოლები მთლიანად რუსეთის იმპერიაში არსებულ განათლების სისტემას გაუთანაბრდა¹⁹.

განსაკუთრებით მძიმე შეიქმნა ქართული სკოლების მდგომარეობა XIX ს-ის 80-იან წლებში. როგორც კავკასიის მმართველი დონდუკოვ-კორსაკოვი (1882-1890 წწ.), ისე კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი კ. პ. იანოვსკი, მხარის სრული რუსიფიკაციის პოლიტიკიდან გამომდინა-

რე, ძირშივე სპობდა ყოველივე „ქართულს“ და ნაციონალისტურ-შოვინისტურ გრძნობებს აღვიძებდა არაქართულ მოსახლეობაში. ქართული ენის დევნა-შევიწროება, ეროვნული ჩაგვრა კიდევ უფრო გაძლიერდა გოლიცინის მმართველობის დროს (1897-1904).

იანოვსკის სასწავლო გეგმით შემოღებული იქნა საქართველოს სკოლებში ყველა საგნის რუსულ ენაზე სწავლება და ყველაფერი გაკეთდა ხალხის გასარუსებლად. მისი პერიოდის საქართველოს სკოლებში ვერც სწავლების მეთოდთა უძლებდა კრიტიკას. ე. წ. მუნჯური მეთოდით, პედაგოგები ხშირად სასაცილო და დამცირებულ მდგომარეობაში ვარდებოდნენ და შედეგს ვერ აღწევდნენ.

საქართველოს სკოლებიდან ქართული ენის განდევნას კარგად ასახავს ცხრილი, რომელიც 1908 წელს ჟურნალ „განათლებაში“ გამოქვეყნდა.

№№	სკოლები, რომლებშიც ასწავლიდნენ:	პროცენტულად					
		1878 წ.	1881 წ.	1889 წ.	1890 წ.	1900 წ.	1901 წ.
1	დედაენაზე	17.9	13.8	0.1	გაუქმებულია		
2	დედაენაზე რუსულის საშუალებით	32.3	34.0	27.1	27.1	13.3	11.9
3	მხოლოდ რუსულ ენაზე	49.8	52.2	72.8	72.9	86.7	88.1

ცხრილი ადასტურებს, რომ 1878 წლის 17,9%-ის ნაცვლად ქართულ ენაზე სწავლების მქონე სკოლები 1890 წელს სრულიად მოიხპო, რუსულ ენაზე სწავლების მიმ-

დევარი სკოლების რაოდენობა კი 49,8%-დან 88.1%-მდე გაიზარდა.

ე. წ. „მუნჯური მეთოდი“, რომელიც განათლების სისტემის შოვინისტი მოხელეების – იანოვსკის, ზავადსკის, ლევიცკის, ტერ გასპარიანცის და სხვათა მიერ იყო შემოღებული, ბუნებრივად უარყოფდა დედა-ენის გამოყენებას. კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი 1903 წლის ანგარიშში სწავლების ენის შესახებ წერდა: „ოლქის მმართველობისა და საერთოდ სკოლების დირექტორების ზრუნვის წყალობით და აგრეთვე რუსული ენის სწავლების დროს ეგრეთწოდებული ბუნებრივი მეთოდის ხმარებით, ამჟამად პირველ დასაწყისის სკოლების უმრავლეს ნაწილში (92,4%) სწავლება წარმოებს მარტო რუსულად, ხოლო ისეთ სკოლები, სადაც სწავლება დედაენაზეა, ამჟამად სრულიად აღარაა“²⁰. დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი კი ამავე პერიოდის ქართულ სკოლაზე წერდა: „შეიყვანდნენ თუ არა ბავშვს სკოლაში, მაშინვე რუსულ ენაზე უწყებდნენ ელურტულს და ყველა საგანში ამ ენაზე აწამებდნენ კურსის დაწყებიდან დასრულებამდე. ქართულს ენას ან ადგილი არ ჰქონდა სრულიად, ან თითოთოროლა გაკვეთილით ანელებდნენ გამწვავებულს ხალხის სიბრაზეს... თვით რუსული ენა ისწავლებოდა მუნჯური მეთოდით, დედა-ენის დაუხმარებლივ. ერთი სიტყვით, ყოველი სახალხო სკოლა ჩვენში წარმოადგენდა უკანასკნელს ჟამს რუსიფიკაციის და გადაგვარების ქარხანას“²¹. იგივე იაკობ გოგებაშვილს რუსული სწავლების შოვინისტურ ბუნებაზე ბევრი მაგალითი მოაქვს თავის ნაწერებში. ერთ-ერთი შემთხვევა, რომელსაც ის თავად შეესწრო, დიდმა პედაგოგმა ამგვარად აღწერა: „კავკასიის სასწავლო ოლქის ობერ-რევიზორმა დასაფლეთ საქართველოში მოგზაურობისას ინახულა ბათუმის ერთ-ერთი სასწავლებელი, სადაც 8 წლის ყმაწვილს მიმართა: შენ ვინ ხარ? – ქართველი, – თქვა პასუხად ბავშვმა. – ქართველი კი არა, რუსი ხარ, – თქვი, რუსი ვართო! ბავშვი გაშტერდა და დუმდა. რევიზორმა იფიქრა, აქ ნამდვილად სეპარატისტობაა დამალულიო. გაწყრა, გაბულისდა, წაავლო ხელი ბავშვს. ანჯღრევდა და გაჯავ-

რებით გაიძახოდა თავისას, შეშინებულმა ბავშვმა ძლივს წაიღულულა: რუ... სი... ვარ... ხმამაღლა თქვი, რომ რუსი ხარ, — გაიძახოდა რევიზორი. შემკრთალმა ბავშვმა კარგა ხანს ვერ მოახერხა ხმის ამოდება, ბოლოს მოიკრიბა ძაღლონე და შეჰყვირა — რუსი ვარო, თან ქვითინი წასკდა. ასევე სწრაფად გაარუსა ამ ბატონმა სომხის ბავშვი, რომელიც იმ პირველთან იჯდა გვერდით²².

იანოვსკის რეაქციული საგანმანათლებლო პოლიტიკა კარგად ჩანს თბილისის სათავადაზნაურო ქართული სკოლისადმი დამოკიდებულებაში, რომლის გამგე 1894 წლიდან იყო გამოჩენილი მოღვაწე და პედაგოგი ექვთიმე თაყაიშვილი. მან მიმართა იანოვსკის — მთელი რიგი უფლებები მიენიჭებინა მისი სასწავლებლისათვის. მოხსენება 11 პუნქტად ჩამოაყალიბა, მაგრამ ოლქის გუბერნატორმა არცერთი პუნქტი არ დააკმაყოფილა²³. განსაკუთრებით მან გაილაშქრა საქართველოს ისტორიისა და ქართული ენის სწავლების წინააღმდეგ. საქართველოს ისტორიას ის არ თვლიდა საგნად, მიიჩნევდა, რომ 1801 წლამდე ეს იყო მსოფლიო ისტორიის ნაწილი, 1801-დან კი — რუსეთის ისტორია²⁴.

ილია ჭავჭავაძე „ივერიის“ შინაურ მიმოხილვაში 1881 წლის იანვარში, აკრიტიკებდა რა იანოვსკის, მიაჩნდა, რომ მისი შავრაზმული პოლიტიკა იყო იმპერიის კოლონიური მართვის მთლიანი სისტემის ნაწილი. ილიასა და იანოვსკის დავა, რომელიც მწერლის მწვავე პუბლიცისტური წერილით დასრულდა, მოხდა ქართული ენის სწავლების გამო. ილია აუცილებლობად თვლიდა ქართველ ბავშვს ამ ენაზე დაეწყო სწავლა, იანოვსკი კი თვლიდა, რომ რუსული ენა პირველი წლიდანვე უნდა ყოფილიყო შემოდებული. ილიას აზრით, „ბავშვმა თავდაპირველად თავის დედა-ენაზე უნდა გაიხსნას გონება და უცხო ენის სწავლას მხოლოდ მაშინ მიჰყოს ხელი, როცა თავის დედა-ენაზედ საკმაოდ გაწერთნილი იქნება²⁵. იანოვსკი ილიასთან პაექრობაში რომ ვერაფერს გახდა, მეფისნაცვალთან აბეზღებდა მას, როგორც რუსული სახელმწიფო ენის სწავლების მოწინააღმდეგეს, რაც, მისი თქმით, ქართველი ხალხის ინტერესებსაც ეწინააღმდეგე-

ბოდა. ილიას გარდა, იანოესკის ანტიქართულმა საგანმანათლებლო პოლიტიკამ აღაშფოთა სხვა ქართველი მოღვაწეებიც. დიმიტრი ყიფიანი წერდა: „რომელიმე ერის ენის შეზღუდვა ნიშნავს მისი არსებობის შეზღუდვას. ქართველები ამისგან თავისუფალნი უნდა იყვნენო“²⁶. იგივე აზრს გამოხატავდნენ: სერგეი მესხი, ივანე როსტომაშვილი, ილია წინამძღვრიშვილი, ნიკო ცხევედაძე, ვაჟა-ფშაველა და სხვები. საზოგადოებას აღაშფოთებდა იმ ქართველ რენეგატთა საქმიანობაც, რომელიც რუსულ შოვინისტურ მიზნებს ემსახურებოდა. ასეთი იყო გორის საოსტატო სემინარიაში ქართული სიტყვების რუსული ანბანით შესწავლის მეთოდის დამწერგავი, მასწავლებელი ნათიევი, რომელსაც ამ მეთოდის შემოღების გამო ილია აკრიტიკებდა, ქართველი ხალხის მტერს უწოდებდა. ილია ჭავჭავაძეს მიაჩნდა, რომ უსულგულო და უკანონოდ მოქმედი რუსი მოხელეების წინააღმდეგ უნდა ებრძოლა ქართველ ინტელიგენციას, არ უნდა დაეთმო მისთვის, რადგან კარგად ესმოდა ის მიზანი, რაც ამ მოქმედების მიღმა იმალებოდა. ამის მაგალითი იყო ერთი შემთვევა.

1881 წელს, ქ.შ.წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით, გადაწყდა სკოლის გახსნა სოფ. წინარეხში. საზოგადოებამ ამ სკოლის გახსნის უფლება მიიღო თბილისის გენერალ-გუბერნატორისაგან, მაგრამ გუბერნიის სახალხო სკოლის დირექტორი – დარსი ითხოვდა – სკოლას ემუშავა იანოესკის სასწავლო გეგმის მიხედვით და არა წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების წესდებით, რომელიც მხოლოდ მე-3 განყოფილებიდან ითხოვდა რუსული ენის სწავლებას, ხოლო სწავლას 4 წლით საზღვრავდა. იანოესკის სასწავლო გეგმით, რუსული ენა I განყოფილებიდანვე უნდა დაწყებულიყო, სწავლა კი 3 კურსით იყო განსაზღვრული. დათმობაზე წავიდნენ იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ლომოური და ივანე რატიშვილი, თუმცა იცოდნენ, რომ დარსკის მოქმედება უსამართლო იყო, მაგრამ სკოლის გახსნას ხელი რომ არ შეშლოდა, საჭიროდ მიიჩნიეს ასეთი ნაბიჯის გადადგმა. სკოლის გახსნის საკითხი 2 წელი ვერ გადაწყდა. 1883 წლის კრებაზე გოგებაშვილმა თქვა: „რატომ არ უნდა დავუთმოთ? თქვენ, ბა-

ტონებო, რათ ბრძანებთ მაგას. საზოგადო სარგებლობისთვის საჭიროა კაცმა ხან აქეთ გადაუხვიოს პირდაპირ გზას, ხან იქით, გარემოებათა მიხედვით²⁷. ილიამ კი გააკრიტიკა ასეთი გადაწყვეტილება და მტკიცე და რადიკალური მოთხოვნით გამოვიდა: „მე ვერ გამიგია, რა არის დათმობა ამ შემთხვევაში. ორში ერთი უნდა იყოს: ან კანონი, ან უკანონობა. თუ უკანონოდ გვექცევა, როგორ დავუთმოთ, თუ კანონით მოქმედებს, რას დაგვითმობს, ან, კარგი, დავუთმოთ, მერე როდემდის დავუთმოთ? სად არის საზღვარი, რომლის იქით დათმობას აღარ მოგეთხოვენ? პატივს რომ თავი მოუურღვიოთ, ბოლომდი სულ რდევით წავა. თუ ერთხელ დავუთმობთ, მეორედაც მოგიხდებათ დათმობა... ამ შემთხვევაში ღირეპქტორისა და სამოსწავლო მთავრობის თვითნებობა მოქმედებს და არა კანონი. თუ კანონიერად ითხოვს, რასაც ითხოვს, მაგას ვერავენ დაათმობინებს. ჩვენც, რასაკვირველია, მოხელეს არ უნდა დავუთმოთ იქ, სადაც იმისი ნება მოქმედობს“.

ილია ამასაც უმატებდა თავის აზრს ამ მოხელეთა საქციელზე: „უმჯობესი არ იქნება, რომ ბარემ გვითხრან: სწავლა ნუ გინდათ, რას მიქარავთ, რას მიედ-მოედებით, რა თქვენი საქმეაო“²⁸.

რუსულ შოვინისტურ პოლიტიკას ქართველმა ხალხმა დაუპირისპირა გოგებაშვილის გენიალური „დედა-ენა“. ამავე ავტორის „ბუნების კარი“ და „რუსკოე სლოვო“ – პასუხობდა რუსული სკოლის მესვეურთა მოთხოვნებს: ესწავლა დაპყრობილ ხალხს დამპყრობლის ენა, ოღონდ მას შემდეგ, როდესაც მის ენას, მისი ქვეყნის სულიერ ტრადიციებს კარგად შეისისხლხორცებდა. „დედა-ენა არის მთავარი ბურჯი ეროვნებისა“, – ასე მიიჩნევდა დიდი იაკობ გოგებაშვილი. მთელი მისი აღზრდა-განათლების სისტემა ეროვნულ საფუძველზე, ქართველი ხალხის ეთნოისტორიულ ტრადიციებზე იდგა – პატრიოტიზმის აღზრდა უნდა ყოფილიყო ქართული სკოლის მიზანი, რასაც მთელი სიცოცხლის მანძილზე ემსახურებოდა ეს დიდი ადამიანი, რომელმაც ყველაფერი, პირადი ცხოვრებაც კი დათმო ხალხის სამსახურისთვის.

ამრიგად, XIX საუკუნის რუსული კოლონიური საგანმანათლებლო პოლიტიკის ძირითადი არსი ასე შეიძლება გადმოვცეთ:

საქართველოსა და მთელს ამიერკავკასიაში 26 წლის მანძილზე – 1804-1830 წლებში მთაერობის მხოლოდ ერთადერთი სკოლა – კეთილშობილთა სასწავლებელი არსებობდა, რაზეც რუსეთს არცერთი კაპიკი არ დაუხარჯავს. თუმცა ეს სასწავლებელი მთაერობამ გახსნა არა მარტო ქართველთა, არამედ აქ მცხოვრები რუსი და სხვა ერების პრივილიგირებული წოდების შვილების გასანათლებლად, მაგრამ იგი ძირითადად რუსი მოხელეების აღსაზრდელად შეიქმნა. ამ სასწავლებელში სწავლება ძირითადად რუსულ ენაზე წარმოებდა, ეს სასწავლებელი 1830 წელს გიმნაზიად გადაკეთდა, სადაც ისწავლებოდა მცირე საათებით, მაგრამ მაინც ქართულთან ერთად თურქულ-თათრული ენები, რითაც ცარიზმი ცდილობდა კავკასიის მთიელთა წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკის უკეთ განხორციელებას, მაჰმადიანთა დამორჩილებასა და მათზე გაბატონებას.

თუ 60-იან წლებში ქართული ენის სწავლებას სკოლის პროგრამებში რაღაც ადგილი ეთმობოდა, 1873 წლის 22 ნოემბრის დებულებით იგი ძალზე შემცირდა, 80-იან წლებში კი მთლიანად აიკრძალა. ქართული ენა პროგიმნაზიულ კლასებში დარჩა როგორც არასავალდებულო საგანი. რუსული ენის სიძნელე ქართველი მოსწავლეებისათვის, აიძულებდა მათ, დამთავრებამდე მიეტოვებინათ სკოლები. ამიტომ იყო, რომ თბილისის გიმნაზიაში 70-იან წლებში ქართველობა III ადგილზე იყო რაოდენობით სომხებისა და რუსების შემდეგ. შემცირდა მათი ოდენობა ქუთაისის გუბერნიაშიც.

XIX ს-ის I ნახევარში მთაერობას არცერთი დაწყებითი სასწავლებელი არ გაუხსნია საქართველოში, მხოლოდ 1848 და 1853 წლის დებულებით იყო განსაზღვრული სახაზინო ხარჯით რამდენიმე დაწყებითი სკოლის გახსნა (ოზურგეთში, ყულევში, ონში, ქუთაისში და თიანეთში). სახალხო განათლების მასშტაბი გაიზარდა საგლეხო რეფორმის შემდეგ. სკოლების რუსიფიკაცია დაიწ-

ყო 1881 წლიდან, მეფისნაცვლის მიხეილ რომანოვის მიერ, როდესაც გამოქვეყნდა „დაწყებითი სკოლის სასწავლო გეგმა“. ინტელიგენციამ დაიწყო ბრძოლა ამ გეგმის წინააღმდეგ, მაგრამ ეს ბრძოლა ხელისუფლების გამარჯვებით დასრულდა. 90-იან წლებში დამკვიდრებულმა მუნჯურმა, ანუ ნატურალურმა მეთოდმა, კიდევ უფრო გაზარდა სკოლის ეროვნული ინტერესები, ამ მეთოდმა გამოდევნა ქართველი მასწავლებლები სკოლიდან და გზა გაუხსნა არაქართველებს.

80-იანი წლებიდან ქართველი ინტელიგენცია ცდილობდა თბილისის საქალაქო თვითმმართველობისთვის დაემორჩილებინა თბილისის სკოლები, მაგრამ ათწლიანი ბრძოლა უშედეგოდ დამთავრდა, რუსეთის შინაგან საქმეთა, განათლების მინისტრისა და მთავარმართებლის დახმარებით ქალაქის თვითმმართველობას ჩამოერთვა საქალაქო სკოლების ხელმძღვანელობა სასწავლო დარგში და გადაეცა სასწავლო ოლქს, რომელმაც ისინი რუსულ სკოლებად გადააქცია. ხელისუფლება კრძალავდა ქართულ ენაზე იმ საჯარო ლიცეუმის გამართვას, რასაც ხალხის გათვითცნობიერება-განათლების დანიშნულება ჰქონდა, ისეთი ლექციების წაკითხვაზე იძლეოდა ნებართვას, რაც თვითმპყრობელობის ავტორიტეტს ზრდიდა. ხელისუფლება იბრძოდა საკვირაო სკოლების, როგორც ხალხში პროგრესული იდეების გამავრცელებლის, წერაკითხვისა და განათლების შემომტანის წინააღმდეგ. როდესაც 1891 წლის 4 სექტემბრის კანონით ასეთი სკოლები სამღვდელოების ხელში გადავიდა, მთავრობა იბრძოდა სამღვდელოების ხელიდან მის გამოსაგლეჯად.

ქართველი ხალხის დენაციონალიზაციის გასაადვილებლად თვითმპყრობელობამ მიზნად დაისახა საქართველოდან სამეგრელოს ჩამოშორება, ამ რეგიონში ქართული ენის და კულტურის აღმოფხვრა²⁹. საამისოდ, შემოდებული იქნა მეგრული ანბანი და დაიწყო მეგრულის სწავლება ქართულის ნაცვლად. საღვთო წერილის მეგრულად თარგმნა და ღვთისმსახურების არაქართულად შემოღება, ხალხმა მკრეხელობად ჩათვალა, დაიწყო სამრევლო სკოლების დაარსება, სადაც ქართულ ენაზე იყო სწავლა,

მოსახლეობა უარს ამბობდა სახელმწიფო-სამინისტრო სკოლებზე, რაც ხელისუფლებასთან მის დაეას იწვევდა. ვინაიდან ასეთ პირობებში ხელისუფლება ქართული სკოლის გახსნის ნებართვას არ მისცემდა, წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ ხერხს მიმართა: 1884 წელს მან ქუთაისის ქართული სკოლა-გიმნაზიის (სათავადაზნაურო გიმნაზია, დაარსდა 1880 წელს) პარალელური კლასები გახსნა ძველ სენაკში, როგორც ქუთაისის სკოლის ფილიალი. სკოლის ინსპექტორად პატრიოტი და გამოცდილი პედაგოგი – სიმონ ყიფიანი დაინიშნა, რომელმაც ქუთაისის სასწავლებლიდან მოიწვია სენაკში – ივანე გოგოლაშვილი, ლ. ჩომახიძე და ილია აგლაძე. 1885 წლის 27 ოქტომბერს, სკოლის გახსნაზე, სიტყვები წარმოთქმეს დიმიტრი ყიფიანმა, აკაკი წერეთელმა, ივანე მაჩაბელმა, ნიკო დადიანმა, მიხეილ ფაღავამ, თავად სკოლის ინსპექტორმა – სამსონ ყიფიანმა. ზეიმმა ცარიზმის გამარუსებელი პოლიტიკის საწინააღმდეგო დემონსტრაციის სახე მიიღო³⁰. 1903 წლის აპრილში, როდესაც სამეგრელოში ჩავიდა ეგზარქოსი ალექსი და ოლქის სამრევლო, საეკლესიო სკოლათა მეთვალყურე – ეოსტორგოვი, კარგად გამოჩნდა მოსახლეობის უკმაყოფილება მუწეური მეთოდისა და ქართული ენის სწავლების აკრძალვის გამო. რევოლუციის დროს (1905-07 წლებში) მთავრობამ შეასუსტა ამგვარი არაქართული პოლიტიკა და შემდეგში კი ისევ გააძლიერა.

კიდევ უფრო მწვავე და ანტიქართული იყო მთავრობის საგანმანათლებლო პოლიტიკა აფხაზეთში. ყველაფერი კეთდებოდა მხარის სრული კოლონიზაციისა და ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსებისათვის. ქართული კულტურული ნაკადისა და გავლენის შესაწყვეტად, გარდა ადმინისტრაციული ღონისძიებებისა, მთავრობა შენიღბულ საშუალებებსაც მიმართავდა: ცდილობდა აფხაზური ანბანისა და დამწერლობის შექმნით ალექვეთა იქ ქართული კულტურის გავლენა და ამის შედეგად გაეადვილებინა რუსიფიკატორული პოლიტიკის გატარება. აფხაზური სამრევლო სკოლებიდან, მთავრობის ბრძანებით განიდევნა ქართული ენა, აიკრძალა ქართულ ენაზე წერა-კითხვა.

ასეთივე მცდელობა იყო აჭარაშიც. სადაც ქართველი ინტელიგენცია მტკიცედ აღდგა ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ, წ.კ. გამავერცელებელი საზოგადოების ინიციატივით ბათუმში დაარსებულმა სკოლამ, ასევე კერძო და სამრევლო სკოლებმა დიდი როლი შეასრულეს ეროვნული სულის აღორძინებაში აჭარელთა შორის. ბათუმის სკოლა-გიმნაზია, 1880 წელს დაარსდა და მის მუშაობაში დიდი წვლილი შეიტანეს დიმიტრი ბაქრაძემ, ალექსანდრე ნანეიშვილმა, მოსე ნათაძემ და სხვ.

სკოლის გახსნას თვით ილია ჭავჭავაძე დაესწრო, რითაც კარგად გამოჩნდა ამ სკოლის დიდი ეროვნული მნიშვნელობა. ბათუმის გიმნაზიის გახსნით წ.კ. გამავერცელებელმა საზოგადოებამ დაიწყო საქართველოში ახლად-დაბრუნებული კუთხის კულტურული შემომტკიცება, ხოლო 1883 წელს თბილისი-ბათუმის რკინიგზის გაყვანამ კიდევ უფრო განამტკიცა აჭარის ეკონომიკური და კულტურული კავშირი დანარჩენ საქართველოსთან.

სწორედ ამიტომ ებრძოდა ხელისუფლება ამ დიდ ეროვნულ საზოგადოებას, ამიტომაც გაიმართა დავა ილია ჭავჭავაძესა და იანოვსკის შორის. ერთმანეთს ებრძოდნენ ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის გამტარებელი მოხელე და ქართველი ხალხის ეროვნულ ინტერესთა დამცველი და მოდარაჯე. ილიას გონიერებამ, ნიჭმა და კამათის ხელოვნებამ, შეერთებულმა სიმართლესა და ქართველი ერის სურვილთან, ამ ბრძოლაში, დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად, გაიმარჯვა.

რუსეთის ანტიქართული, შოვინისტური პოლიტიკა გრძელდებოდა XX ს-შიც საქართველოს საგანმანათლებლო დაწესებულებების მიმართ – მასწავლებელთა ხელფასები იმდენად მინიმალური იყო, რომ ვერ უზრუნველყოფდა მის არსებობას, ამას ერთხმად აღნიშნავდნენ როგორც სოციალისტური, ასევე ლიბერალურ-დემოკრატიული მიმართულების ჟურნალ-გაზეთებიც. საუკუნის დასაწყისში მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენები შეეხო საქართველოს სკოლებსაც, მოხდა მისი პოლიტიზირება, რამაც კიდევ უფრო დააზიანა საგანმანათლებლო სისტემა. დასავლეთ საქართველოს წინააღმდეგ ხელისუფლების მიერ სადამ-

სჯელო ექსპედიციების გაგზავნამ და მოსახლეობის განსაკუთრებული სისასტიკით აწიოებამ, ქართველ ხალხში ბუნებრივად გაამძაფრა ანტირუსული განწყობილება. მასწავლებლები და სკოლის უფროსკლასელი მოსწავლეები ჩაებნენ ანტიცარისტულ მოძრაობაში. ხელისუფლება სარგებლობდა შექმნილი სიტუაციით და უსაფუძვლოდ სჯიდა პროგრესულად მოაზროვნე პედაგოგებს, კლავდა, იჭერდა და აშინებდა ახალგაზრდობას. ქართველმა საზოგადოებამ მტკივნეულად განიცადა პედაგოგის და მოწინავე მოაზროვნის – შიო ჩიტაძის მკვლელობა 1906 წლის 5 ივლისს. 4 ივლისს, თბილისში, პეტრე დიდის ქუჩაზე, სათაყვანო ურო გიმნაზიის ახლოს ყუმბარით დაჭრეს თბილისის პოლიციმეისტერი მარტინოვი. პოლიციამ ალყა შემოარტყა სკოლის შენობას, შეიჭრა შიგ და გიმნაზიის დირექტორი ვერაგულად მოკლეს. მძიმედ დაჭრეს და დააპატიმრეს სასწავლებლის მოწინავე პედაგოგები – იუსტინე აბულაძე, ვარლამ ღლონტი და სხვ. „4 ივლისის ამბავი – ეს მთავრობის შურისძიება იყო“, – წერდა გაზეთი „ახალი ცხოვრება“ 1906 წლის 7 ივლისს³¹. ამ თემაზე წერა არც შემდეგ წლებში შეწყვეტილა. ამ ფაქტს მუდმივად იხსენებდნენ და რუსული ხელისუფლების ანტიქართულ ქმედებად თვლიდნენ გაზეთები – „შრომა“, „ამირანი“ და „ისარი“ – 1906-1908 წლებში.

მასწავლებელთა ხელფასებში იყო უსამართლოდ დაწესებული განსხვავებანიც. ქართული ენის მასწავლებლები სხვა საგნის მასწავლებლებზე დაბალ ხელფასს იღებდნენ³². 1906 წელს გამოცემული განათლების სამინისტროს ცირკულარით სკოლის მასწავლებელთა „პოლიტიკური და ზნეობრივი სიწმინდე და სანდობა“ სასტიკი მეთოდებით მოწმდებოდა. ამდროინდელი კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი – რუდოლფი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა სკოლის ჩამოშორებას პოლიტიკისაგან. ასეთ მიდგომაში იყო ორმაგი სტანდარტი – ისინი, ვინც ბოლშევიკურ-სოციალისტური იდეოლოგიით აქეზებდნენ ხელისუფლების წინააღმდეგ მოსწავლეებს, მოუწოდებდნენ ტერორისა და დაუმორჩილებლობისაკენ, სასწავლო პროცესს შლიდნენ და ფაქტიურად სკოლას – რა თქმა

უნდა, არ იყვნენ მართალნი და განათლების მაშინდელი მესვეურებისაგან სამართლიან კრიტიკას იმსახურებდნენ. მაგრამ პროგრესულად განწყობილი პედაგოგები თუ მოსწავლეები, რომლებიც ხელაღდგენ რუსეთის ცარიისტული ხელისუფლების ანტიქართულ პოლიტიკას, ქართული ენის და კულტურის დევნას, მიისწრაფვოდნენ ეროვნული ფასეულობების შენარჩუნებისა და გამდიდრებისაკენ, იყვნენ პროგრესული ადამიანები და მათ წინააღმდეგ ტერორი უსამართლობა იყო. 1913 წელს მეფისნაცვალმა დააგადა კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველს სასწრაფოდ ჩამოეშორებინა უღირსი მასწავლებლები სკოლისაგან და მათ ნაცვლად ღირსეული პედაგოგები დაენიშნა³³. ეს „ღირსეული პედაგოგები“ რუსი მოხელეებისათვის იყვნენ რუსული ხელისუფლებისა და იდეოლოგიის ერთგული ადამიანები.

მასწავლებელთა სოციალურ და სულიერ შევიწროებაზე, მის პოლიტიკურ დევნასა და უილაჯო მდგომარეობაზე ხშირად წერდა წერილებსა და ლექსებს ქუთაისელი პედაგოგი და პოეტი ლადო ბზვანელი (ნაცვლიშვილი), რის გამოც დიდმა ვაჟა-ფშაველამ მას ჟურნალ „განათლებაში“ საპასუხო ლექსი მიუძღვნა:

„პასუხს თხოულობს საღამი,
საკაცობრიო წესია,
მადლობას გიძღვნი მუშაკო,
ამის გამო ეთქვი ლექსია...
რა ეუყოთ, მასწავლებელი
დღეს არა ფასობს ჩვენშია,
სული გასუქდეს ბევრად სჯობს,
ვიდრე გასუქდეს ლეშია“³⁴.

საშინელ მდგომარეობაში იყვნენ აღსაზრდელებიც. მოსწავლეთა ერთი ნაწილი, სოციალურად მძიმე მდგომარეობაში მყოფი, ადვილად ეგებოდა ბოლშევიკი აგიტატორების ანკესზე, მეორე ნაწილი სკოლაში შექმნილი არასტაბილური მდგომარეობის გამო ვერ ახერხებდა ჯეროვანი ცოდნის მიღებას, ამასთანავე, უმძიმესი სასწავლო გადასახადი, გაუმართავი სასწავლო პროცესი და პედაგოგიური მეთოდები, აზიანებდა სკოლას და, უპირატესად,

აქ მოსწავლე ახალგაზრდობას. XX საუკუნის პირველ ათწლეულში მწვავედ იდგა პედაგოგიური კადრების საკითხიც. საქართველოში არსებული საოსტატო სემინარიები ვერც საკმარის განათლებას იძლეოდნენ და არც კმაროდნენ საჭირო კადრების აღსაზრდელად. ამიტომ დაიწყო უმაღლესი სასწავლებლის გახსნის საკითხი. ხალხი ითხოვდა სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნას, რადგან ხელმოკლე ოჯახებს უჭირდათ შვილების გაგზავნა რუსეთში თუ ევროპის ქვეყნებში. 10-იან წლებში კი ეს პროცესი, მსოფლიო ომის გამო, უფრო გაძნელდა. ის კი არაა, ეინც წასული იყო სასწავლებლად, ისინიც უდიპლომოდ დაბრუნდნენ, რადგან ბევრმა მათგანმა გართულებული მდგომარეობის გამო ვეღარ შეძლო საომარ ვითარებაში მყოფ ქალაქებში სწავლა და სამშობლოში დაბრუნდა. მათ უჭირდათ სკოლაში პედაგოგად მოწყობა, საამისოდ საჭირო საბუთების წარდგენა. ამგვარი სიძნელეებისაგან თავისდაღწევას გულისხმობდა საქართველოში სახელმწიფო უნივერსიტეტის გახსნის მოთხოვნა. ამ მოთხოვნის საფუძველზე 1906 წელს კავკასიის მეფისნაცვლის საბჭოსთან შეიქმნა „უმაღლესი სკოლის მომწყობ საქმეთა კომიტეტი“, 1907 წელს ამ კომიტეტმა შეიმუშავა არა საქართველოს, არამედ კავკასიის უნივერსიტეტის დაარსების პროექტი, რომლის ადგილსამყოფელად კომიტეტის წევრებმა ჯერ ბაქო აირჩიეს, თუმცა საქმე გაჭიანურდა რამდენიმე წელს, ამას ომი დაერთო და ხსენებული რუსული უნივერსიტეტი ბაქოში მხოლოდ 1917 წელს იქნა დაარსებული. მაგრამ ეს იყო რუსული და არა ქართული უნივერსიტეტი, რასაც ქართველი ხალხი ითხოვდა, რის მიცემასაც რუსული ხელისუფლება არ აპირებდა. ქართველ მამულიშვილთა თავდადებული მცდელობით ეს საკითხი მხოლოდ მას შემდეგ გადაწყდა, რაც იმპერია დაინგრა და დამოუკიდებელ ამიერკავკასიაში ეროვნულმა ინტერესებმა წინ წამოიწია, დაარსდა საქართველოს ეროვნული საბჭო (1917 წლის ნოემბერში), რომლის თანადგომით და ქართველ მეცნიერთა ბრწყინვალე წარმომადგენლების თავდადებით 1918 წლის 26 იანვარს, დაეთ

აღმაშენებლის ხსენების დღეს, ქართული უნივერსიტეტი დაფუძნდა თბილისში.

როგორც ვიცით, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკა საქართველოში უპირველესად გამოიხატა იმ ფაქტში, რომ ცარიზმმა ხელი შეუწყო მოსახლეობის ქართული კულტურიდან გაუცხოებას, მის გარუსებასა და ჩამოშორებას საქართველოს სულიერი ცხოვრებისაგან. თუ XIX საუკუნის დასაწყისში საქართველოში მცხოვრები ოსები მთლიანად ქართულ ენას იყენებდნენ საურთიერთობოდ და სამწიგნობრო ენად, შემდეგში ეს ფაქტი ქართველების საწინააღმდეგოდ შეიცვალა. არა მარტო საქართველოში, ქართველი მოღვაწეები ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ ოსებში ეწეოდნენ კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას და დიდ გავლენას ახდენდნენ მათზე. ამის მაგალითია: 1) საქართველოში, XIX ს-ის დასაწყისში იოანე იაღლუზიძის მიერ ქართული შრიფტით დაბეჭდილი ოსური სახარების გამოცემა, რაც ხელს უწყობდა ოსებში ქართული ენის ცოდნას – (იაღლუზიძე აღზრდილი იყო ქართველი მეფეების – ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის კარზე, კარგად იცოდა ქართული, რუსული და ოსური ენები); 2) 1830-40-იან წლებში ოსეთის სასულიერო კომისიაში მუშაობდა დანიელ ჭონქაძე, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა ოსი ხალხის კულტურულ ცხოვრებაში. თვით დანიელ ჭონქაძე ჯერ კავკასიის, შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარიაში ასწავლიდა ოსურ ენას; 3) 1814 წელს შექმნილმა „ოსეთში ქრისტიანობის აღმდგენელმა კომისიამ“ და 1860 წელს დაარსებულმა „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელმა საზოგადოებამ“ ოსებს აუკრძალა სწავლა ქართულ ენაზე, არამარტო ამას დასჯერდა, არამედ მათ ოსურ ენაზეც ეკრძალებოდათ სწავლა, რაც ოსთა გარუსების პროცესს ააქტიურებდა და რისი შედეგიც დღეს აშკარაა. ოსები ჩრდილოეთ კავკასიაში და საქართველოს შიდა ქართლის რეგიონებშიც ძირითადად გარუსებულნი არიან. ამაზე ქართველი მოღვაწე ზაქარია ჭიჭინაძეც ხაზგასმით მიუთითებდა ოსების შესახებ დაწერილ ნაშრომში³⁵. მეფის ხელისუფლება გაქრისტიანების საბაბით არუსებდა ოსებს; ეს რაი-

ონი ამ დროს რუსული ადმინისტრაციული დაყოფით გორის მაზრაში შედიოდა და აქ გახსნილი სკოლები, ბუნებრივად, ისევე როგორც მთლიანად საქართველოს სხვა ნაწილებში არსებული სკოლები, რუსული იყო. ქართული და ოსური ენის სწავლებას ძალზე მცირე ადგილი ეთმობოდა და ძირითადი საგნები რუსულად ისწავლებოდა. სახელმწიფო ტიპის სასწავლებლებთან ერთად სკოლების ერთი ნაწილი იყო სამრევლო და კერძო, თუმცა ამ სკოლების კადრები ძირითადად თბილისის სასულიერო და საოსტატო, ასევე გორის სემინარიაში მზადდებოდა და მასწავლებლები ქართველები ან ქართულის საუკეთესოდ მცოდნენი იყვნენ, მოსწავლეები სკოლების რუსიფიკაციის გამო, ნელ-ნელა შორდებოდნენ ქართულ ენას. მთავრობის დადგენილებით შიდა ქართლში მცხოვრები და ქართულად მოლაპარაკე ოსებისათვის – 1864-1870 წლებში ქართული ენა არასავალდებულო საგნად ითვლებოდა. ეს მაშინ, როდესაც აქაური მოსახლეობა მთავრობას გამუდმებით თხოვდა ოსური და ქართული ენების სავალდებულოდ სწავლებას, ქართულ ენაზე დაწერილ სახელმძღვანელოებს³⁶. ოსი ბავშვები რუსულ ენას XIX საუკუნის ბოლოს გოგებაშვილის „Русское слово“-ს მიხედვით სწავლობდნენ, მთავრობამ აკრძალა ეს სახელმძღვანელო, რითაც მოუსპო მათ საშუალება რუსული ენის საშუალებით მშობლიური ოსური და ქართული ენები უკეთ შეესწავლათ. გოგებაშვილის „დედა-ენისა“ და „რუსკოე სლოვოს“ ნაცვლად ბავშვებს მისცეს კორხანილის წიგნი, სადაც ჩართული იყო ბერძნული ტექსტები, რაც არც მასწავლებლებმა იცოდნენ და მოსწავლეებიც ვერ გებულობდნენ. გოგებაშვილის აკრძალვამ დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია სკოლებში. აღსაზრდელებიც და აღმზრდელებიც მის დაბრუნებას ითხოვდნენ, მაგრამ ამაოდ. რუსი მოხელის – ეოსტორგოვის ბრძანებით, XX საუკუნის დასაწყისში არა მარტო შიდა ქართლის ოსებში, არამედ საქართველოს სხვა რეგიონებშიც, ქართველებთან შერეულად და სრულად გაქართველებულ ოსთა შორისაც აიკრძალა ქართულად სწავლება, რასაც მწვავედ აკრიტიკებდა იაკობ გოგებაშვილი³⁷.

ქართველი ინტელიგენცია მტკიცედ იბრძოდა მშობლიურ ენაზე სწავლების უფლების მოპოვებისათვის, 900-იან და 10-იან წლებში ბევრი პოლემიკა გაიმართა ხელისუფლების წარმომადგენლებსა და ხალხს, თვით ცალკეულ მოღვაწეთა შორის. ძირითადად ამ ეროვნულ საქმეს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება ასრულებდა. ამ საზოგადოების ქუთაისის განყოფილებას ცნობილი საზოგადო მოღვაწე გიორგი ზდანოვიჩი ხელმძღვანელობდა. ეს იყო დიდი ეროვნული სულისკეთების ადამიანი, რასაც პირადი ცხოვრებით, ქველმოქმედებით ამტკიცებდა. იგი როგორც საკუთარი, ასევე ჭიათურის შავი ქვის მრეწველთა საბჭოს შემოსავლიდან აფინანსებდა მრავალ ნიჭიერ ახალგაზრდა სტუდენტს, იყო მათი სულიერი მეგობარი და მატერიალურად შემწე. მაგრამ ეს ადამიანი მაინც რუსულად აღზრდილი იყო, რადგან ქუთაისის გუბერნიაც რუსული იყო და მაშინდელი ინტელიგენციაც გარუსებული, ბავშვობიდანვე ბრწყინვალე რუსულით ანცვიფრებდა რუს პედაგოგებს, შემდეგ ამას დაემატა რუსეთში სწავლა, რევოლუციური მოღვაწეობა, ურთიერთობები გამოჩენილ რუს პიროვნებებთან. ყოველივე ამან, ეს ძველი რევოლუციონერი რუსული ენისადმი განსაკუთრებული სიყვარულით განმსჭვალა, რის გამოცაა, რომ მისი არქივი ძირითადად რუსულად არის დაწერილი, რაც ბუნებრივიც იყო ამ დროის ქართველებისათვის. მაგრამ როდესაც მან 900-იან წლებში ქუთაისში რუსული სპეციალური სკოლის გახსნა მოინდომა, როგორც წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოების თავმჯდომარე, ეროვნულმა საზოგადოებამ მას მკაცრი ბრძოლა გაუმართა. ცნობილი პედაგოგი ივანე გომელაური, რომელიც საკმაოდ იყო ცნობილი იმპერიის მასშტაბითაც (იგი იყო 1913 წლის 23 დეკემბერს პეტერბურგში გამართული რუსეთის სახალხო მასწავლებელთა ყრილობის დელეგატი და საორგანიზაციო კომიტეტის წევრი დიმიტრი უზნაძესთან ერთად) დაუპირისპირდა მას და მკაცრი წერილი მისწერა, რომელიც ასე მთავრდებოდა: „ნუ ღალატობთ დიდებულ პრინციპს, რომელიც წმინდაა და ხელშეუხებელი ყველა ჭეშმარიტი ქართველისათვის, ჭეშ-

მარიტი ადამიანისთვის დედა-ენა უნდა იყოს გზა და ხი-
დი ადამიანთა სამყაროში გადასახედად; ამეების თქმა
თქვენ არ გჭირდებათ ჩემგან, მაგრამ რა ვქნა, რომ რა-
ღაც მიზეზით სწორ გზას გადაცდით და ჩვენს ცხოვრე-
ბას დაღუპვის გზაზე აცურებთ... გადასინჯეთ თქვენი
დადგენილება, ნუ აჩქარდებით, დეე, თუნდ ერთი წელიწა-
დი კიდევ დააგვიანდეს სკოლის გახსნას, მით უმეტეს,
რომ შენობას სექტემბრამდის ვერ მოასწრებთ, ოღონდ
საერთო საქმეს ნურა ევენება რა, ოღონდ კი თქვენი სახე-
ლი ამ შავ საქმეს ნუ დაუკავშირდება შთამომავლობის
სასაცილოდ და თქვენს დასამცირებლად!... გაუფრთხილ-
დით თქვენს სახელს, რომელიც თქვენის გონიერებით
აქამდის წმინდათ შევინახავთ...“³⁸. ასეთი მკაცრი და
პრინციპული იყო ჩვენი მოწინავე ინტელიგენციის დამო-
კიდებულება მშობლიური ენისადმი, რადგან კარგად იყო
გააზრებული, რომ ეს საძირკველი იყო ქართველობისა,
მისი სამომავლო არსებობისა და განვითარებისა. ამ მი-
ზანს უნდა მომსახურებოდა ქართული სკოლა, რომელ-
საც ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებლად, უკვე ხალხი
აარსებდა, მას კი გვერდით ედგა და აგულოვნებდნენ მი-
სი რჩეული შვილები, ისეთები, როგორიც იყვნენ: ილია
ჭავჭავაძე, იაკობ გოგებაშვილი, ნიკო ცხვედაძე, ლუარ-
სად ბოცვაძე, იოსებ ოცხელი, ალექსი ჭიჭინაძე, ილია ნა-
კაშიძე, შიო ჩიტაძე, ივანე როსტომაშვილი, მიხეილ ყიფი-
ანი, დიმიტრი უზნაძე და სხვები. ამასთანავე, ქართველი
პედაგოგები, ეროვნული ინტელიგენციის ეს საუკეთესო
წარმომადგენლები, თავდაპირველად ებრძოდნენ რა კო-
ლონიურ საგანმანათლებლო რეჟიმს, არ თაკილობდნენ
მუშაობას არც საქართველოს პროვინციებში და არც მის
გარეთ, თუკი ამას ერის ინტერესები ითხოვდა. როდესაც
კავკასიში (რუსების ვლადიკავკავი; ქართველების – ძაუგი)
მცხოვრებმა ქართველებმა ქართული სკოლის აშენება გა-
ნიზრახეს და თხოვნა ქ.შ.წ.კ. საზოგადოებას წარუდგი-
ნეს, პროექტს ბევრი ადამიანი შეუერთდა: ესენი იყვნენ
ქველმოქმედები, თვით ვლადიკავკავის ქართველობა, პე-
დაგოგები, რომლებმაც მიაშურეს ჩრდილო კავკასიის ამ
ქალაქს, რათა თანამომემთა შვილებისათვის ქართული

ენა შეენარჩუნებინათ, აეცილებინათ მათთვის გარუსების საშინელი ხვედრი. ამ პედაგოგთა შორის იყო შესანიშნავი პედაგოგი და სწავლული, დიმიტრი ყიფიანის ნათესავი და შვილის (ნიკოლოზის) აღმზრდელი, კავკასიის ქართული სკოლის პირველი დირექტორი – მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი, მანვე დიდი ღვაწლი დასდო ქართულ კულტურას, მუშაობდა „საქართველოს მოამბეში“, ილიას „ივერი-აში“, შექმნა ქართული შრიფტი ამ გაზეთისათვის, წერდა ცნობილ პუბლიცისტურ წერილებს, სახელმძღვანელოებს, მოგზაურობდა ჩრდილოეთ კავკასიაში და სწავლობდა აქაურთა ყოფას³⁹. კავკასიეზე მოღვაწეობდნენ: ლუარსაბ ბოცვაძე, პარმენ გოთუა, ტიტე კახიძე, ილარიონ ბაქრაძე, სვიმონ გაბაშვილი, ნიკოლოზ გვარამაძე და სხვები. ამ სკოლამ დიდი როლი ითამაშა, რუსული პოლიტიკით საქართველოდან განდევნილი ქართული მოსახლეობის ცხოვრებაში. საქართველოს მთიანი რეგიონების მცხოვრებლები – რაჭველები, იმერლები და სხვანი, მიწის სიმცირის გამო, იძულებულნი იყვნენ რუსეთში გადასახლებაზე დაეწყნენ. მთავრობა მათ ხელს უშლიდა საქართველოში დასახლებაში. აქ რუსები ჩამოჰყავდათ მხარის სრული გარუსებისათვის, აქაურ ქართველებს კი გარუსების მიზნითვე, რუსეთისკენ უხსნიდნენ გზას. ბევრი ქართველი ცხოვრობდა ნალჩიკში, კავკასიში, ალაგირში და სხვაგან, სადაც მათ გვარებიც კი გადაიკეთეს, რუსული ტრანსკრიპცია მისცეს ქართულ გვარებს. ამ დროს კავკასიის ქართულ სკოლას უდიდესი ეროვნული მნიშვნელობა მიეცა. მან შეაჩერა ქართველთა გარუსება, ბევრი სახელოვანი ადამიანი აღზარდა, რომლებიც შემდეგში წარმატებით მოღვაწეობდნენ საქართველოს კულტურულ და საზოგადოებრივ ასპარეზზე⁴⁰. ქართული სკოლები დააარსდა ბაქოში, ნალჩიკში და სხვა არაქართულ ქალაქებში, ყველგან წ.კ. გამავრცელებელი საზოგადოება, ქართველი ქველმოქმედები და ადგილობრივი ქართველები აფინანსებდნენ ქართულ სკოლებს, რუსული ხელისუფლება კი მათ საქმიანობაში კრიტიკულად, თავისი ინტერესების შესაბამისად ერეოდა.

ქართული სკოლების რუს პედაგოგებში უმეტესობა რუსული იმპერიული იდეოლოგიის მსახური და მატარებელი იყო. გამონაკლისი მათ შორის იმდენად იშვიათობას წარმოადგენდა, რომ არ შეიძლებოდა ქართველი ხალხის განსაკუთრებული სიყვარული და ყურადღება არ დაემსახურებინა. იანოვსკების, ვოსტორგოვების, რუდოლფის და სხვა რეაქციონერების გვერდით მოღვაწეობდნენ პუმანური, დემოკრატი პედაგოგებიც. ასეთი იყო დიმიტრი დიმიტრის ძე სემიონოვი, რომელიც გორის საოსტატო სემინარიაში მოღვაწეობდა და დადებითი როლი ითამაშა ამ სასწავლებლის აღსაზრდელთა ცხოვრებაში, მათ სულიერ ფორმირებაში. 1880 წელს სემიონოვი აცხადებდა: „პირველდაწყებითი სწავლა ყველა საგნისა ქართულ სახალხო სკოლებში უეჭველად უნდა იყოს სამშობლო ენაზე. ეს ისეთი აზრია, რომელსაც არაერთარი მტკიცება არ ესაჭიროება“. მიხეილ კეკელიძის წიგნში – „დ. დ. სემიონოვის პედაგოგიური მოღვაწეობა საქართველოში“, ბევრი მაგალითია მოტანილი, რომელიც ამ კეთილშობილი ადამიანის ბუნებას, მის დიდ პედაგოგიურ ნიჭსა და მოღვაწეობის კეთილ შედეგებს გვაცნობს: მასზე წერდნენ როგორც ქართული პრესის ორგანოები („ივერია“, „დროება“, „სახალხო ფურცელი“), ასევე მისი აღსაზრდელებიც, რომელთა რიცხვში იყვნენ – მიხეილ ყიფიანი, ვაჟა-ფშაველა, სოფრომ მგალობლიშვილი, ალექსანდრე გარსევანიშვილი, ლადო აღნიაშვილი და სხვები, რომელთაც თავიანთი მასწავლებლის და დირექტორისადმი დიდი სითბო და სიყვარული აკავშირებდათ. რაც შეეხება ლუკა რაზიკაშვილს, მომავალ დიდ პოეტს, სემიონოვი ყოველთვის აფრთხილებდა თურმე მასწავლებლებს – სათუთად მოქცეოდნენ ყმაწვილს, რადგან მასში ჩანდა, რომ „საქართველოს მომღერალი, გამოჩენილი პოეტი იქნებოდა“⁴¹. თუმცა სემიონოვის ასეთი საქმიანობა, პროგრესულად მოაზროვნე და კოლონიური რეჟიმისადმი რადიკალურად განწყობილ ქართველ მოსწავლეებსა და პედაგოგებთან მისი მეგობრობა, არ მოსწონდა ხელისუფლებას. მასზე ახდენდნენ ზეწოლას და ბოლოს, იძულებულიც გახადეს საქართველოდან წასულიყო. მასზე ზეწოლის შედეგად

თვლის მ. კეკელიძე სემიონოვის გამოსვლას ქუთაისში გამართულ მასწავლებელთა შეკრებაზე, სადაც მხარი დაუჭირა რუსულის სწავლებას I კლასიდანვე, რასაც სხვა შემთხვევაში და ჩვენ მიერ ზემოთ მოტანილ მის ციტატაშიც ის ებრძოდა...

ასეთი იყო რუსეთის კოლონიური რეჟიმის პირობებში მოღვაწე საქართველოს სკოლების მუშაობის სტილი, მისი სულისკვეთება და მიზანი. აქ ცხადად ეჯახებოდა ერთმანეთს ორი ძალა: ხელისუფლების იმპერიული სული და ქართული ეროვნული იდეოლოგია. უამრავი მწვავე სიტუაცია წარმოიქმნებოდა, ბრძოლა იყო უკომპრომისო და ხანგრძლივი, მაგრამ 1917 წელს, იმპერიის დარღვევით, ეს პროცესი დასრულდა, დაიწყო საქართველოს სკოლების სრული გაეროვნების პროცესი, ხოლო დამოუკიდებელი საქართველოს განათლების რეფორმამ საბოლოოდ დაასრულა სკოლის ეროვნულ სამსახურში ჩაყენება, დაუბრუნა იგი იმ სწორ კალაპოტს, რასაც რუსეთის ბატონობის დროს მოკლებული იყო⁴². რაც შეეხება საბჭოთა პერიოდის ქართულ სკოლას, ის მხოლოდ ერთი ნიშნით აგრძელებდა დემოკრატიული რესპუბლიკის სკოლის ტრადიციებს: იყო ქართული, მაგრამ საოცრად იდეოლოგიზებული, ყალბი ჭეშმარიტებების მქადაგებელი, მართალი ისტორიის დამმალავი და მოვლენების შემლამაზებელი. ამ სიყალბესა და ფაქტოლოგიურ დამახინჯებას კი არ შეეძლო სწორი აღზრდა და განათლების სასიკეთო შედეგების მიღება. კომუნისტური იდეოლოგიის გამტარებელი საბჭოთა სკოლა, ერთიანი საბჭოთა ხალხის ჩამოყალიბების ისეთივე იმპერიულ სულისკვეთებას იცავდა (ამჯერად საბჭოური იმპერიის), როგორსაც რუსული მონარქიული იმპერიის კოლონიური რეჟიმი ატარებდა საქართველოს განათლების სისტემაში XIX-XX საუკუნეებში, 1801 წლიდან 1917 წლამდე.

EDUCATION IN GEORGIA OF THE 19TH-20TH CENTURIES AND THE COLONIAL POLICY OF TSARISM

The beginning of the 19th century was hard for Georgia, as from political, also from economical and cultural point of view. The Georgian educational establishments, rich in traditions, found themselves in service of the Colonial Policy of Tsarism. Tsarism first of all had to take possession of a conquered country by the russifying policy. Georgia, conquered by arms could become a natural component part of the Empire only by russifying of the Georgian people, only russified Georgians could be obedient population of Russian provinces. This goal could be realized only by schools, if they banned completely mother language of Georgians and language of instruction were Russian. The schools, established in Georgia in the 19th-beginning of the 20th century till 1917 served Tsarism colonial policy, assimilation of the Georgian people, taking away national features, its final russification. Need of Russian language in administrative establishments and non-official status of Georgian language determined the Russian system of education not only in public schools, but in private schools too. School should train children to be devoted functionaries, people, obedient to authorities.

In this work there are examined the schools, established in Georgia, their syllabuses and educational goals, struggle of Georgian people for creating national schools and restoring Georgian educational traditions. The Russian administration was opposing to this struggle distinctly anti-Georgian policy, making the educational regulations with the purpose of complete russification of Georgian pupils, was hindering from opening Georgian schools, introducing into practice teaching in Georgian etc.

The intelligentsia, national forces, under the leadership of Ilya Tchavtchavadze, were fighting against Russian colonial educational policy and doing everything for maintaining national spirit in Georgian people.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Акты собранные кавказской археографической комиссией, т. VI, часть I, с. 36.
2. Дубровин, «Закавказье от 1803-1806 гг...», 448
3. П. Коваленский, «Записки о Грузии», Акты, I, 123.
4. პ. იოსელიანი, გიორგი მეცამეტის ცხოვრება, 1936, გვ. 204.
5. Акты, II, 196.
6. Акты, I, 196
7. გიორგი თავიშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. 1, იოსებ ბოცვაძის რედაქციით, გამომცემლობა განათლება, თბილისი, 1974, გვ. 217-218.
8. К. Бороздин, Воспоминания, Мингрелия и Сванетия, 135.
9. Акты, IV, 226.
10. Акты, VI, ч. I, 137.
11. Акты, VIII, 302; Гакстгаузен, Закавказский край, 14-15.
12. გრიგოლ ორბელიანი, წერილები, აკაკი გაწერელიას რედაქციით და შენიშვნებით, თბილისი, 1936, გვ. 34.
13. სცსსა, ფონდი 416, საქმე 458, ფ. 3.
14. ნ. პაპავა, სახალხო განათლება საქართველოში მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში (1864-1900 წწ.), თბილისი, 1963, გვ. 26.
15. გ. თავიშვილი, რჩეული პედაგოგიური თხზულებანი, ტ. II, გამომც. განათლება, თბილისი, 1977, გვ. 92.
16. ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. VI, 1927 გ., გვ. 107.
17. სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, პედაგოგიკის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის მასალების კრებული, I, თბილისი, 1937, გვ. 180-185.
18. ო. ქინქლაძე, ქართული პრესის საგანმანათლებლო პროგრამა, გამომც. განათლება, თბილისი, 1966, გვ. 50.
19. სცსსა, ფონდი 416, საქმე 500, ფ. Б-10
20. ტ. სარიშვილი, სკოლა და პედაგოგიური მიმდინარეობანი რევოლუციამდელ საქართველოში, თბილისი, 1956, გვ. 10.
21. იაკობ გოგებაშვილი, რჩ. ნაწერები, ტ. 2, 1940, გვ. 426.

22. იაკობ გოგებაშვილი, რჩ. ნაწერები, ტ. 2, 1940, გვ. 37-38.
23. სცსსა, ფონდი 478, საქმე 15, ფ. 1-4.
24. სცსსა, ფონდი 478, საქმე 15, ფ. 112.
25. ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. VII, 1928, გვ. 299.
26. გ. თაყაიშვილი, რჩ. პედ. თხზულებანი, II, თბილისი, 1977, გვ. 222.
27. სცსსა, ფონდი 42, ქ.შ.წ.კ. გამაგრცელებელი საზოგადოების არქივი, 1882 წლის ოქმი, გვ. 178-181.
28. ი. ჭავჭავაძე, თხზ. ტ. XII, 1928 წ., გვ. 17.
29. ტ. ხუნდაძე, ცარიზმი და სახალხო განათლება საქართველოში 1801-1917 წ.წ. თბილისი, 1948, გვ. 10.
30. ტ. ხუნდაძე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, თბ., 1960, გვ. 27.
31. „მთავრობის შურისძიება“, გაზეთი „ახალი ცხოვრება“, №14, 1906 წლის 7 ივლისი.
32. ტ. სარიშვილი, სკოლა და პედაგოგიური მიმდინარეობანი რევოლუციამდელ საქართველოში, თბილისი, 1956, გვ. 52.
33. ჟურნალი „განათლება, 1913 წ. №8, გვ. 161-166.
34. ჟურნალი „განათლება, №5, 1915 წ., გვ. 407.
35. ზაქარია ჭიჭინაძე, ოსეთის ისტორია, გვ. 229.
36. სცსსა, ფ. 107, საქმე 539, ფონდი 141, საქმე 802, ფურც. 2,9, საქმე 857, საქმე 1094, ფ. 14-15, საქმე 953, ფ. 2.
37. იაკობ გოგებაშვილი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, გვ. 338.
38. ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდი, გიორგი ზდანოვიჩის არქივი, ფონდი №6416, საბუთი 1987.
39. გიორგი ღუდუშაური, მიხეილ ყიფიანი, თბილისი, „მერანი“, 1986 წ. გვ. 3-66.
40. ვანო შადური – კაეკაზის ქართული სკოლა, თბილისი, 1990, გვ. 7-10.
41. მ. კეკელიძე, დ. დ. სემიონოვის პედაგოგიური მოღვაწეობა საქართველოში, თბილისი, 1954, გვ. 31
42. დ. ჭუმბურიძე, განათლება 1918-1921 წლებში, თბილისი, 2001 წელი.

რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ისტორიიდან
საძარტველოში
(XIX ს-ის II ნახევარი)

XIX ს-ის II ნახევრისათვის რუსეთმა ფაქტობრივად და იურიდიულად დაიკანონა თავისი ბატონობა ამიერკავკასიაში, ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიასა და შავი ზღვის სანაპიროზე.¹ 1844 წელს კავკასიის სამეფისნაცვლოს შექმნით, რომლის ცენტრი ქ. თბილისში მდებარეობდა, ეს რეგიონი რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ განაპირა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ და სამხედრო-პოლიტიკურ პროვინციად იქცა. ცენტრსა და პერიფერიებს შორის ურთიერთმიმართების იმპერიული ხასიათი საგუბერნიო და საოლქო სამმართველოების, ასევე კავკასიის მეფისნაცვალს უშუალოდ დაქვემდებარებული ადმინისტრაციული თუ დარგობრივი დაწესებულებები, ბიუროკრატიული აპარატი მოწოდებული იყო კოლონიური პოლიტიკის გატარებისა და კავკასიის სრული დაპყრობისათვის. რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას ამ რეგიონში შედეგად ხანგრძლივი კავკასიის ომები მოჰყვა (1817-1864 წწ.). ეს ომები რუსეთის მხრივ იყო კავკასიაში გავლენის გაფართოების მოსურნე ოსმალეთისა და ირანის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკის ნაწილი, მეორე მხრივ კი კოლონიური ხასიათის ბრძოლა, რომელიც ცარიტულმა რუსეთმა ჩრდილოეთ კავკასიელ მთიელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ წარმართა და ამით, 1864 წელს მთელი კავკასიის შემოერთების პროცესი დაასრულა. კავკასიის ომები მთიელთა მხრივ სარწმუნოებრივი, მიურიდიზმის ნიშნით წარიმართა და საღვთო ომში გადაიზარდა. კავკასიის ომის დასრულების შემდეგაც კავკასიის მთიელთა კონფესიური ანტაგონიზმი, ბუნებრივია, რუსეთის იმპერიისათვის დასაძლევ პრობლემას წარმოადგენდა. ამდენად, რუსეთის უმაღლესმა საერო და სასულიერო ხელისუფლებამ სარწმუნოებრივ ფაქტორს, კერძოდ მართლმადიდებლობას, რუსულ ეკლესიას, ამ რეგიონის

შემომტკიცებისათვის მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მისია დააკისრა. XIX ს-ის 60-იან წლებში იმპერიის უმაღლეს ხელისუფალთა მხრივ კავკასიის მეფისნაცვლისადმი გაგზავნილი მიმართვაში ნათქვამია: „კავკასია უნდა დაეპყროთ ხელმეორედ და ამ შემთხვევაში სრულიად სხვა იარაღით. სასულიერო გამარჯვების გარეშე არ იქნება მყარი ფიზიკური დაპყრობა. ასეთი გამარჯვება არის სარწმუნოებრივი გამარჯვება“.²

ამგვარ ვითარებაში, საქართველოს საეგზარქოსოს, როგორც ამიერკავკასიისა და ჩრდილოეთ კავკასიის მოსახლეობის გარუსების საქმეში საყრდენ სასულიერო უწყებას, იმპერიის კოლონიური მიზნების განხორციელებისათვის მნიშვნელოვანი ფუნქცია უნდა ეტვირთა. რუსეთის ეკლესიის ამ საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის ხელმძღვანელი – საქართველოს ეგზარქოსი, დიდი უფლებამოსილებით სარგებლობდა. მისი კანდიდატურა საგანგებოდ ირჩეოდა და უწმინდესი სინოდის წარდგინებით თანამდებობაზე რუსეთის იმპერატორის მიერ მტკიცდებოდა. რამდენადაც რუსული ეკლესიის როლი სახელმწიფოს საშინაო და საგარეო ცხოვრებაში საკმაოდ მნიშვნელოვანი იყო, ეგზარქოსის თანამდებობას, როგორც რუსეთის სასულიერო ბიუროკრატიული ხელისუფლების წარმომადგენლისას, დიდი პოლიტიკური დატვირთვა ჰქონდა. საქართველოს პირველი ეგზარქოსის, ვარლამ ერისთავის შემდეგ, ამ თანამდებობაზე რუსი ეროვნების, იმპერიის ინტერესების ერთგული პირები ინიშნებოდნენ. მათ არ იცოდნენ საკუთარი სამწყსოს ენა, ხშირ შემთხვევაში პატივს არ სცემდნენ ქართველი ხალხის ძირძველ კულტურას და ისტორიას. თავად ერთ-ერთი რუსი მკვლევარი აღნიშნავდა: „თუ რომელიმე ქართველი გადაწყვეტს რუსი ეგზარქოსების უზურპატორულ ქმედებებზე ნამდვილი ისტორიის დაწერას, გაწითლება მოგვიხდება, იმდენად არცხვენენ ისინი რუს სამღვდელოებას“.³

ცნობილია, რომ XIX საუკუნის შუა წლებში ნიკოლოზ I-ის (1825-1855 წწ.) საეკლესიო პოლიტიკამ გამოიწვია მთელი საეკლესიო უწყების – ცენტრალური, ეპარქიალური, სამრევლო და სამონასტრო მმართველობის ბიუ-

როკრატიზაცია, ამით რუსეთის იმპერიაში საბოლოოდ დამთავრდა სახელმწიფო ბიუროკრატიულ აპარატთან საეკლესიო მმართველობის სრული შერწყმა. ამ პერიოდში ჩამოყალიბებულმა ეკლესიის მართვის სისტემამ პრაქტიკულად 1917 წლამდე იარსება. ის გამოირჩეოდა მკაცრად იერარქირებული ადმინისტრაციული სტრუქტურით: მართლმადიდებლური ეკლესიის სათავეში, რომელიც სახელმწიფოს ნაწილს წარმოადგენდა, იდგა რუსეთის იმპერატორი. მას უშუალოდ ექვემდებარებოდა უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორი, რომლის საშუალებით უწმინდესი სინოდი ქვეყნის იმპერატორთან ურთიერთობდა.⁴ ობერ-პროკურორის კანცელარია განაგებდა სასულიერო კონსისტორიებს, რომლებიც თავის მხრივ მმართველობდნენ მათ უფლებამოსილებაში არსებულ ეკლესიებს, სასულიერო პირებს, ხოლო უწმინდესი სინოდის და მისი კანცელარიის მეშვეობით იმართებოდა რუსეთის ეპარქიები, საეპაროქები, ეპარქიალური სახლები და ამ უწყებათა მომსახურე სასულიერო პირები.

უწმინდესი სინოდის შემადგენლობაში უწყებრივად შედიოდა ორი სინოდალური კანტორა: 1. მოსკოვის სამიტროპოლიტოს სინოდალური კანტორა; 2. საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელიც თბილისში მდებარეობდა. ამ უკანასკნელის ხელმძღვანელი იყო საქართველოს ეგზარქოსი. კანტორის საშტატო განრიგს შემუშავებდა თავად კანტორა და უწმინდესი სინოდის წარდგინებით, საბოლოოდ ამტკიცებდა იმპერიის უმაღლესი ხელისუფალი.⁵

საეგზარქოსოს კანცელარიისა და საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის შემადგენლობის, მომსახურე პერსონალის რაოდენობის, ხელფასების, ჩინების, საპენსიო განაკვეთის ზრდა დროის მოთხოვნებისა და კონკრეტული გარემოებების შესაბამისად, რუსეთის უწმინდესი სინოდის ნებართვით ხდებოდა.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს საეგზარქოსოს ბიუროკრატიული აპარატის ფუნქციონირების ხარჯები რუსეთის სახელმწიფო ხაზინიდან არ ფინანსდებოდა. თანხები საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის

საშტატო განრიგისა და სხვა საჭიროების უზრუნველსაყოფად გამოიყოფოდა საქართველოს საეგზარქოსოს შემოსავლებიდან და საეკლესიო ხაზინიდან.⁶

როგორც უკვე აღინიშნა, XIX ს-ის I ნახევარში ძირითადად დასრულდა საქართველოს ეკლესიის ადმინისტრაციული რეორგანიზაცია, რის შედეგადაც საქართველოს ეკლესიას წაართვეს ავტოკეფალური სტატუსი, გააუქმეს კათოლიკოს-პატრიარქის ტიტული, შექმნეს საქართველოს საეგზარქოსო, რომელიც რუსეთის უწმინდეს სინოდს დაუქვემდებარეს და რუსეთის იმპერიის საეკლესიო იერარქიის შემადგენელ სტრუქტურულ ერთეულად აქციეს.

XIX ს-ის II ნახევრისათვის რუსეთის იმპერიაში დამთავრდა საქართველოს ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროცესი, საეკლესიო მმართველობის ბიუროკრატიზაციის პარალელურად ის მოარგეს საეკლესიო მართვის რუსულ მოდელს და კავკასიის რეგიონში ერთმორწმუნე ქართველთა, მაჰმადიან მთიელთა, კავკასიის სხვადასხვა აღმსარებლობის მოსახლეობის რუსიფიკაციის და ასიმილაციის საკმაოდ ქმედით უწყებად აქციეს.

ამ დროიდან საქართველოს საეგზარქოსოს პოლიტიკური მოღვაწეობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეფასებულია ახალ ეტაპად, როდესაც თვალსაჩინო გახდა ის უმძიმესი შედეგები, რაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას მოჰყვა.⁷

XIX ს-ის II ნახევრისათვის საქართველოს საეგზარქოსო ადმინისტრაციულ-სტრუქტურულად შედგებოდა: საქართველოს (ქართლ-კახეთის) ეპარქიისაგან, რომელსაც განაგებდა უშუალოდ საქართველოს ეგზარქოსი; აგრეთვე, იმერეთის, სამეგრელოს და გურიის ეპარქიებისაგან. საქართველოს ეპარქიაში არსებობდა საეპარქო (ქ. გორში), რომელსაც გორის ეპისკოპოსი განაგებდა. ეპარქიათა მმართველები, ეპისკოპოსები, რუსეთის უწმინდეს სინოდთან ურთიერთმიმართებას საქართველოს ეგზარქოსისა და საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის მეშვეობით ამყარებდნენ.⁸ ეპარქიებში სასულიერო პირთა ხელდასხმა დაუშვებელი იყო საეგზარქოსოს კანცელარიასთან და საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას-

თან შეთანხმების გარეშე. ეპარქიებში სრულყოფილი კონტროლის მიზნით, უწმინდესი სინოდის დადგენილებით, საშუალოდ ყოველ 10 ეკლესიაზე დაწესებული იყო ბლაღოჩინის, ანუ კეთილმოწყესის შტატი, რომელიც სინოდალური კანტორის მიერ შედგენილი ინსტრუქციით მოქმედებდა და ევალებოდა საეკლესიო, სასულიერო პირთა მეთვალყურეობა.

საეგზარქოსოში მიმდინარე საეკლესიო მოვლენების, ფინანსური მდგომარეობის შესახებ ეპარქიების მმართველები ანგარიშვალდებულნი იყვნენ საქართველოს ეგზარქოსისა და საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის, ხოლო ეს უკანასკნელი კი უშუალოდ რუსეთის უწმინდესი სინოდის წინაშე. საქართველო-იმერეთის სინოდალურ კანტორას ევალებოდა ყოველწლიურად ეპარქიათა ანგარიშებზე დაყრდნობით უწმინდესი სინოდისათვის გაეგზავნა საეგზარქოსოში მიმდინარე საეკლესიო საკითხების შესახებ დეტალური ანგარიში.⁹ საქართველოს საეგზარქოსოში შემავალი ეპარქიები საზღვრების მიხედვით კავკასიაში არსებულ რუსული ადმინისტრაციული დაყოფის საზღვრებს შეესაბამებოდა. ეპარქიათა საზღვრების ცვლილება, ძველის გაუქმება, ახლის შექმნა – ეს პროცესები, ძირითადად, მისიების ინტერესების გათვალისწინებით, აგრეთვე, ადგილობრივი მოსახლეობის ასიმილაციისა და რუსიფიკაციის მიზნით, გარკვეული პოლიტიკური, ადმინისტრაციული თუ მისიონერული მოსაზრებით იგეგმებოდა.

XIX ს-ის II ნახევარში საქართველოს საეგზარქოსოში შემდეგი ადმინისტრაციული ცვლილებები აღინიშნა: 1851 წელს სამისიონერო საქმის უკეთ წარმართვის მოტივით შეიქმნა აფხაზეთის დამოუკიდებელი ეპარქია, რომლის მრევლი და ტერიტორია მანამდე იმერეთის ეპარქიაში შედიოდა. 1869-1885 წლებში ეს ეპარქია კვლავინდებურად იმერეთის ეპარქიის შემადგენლობაში შეიყვანეს; ხოლო 1885 წელს, სახელმწიფო საბჭოს გადაწყვეტილებით და იმპერატორის ბრძანებით, ისევ აღადგინეს სოხუმის ეპარქიის სახელწოდებით.

ქუთაისის გუბერნიასთან სამეგრელოს მიერთების შედეგად, 1874 წელს, ასევე გაუქმდა და იმერეთის ეპარქიას შეუერთდა სამეგრელოს დამოუკიდებელი საეპარქიო კათედრა. ამ უკანასკნელის ადგილას შეიქმნა საეიკარო, რომელსაც სამეგრელოს ეპისკოპოსი განაგებდა. 1878 წელს გურიის ეპარქია მნიშვნელოვნად გაფართოვდა რუსეთსა და თურქეთს შორის დაღებული ბერლინის შეთანხმების თანახმად შემოერთებული ოლქების ხარჯზე. 1885 წელს გურიის და სამეგრელოს ეპარქიები გაერთიანდნენ. ახალ საეკლესიო-ადმინისტრაციულ უწყებას გურია-სამეგრელოს ეპარქია ეწოდა, 1875 წელს დაარსდა ვლადიკავკაზის ეპარქია, რომელიც საეგზარქოსოს შემადგენლობაში შევიდა როგორც საეიკარო. 1885 წელს ვლადიკავკაზის საეიკაროს მიუერთეს მოზდოკის, დაღესტნისა და თერგის ოლქები და ის საქართველოს საეგზარქოსოში შემავალ დამოუკიდებელ ეპარქიად გარდაიქმნა.¹⁰

ამრიგად, XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე საქართველოს საეგზარქოსო დაიყო ხუთ ეპარქიად: „1) საქართველოს ეპარქია (12 მონასტერი, 485 ეკლესია), რომლის შემადგენლობაში შედიოდა თბილისის, ბაქოს, ელიზავეტოპოლის და ერევნის გუბერნიები, ყარსის ოლქი დაღესტნისა და იმიერკავკასიის რეგიონები; 2) იმერეთის ეპარქია (8 მონასტერი, 478 ეკლესია), რომელიც მოიცავდა ქუთაისის გუბერნიას, შორაპნისა და რაჭის მაზრებს; 3) ვლადიკავკაზის ეპარქია (2 მონასტერი, 122 ეკლესია), რომლის ფარგლებში იყო ჩრდილოეთ ოსეთი და თერგის ოლქი; 4) გურია-სამეგრელოს ეპარქია (5 მონასტერი, 407 ეკლესია), რომლის შემადგენლობაში შედიოდა ლეჩხუმის, სენაკის, ზუგდიდის და ოზურგეთის მაზრები და ბათუმის ოლქი; 5) სოხუმის ეპარქია (1 მონასტერი, 46 ეკლესია)“.¹¹ აღმოსავლეთ საქართველოში არსებულ საქართველოს ეპარქიის უშუალო მმართველად ითვლებოდა საქართველოს ეგზარქოსი. ამ ეპარქიაში არსებობდა მოზდოკის, ბაქოს, ერევნის, გორის და ალავერდის (1886 წლიდან) საეიკაროები. ხოლო დასავლეთ საქართველოში იმერეთის ეპარქიაში 1875-1885 წლებში არსებობდა მხოლოდ ერთი, სამეგრელოს საეიკარო.

ეპარქიები რუსეთის იმპერიაში იყოფოდა 3 კლასად: პირველ კლასს განეკუთვნებოდნენ სამიტროპოლიტოები, მეორეს საარქიეპისკოპოსოები, ხოლო – მესამეს საეპისკოპოსოები.¹² ეპარქიის კლასის მიხედვით, ძირითადად, საშტატო და სახელფასო განრიგი დგინდებოდა. მაღალი კლასის ეპარქიის სასულიერო პირებს, შესაბამისად, მაღალი სახელფასო განრიგი უწესდებოდათ. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს საეგზარქოსოში პირველი კლასის ეპარქია არ არსებობდა. მეორე კლასს მხოლოდ საქართველოს (ქართლ-კახეთის) ეპარქია განეკუთვნებოდა, ხოლო დანარჩენი მესამე კლასის ეპარქიებად ითვლებოდნენ. 1863 წელს ეპარქიების კლასებად დაყოფა გაუქმდა.

XIX ს-ის II ნახევარში ცვლილება შეიტანეს საქართველოს ეგზარქოსის ტიტულატურაში. 1858 წლიდან საქართველოს ეგზარქოსს, რომელიც აქამდე მიტროპოლიტის ხარისხს ატარებდა, მთავარეპისკოპოსის ხარისხი მიენიჭა. რუსეთის უწმინდეს სინოდში ოთხი მუდმივი წევრიდან მხოლოდ საქართველოს ეგზარქოსი იყო მთავარეპისკოპოსის ხარისხით წარმოდგენილი; დანარჩენი სამი – კიევის, სანქტ-პეტერბურგის და მოსკოვის სამიტროპოლიტოების მმართველები იყვნენ და მიტროპოლიტის ხარისხს ატარებდნენ. უწმინდეს სინოდში მას კელაე მეოთხე ადგილი ეკავა. ამდენად, რუსეთის საეკლესიო იერარქიაში საქართველოს საეგზარქოსოს, ყოფილ ავტოკეფალურ ეკლესიას, უფრო დაბალი იერარქიული სტატუსი მიენიჭა, ვიდრე რუსეთის იმპერიის სამიტროპოლიტოებს.

XIX ს-ის II ნახევარში საქართველოს საეგზარქოსოში დასრულდა საეკლესიო მამულების სახაზინო ფონდში გადასვლის (სეკულარიზაცია) ხანგრძლივი პროცესი, რომელიც დაიწყო ჯერ კიდევ XIX ს-ის I ნახევარში. 1869 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში, იმპერატორის ალექსანდრე II ბრძანებით, დასახლებული თუ დაუსახლებელი საეკლესიო მიწები, ეკლესიის უძრავ-მოძრავი ქონება სამუდამოდ გადავიდა ხაზინის საკუთრებაში, ამასთან საეკლესიო გლეხებს სახაზინო გლეხების სტატუსი მიეცათ. იმერეთსა და გურიაში საეკლესიო მიწების სეკულარიზაციის პროცესი 1871 წელს დამთავრდა, ხოლო სამეგრე-

ლოში 1880 წელს. არასრული მონაცემებით, სახელმწიფო საკუთრებაში გადაცემული საეკლესიო მიწების რაოდენობამ 539649 დესეტიანა შეადგინა, საეკლესიო გლეხთა რაოდენობამ 15147 კომლი; საეკლესიო მიწების ფართი შეფასდა 680031250 მანეთად, რაც რეალურ ღირებულებაზე გაცილებით ნაკლები იყო. სახელმწიფო ხაზინამ სოლიდური შემოსავალი გაიზინა. საეკლესიო უძრავ-მოძრავი ქონების წლიური შემოსავალი სახელმწიფო ხაზინაში 68015125 მანეთით განისაზღვრა, აქედან საქართველოს საეგზარქოსოს ყოველწლიურად ამ მამულების საკომპენსაციოდ მხოლოდ 106000 მანეთი ეძლეოდა. საეკლესიო მამულების სეკულარიზაციით შეიღაბა საქართველოს ეკლესიის ქონებრივი დამოუკიდებლობა, სამღვდელოება პირდაპირ დამოკიდებული გახდა სახელმწიფო ხაზინაზე.¹³

რუსეთის ხელისუფლებამ სახელმწიფო ხაზინაში სოლიდური თანხების მოზიდვა სანთლის წარმოებითაც მოახერხა. XIX საუკუნის I ნახევარში სანთლის წარმოება-გაყიდვის ოპერაციები მთლიანად სამღვდელოების ხელში გადავიდა, ხოლო ამავე საუკუნის II ნახევარში, კერძოდ, 1866 წელს, უწმინდესი სინოდის ბრძანებულების საფუძველზე თბილისში დაარსდა სანთლის ქარხანა, რომელიც ამარაგებდა საქართველოს (ქართლ-კახეთის), იმერეთის და ვლადიკავკაზის ეპარქიებს. 1895 წელს სანთლის ქარხანა იმერეთის ეპარქიაშიც ამოქმედდა.¹⁴

საქართველოს საეგზარქოსოს საეკლესიო შემოსავლებით სახელმწიფო ხაზინაში მობილიზებული თანხებიდან სასულიერო პირებს დაენიშნათ ჯამაგირი, ანუ ისინი, რუსული ეკლესიის მსახურთა მსგავსად, სახელმწიფო მოხელეებად გადაიქცნენ. საქართველოს საეგზარქოსოს ეპარქიებში მომსახურე სასულიერო პირთა ჯამაგირი განისაზღვრებოდა სამრევლოების რაოდენობის, ეპარქიის კლასის მიხედვით. საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო პირთა წლიური ჯამაგირი ჩამორჩებოდა რუსეთის შიდა გუბერნიების სამღვდელოების ანაზღაურებას. განსხვავდებოდა აგრეთვე ქალაქისა და სოფლის სამღვდელოების ჯამაგირიც. სასულიერო პირთა წლიური ანაზ-

ლაურება სიმცირის გამო სრულად ვერ უზრუნველყოფდა მათ მოთხოვნებს. ამიტომ სახელმწიფო კანონმდებლობით ძალაში დარჩა ნატურალური გადასახადი — დრამა (ხორბალი, ღვინო და ა. შ.), რომელიც სამღვდელოების სასარგებლოდ უნდა გაეღო მრევლს, ყველა კატეგორიის გლეხის თითოეულ კომლს. ამასთან, საღვთისმსახურო-რელიგიური მომსახურების შემთხვევაში მორწმუნე მღვდელს უხდიდა გარკვეულ თანხას. თავდაპირველად გადასახდელი თანხა სხვადასხვა ეპარქიებში განსხვავებული იყო, რადგან ის მრევლისა და მღვდლის შეთანხმებით დგინდებოდა. XIX ს-ის 80-იან წლებში საქართველოს საეგზარქოსოს გადაწყვეტილებით შემოიღეს რელიგიური კულტმსახურებისათვის გადასახდელი თანხის ერთიანი ნიხრი.¹⁵

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში გადასახადების დაწესებული ფორმა მეტად აკნინებდა სასულიერო პირების რეპუტაციას. ხშირ შემთხვევაში სამღვდელოების წარმომადგენლები გადასახადების აკრეფის მიზნით თავად დადიოდნენ ოჯახებში. მოსახლეობის დიდ ნაწილს სიღარიბის გამო საშუალება არ ჰქონდა გადაეხადა საელდებულო-ნატურალური თუ ფულადი გადასახადი. სამღვდელოების გარკვეული ნაწილი საეკლესიო წესჩვეულებებს საფასურის გარეშე არ ასრულებდა. ადგილი ჰქონდა გადასახადების ძალდატანებით ამოღების შემთხვევებს. სასულიერო პირთა ანგარების გამო XIX ს-ის II ნახევარში მნიშვნელოვნად შეირყა სამღვდელოთა ავტორიტეტი, მათი კავშირი მრევლთან, დაირღვა მათ შორის კეთილგანწყობა. ქართველი სამღვდელოების მოწინავე ნაწილი შექმნილი მდგომარეობის გამო შეშფოთებას გამოთქვამდა. 1899 წელს საქართველოს ეპარქიის სამღვდელოების ყრილობამ დასვა საკითხი გადასახადის ამოღების არასასურველი ფორმის შეცვლაზე. დადგინდა დაწესებული ნატურალური გადასახადი შეცვლილიყო ფულადით, თანხები შესულიყო ხაზინაში და მხოლოდ აქედან გაცემულიყო სასულიერო პირებზე. თუმცა, ხელისუფლებამ აღნიშნული გადაწყვეტილების აღსრულება გააჭიანურა.¹⁶

XIX საუკუნის II ნახევარისათვის კავკასიაში სამისიონერო საქმის გააქტიურებამ რუსეთის იმპერიისათვის სახელმწიფო მნიშვნელობა შეიძინა, რაც დაკავშირებული იყო კავკასიის ომების დამამთავრებელ ეტაპთან. იარაღით დაპყრობილი კავკასიელი მთიელების დამორჩილება, მათი რუსიფიკაცია და ასიმილაცია ქრისტიანული რელიგიის დახმარებით უნდა განხორციელებულიყო.

„ოსეთის სასულიერო კომისიამ“, რომელმაც XIX ს-ის I ნახევარში კავკასიის მთიელ მოსახლეობაში ფართო სამისიონერო მოღვაწეობა გაშალა, ამ პერიოდისათვის თავისი მისია შეასრულა. ლიტერატურაში არსებული მონაცემების მიხედვით, 1851-1860 წლებში საქართველოს საექზარქოსოს საზღვრებში მართლმადიდებლობაზე 20000 ადამიანი მოექცა.¹⁷ მიუხედავად ამისა, კავკასიის რეგიონში სახეზე იყო მთიელთა განსაკუთრებული მიდრეკილებები მიურიდიზმისაკენ და მტრული დამოკიდებულება მართლმადიდებელი სამღვდელოების მიმართ. „ოსეთის სასულიერო კომისია“ ველარ პასუხობდა რუსეთის იმპერიის კოლონიურ ინტერესებს.

კავკასიის მეფისნაცვალ ა. ბარიატინსკი (1856-1862) პეტერბურგში კავკასიის კომიტეტისადმი გაგზავნილ წერილში, ასაბუთებდა რა კავკასიაში სამისიონერო სამუშაოების გააქტიურებისათვის განსაკუთრებული საზოგადოების დაარსების აუცილებლობას, აღნიშნავდა: „მართლმადიდებლური სარწმუნოება რუსეთის უმთავრეს სახალხო ძალას წარმოადგენს... საჭიროა რომ ყოველმა რუსმა თავისი სამშობლოს სადიდებლად ამაგი დასდოს და წელილი შეიტანოს მართლმადიდებლობის გავრცელების საქმეში. ჩვენ გეგმირდება საერთო ძალისხმევა. რასაც ვერ გააკეთებს ერთი რუსი, იმას შეძლებს მთელი რუსეთი.“¹⁸ 1860 წელს გაუქმდა „ოსეთის სასულიერო კომისია“ და შეიქმნა „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება“, რომლის ცენტრს თბილისი წარმოადგენდა. საზოგადოების მიზანი კავკასიაში მართლმადიდებლობის გავრცელება, სარწმუნოების შეტანის გზით კავკასიის ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსება, მათში რუსული მენტალობის ჩამოყალიბება იყო.

საზოგადოების მატერიალური უზრუნველყოფისათვის რუსეთის სამეფო კარმა და სახელმწიფო ხაზინამ გამოყო დიდძალი ფინანსური სახსრები, ამასთან მთელი იმპერიის მასშტაბით ეკლესიებში დაიდგა ყულაბები შემოწირულობებისათვის, საზოგადოებას საკუთრებაში გადაეცა მიწები.

„კაეკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელ საზოგადოებას“ თავდაპირველად დროებითი კომიტეტი მართავდა. საზოგადოების მეურვეობა ითავა თავად იმპერატორის მეუღლემ. 1865 წელს საზოგადოების თავმჯდომარედ დაინიშნა კაეკასიის მეფისნაცვალი, ხოლო თავმჯდომარის მოადგილედ საქართველოს ეგზარქოსი. ხელისუფლების მხრივ განსაკუთრებული მხარდაჭერა მიუთითებდა ამ ორგანიზაციის უდიდეს პოლიტიკურ მნიშვნელობასა და დანიშნულებაზე.

1885 წელს იმპერატორის მიერ დამტკიცებული ახალი წესდებით „კაეკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ სამისიონერო მოქმედების არეალი გაფართოვდა. კაეკასიის მთიელების გარდა მისი მოღვაწეობა უნდა გაშლილიყო: საქართველოს მთიან რეგიონებში, ადრე ქრისტიანობაზე მოქცეულ ქართველ მთიელთა შორის (თუშეთში, ხევსურეთში, ფშავეში, სვანეთში), სადაც შემდგომ წარმართული ელემენტი გაბლიერდა; აგრეთვე, ოსმალეთის ბატონობის შედეგად გამაჰმადიანებულ მოსახლეობაში – საინგილში, აფხაზეთში, სამცხე-ჯავახეთში. ახალი წესდებით თავმჯდომარის უფლებამოსილება საქართველოს ეგზარქოსს გადაეცა. „საზოგადოების“ საქმიანობას ჩამოაცილეს კაეკასიის მეფისნაცვალი.¹⁹ აღსანიშნავია, რომ საზოგადოების საქმიანობა მიექმნა საქართველოს განმანათლებელს წმინდანინოს, საზოგადოების წევრებისათვის დადგინდა წმინდანინოს ჯვრის ფორმის განსაკუთრებული ორდენი.²⁰

„კაეკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ დროშით გაიშალა კაეკასიის მოსახლეობის რუსიფიკაცია. მისიონერებად ძირითადად რუსი ეროვნების სასულიერო სასწავლებლების კურსდამთავრებულები იგზავნებოდნენ. დასაშვები იყო მისიების

შემადგენლობაში არარუსი სამღვდელოების ჩართვაც. მათი შერჩევა პოლიტიკური და ზნეობრივი ნიშნით ხდებოდა. მისიონერთა ინსტრუქცია ადგილობრივ მოსახლეობასთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას, ყოფითი ჭირ-ვარამის გაზიარებას ითვალისწინებდა, ამასთან, სასტიკად კრძალავდა რუსეთის პოლიტიკური რეჟიმის კრიტიკას.

„საზოგადოების“ მოღვაწეობა ძირითადად შემდეგი მიმართულებით წარიმართა: I. წმინდა რელიგიურ-მისიონერული ხასიათის საქმიანობა, რაც გულისხმობდა ეკლესიების მშენებლობას, მთიან რეგიონებში მოღვაწე ადგილობრივ სასულიერო პირთა მდგომარეობის გაუმჯობესებას, ადგილობრივ ენებზე წმინდა წერილის, საღვთისმეტყველო, რელიგიურ-ზნეობრივი შინაარსის წიგნების თარგმნას; II. საგანმანათლებლო მოღვაწეობა, ანუ მთიელთა დასახლებებში სკოლების მოწეობა, გამორჩეული მოსწავლეების სტიპენდიებით უზრუნველყოფა სწავლის გასაგრძელებლად, მათი რიგებიდან მისიონერთა კადრების მომზადება და ა.შ.

სამისიონერო მიზნებიდან გამომდინარე საზოგადოების სამრევლო სკოლებში საგნების შესწავლა ადგილობრივ ენებზე წარმოებდა. მასწავლებელთა კადრების უზრუნველყოფისათვის 1866 წელს თბილისში საზოგადოების ხარჯით გაიხსნა ალექსანდრეს სამასწავლებლო სკოლა. სამი წლის შემდეგ სკოლამ გამოუშვა 37 პედაგოგი, რომლებმაც ადგილობრივ ენებთან ერთად რუსულიც იცოდნენ. 1871 სამასწავლებლო სკოლა გადაეცა კავკასიის სასწავლო ოლქს და გადაკეთდა ალექსანდრეს სამასწავლებლო ინსტიტუტად.²¹

„კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ დაარსებიდან 50 წლის განმავლობაში ამ საზოგადოების სამისიონერო მოღვაწეობის შედეგად, ოფიციალური მონაცემებით, კავკასიაში ქრისტიანობაზე 33547 ადამიანი მოექცა.²² განსაკუთრებული აქტიურობით მისიების მუშაობა აფხაზეთსა და საინგილოში წარიმართა.

XIX საუკუნის 60-იან წლებში „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოე-

ბის“ სამისიონერო მოღვაწეობა აფხაზეთში, ძირითადად ქართველი სასულიერო პირების დახმარებით, საკმაოდ წარმატებით მიმდინარეობდა. აფხაზი ბავშვებისათვის გაიხსნა საეკლესიო სკოლები, სადაც ქრისტიანობის საფუძვლებს მშობლიურ ენაზე უნდა დაუფლებოდნენ. აფხაზური ანბანის უქონლობის გამო ხელისუფლებამ ამგვარ სკოლებში სწავლება დროებით ქართულ ენაზე დაუშვა. თუმცა, უკვე 1864 წელს სპეციალურმა კომისიამ, ცნობილი ლინგვისტების ბარტოლომეისა და უსლარის ხელმძღვანელობით, რუსული ანბანის საფუძველზე შექმნა აფხაზური ანბანი. თუმცა აფხაზურ ენაზე საღვთისმეტყველო ლიტერატურის თარგმნა ამავე კომისიის გადაწყვეტილებით შეუძლებლად იქნა მიჩნეული. აღსანიშნავია, რომ 1899 წელს აფხაზურ ენაზე მაინც ითარგმნა საეკლესიო ლიტურგიის ზოგიერთი ნიმუში, მაგრამ მათი გამოყენება ვერ მოხერხდა, თარგმანის უხეირობის გამო.²³

XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში რუსეთის ხელისუფლებამ აფხაზეთში სამისიონერო საქმეს ქართველი სამღვდელოება სრულიად ჩამოაცილა. რუსიფიკაციის ფორსირებული ტემპების უზრუნველსაყოფად აფხაზეთში არსებული ყველა ეკლესია-მონასტერი რუს სამღვდელო პირებს გადაეცა.

„კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მოღვაწეობა საინგილოში, თავდაპირველად ასევე, ქართველ სასულიერო პირთა ხელშეწყობით წარიმართა, რის შედეგადაც ამაღლდა ქრისტიან ინგილოთა ეროვნული თვითშეგნება. XIX ს-ის 80-იან წლებში ქრისტიანული ეკლესიები აშენდა საინგილოს სოფლებში: კახში, ალიბეგოში, ქურმუხში. საინგილოში ქართველთა ინტერესების შესატყვისად განვითარებული სამისიონერო მოღვაწეობის გამო ხელისუფლებამ გამოიწვია „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ ქართველი მისიონერები. XIX ს-ის 90-იან წლებში ინგილოთა შორის სამისიონერო საქმიანობა ამ მხარის რუსიფიკაციის ნიშნით წარიმართა.²⁴

როგორც აღენიშნეთ, XIX ს-ის I ნახევარში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა სამღვდელოების, როგორც განსაკუთრებული წოდების, უფლებრივი და წოდებრივი მდგომარეობა, რამაც ის შეუვალ კასტად აქცია. ასეთ პირობებში, XIX საუკუნის 60-იან წლებში ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ, სასულიერო წოდების, როგორც განსაკუთრებული და თავისთავში ჩაკეტილი კასტის არსებობა ძველი დროის გადმონაშთად გამოიყურებოდა.²⁵ სარეფორმო სამუშაოები რუსეთის იმპერიის საეკლესიო წყობასაც შეეხო.

XIX საუკუნის 60-70-იანი წლების რეფორმებს, რომელმაც რუსეთში ბურჟუაზიული მონარქიის ევოლუციის პროცესს დაუდო სათავე, უნდა დაერღვია რუსულ ეკლესიაში არსებული წოდებრივი კარჩაკეტილობა, შემოეტანა მასში საზოგადოებრივი ხასიათის შესამჩნევი ცვლილებები. აღსანიშნავია, რომ ეკლესია ამგვარი გარდაქმნების განხორციელებას დიდი ხალისით არ შეხედდრია. მას უჭირდა ახალ პირობებთან შეგუება, რის გამოც დროში იწელებოდა, ფერხდებოდა საეკლესიო სტრუქტურების რეფორმირების პროცესი. ფაქტობრივად, რუსეთის ეკლესიაში ამ პერიოდში მიმდინარეობდა გარდაქმნების იმიტაცია. დაწყებული რეფორმების დიდი ნაწილი XIX საუკუნის 80-იანი წლების პოლიტიკური რექციის პირობებში დასრულდა და რეალურად კონტრეფორმების ელფერი მიიღო.²⁶ ბუნებრივია, რეფორმირების პროცესი იმპერიის პერიფერიულ და კოლონიურ რეგიონებში, მათ შორის საქართველოს საეგზარქოსოს საეკლესიო ცხოვრებაში, კიდევ უფრო დუნედ წარიმართა, ვიდრე რუსეთის შიდა გუბერნიებში.

1867 წლის 22 მაისის კანონით გაუქმდა სასულიერო თანამდებობაზე კადრების შერჩევის მემკვიდრეობითობის პრინციპი. 1869 წელს სასულიერო წოდების შეილებს მიეცათ პროფესიის არჩევის თავისუფლება, ასევე უნივერსიტეტში ჩაბარებისა და სახელმწიფო სამსახურის უფლება. თუმცა ეს კანონი 1879 წელს კვლავ გაუქმდა. შეიცვალა საშტატო განრიგი. მცირე სამრევლოების გაერთიანების ხარჯზე შეიქმნა მსხვილი სამრევლოები, რის გამოც სამ-

ღვდელოების დიდი ნაწილი შტატის გარეშე დარჩა. უშტატო სამღვდელოებისათვის დაწესდა საპენსიო უზრუნველყოფა. სასულიერო პირთა რიცხოვნობი შემცირება წმინდა ფისკალურ მიზნებს პასუხობდა. რეფორმის შედეგად გაფართოვდა ეპარქიების უფლებამოსილება: ეპარქიების მმართველებმა მიიღეს ტაძრების მშენებლობის, ასევე სასულიერო პირთა ბერად აღკვეცის პრეროგატივა, არჩევითი გახდა სასულიერო უწყების ზოგიერთი თანამდებობა.

არჩევითობის პრინციპი თავდაპირველად, საცდელად, 1865-1866 წლებში რუსეთის მხოლოდ 16 ეპარქიაში შემოიღეს. საქართველოს საეგზარქოსოში ის, ცოტა უფრო მოგვიანებით, ასევე საცდელად, ჯერ თბილისში განხორციელდა. არჩევითი გახდა თბილისის საქალაქო ეკლესიების ბლადოჩინის თანამდებობა, რომელიც მანამდე ეპარქიის მმართველის მიერ ინიშნებოდა. არჩევითი გახდა სასულიერო სასწავლებლების ზედამხედველების და მათი თანაშემწეების ვაკანსიები.

XIX ს-ის 80-იან წლებში ბლადოჩინის თანამდებობაზე არჩევის ეს პრინციპი გაუქმდა. უწმინდესი სინოდის წინაშე საქართველოს ეგზარქოსის იოანიკეს (1877-1882 წწ.) მოთხოვნით უარყევს, აგრეთვე, საქართველოს სასულიერო სასწავლებლების მმართველების არჩევის წესიც. საქართველოს ეგზარქოსის ხსენებული თხოვნა მოტივირებული იყო მოსაზრებით, რომ არჩევნების გზით სასულიერო უწყებათა ხელმძღვანელ თანამდებობაზე რუსი ეროვნების პირთა მოხვედრის შანსი საქართველოში თითქმის აღარ არსებობდა.²⁷

XIX ს-ის 60-იან წლებში, რუსეთის იმპერიაში რეფორმების გატარების პერიოდში დაისვა საკითხი სასულიერო პირების, სამღვდელოების საზოგადოებრივ ცხოვრებაში აქტიური მონაწილეობის, თანამედროვეობის აქტუალურ საკითხებთან მათი მიმართების შესახებ. აღნიშნულ პერიოდში რუსეთის საერო და სასულიერო ხელისუფლების მხრივ სამრევლოები მიჩნეულ იქნა იმ საზოგადოებრივ ერთეულად, რომელიც ეკლესიის წინაშე სოციალურ თუ საქველმოქმედო, სახალხო განათლებისა თუ

ოჯახური ურთიერთმიმართების სფეროში დასახული ამოცანების გადაჭრით უზრუნველყოფდა საეკლესიო ცხოვრების გამოცოცხლებას.

რეფორმების შედეგად ეპარქიებს უფლება მიეცათ მოეწიათ ეპარქიის სამღვდელთა ყრილობები. ყრილობებს შეეძლოთ ემსჯელათ ეპარქიების ეკონომიკურ, სასულიერო სასწავლებლების სასწავლო-აღმზრდელობით საკითხებზე. თუმცა გადაწყვეტილებების სისრულეში მოსაყვანად ამგვარი ყრილობები საშუალებას არ ფლობდნენ.

1864 წელს რუსეთის იმპერიაში დაწესდა საეკლესიო-სამრევლო სამზრუნველოების შექმნა, რომლის მიზანი იყო სამრევლოების კეთილმოწყობა, გამშენიერება, დანგრეული ეკლესიების განახლება, მორწმუნეთა როგორც რელიგიურ-ზნეობრივი, ასევე მათი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება, ობოლთა და გაჭირვებულთა დახმარება. საქართველოს საეპარქოსოში საეკლესიო-სამრევლო სამზრუნველოები მხოლოდ 1887 წელს შეიქმნა: ვერის იოანე ღვთისმეტყველის, ჩუღურეთის ნიკოლოზის, პეტრე-პავლეს სასაფლაოს, სოლოლაკის ამაღლების, დიდუბის და სხვა ეკლესიებთან. მოგვიანებით ეს დაწესებულება მთელ საქართველოში მომრავლდა. მართალია, საეკლესიო-სამრევლო სამზრუნველოებმა არ გაამართლეს ის იმედები, რაც მათი დაარსებისას არსებობდა, მაგრამ არ შეიძლება უარყოფა იმ სასარგებლო საქმისა, რომელიც მათ სამრევლოებში ეკლესიებისა და სკოლების შექმნაში, ცალკეული საქველმოქმედო ინიციატივების წარმართვაში გაიღეს.

საფუძველი ჩაეყარა საეკლესიო პრესას. ამ პერიოდში დაარსებულ უამრავ საეკლესიო პერიოდულ გამოცემებში ეკლესია ცდილობს ქრისტიანობის პოზიციებიდან გააშუქოს თანამედროვეობის აქტუალური პრობლემები, პოლიტიკური, სოციალური და კულტურული საკითხები. საეკლესიო ცხოვრებაში სამრევლოების როლის გააქტიურების მიზნით რუსეთის თითოეულ ეპარქიაში შეიქმნა პერიოდული საგამომცემლო ორგანო ეურნალის სახით – „Епархиальные ведомости“ („ეპარქიის უწყებანი“). ამ ეურ-

ნაღების ირგვლივ ყალიბდებოდა საეკლესიო საზოგადოება: ეპისკოპოსები, ბერ-მონაზვნობა, დაბალი სამღვდელოება, მრევლი აკეთებდა განაცხადს, რომ ეკლესია შეძლებისდაგვარად პასუხობდა ღროის მოთხოვნებს, მხარს უჭერდა მიმდინარე რეფორმებს.

საქართველოს საეგზარქოსოში პერიოდული ოფიციალური საგამომცემლო ორგანოს დაარსების აუცილებლობა დიდი ხანია იგრძნობოდა. თუმცა ამგვარი გამოცემა, რომელიც საქართველოს საეგზარქოსოს სამღვდელოებას და მრევლს ინფორმაციას მიაწოდებდა საქართველოში უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლების გადაწყვეტილებების, საეკლესიო განათლების, სასულიერო სასწავლებლების, სამრევლო სკოლების, სამისიონერო საქმისა და ცალკეულ ეპარქიებში საეკლესიო მდგომარეობის შესახებ, XIX-ის I ნახევარში არ დაარსებულა. სასულიერო-საღვთისმეტყველო და საეკლესიო ჟურნალი საქართველოში მხოლოდ XIX ს-ის 60-იან წლებში ჩნდება სახელწოდებით „საქართველოს სასულიერო მახარობელი“. ის გამოდიოდა ქ. თბილისში, 1864-1868 წლებში, დეკანოზის გიორგი ხელიძის რედაქტორობით. ქართულ ენაზე გამოცემულ ყოველ ნომერს ერთვოდა რუსულენოვანი დამატება საკუთარი პაგინაციით. თუმცა აღსანიშნავია, რომ ჟურნალი არ სარგებლობდა ზემდგომი სასულიერო ორგანოებისაგან შესაბამისი მხარდაჭერით, სახსრების სიმწირის გამო, ვერ მოხერხდა სათანადო დონეზე მისი საკადრო უზრუნველყოფა. ყოველივე ამის შედეგად, ჟურნალის არსებობა მეტად ხანმოკლე აღმოჩნდა.

საქართველოს საეგზარქოსოს ოფიციალური ბეჭდური ორგანოს შექმნა ამის შემდეგ მხოლოდ 1891 წელს მოხერხდა, როდესაც დაარსდა სასულიერო გამოცემა სახელწოდებით „Духовный вестник грузинского экзархата“ („საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო მოამბე“). იგი საქართველოს საეგზარქოსოს ორკვირეულ ოფიციალურ ორგანოს წარმოადგენდა და 1916 წლამდე იარსება.

ამასთან, აღსანიშნავია, რომ მანამდე XIX ს-ის 80-იან წლებში იმერეთის ეპარქიაში, დაბა ზესტაფონში, ყვირილაში, დეკანოზის დავით ღამბაშიძის რედაქტორობით

გამოვიდა ორკვირეული ქართული ჟურნალი „მწყემსი“, 1885-1887 წლებში იგი ყოველკვირეული ორგანო იყო. 1885-1905 წლებში გამოიცა, აგრეთვე, „მწყემსის“ რუსულენოვანი დამატება — „Пастырѣ“. ჟურნალში იბეჭდებოდა რელიგიური შინაარსის წერილები, განმარტებები, საქართველოს ეკლესიის ისტორიის წარსული და თანამედროვე ცხოვრების საჭირობოროტო პრობლემები. გამოცემა საკმაოდ სიცოცხლისუნარიანი გამოდგა და ხანგრძლივად (1910 წლამდე) იარსება, რამდენადაც პასუხობდა საქართველოს სამწყსოსა და მრევლის ადგილობრივ ინტერესებს. ის ყოველთვის იდგა ქართული ცნობიერების შენარჩუნების სადარაჯოზე, ამიტომ ჟურნალმა ადგილობრივი მოსახლეობის, მოწინავე ქართული სასულიერო და საერო საზოგადოების დიდი სიმპათია დაიმსახურა. ჟურნალი „მწყემსი“ XIX ს-ის 80-იან წლებში საქართველოს საეგზარქოსოში პრაქტიკულად ერთადერთი სოლიდური საეკლესიო-სასულიერო ხასიათის ბეჭდური ორგანო იყო.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სასულიერო ჟურნალისტიკის განვითარება საქართველოში ბევრად ჩამორჩებოდა რუსეთის ეპარქიებში არსებულ მდგომარეობას, სადაც XIX ს-ის II ნახევარში შეიქმნა უამრავი სასულიერო ხასიათის გამოცემა. რუსეთისაგან განსხვავებით, საქართველოს საეგზარქოსოს დაქვემდებარებულ ყველა ეპარქიას ბეჭდვითი ორგანო არ გააჩნდა. ასეთი ორგანოების დაარსება საქართველოში უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლების მხრივ ინიცირებული არ იყო.

XIX საუკუნის II ნახევარში რუსეთის შიდა გუბერნიებისაგან განსხვავებით, სადაც სასულიერო განათლების სისტემაში ოთხი საფეხური არსებობდა, საქართველოში ფუნქციონირებდა მხოლოდ სამი: სასულიერო სემინარიები, სამაზრო სასწავლებლები და სამრევლო სკოლები.

სასულიერო განათლების უმაღლეს საფეხურს საქართველოში სემინარიადამთავრებული წარჩინებული მოსწავლეები რუსეთის სასულიერო აკადემიებში გადიოდნენ. კიევის, პეტერბურგის, მოსკოვის, ყაზანის სასუ-

ლიერო აკადემიები წარმოადგენდნენ რუსეთში საღვთისმეტყველო განათლების ძირითად ცენტრებს.

XIX ს-ის 60-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში მიმდინარე რეფორმები ფორმალურად სასულიერო განათლების სფეროსაც შეეხო; ის ითვალისწინებდა არა სასულიერო განათლების სისტემის ძირეულ გარდაქმნას, არამედ არსობრივად იყო სასულიერო სასწავლებლების წესდებების და საშტატო განრიგის მორიგი ცვლილება. 1867 წელს დამტკიცდა სასულიერო სასწავლებლებისა და სემინარიების, ხოლო 1869 წელს – სასულიერო აკადემიების ახალი შტატები და წესდებები. რეფორმირების ელემენტი მდგომარეობდა იმაში, რომ ამიერიდან ადმინისტრაციულად სასწავლებლები დაუქვემდებარეს ეპარქიალურ მმართველობას, შეიქმნა სპეციალური სასწავლო კომიტეტი, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა არა საერო ჩინოვნიკი, არამედ სასულიერო პირი, რომელიც განსაზღვრავდა სწავლების მეთოდსა და შინაარსს. ახალი წესდებით სემინარიის რექტორის თანამდებობა არჩევითი იყო. სემინარიებსა და სასულიერო სასწავლებლებში იქმნებოდა მმართველობა, რომლის კომპეტენციაში შედიოდა პედაგოგთა არჩევა. დემოკრატიზაციის ამ მცირეოდენ ელემენტს უნდა დაეფარა სასულიერო სასწავლებლებში სწავლების პროცესისა და შინაარსის მნიშვნელოვანი და წმინდა რეგრესიული ხასიათის ცვლილებები, კერძოდ: სემინარის კურსიდან ამოიღეს ბიბლიური ისტორია, პერმენევტიკა, საეკლესიო არქეოლოგია, პოლემიკური ღვთისმეტყველება – ანუ ის დისციპლინები, რომლებიც სემინარიელისაგან კრიტიკულ აზროვნებას ითხოვდა. სასულიერო სასწავლებლების კურსიდან გაუქმდა სამოქალაქო ისტორიის სწავლება. ამის ნაცვლად გაიზარდა კლასიკური ენების, წმინდა წერილის შესწავლის საათები. სემინარიის ბიბლიოთეკებიდან ამოიღეს ის ლიტერატურა, რომელსაც საგანმანათლებლო კურსთან არაფერი ჰქონდა საერთო.²⁸ საქართველოში სარეფორმო ცვლილებების გატარება უმრავლეს შემთხვევაში იგვიანებდა, მაგ.: რუსეთის იმპერიაში მიღებული 1867 წლის სასულიერო სასწავლებლების ახალი

სარეფორმო დებულება, საქართველოში მხოლოდ 1872 წლიდან გატარდა.

XIX ს-ის 60-იან წლებში რუსეთის იმპერიაში გამოიკვეთა სახალხო განათლების სფეროში რუსული ეკლესიის როლის მკვეთრი ზრდა. 1866 წელს უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორის დ. ა. ტოლსტოის დანიშვნა სახალხო განათლების მინისტრის პოსტზე, ერთი ადამიანის ხელში ორი თანამდებობის თავმოყრა, მიუთითებდა XIX ს-ის 10-იანი წლების გოლიციინის ტრადიციებთან დაბრუნებას და სახალხო განათლებაზე რუსული მართლმადიდებლური ეკლესიის გაელენის გაძლიერებას. რუსულ ეკლესიას განსაკუთრებული მისია დაეკისრა დაწყებითი განათლების სფეროში. სამრევლოების სამღვდელოებას დაევალა სამრევლო სკოლებში გლეხობის შვილებისათვის წერა-კითხვის სწავლებისა და პირველადი განათლებისათვის ზრუნვა.

XIX ს-ის 60-70-იან წლებში დაწყებითი განათლების სფეროში ფუნქციონირებდა რამდენიმე ტიპის სკოლა: განათლების სამინისტროს სახალხო სკოლები, ეპარქიის უზრუნველყოფაზე მყოფი საეკლესიო-სამრევლო სკოლები, და საერობო სკოლები. მეტროპოლიისაგან განსხვავებით, საქართველოში არსებობდა სახალხო სკოლები, „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ დაარსებული სკოლები, რომლებიც ეპარქიებსა და სამრევლოებში იქმნებოდა. XIX ს-ის 80-იან წლებიდან იწყება საეკლესიო-სამრევლო სკოლების ფორმირება, რომლებიც უწყებრივად საქართველოს საეგზარქოსოს დაექვემდებარა, ხოლო ფინანსურად მრევლის უზრუნველყოფით გაიხსნა. აღნიშნული პერიოდიდან „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ სკოლებიც საეკლესიო-სამრევლო სკოლებთან გააერთიანეს; საქართველოში ერობების არ არსებობის გამო საერობო სკოლები აქ არ შექმნილა.

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის II ნახევარში საქართველოში სასულიერო განათლების ქსელი ფართოვდება. სასულიერო სასწავლებლები არსებობს თბილისში, ქუთაისში, თელავში გორში, სამეგრელოსა და ოზურგეთში და

სხვაგან. ნიშანდობლივია, რომ სასულიერო განათლების ქსელი, ძირითადად, დაწყებითი სასულიერო სასწავლებლების ხარჯზე იზრდებოდა. ხელისუფლება საქართველოში საშუალო სასულიერო სასწავლებლების, განსაკუთრებით სემინარიების, გახსნის ინიციატივას ნაკლებად იჩენდა. XIX ს-ის 90-იან წლებამდე მთელ საქართველოში ერთადერთი – თბილისის სასულიერო სემინარია არსებობდა. 1894 წელს მრავალწლიანი მცდელობის შემდეგ, დასავლეთ საქართველოს სამღვდელთა დიდი ძალისხმევით გამონახული ადგილობრივი ხარჯებით, გაიხსნა ქუთაისის სასულიერო სემინარია, რომელმაც მხოლოდ 1904 წლამდე იარსება.

საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ობიექტურმა თუ სუბიექტურმა პირობებმა განაპირობა საქართველოში ქალთა სასულიერო სასწავლებლების ფორმირება: 1866-1879 წლებში სამთავროს მონასტერში დაარსდა ქალთა სასწავლებელი, რომელიც შემდგომ მცხეთიდან თბილისში გადაიტანეს და გადაკეთდა იოანიკეს ქალთა ეპარქიალურ სასწავლებლად. 1892 წელს ქალაქ ქუთაისში გაბრიელ ეპისკოპოსმა დააფუძნა ქუთაისის ქალთა ეპარქიალური სასწავლებელი და სხვა.²⁹

უნდა აღინიშნოს, რომ თუ რუსეთის შიდა გუბერნიებში სასულიერო სემინარია და სასწავლებლები სახელმწიფო ხაზინის ხარჯით არსებობდა, საქართველოში სასულიერო სემინარიები და სასულიერო სასწავლებლები საქართველოს საეგზარქოსოს ანუ ადგილობრივი ეკლესიის შემოსავლით ფუნქციონირებდა. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის იმპერიაში „ინოროდცების“ რუსიფიკაციისა და ასიმილაციის საქმეში განათლების სისტემას უზარმაზარი პოლიტიკური მისია ენიჭებოდა, ხელისუფლება მაინც არ იყო დაინტერესებული ნაციონალურ რეგიონებში ამ სისტემის ფინანსური მხარდაჭერით. საშუალო სასულიერო სასწავლებლების ფორმირება, რომლებიც მთავრობისაგან მეტ ხარჯებს მოითხოვდა, უფრო ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, ვიდრე დაწყებითი სასულიერო სკოლების, რომლებიც ძირითადად მოსახლეობის ხარჯებით იხსნებოდა. ბიუჯეტის სიმწირის გამო პედაგოგთა ანაზ-

დაურება არასაკმარისი იყო, სასწავლებელთა კეთილმოწყობაზე თითქმის არავინ ზრუნავდა, ხშირ შემთხვევაში სკოლები კეთილმოუწყობელ შენობებში იხსნებოდა.

XIX ს-ის 60-იან წლებში ქართული ენის სწავლება სახალხო სკოლებში საგრძნობლად შეიზღუდა. 1861 წელს გამოიცა დებულება „დაწყებითი სახალხო სასწავლებელთა შესახებ“, რომლის მიხედვით საქართველოში ყველა ტიპის სასწავლებელში სწავლება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო. თუმცა, იმავე წელს „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მიერ სამრევლო სკოლების შესახებ შედგენილი წესებით, ამ საზოგადოების სკოლების დაწყებით კლასებში ადგილობრივი ენების შესწავლა შენარჩუნდა.³⁰

XIX ს-ის 70-იან წლებში თბილისის სასულიერო სემინარიასა და საქართველოს სასულიერო სასწავლებლებში ქართული ენის შევიწროება სისტემურ მოვლენად გადაიქცა. ხშირ შემთხვევაში ეს საკმაოდ უხეში ფორმებით ხდებოდა. 1873 წელს უწმინდესი სინოდის ბრძანების თანახმად, ქართული ენა საშუალო სასულიერო სასწავლებლებში გაუქმდა, როგორც სავალდებულო საგანი. მისი სწავლება, როგორც ფაკულტატური საგნისა, თითქმის უხელფასოდ სხვა საგნის შტატის მასწავლებლის პრეროგატივა გახდა. ქართული ენის საათები ძირითადად რუსული ენის შესასწავლად იქნა გამოყენებული. ქართული ენის, ქართული საგალობლების არასათანადო შესწავლის ან მათი სრული უგულებელყოფის შედეგად თბილისის სასულიერო სემინარიაში ქართული მღვდელთმსახურებისათვის სრულიად გამოუსადეგარი კადრები მზადდებოდა, რომელსაც არ შეეძლო წირვა-ლოცვის ქართულად ჩატარება, ქართველ მრევლთან სათანადო კონტაქტის დამყარება.

საქართველოს სასულიერო სასწავლებლებში პრიორიტეტული მნიშვნელობა შეიძინა რუსული ენის შესწავლამ. 1875 წლის დადგენილებით რუსული ენის სწავლის პროცესში გაძლიერდა თვალსაჩინო სწავლების მეთოდი, მოსწავლეებს დაევალათ ურთიერთშორის საუბრისას რუსული ენის გამოყენება, სუსტ მოსწავლეებს დაენიშნათ

დამატებითი საათები რუსულ ენაში მოსამზადებლად და ა. შ. 1879 წლის უწმინდესი სინოდის ბრძანების თანახმად, „საქართველოს საეკლესიო სასულიერო სასწავლებლების რუსული ენის მასწავლებლად მომავალში დანიშნული უნდა ყოფილიყვნენ მხოლოდ აკადემიური განათლების მქონე რუსული წარმოშობის პირები“.³¹

აღსანიშნავია, რომ XIX ს-ის 70-იან წლებში ქართული ენა გადაურჩა სასულიერო სასწავლებლებიდან სრულ განდევნას, მშობლიურ ენას თითოეულ კლასში 2-2 საათი დაეთმო და რუსული ენის შესასწავლის პროცესში დამხმარე საგნის ფუნქცია დაეკისრა. რუსულის ასათვისებლად, ამ ეტაპზე, უპირატესობა მიენიჭა ე.წ. შედარებით მეთოდს, ანუ უცხო ენის შესწავლას მშობლიური ენის საშუალებით.³²

ზოგადად, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში გაერცელებული აზრით, XIX ს-ის 70-იანი წლების დასაწყისში საქართველოს სასულიერო სასწავლებლებში შედარებით შეღავათიანი სასწავლო რეჟიმი და პირობები შეიქმნა. არჩევითობის გამო სასულიერო სასწავლებლების ზედამხედველები და მასწავლებელთა დიდი ნაწილი ქართველები იყვნენ: ბევრი მათგანი გამოირჩეოდა თავისი პროგრესული პედაგოგიური და საზოგადოებრივი იდეებით (თბილისის სასულიერო სემინარიის ინსპექტორი იყო იასე სულხანიშვილი, თბილისის სასულიერო სასწავლებლის – იაკობ გოგებაშვილი, თელავის – დავით დათოშვილი, ქუთაისის – გერასიმე კალანდარიშვილი; სამეგრელოს სასულიერო სასწავლებელს კი – მიხეილ გურგენიძე ხელმძღვანელობდა). სასულიერო სასწავლებლების პედაგოგთა (თბილისის სასულიერო სემინარიაში – ნიკო ცხევედაძე, თომა ტურიევი, გიორგი იოსელიანი; გორის და თელავის სასულიერო სასწავლებლის მასწავლებლები – პავლე ბერქანიძე, ილია და ქრისტეფორე ზარაფიშვილები და სხვა) ზეგავლენით სასწავლებლების მოსწავლეებს საშუალება მიეცათ გაცნობოდნენ მოწინავე მოაზროვნეთა თხზულებებს, შეეთვისებინათ თანამედროვეობის პროგრესული იდეები.

ალექსანდრე II მკვლელობის შემდეგ, XIX ს-ის 80-იან წლებში რუსული ეკლესია იწყებს კონტრშეტევას იმ მცირეოდენი პროგრესული ცვლილებების წინააღმდეგ, რომელიც წინა ოცწლეულის რეფორმების პერიოდში განხორციელდა. ამ დროიდან, როდესაც მთელ იმპერიაში უმკაცრესი პოლიტიკური რეჟიმი დამყარდა, რუსეთის ეკლესიის განვითარებაშიც ახალი ეტაპი დაიწყო. სწორედ კონტრრეფორმებმა გამოიწვიეს ენერგიის მოზღვაება რუსეთის გავლენიან საეკლესიო მოღვაწეთა და ჩინოვნიკთა წრეებში. რეფორმების წლებში გამოვლენილი მათი დაბნეულობა და უსიცოცხლობა, შეიცვალა დაუცხრომელი მოღვაწეობით, რომელიც მიმართული იყო ეკლესიის დაკარგული ავტორიტეტისა და შერყეული პოზიციების განსამტკიცებლად.

როგორც უკვე აღინიშნა, XIX საუკუნის დასაწყისში ცარიზმმა დაასრულა ეკლესიის შექვანა სახელმწიფო მმართველობის ბიუროკრატიულ აპარატში და თანდათან აამაღლა ეკლესიის სტატუსი სახელმწიფოში; ამავე საუკუნის ბოლოსათვის კი რუსეთის ეკლესია ითავსებს არსებული წეს-წყობილების დაცვის უმთავრეს იდეოლოგიურ ფუნქციას, თავისი ენერგიული მმართველის, უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორის პოზედონოსცევის (1880-1905 წწ.) ხელმძღვანელობით, იკავებს მტკიცე პოზიციას საშინაო პოლიტიკის პრინციპულად უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადაწყვეტაში. XIX საუკუნის 80-90-იან წლები რუსეთის იმპერიაში სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთობის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ეპოქად შეიძლება ჩაითვალოს.³³ ამ ურთიერთმიმართებას კარგად გამოხატავს რუს საეკლესიო პირთა შემდეგი სიტყვები: „რუსეთის სახელმწიფო, მართლმადიდებლობა და თვითმპყრობელობა – ყოველივე ეს ორგანულად ერწყმის ერთმანეთს. ყველა საკითხი, რომელიც უკავშირდება სარწმუნოებას, ეკლესიას, ჩვენთან მართლმადიდებლურ რუსეთში, ამავე დროს სახელმწიფო საკითხის მნიშვნელობას იძენს.“³⁴ სახელმწიფო პოლიტიკაში ეკლესიის როლის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მიუთითებს უწმინდესი სინოდის ობერ-პროკურორის დანიშვნა მინისტრთა

კომიტეტის, აგრეთვე ბეჭდვითი სიტყვის უმაღლესი კომისიის წევრად, ობერპრო-კურორის ინიციატივით იმპერატორთან მღვდელმთავრების მუდმივი აუდიენციებისა და შეხვედრების ორგანიზება და ა.შ. გადაიდგა ნაბიჯები უმაღლესი საერო ბიუროკრატიისაგან ეკლესიის დამოუკიდებლობის გასაფართოებლად. 1881 წელს სინოდმა მიიღო უფლება ცალკეული საკითხები, მაგალითად: სასულიერო პირთათვის ჯილდოების მინიჭება, მონასტრების გახსნა, სასულიერო-სასწავლო დაწესებულებებში კერძო ხასიათის ცვლილებების შეტანა და სხვა —, იმპერატორის ჩარევის გარეშე გადაეწყვიტა.³⁵

XIX საუკუნის ბოლო ოცწლეულში კონტრრეფორმები, პოლიტიკური რეაქცია მეტად მწვავედ განხორციელდა რუსეთის განაპირა კოლონიურ ქვეყნებში. აქტუალური გახდა „მთლიანი და განუყოფელი რუსეთის“ იდეა. რუსიფიკაცია, როგორც რუსეთის იმპერიაში XIX საუკუნის 80-იანი წლებისათვის მეთოდურად ჩამოყალიბებული, თეორიულად დასაბუთებული, ყველა კოლონიური ორგანიზმისათვის უნივერსალური პოლიტიკური სისტემა, მიმართული იყო სხვადასხვა ერების ეროვნული იდენტობისა და თავისებურებების, მათი მორალური და ინტელექტუალური ცხოვრების საპირისპიროდ. რუსეთის თვითმპყრობელობამ იერიში რამდენიმე მიმართულებით მიიტანა და იარაღად გამოიყენა: ა) სახელმწიფო პოლიტიკა, ბ) განათლების სისტემა, გ) რუსული ეკლესია; ამდენად, საქართველოს საეგზარქოსოს ცხოვრებაში კონტრრეფორმების პროცესი მეტისმეტი სიმძაფრით წარიმართა და საეკლესიო ცხოვრების ყველა სფეროზე აისახა.

სასულიერო სასწავლებლების ახალი წესდებით უარყვეს რეფორმების პერიოდში სასულიერო სასწავლებლებში დანერგილი დემოკრატიზმის მცირეოდენი საწყისები: გაუქმდა მასწავლებელთა არჩევითობა, გაძლიერდა ადმინისტრაცია და მღვდელმთავრების ძალაუფლება და ა. შ. XIX საუკუნის 80-იან წლებში რეაქციის პერიოდში თბილისის სასულიერო სემინარიიდან სხვადასხვა მიზეზით დაითხოვეს და განდევნეს როგორც ქართველი, ასევე რუსი ეროვნების პროგრესულად მოაზროვნე პედაგო-

გები. მათ ნაცვლად კი უკიდურესად რეაქციონერი მასწავლებლები მიიღეს. საქართველოში სასულიერო სასწავლებლებში დამყარდა პოლიტიკური რეჟიმი, მეთვალყურეობა და მკაცრი კონტროლი თითოეულ მოსწავლეზე, მათ აეკრძალათ ლიბერალური მიმართულების ლიტერატურის კითხვა, გახშირდა სტუდენტთა და მოსწავლეთა განსაკუთრებით ქართველთა გარიცხვა სრულიად უბრალო მიზეზის გამო.³⁶ დაპირისპირებამ სასულიერო სასწავლებლების ადმინისტრაციასა და მოსწავლეებს შორის პიკს მიაღწია. 1894 წელს თბილისის სასულიერო სემინარიის სტუდენტის მიერ ამ სასწავლებლის რექტორის ჩუღეცკის მკვლელობის გამო სემინარია ერთი წლით დაიხურა. მისი გახსნის შემდეგ კი, XIX საუკუნის 90-იან წლებში, სემინარიაში კიდევ უფრო დამამცირებელი რეჟიმი დამყარდა: გაიზარდა ზედამხედველთა რიცხვი, გაამრავლეს ჯაშუშები და პროვოკატორები, ერთმანეთს გადაჰკიდეს სხვადასხვა ეროვნების მოსწავლეები და ა.შ.³⁷

XIX ს-ის 80-90-იან წლებში განათლების სფეროში და სკოლამ მთელს იმპერიაში ადგილობრივი ერების გადაგვარებისა და გარუსების მისია იკისრა. სკოლა უნდა გამხდარიყო რუსული ცივილიზაციის დამნერგავი და ეროვნული კულტურის შემმუსერელი იმპერიის განაპირა ეროვნულ რეგიონებში.

1880 წლის 20 ოქტომბრის ცირკულარი, რომელიც კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსმა იანოვსკიმ ხელქვეითებს დაუგზავნა, იუწყებოდა: „კავკასიაში რუსული სკოლების დაარსება და ადგილობრივ მკვიდრთა მოზიდვა მასში სასწავლებლად, უდავოდ უნდა ჩაითვალოს ამ მხარეში რუსული ცივილიზაციის განმტკიცების უმთავრეს საშუალებად... ეს ცივილიზაცია, რომელიც მიისწრაფვის შეიჭრას ხალხში და ვითარდება რაციონალურად მოწყობილი სკოლის საშუალებით, წინათ აქ არსებულ ცივილიზაციებზე უფრო მტკიცე აღმოჩნდება, რომელთა შესაცვლელადაც ის აქ მოვიდა“.³⁸

1881 წლის 13 იანვარს „დაწყებითი სკოლის სასწავლო გეგმის“ გამოქვეყნება საფუძვლად დაედო საქართველოსა და მთელს ამიერკავკასიაში განათლების სამინისტ-

ტროს სახალხო დაწყებითი სკოლის სრულ რუსიფიკაციას. ამ გეგმით რუსული ენის სწავლება დაწყებით სკოლაში პირველივე წლის მეორე ნახევრიდან უნდა დაეწყოთ, ხოლო მეორე წლიდან მოწაფეებს ყველა საგანი რუსულ ენაზე უნდა შეესწავლად. 1895 წლის ახალი წესდებით დაწყებითი სკოლიდან ადგილობრივი ენა სავსებით განიდევნა. საგნების შესწავლა რუსულ ენაზე ბავშვის სკოლაში შესვლის პირველსავე დღიდან დაწესდა. 90-იან წლებში რუსიფიკაციის პროცესის მეტი ეფექტურობისათვის მიზნობრივად დაინერგა ე. წ. „ნატურალური“ (მუნჯური) მეთოდი, რომელიც თავდაპირველად ქუთაისის სახალხო სკოლის დირექტორმა ლევიცკიმ გამოიყენა მის დაქვემდებარებაში მყოფ სკოლაში. ეს მეთოდი რუსულის შესასწავლად სრულიად კრძალავდა მშობლიური ენის გამოყენებას და ამით მიზნად ისახავდა მოსწავლის აზროვნების ენად რუსული გაეხადა.

XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველი ინტელიგენციის თაოსნობით გაშლილი ბრძოლა ქართული ენის შენარჩუნებისათვის საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთერთ ძირითად საკითხს წარმოადგენდა. საპროტესტო მოძრაობის შედეგად, ადგილობრივი მრევლის მომსახურების აუცილებლობის გათვალისწინებით სახელმწიფოს მხრივ პერიოდულად იცვლებოდა დამოკიდებულება სასულიერო სასწავლებლებში ქართული ენის შესწავლის მიმართ. 1882 წელს თბილისის სასულიერო სემინარიაში დაარსდა ქართული ენის კათედრა, 1883 წელს სემინარიის ადმინისტრაციის გადაწყვეტილებით ქართული საეკლესიო გალობა სავალდებულო საგნად შემოიღეს. ბუნებრივია, ამგვარი დათმობა ფორმალური და დროებითი იყო. მთელს იმპერიაში მიმდინარე რუსიფიკაციის პოლიტიკური კურსის შესაბამისად ქართული ეროვნული იდენტობის უმთავრესი მახასიათებლის – ენის, საგანმანათლებლო სისტემიდან განდევნა კვლავ გაგრძელდა.³⁹

XIX საუკუნის 80-იან წლებში განსაკუთრებული აქცენტი გაკეთდა დაწყებით სასულიერო განათლებაზე. რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე II მკელელობის შემ-

დევ შექმნილი მდგომარეობის გამო მინისტრთა კომიტეტმა ერთხმად გამოხატა თვალსაზრისი, რომ ხალხის სასულიერო-ზნეობრივი განვითარება, რომელიც სახელმწიფოებრივი წყობის მნიშვნელოვან ქვაკუთხედს წარმოადგენს, მიღწევადია მხოლოდ სახალხო სკოლების მმართველობაში სამღვდელოების მონაწილეობის გზით. ამ ღირეპტივის რეალიზაცია ითავა უწმინდესი სინოდის მეტად ენერგიულმა ობერ-პროკურორმა კ. პ. პობედონოსცევმა. 1884 წელს შემუშავებულ იქნა „წესები საეკლესიო-სამრევლო სკოლების შესახებ“, რომელმაც ამგვარ სკოლებს მიზნად დაუსახა ხალხის ფართო მასებში მართლმადიდებლობისა და პირველდაწყებითი განათლების შეტანა.⁴⁰

1884 წელს სასულიერო სასწავლებელთა ახალი წესდების თანახმად, მზრუნველობა ეპარქიის სასულიერო სასწავლებლებსა და სემინარიებზე დაეკისრა სამღვდელოებას. მათ მიეცათ დამოუკიდებელი ყრილობების მოწვევის უფლება, რომლებსაც უნდა აერჩიათ სასულიერო სასწავლებლებისა თუ სემინარიების სასწავლო სამეურვეო საბჭოები. ყრილობის დელაგატები აირჩეოდნენ სამრევლოს საბლადოჩინო ოლქებიდან, 10 სამრევლოდან 1 დეკუტატი. ხმის უფლებით სარგებლობდნენ დიაკვნები და მეფსალმუნეებიც. სამღვდელოებას უფლება მიეცა ეზრუნა ქალთა განათლებაზე, აგრეთვე, ეპარქიის თანხებით გაეხსნა სასულიერო სკოლები და სასწავლებლები, სადაც არ შეიზღუდებოდა მშოლიურ ენაზე სწავლება.⁴¹

ამგვარი ყრილობების წყალობით საეკლესიო-სამრევლო სასწავლებლების რიცხვი გაიზარდა, იმატა მოსწავლეთა რაოდენობამ, კეთილმოეწყო ძველი სასწავლებლები, სასულიერო პირების მეურვეობა დაწესდა არა მარტო ობოლ ბავშვებზე, არამედ ღარიბი სასულიერო პირების შვილებზე, სკოლებისათვის აშენდა შენობები, გამოინახა მეტი სახსრები თითოეული მოსწავლის უზრუნველსაყოფად, სამღვდელოებამ იზრუნა მასწავლებელთა მატერიალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და სასულიერო სასწავლებლების პედაგოგების ხელფასზე ეპარქიის სახსრებიდან დანამატი დაურთო. სასულიერო სკოლები, განათლების სამინისტროს სახალხო სკოლებისაგან გან-

სხვაეებით, უმაღლეს სასულიერო ხელისუფლებას ექვემდებარებოდნენ.

1885 წლიდან უწმინდესმა სინოდმა საქართველოს საეგზარქოსოსთვის ადგილობრივი მდგომარეობის გათვალისწინებით საეკლესიო-სამრევლო სკოლების განსაკუთრებული „სასწავლო გეგმა“ შეიმუშავა. საეკლესიო-სამრევლო სკოლა შეიძლებოდა ყოფილიყო 1 ან 2 კლასიანი. ქართულ სამრევლოებში ერთკლასიან სკოლებში 3 წლიანი სწავლება დადგინდა, საეგზარქოსოს რუსულ სამრევლო სკოლებში კი 2 წლიანი.

ორკლასიანი საეკლესიო-სამრევლო სკოლები ოთხ-წლიან სწავლებას მოიცავდნენ. პროგრამა შემდეგი საგნებისგან შედგებოდა: სჯულის კანონი, მშობლიურ ენაზე წერა-კითხვა ადგილობრივი მოსწავლეებისათვის, ხოლო საეკლესიო-სლავური ენა რუსებისათვის, დაწყებითი არითმეტიკა. ორკლასიან სკოლებში ყოველივე ამას ერთეოდ სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორია. ზოგიერთ ამგვარ სკოლაში არსებობდა ხელსაქმის კლასებიც; გაიხსნა, აგრეთვე, საკვირაო სკოლები. სწავლება ხდებოდა სამრევლოების ხარჯით, ადგილობრივი მღვდლის დახმარებით ან ეპარქიის მღვდელმთავრის მიერ დანიშნული მასწავლებლის მეშვეობით, რომელიც სამრევლოს სასულიერო პირის ზედამხედველობით მუშაობდა. საქართველოს საეგზარქოსოში სამრევლო და საკვირაო სკოლებს შესაბამისი ეპარქიების სასწავლო საბჭოები განაგებდნენ, რომლებიც ანგარიშვალდებულნი იყვნენ საქართველოს საეგზარქოსოს წინაშე. 1985 წელს „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება“, იმპერატორის ბრძანების თანახმად, უწმინდესი სინოდის დაქვემდებარებაში გადავიდა. ამის გამო საზოგადოების სკოლებიც უწყებრივად საეკლესიო-სამრევლო სკოლებთან გააერთიანეს.⁴²

რადგან ქართული ენის სწავლება საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში არ იკრძალებოდა, საქართველოში მოთხოვნა ამ სკოლებზე განსაკუთრებით გაიზარდა. XIX საუკუნის მიწურულს საქართველოს ეპარქიაში საეკლესიო-სამრევლო სკოლების რიცხვმა სულ 103 შეადგინა,

სოხუმის ეპარქიაში – 45, იმერეთის – 106, ხოლო გურია-სამეგრელოს ეპარქიაში – 127.⁴³

შეიძლება ითქვას, XIX საუკუნის II ნახევარში რუსეთის იმპერიაში „ინოროდცების“ რუსიფიკაციის ორი მოდელი არსებობდა. რუსიფიკაციის ორივე მოდელმა თავისი განსაკუთრებული ფუნქცია, ბუნებრივია, განათლების სფეროში შეასრულა. ძირითადი აქცენტი დაწყებით სკოლაზე გაკეთდა.

პირველი მოდელი პირდაპირ უკავშირდება განათლების სამინისტროს სახალხო სკოლების სასწავლო-აღმზრდელობით პროცესს. უხეში მეთოდებით სკოლისა და მოსახლეობის ტოტალურ რუსიფიკაციას, მათი გონებისა და აზროვნების შეცვლას. რუსული სკოლის მეშვეობით მშობლიური ენის ძირეული აღმოფხვრისა და რუსული ენის გაძლიერების გზით, განათლების ეს მოდელი მიზანმიმართულად იბრძოდა ქართული ენის გაუქმებისა და რუსულ ენაზე სწავლების დამკვიდრებისათვის, სკოლის მეშვეობით ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნული ცნობიერების შესაცვლელად.

მეორე მოდელი, რომელიც რუსიფიკაციის პროცესის რელიგიიდან დაწყებას გულისხმობდა, სასულიერო წოდების, განსაკუთრებით კი მისიონერთა გამოცდილების შედეგად შემუშავდა და ძირითადად დაინერგა სასულიერო სასწავლებლებსა და სკოლებში. ის ითვალისწინებდა, რუსეთის განაპირა კოლონიური რეგიონების არარუსი მოსახლეობის შერწყმას და ასიმილაციას რუს ხალხთან რელიგიური ფაქტორის, ამ შემთხვევაში იმპერიის პრიორიტეტული სახელმწიფო აღმსარებლობის – მართლმადიდებლობის, დახმარებით. ეს მეთოდი დაწყებით სკოლაში რუსული ენის შესწავლას არ ანიჭებდა დიდ უპირატესობას, არამედ არარუს მოსახლეობაში რუსული მსოფლმხედველობის, ცხოვრების წესების, ზნე-ჩვეულებების, წყობის, რელიგიის დასანერგად საგანმანათლებლო ზემოქმედებას მშობლიურ ენაზე ახდენდა. ამ მოდელის თავისებურება იყო „ინოროდცების“ გარუსება არა უხეში, შეტევითი მეთოდით, არამედ შეპარვით. თავდაპირველად ხდებოდა არარუს მოსახლეობში მშობლიური ენისა და

რუსული სახელმწიფო რელიგიის გამოყენებით რუსული მენტალობის აღზრდა-ჩამოყალიბება, შემდგომ ეტაპზე კი რუსული ენის მეშვეობით რუსეთის იმპერიაში მათი სრული ასიმილაცია.

XIX საუკუნის განმავლობაში აღნიშნულმა მოდელმა სისტემურად ჩამოყალიბებული და დასაბუთებული სახე შეიძინა და რუსეთის პოლიეთნიკური და პოლიკონფესიური იმპერიის საზღვრების გაფართოებისა თუ შემოერთებული ტერიტორიების შემომატელების საქმეში მეტად ქმედითი როლი შეასრულა. XIX საუკუნის II ნახევარში, რუსეთის იმპერიის მიერ კავკასიის დაპყრობის შემდეგ, როდესაც რუსიფიკაციის პოლიტიკა სახელმწიფოს უმთავრესი მიმართულება გახდა, ეს მოდელი კავკასიის ქვეყნებში, მათ შორის საქართველოშიც, რუსეთის ძალაუფლების განსამტკიცებლად გამოიყენებოდა. XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ამ მოდელის მიხედვით საქართველოში ძირითადად მუშაობდნენ „კავკასიაში ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ სკოლები, რომლებიც ეპარქიებსა და ცალკეულ სამრევლოებში ფუნქციონირებდნენ; XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან აღნიშნულ მეთოდს იყენებენ საეკლესიო-სამრევლო და საკვირაო სკოლები.

რუსეთის ხელისუფლებისათვის ნათელი გახდა, რომ საეკლესიო-სამრევლო სკოლები, გარკვეულწილად, ეწინააღმდეგებოდნენ „ინოროდცების“ გარუსების დაგეგმილ ტემპებს. ამიტომ, XIX ს-ის 90-იან წლებში კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი იანოვსკი შეეცადა თავის უწყებაში, კერძოდ განალების სამინისტროს სახალხო სკოლების სისტემაში, გაეერთიანებინა დაწყებითი განათლების ყველა ტიპის სასწავლებლები: საეკლესიო-სამრევლო და საკვირაო სკოლები, აგრეთვე, თბილისის თვითმმართველობის სკოლები, რომლებშიც ქართული ენა, საეკლესიო-სამრევლო სკოლების მსგავსად, კვლავინდებურად ისწავლებოდა. საქალაქო სკოლებთან მიმართებაში იანოვსკიმ გამარჯვებას მიაღწია. რაც შეეხება საეკლესიო-სამრევლო სკოლების დაქვემდებარებას, კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველმა ამ ეტაპზე ეს ვერ შეძლო.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რუსეთის იმპერიის პოლიტიკური და იდეოლოგიური წნეხის არსებობის, გამძაფრებული რუსიფიკაციისა და ასიმილაციის პირობებში, საქართველოსათვის სასულიერო განათლების დადებითი შედეგებიც. რუსულ საღვთისმეტყველო სკოლებში, – სასულიერო სასწავლებლებში, სემინარიებსა და აკადემიებში, – აღიზარდა ქართველი სასულიერო ინტელიგენციისა, პროგრესული სამღვდელოების, ეროვნული და საზოგადო მოღვაწეების არაერთი წარმომადგენელი: პლატონ იოსელიანი, გაბრიელ ქიქოძე, დიმიტრი ბაქრაძე, მიხეილ (გობრონ) საბინინი, მოსე ჯანაშვილი, გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილი, კალისტრატე ცინცაძე, პოლიევქტოს და ვასილ კარბელაშვილები, თედო ჟორდანია, ამბროსი ხელაია, ექვთიმე თაყაიშვილი, სერგი გორგაძე, ალექსანდრე ცაგარელი, კორნელი კეკელიძე და მრავალი სხვა. სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდა მკვლევართა არაერთი თაობა, რომელთაც სპეციალური განათლება საისტორიო ღვთისმეტყველების, საეკლესიო არქეოლოგიის დარგში რუსეთის სხვადასხვა სასულიერო აკადემიებში შეიძინეს. მათი საზოგადოებრივი და ინტელექტუალური ცხოვრება უანგაროდ მიეძღვნა საქართველოს კულტურული საგანძურის გამომზევებასა და ქრისტიანულ სამყაროში საქართველოს ეკლესიის ადგილის წარმოჩენას, ქართველთა კონსოლიდაციის, ნაციონალური თვითგამორკევეისა და ეროვნული ცნობიერების ფორმირების პროცესში საქართველოს ეკლესიის, როგორც ერთ-ერთი განმსაზღვრელი და მნიშვნელოვანი ფენომენის ჩვენებას.

XIX საუკუნეში რუსეთი ყოველმხრივ ცდილობდა ხელი შეეწყო ქართველი ხალხის ერთობის რღვევისა და ტომობრივი დაყოფისათვის. საქართველოს ზოგიერთი კუთხის მოსახლეობა – მეგრელები, სვანები, ხევსურები, აჭარლები – მიიჩნიეს არაქართული წარმოშობის ეთნოსებად. XIX საუკუნის II ნახევარში სკოლის რუსიფიკაციის შეფარული მეთოდი, რომელიც ეროვნულ რეგიონებში რუსული ენის შესწავლას მშობლიური ენის დახმარებით გულისხმობდა – სამეგრელოს, სვანეთის საეკლესიო-სამრევლო და სასულიერო სასწავლებლებშიც დაინერგა.

ქართული ენის ნაცვლად ამ ხალხის დედაენად სვანური და მეგრული კუთხური მეტყველება ჩაითვალა. ამის გამო, XIX ს. II ნახევარში ხელისუფლებამ ამ რეგიონების სკოლებში ქართული ენა აკრძალა და რუსული ენის სწავლება შესაბამისად მეგრული ან სვანური დიალექტის დახმარებით დაადგინა. მეგრელებისა და სვანებისათვის, რომლებიც ქართულს მიიჩნევდნენ თავიანთ ფუძე ენად და, ბუნებრივია, ოდითგანვე ქართული დამწერლობით სარგებლობდნენ, დაიწყო ცალკე დამწერლობის შექმნა რუსული ალფაბეტის, ანუ რუსული გრაფიკის გამოყენებით. 1864 წელს სვანებისათვის შედგენილ იქნა „ლუშნუ ანბან“, რამაც ამ კუთხის მოსახლეობის დიდი აღშფოთება გამოიწვია. 1860 წელს რუსული გრაფიკის საფუძველზე შედგენილი ანბანის გამოყენებით მეგრულად ითარგმნა ბიბლიის ცალკეული ადგილები. 1889 წელს თადა აშორდი-ამ, ასევე რუსული ალფაბეტის მიხედვით, შექმნა „მეგრული“ ანბანი, ხოლო 1892 წელს ლევიცკისა და გრენის მიერ ხელ-ახლა გამოგონილი მეგრული ანბანის საფუძველზე მეგრული სკოლებისათვის შეადგინეს რუსული ენის სახელმძღვანელო.

უმაღლესი საერო და სასულიერო ხელისუფლების მითითებით წირვა-ლოცვის მეგრულ და სვანურ ენებზე ჩატარების, ბიბლიის ცალკეული ადგილების ამავე კუთხურ ენებზე თარგმნის მცდელობასაც არაერთხელ ჰქონდა ადგილი.⁴⁴ ბუნებრივია, ამგვარ ღონისძიებას ქართველი საზოგადოების აღშფოთება მოჰყვა. სამეგრელოს მოსახლეობის პროტესტის შედეგად სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ ეპარქიის სამღვდელოებისა და მრევლის გამოკითხვით დაადგინა ასეთი გარდაქმნის მიუღებლობა. დამტკიცდა ახალი სასწავლო გეგმა საეკლესიო-სამრევლო სკოლებისათვის, რომელშიც ქართულ ენას საკმაო რაოდენობის საათები დაეთმო.⁴⁵

XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში აფხაზეთის რუსიფიკაციის მიზნით რუსეთის მხრივ აშკარად გატარდა პოლიტიკა, რომელმაც საფუძველი გამოაცალა ქართულ-აფხაზურ კულტურულ ერთობას. რუსმა მოხელეებმა გააძლიერეს ანტიქართული საქმიანობა. ეპარქიის საზღვრები

ადგილობრივი მოსახლეობის გარუსების განზრახვით ხშირად იცვლებოდა. ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ 1885 წელს აფხაზეთის ეპარქია, რომელიც 1869-1885 წლებში იმერეთის ეპარქიას ექვემდებარებოდა, ცალკე სოხუმის ეპარქიად გამოყვეს. ახლად შექმნილი საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეულის ხელმძღვანელობას ჩამოაშორეს ქართველი მღვდელმთავრები, რომლებმაც ათეული წლების განმავლობაში დიდი ამაგი დასდეს აფხაზეთში მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღდგენას. მისი მმართველობა უშუალოდ რუსების ხელში გადავიდა. სოხუმის ეპარქიის შექმნა განპირობებული იყო საქართველოსაგან ამ რეგიონის ჩამოშორების განზრახვით. აფხაზეთის რუსიფიკაციისა და ასიმილაციის მიზნით რუსეთის იმპერიაში მზადდებოდა პროექტი სოხუმის ოლქის ყუბანის ოლქთან, შესაბამისად სოხუმის ეპარქიის, ყუბანის ეპარქიასთან მიერთების შესახებ.⁴⁶ XIX საუკუნის მოწურულს, 1898 წელს, უწმინდესი სინოდის გადაწყვეტილებით აფხაზეთში ეკლესია-მონასტრებში ღვთისმსახურება ქართულის ნაცვლად სლავურ ენაზე დაკანონდა, აფხაზეთის ყველა ტიპის სასწავლებელში აიკრძალა ქართული ენის სწავლება. ხელისუფლების პოლიტიკას შესანიშნავად გამოხატავს 1900 წელს ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორის საიდუმლო მოხსენებაში გამოთქმული სიტყვები: „გამოვგლიჯოთ სკოლა და ეკლესია ხელიდან ქართველ სამღვდელოებას, რომ წირვა-ლოცვა ეკლესიებსა და სკოლებში სლავურ ენაზე ტარდებოდეს. ამ ღონისძიებით გადავარჩინთ ადგილობრივ მოსახლეობას ქართული გავლენისაგან.“⁴⁷

XIX საუკუნის II ნახევარში რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის საკმაოდ მტკივნეული პრობლემა სექტებს შეეხება. XIX საუკუნის I ნახევარში საქართველოში ჩამოსახლებული მოლოკენების თემი ამავე საუკუნის II ნახევარში ეკონომიკური თვალსაზრისით საკმაოდ მომძლავრდა. მეფის ხელისუფლება ხელს უწყობდა მათი მიწებით უზრუნველყოფას. რაც შეეხება ღუხობორებს, შიდასექტური დაპირისპირებისა და კრიზისის გამო, რუსეთის ხელისუფლებამ ისინი არაკეთილსაიმედოდ მიიჩნია, დაიწყო

მათი დევნა. XIX ს-ის მიწურულს და XX ს-ის დასაწყის-ში დუხობორების ერთი ნაწილი კანადაში გადასახლდა. ამ გადასახლებით დუხობორთა რაოდენობა ამიერკავკასიაში, მათ შორის საქართველოში, საგრძნობლად შემცირდა. XIX საუკუნის II ნახევარში საქართველოში არსებულ რუსულ სექტანტურ მიმდინარეობებს (მოლოკნებს, დუხობორებს და სხვა) დაემატა ახალი სექტა – ბაპტიზმი. 1867 წლის 20 აგვისტოს მდინარე მტკვარში ბაპტიტის, ვინმე მარტინ კალვეისტის, მიერ მოლოკანთა თემის პრესვიტერის ნ. ი. ეორონინის მონათულა საქართველოში ბაპტიზმის წარმოშობის თარიღად ითვლება. ბაპტიზმი საქართველოში თავდაპირველად ძირითადად მოლოკანთა და გერმანელ კოლონისტთა შორის გავრცელდა. თუმცა შემდგომში ბაპტიტები, ისევე, როგორც ორმოცდაათიანელები, ადვენტიტები და სხვანი თავიანთი მოძღვრების გავრცელებას უფრო ფართოდ ცდილობდნენ.⁴⁸

რუსეთის იმპერიაში გავრცელებული ახალი სექტანტური დაჯგუფებები ბაპტიზმი, შტუნდიზმი და სხვა სახელმწიფოს მიერ XIX ს-ის 90-იანი წლების ბოლოს „განსაკუთრებულად მავნე სექტებად“ შეფასდა. დაიწყო მათ წინააღმდეგ მკაცრი რეპრესიები, ამ სექტების წარმომადგენელთა მასობრივი დაპატიმრება, გადასახლება რუსეთის განაპირა რეგიონებში, კერძოდ ჩრდილოეთ გუბერნიებში, ციმბირში და ამიერკავკასიაში. აღსანიშნავია, რომ ამგვარ ღონისძიებებს შედეგად რეპრესირებული სექტების გაძლიერება და გავრცელება მოჰყვა.⁴⁹

XIX საუკუნის 80-90-იან წლებში რუსეთის ხელი-სუფლების მხრივ სამისიონერო მოღვაწეობის უმთავრესი პრიორიტეტი სწორედ სექტებთან ბრძოლა გახდა. XIX ს-ის II ნახევარში რუსეთში ჩატარებული მისიონერთა სამი ყრილობა (1887, 1891, 1897 წლები) მიეძღვნა იმპერიაში სექტანტური მოძრაობის გააქტიურების საკითხს, განისაზღვრა მათი საზიანო როლი ეკლესიისა და მრევლისათვის, დაისახა პრობლემის დაძლევის გზები.⁵⁰ თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სექტანტობის ზრდის შეჩერება რუსეთის იმპერიაში ვერ მოხერხდა.

XIX საუკუნის II ნახევარში განსაკუთრებულ ხასიათს ატარებდა მართლმადიდებლური „საძმოების“ მისიონერული მოღვაწეობა, რომლებიც იქმნებოდა რუსეთის განაპირა დაპყრობილ და შემოერთებულ ეროვნულ რეგიონებში და წარმოადგენდა იმპერიის საეკლესიო პოლიტიკის გატარებისათვის დასაყრდენ იდეოლოგიურ ბაზას. ამგვარი „საძმოები“ ხელისუფლების მიერ სოლიდურად ფინანსდებოდა. მათი ძირითადი მიზანი იყო არამართლმადიდებლური აღმსარებლობისა და სექტების წარმომადგენლებს შორის მართლმადიდებლობის რელიგიური პროპაგანდა, რაც კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობის წარმართვის გზით ხორციელდებოდა. საქართველოში 1880 წელს დაარსდა „წმინდა ანდრია პირველწოდებულის საძმო“, 1885 წელს „ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის საძმო“, ხოლო 1898 წელს კი „საეპარქიო-სამისიონერო სასულიერო-საგანმანათლებლო საძმო“. ამ ორგანიზაციების საქმიანობა საქართველოში ძირითადად თბილისის გუბერნიის ფარგლებში წარიმართა. მათი მოღვაწეობა სხვადასხვა კულტურული თუ საგანმანათლებლო ინიციატივებით, არასადღვთისმსახურო რელიგიურ-ზნეობრივი ხასიათის საუბრების, სამლოცველო სახლების დაარსებით, საეკლესიო ბიბლიოთეკების და სამკითხველოების მოწყობით გამოიხატა. „საძმოების“ საქმიანობა განსაკუთრებით აქტიურად იმ უბნებსა და რეგიონებში სრულდებოდა, რომლის ირგვლივ არამართლმადიდებლური სარწმუნოების მოსახლეობა ან რომელიმე სექტანტური თემი კომპაქტურად სახლობდა. უდავოდ დადებითი მნიშვნელობა ჰქონდა „წმინდა ანდრია პირველწოდებულის საძმოს“ მოღვაწეობას, რომელიც მატერიალურად გაჭირვებულ თბილისის სასულიერო სემინარიის სტუდენტებს სწავლის ხარჯების დაფარვაში ეხმარებოდა; აღსანიშნავია, აგრეთვე, „საეპარქიო-სამისიონერო სასულიერო-საგანმანათლებლო საძმოს“ მიერ, თბილისში, ყაზანის ღვთისმშობლის მონასტერთან, რუსეთიდან საგანგებოდ ჩამოტანილი შესანიშნავი საღვთისმეტყველო ლიტერატურით აღუჭურვილი ბიბლიოთეკისა და მასთან არსებული სამკითხველო დარბაზის გახსნა.⁵¹ თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ამგვარ

რი ორგანიზაციების ძირითადი ფუნქცია, სამისიონერო და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობის გარდა, საქართველოში რუსული საეკლესიო პოლიტიკის მიმდინარე პროცესებზე საიდუმლო მეთვალყურეობა იყო.

XIX ს-ის II ნახევარში რუსეთის ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების შედეგად კვლავ გრძელდება ქართველ კათოლიკეთა არმენიზაციის პროცესი. 1886 წელს მთავრობის დადგენილებით კათოლიკურ ეკლესიებში ქართულ ენაზე რიტის ჩატარება აიკრძალა. უფრო მოგვიანებით, 1893 წელს ქართული კათოლიკური ეკლესია სომხურ კათოლიკურ ტიპიკონს დაუკავშირეს და ფაქტობრივად ამ ეკლესიას მიუერთეს. კითხვის ნიშნის ქვეშ დაისვა ქართველ კათოლიკეთა ეროვნული იდენტობის საკითხი, დაიწყო პროპაგანდა მათი სომხური წარმოშობის შესახებ. სომეხ ისტორიკოსთა მიერ ინერგება თვალსაზრისი ქართული ეროვნების კათოლიკეების არარსებობის თაობაზე.⁵²

ასეთ პირობებში, ქართველ კათოლიკეთა საკითხი საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი აქტიური საკითხთაგანი გახდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, კათოლიკური აღმსარებლობის ქართველი მეცნიერის, მიხეილ თამარაშვილის მონოგრაფია „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის“, რომელიც ევროპის არქივებში მოპოვებულ უნიკალურ წყაროებზე დაყრდნობით შეიქმნა და ნათელი მოჰფინა საქართველოში კათოლიკობის გავრცელების პირობებსა და ამ ეკლესიის ისტორიას, საქართველოში კათოლიკური მრევლის არსებობის საუკუნეების ტრადიციას. მიხეილ თამარაშვილის აღნიშნული წიგნი, აგრეთვე, მისივე ნაშრომები – „პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას“ და 1910 წელს რომში ფრანგულად გამოცემული – „ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე“, ემსახურებოდა სხვადასხვა აღმსარებლობის ქართველთა შორის ეროვნული სულისკვეთების გამთლიანებას.⁵³

რუსეთის რელიგიური პოლიტიკის გამო უმძიმესი ზიანი მიაღდა სამცხეთ-ჯავახეთის რეგიონს. მთელი XIX

ს-ის განმავლობაში, ისტორიულად ქართული პროვინციის ოსმალეთისაგან შემოერთების ფაქტი ქართულმა საზოგადოებამ აღიქვა, როგორც ამ რეგიონის ადგილობრივი მოსახლეობის საქართველოს კულტურულ გარემოში დაბრუნების შესაძლებლობა. რუსეთის პოლიტიკის წყალობით, სამწუხაროდ, შედეგი საპირისპირო აღმოჩნდა. დაიწყო მაჰმადიანი ქართველების, როგორც ანტირუსული ელემენტის ძალდატანებითი გადასახლება თურქეთში, ხოლო გათავისუფლებულ ტერიტორიაზე – თურქეთიდან ლტოლვილი ბერძნების, განსაკუთრებით კი სომხების, როგორც პრორუსული ორიენტაციის ეთნიკური ჯგუფის, აგრეთვე, სხვადასხვა რუსული სექტების წარმომადგენელთა ჩამოსახლება და კოლონიზაცია.

მაჰმადიანი მოსახლეობის იმ ნაწილისათვის, რომელიც ოსმალეთში არ გადასახლდა, გაიხსნა საერო და სასულიერო სკოლები (მედრესეები), რომლებშიც სწავლა ძირითადად თურქულად მიმდინარეობდა. რუსულის შესწავლას მაჰმადიანი მოსახლეობა უდიერად ეკიდებოდა. ქართული ენა ამ ძირძველი ქართული რეგიონის სასწავლებლების პროგრამაში რუსეთის ხელისუფლებამ შეგნებულად არ შეიტანა. ბრძოლა გამოეცხადა სამცხე-ჯავახეთის მაჰმადიანი ქართველების ეროვნულ იდენტობას. მათი იდენტობის შეფასება რუსეთის ხელისუფლების მხრივ მხოლოდ რელიგიური ნიშნით ხდებოდა. თურქულ ენაზე განათლებამიღებული ქართველ მაჰმადიანებს რუსეთის სასწავლებლებში არ ღებულობდნენ, ისინი მუსულმანურ ცენტრებში ბაქოში, სტამბოლსა და ერზრუმში აგრძელებდნენ სწავლას. ყოველივე ამის შედეგად, XIX საუკუნის II ნახევარში სამცხე-ჯავახეთში ჩამოყალიბდა პროთურქული ორიენტაციის ინტელიგენცია. თურქული ენის პოზიციები ამ რეგიონში საკმაოდ გაძლიერდა.⁵⁴

რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის შედეგები XIX საუკუნის II ნახევარში საქართველოს საეგზარქოსოს სამონასტრო ცხოვრებაზედაც აისახა. აღნიშნულ პერიოდში, საქართველოს საეგზარქოსოში ქართული ეკლესია-მონასტრების დიდი ნაწილი გაუქმდა; ე.წ. შტატიანი მონასტრები სახელმწიფოსაგან ფინანსდებოდა, ნაწილი უშტა-

ტოდ დარჩა და შემოწირულობის ხარჯზე არსებობდა. რუსეთში მიღებული სამონასტრო კლასიფიკაციის მიხედვით საქართველოში პირველი კატეგორიის მონასტერი არ არსებობდა. ქართული მონასტრები ძირითადად მეორე და მესამე კატეგორიას მიაკუთვნეს. ქართული მონასტრებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა რუსეთიდან ჩამოყვანილი ბერების რიცხვი. რუსულ ყაიდაზე გადაკეთდა მონასტრების დიდი ნაწილი. ქართველი ბერები დაითხოვეს საფარის, დრანდის, ბიჭვინთის, მამაკოდის მონასტრებიდან. მთლიანად რუსების ხელში გადავიდა ბოდბის წმინდა ნინოს მონასტერი. აფხაზეთში, კერძოდ, ახალ ათონში, 1875 წელს აშენდა რუსული სამოსასტრო კომპლექსი, რომელიც მთელ ამიერკავკასიაში რუსული საეკლესიო პოლიტიკის საყრდენად იქცა.⁵⁵ ქართულ მონასტრებში ქართველ ბერ-მონაზონთა რაოდენობა საგრძნობლად შემცირდა, ხოლო დარჩენილ ნაწილზე საიდუმლო ზედამხედველობა დაწესდა. აქტიურად წარიმართა მონასტრების სლაეურ ტიპიკონზე გადაყვანა.⁵⁶

რუსეთის ხელისუფლების მხრივ სათანადო ყურადღება მოაკლდა საზღვარგარეთ არსებულ ქართველთა კუთვნილ მონასტრებს, რომლებსაც საქართველოს მეფეები და მთავრები ყოველთვის დიდ დახმარებას უწევდნენ. საქართველოს მიერ სახელმწიფოებრიობის დაკარგვის შემდეგ წმინდა მიწებზე არსებულ ქართული ეკლესია-მონასტრები ფაქტობრივად უპატრონოდ დარჩა.

XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველი ბერები იბრძვიან წმინდა მიწაზე ქართველთა კუთვნილი საეპარქიების, კერძოდ, ათონის მთაზე ივირონის მონასტერის დაბრუნებისათვის, რომელსაც ბერძენი ბერები დაეპატრონენ. ამ მიზნით, 1869 წელს იმერეთის, გურიისა და სამეგრელოს ეპისკოპოსების კურთხევითა და შემოწირულობით ბერ-მონაზონი ბენედიქტე ბარკალაია 12 სასულიერო პირთან ერთად ათონის მთაზე გაემგზავრა. საქართველოს საზოგადოებისა და სასულიერო წრეების უდიდეს სურვილს ამ საკითხში რუსეთის საერო და სასულიერო ხელისუფლების მხრივ სათანადო მხარდაჭერა არ პქონია. სამწუხაროდ, ქართველი ბერების წამოწყება, აღედგინათ

ათონის ივირონის მონასტერზე საქართველოს ისტორიული უფლება, უშედეგოდ დამთავრდა.⁵⁷

რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოში გატარებული საეკლესიო რეფორმის შედეგად დაკნინდა და შეირყა ტრადიციული საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრება. მონასტერი გადაიქცა ამორფულ დაწესებულებად და ხშირ შემთხვევაში სადამსჯელო დაწესებულების ფუნქცია იტვირთა.

მონასტრებში საპყრობილეების მოწყობა რუსეთის საეკლესიო ცხოვრების ჩვეული მოვლენა იყო, რომელმაც აქ ოფიციალურად 1905 წლამდე იარსება. ეს იყო ადგილი, სადაც აპატიმრებდნენ სახელმწიფო წყობისა და მართლმადიდებლური ეკლესიის მტრებად შერაცხულ, არაკეთილსაიმედო პირებს. რეალურად, ამ საპყრობილეთა პატიმარი გაურკვეველი ვადით შესაძლოა აღმოჩენილიყო, როგორც მემამბოხე, სახელმწიფო დამნაშავე, ასევე სამონასტრო განაწესის დამრღვევი მართლმადიდებელი ბერი, არასაიმედოდ შერაცხული სასულიერო პირი, სხვადასხვა რელიგიური სექტისა და აღმსარებლობის ადამიანი, უბრალო ქუჩის მაწანწალა თუ ფსიქიურად დაავადებული ავადმყოფი. სამონასტრო საპყრობილეს უფროსის მოვალეობას ამავე მონასტრის წინამძღვარი ასრულებდა, ხოლო ბერები სადამსჯელო რეჟიმს უზრუნველყოფდნენ. XIX საუკუნეში რუსეთში ყველაზე მსხვილი სამონასტრო საპყრობილეები სოლოვეცკისა და სუზდალის მონასტრებში ფუნქციონირებდა.⁵⁸

XIX საუკუნეში რუსეთში არსებული სამონასტრო ცხოვრების ეს პრაქტიკა საქართველოშიც აღინიშნა. რუსულის მსგავსად საქართველოში არსებული ზოგიერთი მონასტერი გადასახლების ადგილად გადაიქცა. დამნაშავე პირებს მონასტერში მონაწილისა და იძულებითი შრომისათვის აგზავნიდნენ. ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „ამორალობაში დადანაშაულებულთა სამყოფელად ხირსის მონასტერი იყო შერჩეული, პოლიტიკურად არასაიმედო პირებს კი წმ. დავით გარეჯელის და შიომღვიმეს უდაბნოში აგზავნიდნენ. პატაკებს იძულებით განწესებულ პირთა ყოფაქცევის შესახებ მონასტრების წინამძღვრები

ეგზარქოსის სახელზე ყოველ ოთხ თვეში ერთხელ აგზავნიდნენ, განსაკუთრებულ შემთხვევაში კი... — ყოველკვირეულად“.⁵⁹

XIX საუკუნის II ნახევარში, ისევე როგორც ამავე ასწლეულის I ნახევარში საეკლესიო-კულტურული ფასეულობების თვითნებური ძარცვის, ქართველთა ეროვნული საგანძურის, საისტორიო და ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ძეგლების მიმართ უდიერი დამოკიდებულების არა ერთი შემთხვევა აღინიშნა. ეს საქართველოში რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ჩვეული მოვლენა იყო: განადგურდა ან კოლექციონერებზე გაიყიდა საეკლესიო ხელნაწერების დიდი ნაწილი, საეკლესიო მატერიალური კულტურის არაერთი ნიმუში.

საქართველოში მოღვაწე უმაღლესი საერო და სასულიერო პირების მხრივ ხშირი იყო უფლებამოსილების ბოროტად გამოყენების, ქართული კულტურის ნიმუშთა დატაცების შემთხვევები. ეგზარქოსის ევსევი ილინსკის (1858-1877) დროს, რომელიც თანამედროვეთა აღწერით, შორს იდგა სასულიერო პირისათვის დამახასიათებელი პატიოსნებისაგან, გაიძარცვა და კოლექციონერებზე გაიყიდა საქართველოს ყოფილი საკათალიკოსოს უძვირფასესი საეკლესიო სამოსელი, მიტრები, მდიდრული საეკლესიო აღჭურვილობა.

1869 წელს გელათის მონასტრიდან გაიტაცეს ტიხრული მინანქრით შესრულებული, მოოქროვილი ვერცხლის ჩუქურთმებიანი X საუკუნის ხახულის ხატი. ამ ხატის ორიგინალი რუსი კოლექციონერის ბოტკინის კერძო კოლექციაში აღმოჩნდა, ხოლო გელათის მონასტერში ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორმა ლევაშოვმა მხატვარ საზიკოვის მიერ შესრულებული ხახულის ხატის ასლი განათავსა. ქართველი საზოგადოების დიდი მონდომების შედეგად ხატის ფრაგმენტები მხოლოდ 1923 წელს დაუბრუნდა საქართველოს საგანძურს. გელათის მონასტრიდანვე, ეგზარქოსის ევსევის ნებართვით, რესტავრაციის მიზნით გაიტანეს XI საუკუნის ოქროთი მოჭედილი და მომინანქრებული ყდით გამშვენებული სახარება. გუბერნატორის ლევაშოვის მითითებით ყდის ოქროს მოჭე-

დილობა მხატვარ საზიკოვის ვერცხლის ნახელავით შეიცვალა, ხოლო თავად ორიგინალი პეტერბურგში სტროგანოვის კოლექციაში აღმოჩნდა. ამჟამად სახარების ყდის ერთი ნაწილი ბერლინის მუზეუმშია დაცული, მეორე კი ბელგიელი კოლექციონერის საკუთრებაა. ევსევის ეგზარქოსობის დროს გაიძარცვა თბილისის სიონის, მცხეთის, ალავერდის, ბოდბის, ჯუმათის, იოანე ნათლისმცემლის და სხვა მონასტრებში არსებული ძვირფასეულობა, ხატები. საქართველოს ეკლესიის საგანძურს დიდი ზიანი მიუყენეს ეგზარქოსის პავლე ლებედევის (1882-1887 წწ.) დროს, როდესაც მეტეხის ტაძრიდან დაიკარგა ღვთისმშობლის ოქროსკარედიანი ხატი. ეგზარქოსის მითითებით თბილისის სასულიერო სემინარიის ეზოში ცეცხლს მისცეს რამდენიმე ძველი ქართული ხელნაწერი.

ეგზარქოსის პავლე რაეის (1887-1892 წწ.) მიერ პეტერბურგიდან საგანგებოდ ჩამოყვანილმა ფოტოგრაფმა საბინ-გუსმა, რომელიც მხატვრად ასაღებდა თავს, დასაფლეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებიდან რესტავრაციის მიზნით გაიტანა მრავალი ხატი, რომელიც უკან აღარ დაუბრუნებია.⁶⁰

XIX საუკუნის II ნახევარში საქართველოდან გაზიდული საეკლესიო სიწმინდეებით, უძველესი ხელნაწერებით, ძვირფასი მანუსკრიპტებით, ძვირფასეულობით რუსეთში გამდიდრდა ბოტკინის, ზეენიგოროდსკის, სტროგანოვის და სხვათა კოლექციები, ამ საგანძურის ნაწილი კი ევროპის ქვეყნების მუზეუმებში მოხვდა.

საქართველოს ეროვნული საგანძურის დაუზოგავმა ძარცვა-განადგურებამ ქართული კულტურული ელიტის უმნიშვნელოვანესი კონსოლიდაცია განაპირობა. XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი სხვადასხვა ტიპის „საზოგადოებები“ (ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, საეკლესიო მუზეუმი, საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება, ფილარმონიული საზოგადოება, დრამატული საზოგადოება და სხვა) ნათელყოფს ნაციონალური იდენტობის დასაცავად საზოგადოებრივი აქტივობისა და ეროვნული ენერგიის გამოვლინების საკმაოდ მაღალ ხარისხს.

განსაკუთრებული როლი „სიძველეთა“ და „საეკლესიო ნაშთების“ გადარჩენის საქმეში მიუძღვის, სწორედ, თბილისის საეკლესიო მუზეუმს, რომელიც 1888 წელს ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის ინიციატივით გაიხსნა და 1921 წლამდე იარსება. მისი მიზანი წესდებით განისაზღვრა და ითვალისწინებდა საქართველოს ტერიტორიაზე მიმოფანტულ სიძველეთა – ძველი ხელნაწერების, ნაბეჭდი წიგნების, საეკლესიო-სარიტუალო აღჭურვილობის, საეკლესიო სიწმინდეების, ეპიგრაფიკული ძეგლების, სიგელ-გუჯრებისა და სხვათა წარმოჩენას, შეკრებას, შენახვას, კვლევასა და გამოქვეყნებას.⁶¹

საეკლესიო მუზეუმმა იკისრა საეკლესიო საგანძურის, აგრეთვე ქართველოლოგიური დარგების სამეცნიერო-კვლევითი პროცესის კონსოლიდაციის, საისტორიო წყაროთა მოძიების და ერთიან სისტემაში მოყვანის, კვალიფიციური დამუშავების ფუნქცია. მისივე საშუალებით უცხოელი მკვლევრები ეცნობოდნენ ჩვენს ისტორიულ განძსა და წარსულს.

XIX ს-ის II ნახევარი და XX ს-ის დასაწყისი საქართველოში გამოირჩევა საეკლესიო ისტორიის დარგში კვლევა-ძიების განსაკუთრებული გააქტიურებით. იქმნება მონოგრაფიები და გამოკვლევები საქართველოს ეკლესიის ისტორიის სხვადასხვა პრობლემის შესახებ. ქართველმა მეცნიერებმა ახლებურად გაიაზრეს საქართველოს ეკლესიის მთელი რიგი პრობლემები და საფუძველი ჩაუყარეს საქართველოს საეკლესიო ისტორიოგრაფიული აზროვნების ახალ სკოლას. საისტორიო მემკვიდრეობა წმინდა სამეცნიერო ღირებულების გარდა, მყარ ნაციონალურ ნიადაგზე დადგა და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების, კულტურული ტრადიციების აღდგენა-განმტკიცების, სიძველეების შესწავლისა და პოპულარიზაციის ფუნქცია შეიძინა.⁶²

რაც შეეხება საღვთისმსახურო ტრადიციას, ის საქართველოს საეგზარქოსოს ეკლესიებში კელაფ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დაკანონებული სლავეური წესგანგებით გრძელდება. წირვა-ლოცვა რუსულ სამრევლოებში რუსულად, ხოლო ქართულში კი ქართულ ენაზე

მიმდინარეობდა. ლიტურგიის დროს არ მოიხსენიებოდნენ ქართველი წმინდანები – თამარ მეფე, დავით აღმაშენებელი, ქეთევან დედოფალი და სხვები. ქართველ წმინდანთა სახელობის ცალკეული ეკლესიები გადააკეთეს რუსი წმინდანების სახელზე.⁶³ აღსანიშნავია, რომ XIX საუკუნის II ნახევარში გაიშალა ეკლესია-მონასტრების სარესტავრაციო სამუშაოები, მაგრამ დაიწყო ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების რუსულ საეკლესიო არქიტექტურაში მიღებული ფორმების მიხედვით გადაკეთება. მასიური ხასიათი მიიღო ეკლესიებში ინტერიერის კირით შეთეთრებამ, რის გამოც უძველესი ქართული ფრესკული მხატვრობის არაერთი ნიმუში განადგურდა.

XIX საუკუნის მიწურულს რუსეთის იმპერიის უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლების წრეებში მომწიფდა უკმაყოფილება ობერ-პროკურორისა და სასულიერო წრეების ურთიერთმიმართების ფორმების თაობაზე. ობერ-პროკურორის პოზედონოსცევის პოლიტიკა ერთი მხრივ გარეგნულად განამტკიცებდა სამღვდელოების, როგორც წოდების, პოზიციებს, მეორე მხრივ კი უკიდურესად ამკაცრებდა მათზე კონტროლს, ახდენდა საეკლესიო მმართველობის პროფანაციას. XIX საუკუნის 90-იანი წლების დასაწყისში უმაღლესი სასულიერო ხელისუფლების ერთი ნაწილისათვის ნათელი გახდა, რომ რუსეთში საეკლესიო მმართველობის სისტემა რადიკალურ ცვლილებებს საჭიროებდა. 1891 წელს ცნობილმა საეკლესიო მოღვაწემ, მოსკოვის სასულიერო აკადემიის რექტორმა არქიმანდრიტმა ანტონმა (ხრაპოვიცი) და სახელმწიფო კონტროლის წარმომადგენელმა ტ.ი. ფილიპოვმა აღძრეს საკითხი რუსეთში პატრიარქობის აღდგენის შესახებ. თუმცა ეს საკითხი ამ პერიოდში უშედეგოდ დასრულდა.⁶⁴

უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ჯგუფის მომხრე უნდა ყოფილიყო საქართველოს მაშინდელი ეგზარქოსი ვლადიმერ ბოგოიავლენსკი (1892-1898 წწ.), რომელმაც საქართველოს საეგზარქოსოს რეორგანიზაცია მოითხოვა. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მისი ხელშეწყობით 1894 წელს ქართველი საზოგადოების ერთმა ნაწილმა უწმინდეს სინოდში გაგზავნა მოხსენება, რომელშიც

ამხელდა ეგზარქოსების მიერ ქართული ეკლესიის შევიწროებას, მოითხოვდა საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის გაუქმებას, ეპარქიების რაოდენობის გაზრდას, ეგზარქოსად ქართველი მღვდელმთავრის დადგენას. ბუნებრივია, ეს მოთხოვნა რუსეთის საერო და სასულიერო ხელისუფლებამ უპასუხოდ დატოვა.⁶⁵

ამრიგად, XIX ს-ის II ნახევარში საქართველოს საეგზარქოსოს პოლიტიკური მოღვაწეობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში შეფასებულია ახალ ეტაპად, როდესაც თვალსაჩინო გახდა ის უმძიმესი შედეგები, რაც საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებას მოჰყვა.

XIX ს-ის II ნახევრისათვის რუსეთის იმპერიაში დამთავრდა საქართველოს ეკლესიის რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნის პროცესი. საქართველოს საკათალიკოსოს ნაცვლად შექმნილი საქართველოს საეგზარქოსო მოარგეს საეკლესიო მართვის რუსულ მოდელს და ის კავკასიის რეგიონში ერთმორწმუნე ქართველთა, მაჰმადიან მთიელთა და კავკასიის სხვადასხვა ეროვნებისა და აღმსარებლობის მოსახლეობის რუსიფიკაციის და ასიმილაციის საკმაოდ კმედით უწყებად, სახელმწიფოს ბიუროკრატიული აპარატის შემადგენელ ნაწილად იქცა. საქართველოს ეგზარქოსები, რომლებიც უშუალოდ რუსეთის უწმინდეს სინოდს ექვემდებარებოდნენ, რუსული კოლონიური პოლიტიკის გატარებისა და ძალაუფლების განმტკიცების პოლიტიკას ემსახურებოდნენ.

XIX საუკუნის II ნახევარში, განსაკუთრებით კი აღნიშნული საუკუნის ბოლო ოცწლეულში, რუსიფიკაცია, როგორც მეთოდურად ჩამოყალიბებული პოლიტიკური სისტემა, — მიმართული ეროვნული თავისებურებების, ერის მორალური და ინტელექტუალური ცხოვრების საპირისპიროდ, — საქართველოში საეკლესიო ცხოვრების ყველა სფეროზე აისახა.

რუსიფიკაციის პოლიტიკა განსაკუთრებული სიმძაფრით განათლების სისტემას შეეხო. სახალხო სკოლებში,

ანუ ე.წ. განათლების სამინისტროს სისტემის სასწავლებლებში დამკვიდრებული სასწავლო-აღმზრდელობითი პროცესი, რომელიც გულისხმობდა უხეში მეთოდებით სკოლის რუსიფიკაციას, საქართველოში სხვადასხვა დროს სასულიერო სემინარიებსა და საშუალო სასულიერო სასწავლებლებშიც აღინიშნა. განათლების ეს მოდელი მიზანმიმართულად იბრძოდა უწყებრივად მასზე დაქვემდებარებულ სკოლებში ქართული ენის გაუქმებისა და რუსულ ენაზე სწავლების დამკვიდრებისათვის, რუსული სკოლის მეშვეობით ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნული ცნობიერების შეცვლას, მის სრულ რუსიფიკაციას.

ამ მიზნით, XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან სახალხო სკოლებში დედა ენის შესწავლა არასავალდებულოდ მიიჩნიეს, ხოლო 90-იან წლებში ქართული ენა სახალხო სკოლებიდან სრულიად განიდევნა. დაინერგა პედაგოგიური თვალსაზრისით გაუმართლებელი ე.წ. ნატურალური, ანუ როგორც ქართველმა საზოგადოებამ უწოდა „მუნჯური“ მეთოდი. ის გულისხმობდა უცხო ენის, ამ შემთხვევაში რუსულის, შესწავლას მშობლიური ენის ჩარევის გარეშე.

განათლების განსხვავებული მოდელი იყო დამკვიდრებული დაწყებითი სასულიერო განათლების სისტემაში: „კაკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ სამრევლო სკოლებში, XIX ს-ის 80-იანი წლებიდან საეკლესიო-სამრევლო, საკეირაო და წერა-კითხვის შემსწავლელ სკოლებში, რომლებიც უწყებრივად საქართველოს საეგზარქოსოს დაექვემდებარნენ და საქართველოს ეპარქიებში, ცალკეულ სამრევლოებში ფუნქციონირებდნენ. რუსიფიკაციის ეს მოდელი რუსეთში მისიონერების მიერ შემუშავდა. მისი თავისებურება იყო „ინოროდცების“ გარუსება არა უხეში, შეტევითი მეთოდით, არამედ შეფარვით, მშობლიური ენისა და რუსული სახელმწიფო რელიგიის გამოყენებით. ის ითვალისწინებდა არარუს მოსახლეობში მშობლიური ენის ზემოქმედებით რუსული მენტალობის, ცხოვრების წესის, ზნე-ჩვეულებების აღზრდა-ჩამოყალიბებას, შემდგომ ეტაპზე კი რუსული ენის მეშვეობით რუსეთის იმპერიაში მათ სრულ ასიმილაციას. აღნიშნული ტიპის სკოლებში ქართული

ენის სწავლება შენარჩუნდა, ამის გამო მათზე ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნა საგრძნობლად გაიზარდა. XIX ს-ის ბოლოს საეკლესიო-სამრევლო და საკვირაო სკოლებიდან ქართული ენის განდევნის, მათი სახალხო სკოლების საგანმანათლებლო სისტემაზე დაქვემდებარების მცდელობა აღინიშნა, თუმცა ამ ეტაპზე უშედეგოდ.

განათლების სისტემის რუსიფიკაციის ორივე მოდელი, საქართველოში სასულიერო სემინარიების, სასწავლებლების, საეკლესიო-სამრევლო სკოლების ქსელის გაფართოება ემსახურებოდა ქართველთა გარუსებისა და ადგილობრივი ჩინოვნიკური აპარატისათვის კადრების მომზადების პოლიტიკას. თუმცა ისიც აღსანიშნავია, რომ საქართველოში არსებულ სასულიერო სასწავლებლებში განათლებას ეზიარა ბევრი ნიჭიერი ახალგაზრდა, საქართველოს არაერთი ღირსეული ეროვნული მოღვაწე.

საეკლესიო-კულტურული ფასეულობების თვითნებური ძარცვა, ქართველთა ეროვნული საგანძურის, საისტორიო და ხუროთმოძღვრების საუკეთესო ძეგლების მიმართ უდიერი დამოკიდებულება საქართველოში რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ჩვეული მოვლენა გახდა: განადგურდა ან კოლექციონერებზე გაიყიდა საეკლესიო ხელნაწერების დიდი ნაწილი, საეკლესიო მატერიალური კულტურის არაერთი ნიმუში, ბევრ ეკლესიასა და მონასტერში კირით შეათეთრეს ქართველ წმინდანთა ფრესკები და ა.შ.

ქართველური წარმოშობის ეთნოსების – სვანების, მეგრელების, აჭარლების და სხვათა – არაქართველებად აღიარება, სვანური და მეგრული ანბანის ხელოვნურად შექმნა და საეკლესიო-სამრევლო სკოლებში მათი დამკვიდრების მცდელობა, საქართველოს ზემოთაღნიშნული რეგიონების სასულიერო სასწავლებლების სასწავლო პროგრამებიდან ქართული ენის ამოღება, ქართულ-აფხაზური კულტურული ერთობის საპირისპიროდ მიმართული საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოს ტომობრივ დაყოფას, გაუცხოებას და საქართველოს ეკლესიური და ეროვნული ერთობის რღვევას უწყობდა ხელს.

საეკლესიო მამულების, ეკლესიის უძრავ-მოძრავი ქონების სახაზინო ფონდში გადასვლის ხანგრძლივი

პროცესის დასრულებით XIX საუკუნის II ნახევარში საბოლოოდ მოიხსნა ეკლესიის ქონებრივი დამოუკიდებლობა. სასულიერო პირებს დაენიშნათ ჯამაგირი სახელმწიფო ხაზინიდან. რუსული ეკლესიის მსახურთა მსგავსად ისინი სახელმწიფო მოხელეებად იქცნენ, თუმცა ამ ეტაპზე პარალელურად კვლავ ძალაში დარჩა ნატურალური გადასახადი. გადასახადების დაწესებული ფორმა მეტად აკნინებდა სასულიერო პირების რეპუტაციას. ზოგჯერ ადგილი ჰქონდა გადასახადების ძალდატანებით ამოღების შემთხვევებს. სასულიერო პირთა ანგარების გამო XIX ს-ის II ნახევარში მნიშვნელოვნად შეირყა სასულიერო პირთა ავტორიტეტი, მათი კაცშირი მრევლთან, დაირღვა მათ შორის კეთილგანწყობა.

Kh. Kokrashvili

FROM THE HISTORY OF RELIGIOUS POLICY OF RUSSIA IN GEORGIA

(The Second Part of the 19th Century)

Political activities of Exarchate of Georgia in the second part of the 19th century is appreciated by Georgian historiography as a new stage, when there became evident the gravest consequences of abolition of autocephalous government of the Georgian church.

In the second part of the 19th century in the Russian Empire the process of reorganization of the Church of Georgia in the Russian manner was finished. They adapted Exarchate, created instead of Catholicate of Georgia, to the Russian model of religious administration and it turned into a quite efficacious authority for russification and assimilation of coreligionist Georgians, Mohammedan mountaineers, and Caucasian population of different nations and religions in Caucasus region, component part of the bureaucratic machine of the State. The Exarches of Georgia who were under direct rule of the Saint Synod of Russia, served to conduction of Russian colonial policy and strengthening of the power.

In the second part of the 19th century and, in particular, in its last twenty-year period, russification, as a methodically organized

political system - directed against national originalities, moral and intellectual life of the nation, - was reflected on all the spheres of the church life in Georgia.

Russification policy acted on the education system with exceptional violence. The educational-pedagogical process, adopted in the educational institutions of the ministry of education system, which implied school russification with brute methods, marked also the theological seminaries and theological secondary schools of different periods in Georgia. This educational model struggled purposefully for abolition of Georgian language and application of Russian language instruction, change of national mentality of the local population by means of the Russian school.

Different educational model was applied in the primary theological education system: in the parochial schools of the "Society of Orthodox Christianity Restoration in the Caucasus", from the 80-ies of the 19th century in the religious-parochial, Sunday and reading and writing schools, which got under the departmental authority of the Exarchate of Georgia and functioned in the eparchates of Georgia, also in individual parishes. The particularity of this model was russification of "inorodets"-es not by a brute, attacking method, but on the sly, using their mother language and Russian official religion. It implied formation of Russian mentality in non-Russian population, and on the following stage – their complete assimilation in the Russian Empire by means of Russian language. In such kind schools they kept teaching Georgian language. That's why the demand of the local population for them importantly increased. At the end of the 19th century it was noted the attempt to ban Georgian language from religious-parochial and Sunday schools, to place them under the rule of the educational system of people's schools, but with no results at this stage.

Both models of russification of the educational system, widening of the net of religious seminaries, educational establishments, religious-parochial schools served the policy of russification of Georgians and preparation of the staff for the local officials' machinery. Though, it would be also noted that in the religious educational institutions

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. მ. ვაჩნაძე, ე. გურული, რუსეთის ისტორია XX საუკუნე, თბ., 2003, გვ. 79.
2. ქ. პავლიაშვილი, საქართველოს საეკლესიო პოლიტიკა 1900-1917 წლებში, თბილისი, 1995, გვ. 33; ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 110.
3. რუსი მკვლევრის ე. ბრაილის ეს ფრაზა ციტირებულია შემდეგი ნაშრომის მიხედვით: ე. ბუბულაშვილი, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე ეპარქოსები (მოკლე დახასიათება), კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, 2004, გვ. 102; შდრ.: საქართველოს ეკლესიის აკლება, მე-2 გამოცემა თბილისი, 1907, გვ. 8.
4. История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, გვ. 150.
5. К. Дуброшавин, Очерк истории русской церкви, Спб., 1863, გვ. 291.
6. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, გვ. 63.
7. ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 110-119.
8. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, გვ. 65.
9. იქვე, გვ. 57-59.
10. იქვე, გვ. 76-82.
11. ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს

- ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 116.
12. К. Дубронравин, Очерк истории русской церкви, Спб., 1863, გვ. 193.
 13. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX სს., თბ., 2002, გვ. 32.
 14. ქ. პავლიაშვილი, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებლური ეკლესიის ისტორია (1800-1945), ნაწილი პირველი, თბილისი, 2008, გვ. 58-60.
 15. ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 112.
 16. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, გვ. 252-253.
 17. Русское православие: веки истории, Москва, 1989, გვ. 336; История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, გვ. 150.
 18. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, გვ. 109.
 19. ე. ბუბულაშვილი, „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მოღვაწეობის ისტორიიდან, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2008, I, გვ. 258.
 20. История Христианской церкви в XIX века, изд. А. П. Лопухина, т. 2, ч. II, Петроград, 1901, გვ. 653; Отчет общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1890 г., Тифлис, 1891.
 21. Т. Татиев, Исторический очерк развития церковно-школьного дела грузинской епархии за 25 лет (1884-1909 гг.), Тифлис, 1913, გვ. 14-15.
 22. Обзор деятельности общества восстановления православного христианства на Кавказе за 1860-1910 гг, Тифлис, 1910, გვ. 27.
 23. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX საუკუნეებში, თბ., 2002, გვ. 125; ე. ბუბულაშვილი, „კავკა-

- სიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მოღვაწეობის ისტორიდან, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიი საკითხები, 2008, I, გვ. 260.
24. ვ. წვერაეა, საქართველოს საეგზარქოსოს სამისიონერო მოღვაწეობა XIX საუკუნეში, ქუთაისი, 2003, გვ. 114.
 25. История Христианской церкви в XIX века, изд. А. П. Лопухина, т. 2, ч. II, Петроград, 1901, გვ. 652.
 26. Русское православие: веки истории, Москва, 1989, გვ. 357.
 27. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, გვ. 81-82.
 28. Русское православие: веки истории, Москва, 1989, გვ. 358-360.
 29. რ. საყვარელიძე, ქალთა პედაგოგიური განათლება საქართველოში, თბილისი, 1958, გვ. 108; ნ. ქეცბაია, ქალთა განათლების მდგომარეობა საქართველოში მე-19 ს-ის II ნახევარში, კრებულში: კულტურის ისტორიის საკითხები, III, 1997, გვ. 98.
 30. თ. გვენცელაძე, მ. ტაბიძე, რ. შეროზია, რ. ჭანტურია, ღვთისმსახურებისა და სასულიერო განათლების ენა, როგორც რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელების საშუალება, კრებულში: ქართველური მემკვიდრეობა, 2001, V, გვ. 97.
 31. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საიატორიო არქივი, ფ. 440, საქ. №194. ფ. 111.
 32. ტ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს.), თბილისი, 1951, გვ. 203.
 33. Русское православие: веки истории, Москва, 1989, გვ. 357; Религия и церковь в истории России, Москва, 1975, გვ. 215.
 34. Церковь в истории России (IX в.-1917), Москва, 1967, გვ. 284.
 35. История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, გვ. 157-158.
 36. მ. ხუციშვილი, საქართველოს ეკლესიის სოციალურ-პოლიტიკური პოზიცია XIX-XX სს., თბილისი, 1987, გვ. 102.

37. ტ. კეციანი, რუსეთის სასკოლო პოლიტიკა საქართველოს საეგზარქოსოს სასულიერო სასწავლებლებში, საისტორიო ძიებანი, IV, 2001, გვ. 153.
38. სცსსა, ფ. 17, ანაწ. 3, საქ. 300; ტ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს.), თბილისი, 1951, გვ. 91.
39. მ. ალექსიძე, ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკა თბილისის სასულიერო სემინარიაში (ბრძოლა ქართული ენისათვის), დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად (აპტორეფერატი), თბილისი, 1998, გვ. 20.
40. Русское православие: вехи истории, Москва, 1989, გვ. 366.
41. ტ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს.), თბილისი, 1951, გვ. 65; თ. ფხალაძე, ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა მშობლიური ენის დაცვისათვის (XIX ს-ის ბოლო- XX ს-ის დასაწყისი), კრებულში: კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, IX, 2000, გვ. 74.
42. Т. Татисв, Исторический очерк развития церковно-школьного дела грузинской епархии за 25 лет (1884-1909 гг.), Тифлис, 1913, გვ. 16-17.
43. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской церкви и экзархата за XIX столетие, Тиф., 1901, გვ. 217.
44. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX საუკუნეებში, თბილისი, 2002, გვ. 53-55.
45. თ. ჟორდანია, ქართული ენისათვის ბრძოლა 1882-1901 წლებში, ქუთაისი, 1913, გვ. 17.
46. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX საუკუნეებში, თბილისი, 2002, გვ. 139-140.
47. ჯ. გამახარია, აუხაზეთი და მართლმადიდებლობა, (I-1991 წ.) თბილისი, 2005, გვ. 590; ე. ბუბულაშვილი, „კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მოღვაწეობის ისტორიიდან, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიი საკითხები, 2008, I, გვ. 262.
48. Н. М. Никольский, история русской церкви, Москва, изд. III, გვ. 427.

49. *Церковь в истории России (IX в.-1917)*, Москва, 967, გვ. 282.
50. გ. როგავა, რელიგია და ეკლესია საქართველოში XIX-XX საუკუნეებში, თბილისი, 2002, გვ. 271, 281, 286.
51. Е. К., Краткий очерк истории Грузинской Церкви и экзархата за XIX столетие, Тифлис, 1901, გვ. 154-155.
52. შ. ლომსაძე, მიხეილ თამარაშვილი და ქართველი კათოლიკენი, თბ., 1984.
53. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილი საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე, თბ., 1902; მ. თამარაშვილი, პასუხად სომხის მწერლებს, რომლებიც უარყოფენ ქართველ კათოლიკობას, ტფ., 1904; მ. თამარაშვილი, ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე, რედაქცია გაუკეთეს, წინასიტყვაობა დაურთეს და გამოსაცემად მოამზადეს ზ. ალექსიძემ და ჯ. ოდიშელმა, თბ., 1995.
54. შ. ლომსაძე, მესხეთი და მესხები, თბ., 2000, გვ. 60.
55. ვ. კიკნაძე, ახალი ათონი – რუსეთის სინოდის საეკლესიო პოლიტიკის დასაყრდენი ამიერკავკასიაში, ჟურნ. „ლოგოსი“, 2003, №1.
56. ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 116.
57. А. Натроев, Иверский монастырь на Афоне, Тифлис, 1909. А. Калиновский, Где правда, История Афонского монастыря, Спб., 1885. Краткая история Афонского-Иверского монастыря по грузинским источникам, Спб., 1884.
58. М. Н. Гернет, Монастырские тюрьмы, Религия и церковь в истории России, Москва, 1975, გვ. 192-193.
59. ლ. მირიანაშვილი, სამონასტრო ცხოვრების თავისებურებანი XIX საუკუნის საქართველოში, კრებულში: ქრისტიანობა საქართველოში, ისტორიულ-ეთნოლოგიური გამოკვლევები, თბილისი, 2000, გვ. 47.
60. საქართველოს ეკლესიის აკლება, მე-2 გამოცემა თბილისი, 1907, გვ. 8-10; აგრეთვე: ე. ბუბულაშვილი, XIX

- საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე ეგზარქოსები (მოკლე დახასიათება), კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, 2004, გვ. 104-105. Н. Дурново, Судьбы Грузинской Церкви, Спб., 1907, გვ. 24-25.
61. Тифлисское церковное древнехранилище, Тиф., 1898, გვ. I-IV.
 62. ხ. ქოქრაშვილი, ქართული საეკლესიო ისტორიოგრაფიის ძირითადი ტენდენციები (XIX ს-ის ბოლო – XX ს-ის დასაწყისი), კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2007, I, გვ. 258-261.
 63. ე. ბუბულაშვილი, რუსეთის ცარიზმის საეკლესიო პოლიტიკა საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში და მისი შედეგები, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VIII, თბილისი, 2005, გვ. 118.
 64. История религии в России, под общей ред. Трофимчука, М., 2002, გვ. 159.
 65. ე. ბუბულაშვილი, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწე ეგზარქოსები (მოკლე დახასიათება), კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, VII, 2004, გვ. 107.

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია და
ძართული საზოგადოებრივი აზრი

სანამ რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტია ოპოზიციაში იყო, როგორც ქვეყნის ერთ-ერთი რადიკალური პოლიტიკური მიმდინარეობა, აღიარებდა ყველა დემოკრატიულ უფლებებს – მათ შორის სიტყვის, პრესის, კავშირების თავისუფლებასაც. ეს მოთხოვნა ხაზგასმულია პარტიის პირველ პროგრამაში, სადაც მოითხოვენ – „სინდისის, სიტყვის, პრესის, (ხაზგასმა ჩვენია – ა.დ.) კრებუბის, გაფიცვების და კავშირების შეუზღუდეულ თავისუფლებას“.¹

ამ მოთხოვნას ენერგიულად იცავენენ სოციალ-დემოკრატები და ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის პერიოდში არავითარი პრინციპული განსხვავება არ იყო ამ საქმეში სოციალ-დემოკრატიის ორ მიმართულებას – ბოლშევიკურ და მენშევიკურ ფრაქციას შორის.

მაგრამ, როგორც კი ბოლშევიკებმა ხელში აიღეს ძალაუფლება, მათ სასწრაფოდ შეცვალეს დამოკიდებულება „სიტყვის, პრესის თავისუფლების“ ზოგადდემოკრატიული ფასეულობებისადმი. რუსეთის პირველ კონსტიტუციაში ხაზგასმულია: „მშრომელებისათვის (ხაზგასმა ჩვენია – ა.დ.) თავისი შეხედულებების ჭეშმარიტად თავისუფლად გამოხატვის მიზნით, რუსეთის სოციალისტური საბჭოთა ფედერაციული რესპუბლიკა... უზრუნველყოფს საბჭოთა მოქალაქეების უფლებას თავისუფლად მოაწყოს შეკრებები, მიტინგები, მსვლელობები და ა.შ. და ამ მიზნით გადასცემს მუშათა კლასს და ღარიბ გლეხობას (ხაზგასმა ჩვენია – ა.დ.) შენობებს განათებითა და გათბობით...“²

აქ უკვე აშკარაა, რომ პირველი საბჭოთა კონსტიტუცია სიტყვის თავისუფლებას აღიარებს მხოლოდ „მუშათა კლასს და ღარიბი გლეხობისათვის“, „მშრომელებისათვის“, რაც ფაქტობრივად გულისხმობდა მუშათა კლასისა და უღარიბესი გლეხობის ინტერესების „ყველაზე სრუ-

ლად გამომხატველის“ – რუსეთის კომუნისტური პარტიის (ბოლშევიკების) ცენტრალური კომიტეტის სიტყვის თავისუფლებას.

ოქტომბრის რევოლუციის შემდგომ გარკვეულ, მცირე პერიოდში, რუსეთში გამოდიოდა მენშევიკების, ესერების და ზოგიერთი სხვა პოლიტიკური პარტიისა თუ საზოგადოებრივი ორგანიზაციის გაზეთი, მაგრამ სამოქალაქო ომის მსვლელობის დროს ბოლშევიკებმა, სადაც კი შეძლეს, ყველგან დახურეს ოპოზიციური პრესა, ხოლო სამოქალაქო ომში გამარჯვების შემდეგ – რუსეთში ტოტალურად აიკრძალა არაბოლშევიკური მიმართულების პერიოდული პრესა. ამ აკრძალვას ბოლშევიკები არ თვლიდნენ პიროვნების თავისუფლების გამოვლენის შეზღუდვად და უკავშირებდნენ კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებას, იმ აპრიორს, რომ ბოლშევიკების გარდა ყველა სხვა სოციალისტური თუ არასოციალისტური პარტია „იმპერიალისტების დაქირავებული აგენტურაა“ და მშრომელთა ინტერესებისათვის საზიანოა მათი არსებობა. ვ.ი.ლენინი ხაზგასმით მიუთიებდა, რომ სიტყვისა და პრესის თავისუფლების მოთხოვნა რუსეთის საბჭოთა ფედერაციაში, რომელიც მთელი მსოფლიოს ბურჟუაზიული მტრებითაა შემოსაზღვრული, ეს იყო ბურჟუაზიის უერთგულის მსახურების, მენშევიკებისა და ესერების თავისუფლება. „ჩვენ თვითმკვლელობას არ ვაპირებთ, ამიტომაც ამას არ გავაკეთებთ,“ – წერდა ლენინი.³

მეტად ნიშანდობლივია ლენინის მინიშნება – „ჩვენ თვითმკვლელობას არ ვაპირებთ“, რაც მიუთითებს სიტყვის, პრესის თავისუფლების შეზღუდვის აუცილებლობაზე კომუნისტური ტოტალიტარიზმის პირობებში, რის გარეშეც კომუნისტური წეს-წყობილების არსებობა დაკავშირებული იქნებოდა დიდ ხიფათებთან. აშკარაა, რომ კომუნისტებს, ხელისუფლების ხელში აღებისთანავე, თავისუფალი სიტყვის უკვე ეშინიათ, „თავისუფალი სიტყვა“ მათ უკვე დისკომფორტს უქმნით. ამის მიზეზი კი ის არის, რომ ხელისუფლების ხელში აღების ძალმომრეობითი ფორმა, რა ფორმითაც განხორციელდა სახელმწიფო გადატრიალება ოქტომბერში, იყო სწორედ ის „პირველ-

შობილი ცოდვა“, რომელმაც ლოგიკურად გამოიწვია სხვა უამრავი დანაშაული და შეცდომა, რომლებიც ობიექტური პასუხი ბოლშევიკებს ყოველთვის არ მოეძებნებოდათ, ამიტომაც მათი რეაქცია იყო ცალსახა – არაბოლშევიკური პრესა უნდა მოიკეთოს.

მაგრამ, აკრძალვის მიუხედავად, რევოლუციის შემდგომ პირველ ხანებში არალეგალურად რუსეთში ვრცელდებოდა ანტიკომუნისტური ლიტერატურაც, პროკლამაციებიც, იმართებოდა მიტინგები და მსვლელობები და ა.შ.

საქართველოს ძალდატანებითი ოკუპაციის შემდეგ რუსული გამოცდილება ყველა ფორმით გადმოინერგა. 1921 წელს ოკუპირებულ საქართველოში ოპოზიციურ პარტიებს ნება დართეს საკუთარი გაზეთები ჰქონოდა, მაგრამ მცირე ხნით. შედარებით თავისუფლად მოქმედებდა კომუნისტებთან ალიანსში მყოფი მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია და მისი პარტიული გაზეთები.

რომ არ დაეკარგა კონტროლი ქვეყანაში არსებულ ბეჭდვითი სიტყვის ორგანოებზე, 1922 წელს შეიქმნა საქართველოს სსრ ლიტერატურისა და გამომცემლობების მთავარი მმართველობა, რომლის მიზანი იყო „ყველა გამოსაქვეყნებლად და გასაერცვლებლად დანიშნული ნაწარმოების, როგორც ხელნაწერის, ისე დაბეჭდილის წინასწარი განხილვა“.4 ეს ფაქტობრივად იყო ცენზურა. ყველა სამაზრო კომიტეტის განათლების განყოფილებასთან შეიქმნა ამ სამმართველოს ადგილობრივი ორგანიზაცია.

საბჭოთა ისტორიოგრაფია გაგებით ეკიდებოდა საბჭოთა ცენზურას, პრესის თავისუფლების შელახვას. საბჭოთა ისტორიკოსები ამ პროცესს ასე ხსნიდნენ: „ადგილი ჰქონდა გაუმართავი, იდეურად სუსტი ნაწარმოებების გამოცემას, რომლებიც არასწორად აშუქებდნენ საბჭოთა სინამდვილეს“.5

მიუხედავად სიმკაცრისა, ბოლშევიკებმა ვერ შეძლეს თავისუფალი ინფორმაციის არალეგალური საშუალებებით (პროკლამაციები, სპეციალური ბროშურები) გავრცელების სრული აკრძალვა. მართალია, მათი შესაძლებლო-

ბები ყოველთვის შეზღუდული იყო, მას დევნიდა კომუნისტური რეჟიმის სპეცსამსახური, ხშირად ხდებოდა ამ ლიტერატურის კონფისკაცია, მაგრამ დღეს შემორჩენილი ეს ფურცლები და ბროშურები ჩინებული წყაროა იმჟამინდელი საზოგადოებრივი აზრის შესასწავლად.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ თვეებში კომუნისტური ხელისუფლება ჯერ კიდევ ცდილობდა გარეგნულად შეენარჩუნებინა ზოგად დემოკრატიული პრინციპებისადმი მოჩვენებითი ერთგულება და აძლევდა გარკვეულ ასპარეზს თავის ოპონენტებს, გამოეყენებინათ სიტყვისა და შეკრებების თავისუფლება.

1921 წლის 10 აპრილს სახელმწიფო თეატრში შეიკრიბნენ ძალაუფლებას ძალით ჩამოცილებული ქართველი სოციალ-დემოკრატები (მენშევიკები). კრების მიერ მიღებულ რეზოლუციაში დაუფარავად არის შეფასებული კომუნისტური რუსეთის აგრესია: „საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საზღვრებში შემოიჭრა უცხო ქვეყნის არმია, რომელმაც ბრძოლით დაიკავა რესპუბლიკის მთელი ტერიტორია ფოილოდან შავ ზღვამდე და დაამყარა რევეკომების ძალაუფლება“.⁶

ამ განცხადებით ცალსახად შეფასებულია კომუნისტური რუსეთის ქმედება – ძალადობრივი ოკუპაციის ფაქტი.

მაგრამ რეზოლუციის შემდგომი ნაწილი, უკვე შემრიგებლურია. იმის ნაცვლად, რომ მოითხოვონ რუსეთის ჯარის მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ფარგლების უპირობო დატოვება, რეზოლუციაში ნათქვამია: „1. რამდენადაც საქართველოს რევკომი აღიარებს საქართველოს დამოუკიდებლობას და მისი პოლიტიკა მიმართული იქნება საქართველოს სახელმწიფო დამოუკიდებლობის განვითარება-განმტკიცებისაკენ; 2. რომ ის უკვე მზადაა შექმნას საქართველოს წითელი არმია, 3. რომ ახლო მომავალში მშრომელ მასებს მისცემს თავისუფალი არჩევნების უფლებას; 4. რომ საქართველოში არსებულ სოციალისტურ პარტიებს ექნებათ თავისუფალი ფუნქციონირებას უფლება და ა.შ. და ა.შ., მაშინ სოციალ-დემოკრატიის პოლიტიკური ხაზი იქნებოდა „დემოკრატიზმის გზით სოციალიზმისაკენ“.⁷

აქვე ხაზგასმულია, რომ სოციალ-დემოკრატიული პარტიისათვის მიუღებელი იყო ბრძოლის არალეგალური ფორმები, მოუწოდებდნენ თავის მომხრეებსა და მთლიანად ქართველ ხალხს თავი შეეკავებინათ შეიარაღებული გამოსვლებისაგან და ა.შ.

მიგვაჩნია, რომ რეზოლუციის პრეამბულა – რუსეთის აშკარა შეიარაღებული აგრესიის ფიქსაცია – ამ რეზოლუციის ყველაზე ძლიერი და მთავარი დებულებაა, დანარჩენი – აშკარად შემრიგებლურია.

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ანტიკომუნისტურ რეზოლუციებთან ერთად აქტიურობდნენ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის თვალსაჩინო წარმომადგენლებიც. შემორჩენილია მათი გამონათქვამები, რომლებშიც დაგმობილია საბჭოთა რუსეთის აშკარა აგრესია საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მიმართ. თანამედროვე ქართულ ისტორიოგრაფიაში შესწავლილია გრ. ლორთქიფაძის⁸, დამფუძნებელი კრების წევრის, მუშა ანდრო ჭიაბრიშვილის⁹ და სხვათა შეხედულებები.

ა. ჭიაბრიშვილმა 1923 წელს პატიმრობიდან სამი წერილი გაუგზავნა ლ. ტროცკის, რომელშიც გამოხატა რუსეთის მიერ საქართველოს ახალ ოკუპაციას. პირველ რიგში ყურადსაღებია ა. ჭიაბრიშვილის შემდეგი სიტყვები, მიმართული ლ. ტროცკისადმი: „ღიახ, როგორც მუშა სოციალისტისათვის წარსულში საყვარელო ბელადო, დღეს კი საქართველოს საზიზღარო დამპყრობელო, რითიც გაოგნებული ვარ. მე მუდამ მქონდა ღრმა სიმპატია თქვენდამი, როდესაც ამარცხებდით კოლჩაკს და ანადგურებდით მეფის გენერლებს“.¹⁰

საინტერესოა ა. ჭიაბრიშვილის მიერ საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკური შეფასება: „საბჭოთა საქართველოს პერიოდი, ეს ოკუპაციაა კოლოსალური ეროვნული ჩაგვრით, რაც განპირობებულია ახალი ხელისუფლების არა სუბიექტური სურვილებით, არამედ მისი ობიექტური მდგომარეობით. ახალ ხელისუფლებას არ შეუძლია იყოს ეროვნული. მისი პირველყოფითი ცოდვაა ასეთი. რევკომიც და სახკომსაბჭოც ქართულია, მაგრამ ისინი არაქართველები არიან, რადგან საბჭოთა ხე-

ლისუფლებას წარმოადგენენ. ისინი ხელისუფლებაში მოვიდნენ მოსახლეობის სურვილის წინააღმდეგ, ამიტომაც მათ მხარს მხოლოდ მცირერიცხოვანი ეროვნული უმცირესობანი უჭერდნენ“.

ამ წერილებში არის პოლიტიკური რჩევებიც – ბოლშევიკებმა ბოლომდე უნდა დაიცვან საქართველოს დამოუკიდებლობა, შექმნან ეროვნული საჯარისო ფორმირებები, ხაზაგასმულია, რომ ამიერკავკასიის ფედერაცია არის ფიქცია და სინამდვილეში მოსკოვის პოლიტიკა „ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის“ აღდგენას ითვალისწინებს და ა.შ. და ა.შ.

თუმცა საქართველოში იყვნენ შეურიგებელი ოპოზიციის წარმომადგენლებიც – ეროვნულ დემოკრატები. მართალია, მათთვის მიუღებელი იყო არალეგალური მუშაობა და თავის წევრებს კიდევაც მოუწოდეს – თავი შეეკავებინათ ბრძოლის არალეგალური ფორმებისაგან, მაგრამ პარტიის ერთი ნაწილი მაინც არალეგალურ მუშაობაზე გადავიდა და საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ავანგარდული ძალა გახდა.¹¹

ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მთავარი კომიტეტის ბათუმში გამართულ სხდომაზე გადაწყდა არ გახიზნულიყვნენ უცხოეთში, დარჩენილიყვნენ საქართველოში და ქართველი ერის ხვედრი ბოლომდე გაეზიარებინათ.¹²

როგორც მიუთითებენ, ეროვნულ დემოკრატიული პარტიის აღიარებულმა ლიდერმა ს. კედიამ ბათუმშივე შეკრიბა პარტიის ერთგული მხედრიონის წარმომადგენლები, თვალსაჩინო მხედართუფროსები და შესთავაზა მათ პარტიზანული დაჯგუფებების შექმნასთან ერთად, არ მორიდებოდნენ საბჭოთა ჯარში სამსახურს, რათა შიგნიდან აეფეთქებინათ საბჭოთა სტრუქტურები.¹³

ეს მოსაზრება ბევრმა გაიზიარა და როგორც ჩვენი ბოლო დროის გამოკვლევები ადასტურებენ, საბჭოთა სამხედრო სტრუქტურებში ძალიან ბევრი პატრიოტი ოფიცერი გაერთიანებული, მათგან ბევრი იყო თავადაზნაურთა წრიდან. თუმცა ეროვნული ძალების იმედი – საბჭოთა სტრუქტურების შიგნიდან აფეთქება – ვერ გამართლდა, კოლონიალური რეჟიმისადმი მიცემულმა (თუნდაც არა-

გულწრფელმა) სამხედრო ფიცმა კი საბჭოთა ხელმძღვანელობას მისცა იურიდიული საფუძველი ეჭვმიტანილი „საბჭოთა ოფიცრობა“ ფიზიკურად გაენადგურებინა.¹⁴

განსხვავებული პოზიცია დაიკავა საქართველოს სოციალისტურ-ფედერაციულმა პარტიამ. 1921 წლის 27 თებერვალს შედგა დროებითი მთავარი კომიტეტის სხდომა, რომელმაც მიღებული რეზოლუციით მხარი დაუჭირა საბჭოთა ხელისუფლებას და მასთან თანამშრომლობა დაიწყო.¹⁵

მაგრამ, მიუხედავად ამ მხარდაჭერისა, მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტებს მაინც ჰქონდათ განსხვავებული აზრი საბჭოთა პოლიტიკის რიგ, ქვეყნისათვის საჭირობოროტო საკითხზე განსაკუთრებით საქართველოს დამოუკიდებლობაზე, ეროვნულ საჯარისო ფორმირებებთან დაკავშირებით და ა.შ. ეს ორჭოფული დამოკიდებულება კარგად ჩანს კ. გამსახურდიას ღია წერილში, რომელიც მან ვ. ი. ლენინს გაუგზავნა და სადაც, ერთი მხრივ, დაგმო, რომ „წითელმა რუსეთმა მოსპო ჩვენში ისეთი მთავარი ატრიბუტი სახელმწიფოებრიობისა, როგორიცაა საზღვრები, რკინის გზა და ვინ არ იცის, რომ ქართული ენა საქართველოში სახელმწიფო ენა აღარ არის...“ და, მეორე მხრივ, გაგებით მოეკიდა იმას, რომ „დღევანდელი რუსეთი უფრო დიდი მასშტაბით აწარმოებს მსოფლიოს პოლიტიკას. ამ პოლიტიკის მიზანთა რეალში საქართველოს აკისრებს საკმაოდ რთულ მოვალეობას. საქართველო და ტფილისი უნდათ იმ ოპერაციების ბაზად გახადონ, რომელსაც აღმოსავლეთის გაკომუნისტების პოლიტიკა მოითხოვს“.¹⁶

საბჭოთა ხელისუფლებას მხარი დაუჭირეს ქართველმა მემარცხენე ესერებმაც.

შეურიგებელი დამოკიდებულება ჰქონდა რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიისადმი ქართველ ახალგაზრდობის გარკვეულ ნაწილს, პედაგოგებს, ინტელიგენციის ზოგიერთ წარმომადგენელს, ქართულ მართლმადიდებელ ეკლესიას.

ქართველმა ახალგაზრდებმა, სტუდენტებმა, საქართველოს ოკუპაციისთანავე, მონაწილეობა მიიღეს ანტი-

საბჭოთა მიტინგებისა და თუ მსვლელობებში, დაბეჭდეს და გაავრცელეს არაერთი არალეგალური ფურცელი.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა ერთმა ჯგუფმა 1921 წელს გამოაქვეყნა საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკის წინააღმდეგ საპროტესტო ფურცელი, სადაც მიუთითა: „გასული 25 თებერვლის შემდეგ, როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობა ტლანქად გაითელა უცხო უხეში ძალის მიერ, ქართველ ერს დაუდგა მძიმე სამგლოვიარო დღეები“.¹⁷

ქართველი ახალგაზრდების ერთი ჯგუფის შეხედულებებია გამოხატული ახალგაზრდა მარქსისტთა მიერ გავრცელებულ პროკლამაციაში, რომელიც 1922 წლის 26 მაისის ზეიმის დღეებში დაიბეჭდა: „ჩვენ მტკიცე და შეურყეველ ბრძოლას ვაწარმოებთ მთელ ქართველ ერთან ერთად ოკუპანტების წინააღმდეგ, რადგან ჩვენ გვწამს, რომ ბრძოლა საქართველოსათვის, მისი დამოუკიდებლობისათვის, ამავე დროულად არის ბრძოლა სოციალიზმისათვის“.¹⁸

ქართველი პედაგოგებიც უარყოფითად შეხედნენ საბჭოთა ნეოკოლონიალიზმს, რაც გამოვლინდა მათ გამოსვლებში, საპროტესტო წერილებში და ა.შ.

1922 წლის დასაწყისში მოსკოვის კომუნისტური ხელისუფლება გენუის საერთაშორისო ეკონომიკური კონფერენციისათვის ემზადებოდა – ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა ბოლშევიკური ხელისუფლება რუსეთის სახელმწიფოს ოფიციალურად წარმოადგენდა საერთაშორისო არენაზე. ამ კონფერენციაზე დიდ იმედებს ამყარებდა ლენინი. საბჭოთა დელეგაციაში შედიოდა საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის თავმჯდომარე ბ. მდივანიც.

ასეთ დროს გენუის საერთაშორისო კონფერენციას ქართველი ხალხის სახელით მემორანდუმი გაუგზავნა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა ამბროსიმ (ხელაიამ), სადაც ნათქვამი იყო: „ოკუპანტები, მართალია ღამობენ შინ და გარეთ ყველანი დაარწმუნონ, რომ მათ გაათავისუფლეს და გააბედნიერეს ქართველები, მაგრამ რამდენად ბედნიერად გრძნობს თავს ქართველი ერი,

ეს ყველაზე უკეთ ეუწყაი მე“. საქართველოს სულიერი მამა მოითხოვდა: „დაუყოვნებლივ გაყვანილ იქნას საქართველოს ტერიტორიიდან რუსეთის საოკუპაციო ჯარი და უზრუნველყოფილ დაცულ იქნას მისი მიწა-წყალი უცხოელთა თარეშობისა და მძლავრობა-მოტაცებისაგან. საშუალება მიეცეს ქართველ ერს თვითონ, სხვათა ძალდაუტანებლივ და უკარნახოთ მოაწყოს ისეთი ფორმები სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრების, როგორიც მის ფსიქიკას, სულისკეთებას, ზნე-ჩვეულებას და ეროვნულ კულტურას შეესაბამება“.¹⁹

საბჭოთა ხელისუფლებამ არ აპატია პატრიარქს ხალხისა და ქვეყნის სიყვარული. ჯერ 1922 წლის 7 ივლისს გაზეთ „კომუნისტში“ დაიბეჭდა ფილიპე მახარაძის წერილი: „პატრიარქ ამბროსის მღვდელ-მთავრული ჭორიკანობა“, რომელშიც ის შეეცადა პატრიარქი არაობიექტურობაში დაედანაშაულებინა და მიანიშნებდა, რომ „მორჩილი ამბროსი იმეორებს მენშევიკების მიერ მოგონილ ყველა ჭორსა და ბრალდებებს კომუნისტური და საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ“.

ცოტა მოგვიანებით, 1924 წლის მარტში, როცა თბილისში მიმდინარეობდა პატრიარქის შეურაცხყოფელი უკანონო სასამართლო პროცესი, რკპ (ბ) პოლიტბიურომ განიხილა საქართველოს კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მდივნის ბ. ლომინაძის 13 მარტის დეპეშა. სამწუხაროდ ამ დეპეშას ჩვენ ჯერჯერობით ვერ მივაკელიეთ ვერც თბილისში და ვერც მოსკოვის არქივსაცავებში. თუმცა პოლიტბიუროს დადგენილების ტონი და შინაარსი მიანიშნებს, რომ ის საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის მომავალ ბედს ეხებოდა და საბჭოთა საქართველოს კომუნისტი ხელმძღვანელები მოსკოვს უთანხმებდნენ უზენაეს სასამართლოში მიმდინარე პროცესის ვერდიქტს.

რკპ (ბ) ცკ პოლიტბიურომ ი. ბ. სტალინის ჩარევით საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის სასამართლო პროცესთან დაკავშირებით მიიღო შემდეგი გადაწყვეტილება: „პატრიარქ ამბროსის და საქართველოს სხვა სასულიერო წევრების მიმართ სასჯელის უმაღლესი ზომის გამოყენება მიზანშეწონილი არ არის (უნდა ვივარაუდოთ,

რომ ბ. ლომინაძის დეკლარაცია სწორედ ამაზე თანხმობას ელოდებოდა – ა.დ.), უპირველეს ყოვლისა, საერთაშორისო ვითარების გათვალისწინებით. გათვალისწინებით: 1. სასჯელის გამოტანისას შემოიფარგლეთ 10 წლით თავისუფლების აღკვეთით; 2. ყველა არსებული მასალა ეგზარხ ამბროსის და სხვა სასულიერო პირების კონტრრევოლუციური საქმიანობის შესახებ გამოიყენეთ სპეციალურად ორგანიზებულ კამპანიის დროს პრესაში, რადიოში, განსაკუთრებით სოფლად და ა.შ.²⁰

ამრიგად, აშკარაა საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ცალსახად უარყოფითი დამოკიდებულება რუსეთის ახალი ოკუპაციის მიმართ, რამაც ძალიან მაღე (1923 წლიდან) ეკლესიის მიმართ ლაგამამოუდებელი ძალადობა გამოიწვია. საბჭოთა ხელისუფლება ყოველმხრივ ახალისებდა ქართული ეკლესიის შიგნით განხეთქილებას და ე.წ. „განახლების მოძრაობას“, რამაც დამატებით კიდევ პრობლემები გაუჩინა ისედაც უკვე შეჭირვებულ ქართულ სამოციქულო ეკლესიას.

საქართველოს საზოგადოებრივი აზრის ძირითადი ნაწილი რომ ძლიერ უარყოფითად აფასებდა რუსეთის მხრიდან საქართველოს ხელახალ ოკუპაციას და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამხობას, ეს კომუნისტურმა ხელმძღვანელობამ მარტო საპროტესტო წერილებით, რეზოლუციებით და პროკლამაციებით როდი იცოდა. საქართველოსა და ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის აგენტურა საკმაოდ ინფორმირებული იყო საზოგადოებაში არსებული ანტიკომუნისტური შეხედულებების შესახებ და ამ ინფორმაციას დროულად აწვდიდა სათანადო ინსტანციებს. მაგალითად, უკვე ოკუპაციის პირველ თვეებში დაუფიქსირდა შემდეგი: „საშუალო ფენების დამოკიდებულება რევოლუციისადმი გულგრილი და მიუღებელია – განუსაზღვრელია. ცდილობენ არ იცხოვრონ პოლიტიკით, მათთვის მთავარია ბევრი ფულის შოვნა, სულ ერთია რა გზით, რა საშუალებით. მსხვილი ბურჟუაზია მენშევიკურად განწყობილ ინტელიგენციასთან ერთად, კონტრრევოლუციურად არის განწყობილი. თუმცა გარეგნულად თავი ასე უჭირავს – „Тише воды, ниже травы“.²¹

აგენტურის ერთ-ერთ ანგარიშში მითითებულია თბილისის ოპერისა და ბალეტის თეატრის დირექტორის ანტიკომუნისტურ შეხედულებებზეც. მას უთქვამს, რომ „ბოლშევიკები – ეს თავაწყვეტილი მასაა, რომელშიც არ არის წესრიგი. ბოლშევიკები ვერანაირ წესრიგს ვერ შექმნიან – ეს თავაწყვეტილი გლეხუბებია. დაე თვითონ შექმნან კულტურული მუშაობა, ხოლო ჩვენ მათ არ დავეხმარებით“.²²

„ჩეკას“ აგენტები განსაკუთრებით ეჭვის თვალით უყურებდნენ და თვალს არ აშორებდნენ ოპოზიციური პარტიების ხელმძღვანელებს, სამხედრო ინტელიგენციას, სოციალ-დემოკრატებს, მემარჯვენე სოციალისტ-ფედერალებისტებს, ეროვნულ დემოკრატებს. მათ სდევნიდნენ, ხშირად აპატიმრებდნენ. მაგალითად, სოციალ-დემოკრატიის ერთ-ერთი ლიდერი სეით დევდარიანი, რომელიც საქართველოში დარჩა და ცდილობდა გამოეყენებინა საბჭოთა ხელისუფლების პირველ თვეებში ლეგალური მუშაობის შესაძლებლობები, 1921 წლის აპრილში სამიტრედია-ხონის გზაზე გააჩერეს. სასოფლო რეკომმა ის გაჩხრიკა, აღმოუჩინა 6,5 მილიონი მანეთი და დააპატიმრა. ჩაითვადა, რომ ეს თანხა მას ჭირდებოდა საქართველოში სოციალ-დემოკრატიული აგიტაციის გასაძლიერებლად.²³

სეით დევდარიანის პოლიტიკური ფიგურა იმითაც არის საინტერესო, რომ მოსკოვის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში, სტალინის ფონდში მივაკვლიეთ ს. ორჯონიკიძისადმი გამოგზავნილ სტალინის საიდუმლო დეპეშას, რომლის შინაარსი მთლიანად სეით დევდარიანს ეხება და სტალინისეული კრიტიკული შეფასებაა მოცემული: „შენ მეკითხები მე აზრს დევდარიანზე, აი ის: 1) დევდარიანი, როგორც ჩანს, „სოციალისტიჩესკი ვესტნიკის“ რედაქციის იმ ნაწილის თვალსაზრისზე დგას, რომელსაც სათავეში უდგას დანი, რომელმაც სულ ახლახან განაცხადა საბჭოთა კონსტიტუციის ფარგლებში ლეგალური ოპოზიციის იდეა. მენშევიკების ამ ნაწილს იმედი აქვთ გახრწნან საბჭოთა ხელისუფლება ლეგალური ოპოზიციის საშუალებით და ფიქრობენ ამავე მიზნით, დრო და დრო, თავის საქმიანო-

ბაში ბლოკი შეკრან ჩვენი პარტიის მემარცხენე და გლეხობის ოპოზიციურად განწყობილ ელემენტებთან, იმ მიზნით, რომ შემდეგ შეამზადონ პირობები ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რესპუბლიკისათვის. მე ეჭვიც არ მეპარება, რომ დევდარიანი ამ პოზიციასე დგას. 2) მე ეჭვიც არ მეპარება, რომ დევდარიანი და მისი ჯგუფი მენშევიზმის ყველაზე მავნე ელემენტია რუსეთში, განსაკუთრებით ახლა, ნეპის პირობებში. ჩემი რჩევაა — გამოიყენეთ დევდარიანი მოკლე ხნის მანძილზე, რათა გახრწნათ მენშევიკი მუშები, თუკი ასეთი ჯერ კიდევ დარჩა საქართველოში, ხოლო შემდეგ მოისროლეთ ის საზღვარგარეთ, აუცილებლად მოისროლეთ.“²⁴

ამ ამონარიდში აშკარაა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელების დამოკიდებულება თავისუფალი სიტყვის მიმართ — მათ ის კუდშეკვეცილი, მოჩვენებითი დემოკრატიაც არ მოსწონთ, თუ საქმე შეეხება კომუნისტური რეჟიმის პოლიტიკური ძლიერების ურყევობისათვის საფრთხის შექმნას.

რა თქმა უნდა, საქართველოს კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელები და რიგითი წევრები რუსეთის აგრესიას და ოკუპაციას „ინტერნაციონალურ დახმარებად“, პროლეტარული სოლიდარობის გრძნობის გამოვლენად თვლიდნენ. მათ თანაუგრძნობდნენ ის პოლიტიკური თუ არაპოლიტიკური ძალები, რომლებიც თავიდანვე უარყოფითად შეხვდნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას და საქართველოს პროდასავლურ ორიენტაციას.

მიუხედავად ამისა, უკვე 1921 წლის ბოლოს და განსაკუთრებით 1922 წელს, საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაში გაჩნდა ე.წ. „ნაციონალ-უკლონისტების“ ჯგუფი, რომელიც “დამოუკიდებლობის ატრიბუტების” შენარჩუნებას და სახელმწიფოებრივი ცენტრალიზაციის პროცესების შენელებას მოითხოვდა. პოსტსაბჭოთა ისტორიოგრაფიაში მათ “კომუნისტ-პატრიოტებსაც” უწოდებენ. ჩვენი აზრით, ეს გადაჭარბებული შეფასებაა და იმ წლებში საქართველოს კომპარტიაში მიმდინარე პროცესი უფრო ძალაუფლებისათვის ბრძოლას უნდა დაუვუკავშიროთ. როგორც მოსკოვში, ისე თბილისში ხდებოდა

დრმად ავადმყოფი ლენინის შემდგომი ეპოქის პოლიტიკური პირობების შემზადება, საქართველოს პარტიული ხელმძღვანელობა ცდილობდა მოეღწეოს არ ჩამორჩენოდა და დროულად განესაზღვრა თავისი პოზიცია მომავალ მემკვიდრესთან დაკავშირებით. ამის საფუძველს იძლევა ის, რომ „ნაციონალ-უკლონისტები“ არ იბრძოდნენ ბოლშევიკური პარტიის ზეცენტრალიზაციის წინააღმდეგ, პარტიული სუბორდინაციისა და დემოკრატიული ცენტრალიზმის ლენინური ნორმების წინააღმდეგ, რაც საბჭოთა სისტემის საფუძველთა-საფუძველი იყო.²⁵

მოსკოვის დიქტატის მიმართ მსუბუქი კრიტიკის ნოტები გაისმა საქართველოს კპ (ბ) II ყრილობაზე, სადაც ს. ქავთარაძემ რუსეთ-საქართველოს ახალ ურთიერთობებზე საუბრისას ახსენა ტერმინი „ჯინგოიზმი“ – ამ ტერმინით აღინიშნებოდა ინგლისის კოლონიზატორობა ინდოეთსა და სხვა ოკუპირებულ ქვეყნებში. ამან ყრილობის დელეგატების მკაცრი კრიტიკა გამოიწვია. განსაკუთრებით აქტიუობდა აფხაზი დელეგატი ლაკობა, რომელმაც თავის გამოსვლაში გაიხსენა ის ქართველები, რომლებიც „აფხაზეთს საქართველოს განუყოფელ ნაწილად თვლიან“ და ეს კოლონიზატორობის ადგილობრივ სახეცვლილებად მიიჩნია.²⁶

მსოფლიო პროლეტარული რესპუბლიკის იდეით შეპყრობილი რუსი და ქართველი ბოლშევიკები ეროვნული სუვერენიტეტის, ეროვნული საზღვრების, ეროვნული ინტერესების შელახვას არ თვლიდნენ დანაშაულად, თუ კი ეს წაადგებოდა საერთაშორისო პროლეტარიატის ინტერესებს. ეს დაუფარავად თქვა თვითონ ი. ბ. სტალინმა 1923 წელს, პარტიის XII ყრილობის ეროვნული საკითხისადმი მიძღვნილ სპეციალური სექციის სხდომაზე: ე. ი. ლენინის ცნობილ წერილში – „ეროვნებათა საკითხის შესახებ ანუ „ავტონომიზაციისათვის“ მოტანილ „შეგონებებს“ სტალინმა ჩინებული კონტრარგუმენტები მოუძებნა: „დიახ, პოლონელს არ შეიძლება ეუწოდოთ „პოლიაჩიშკა“, მაგრამ პოლონეთის ქვეყა ხიშტით შეიძლება? პოლონეთის მოსინჯვა შეიძლება? როგორც ჩანს, ეროვნული თვითგამორკვევის თვალსაზრისით, ამის გაკეთება შეიძლება. არ

შეიძლება თურქესტანელს ეუწოდოთ „ტატარსკაია ლაპატა“, ძალიან კარგი, მაგრამ იქ რუსეთის ჯარების დატოვება შეიძლება?... არ შეიძლება ადამიანს ეუწოდოთ „კაეკაზსკი ჩელოვეკ“, ხოლო ეროვნული თვითგამორკვევის თვალსაზრისით აქ ჯარების დატოვება შეიძლება? არ შეიძლება ბუხარელს დაეუძახოთ, უკვე აღარ ვიცი, რა დაეუძახოთ – მაგრამ იქ ჯარების შეყვანა შეიძლება? ერევის თვითგამორკვევის უფლებებიდან გამომდინარე, ამის გაკეთება არ შეიძლება. მაშ რაშია საქმე?“

აქვე ი. ბ. სტალინი არაორაზროვნად მიუთითებს იმაზეც, რასაც ე. ი. ლენინი ხანგძრლივი დროის განმავლობაში უნერგავდა თავის მიმდევრებს: „ჩვენ ზოგჯერ იძულებულნი ვართ წავიდეთ ეროვნული თვითგამორკვევის, მათი ინტერესების წინააღმდეგაც კი, რათა მუშებმა შეინარჩუნონ თავისი ძალაუფლება... ეს ჩვენი ბრალი კი არა, ჩვენი უბედურებაა... თვითგამორკვევის პირველი მოთხოვნა – ეს ჯარების გამოყვანაა. ამჟამად ჩვენ ასეთი ფუფუნების უფლებას თავს ვერ მივცემთ. ამაშია უბედურება“.²⁷

1924 წლის აგვისტოს აჯანყების სასტიკად ჩახშობის, ანტიკომუნისტური პარტიების ლიკვიდაციის, პროლეტარიატის (წაიკითხე: რკპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის) დიქტატურის განმტკიცების პარალელურად საქართველოს საზოგადოებრივი აზრი 1921 წლის თებერვლის მოვლენებს ოფიციალური პოზიციებიდან უდგებოდა, თუმცა ინტელიგენციის დიდ ნაწილში ფარულად მაინც დარჩა მტკიცე რწმენა რუსეთის მიერ საქართველოს ხელმეორე ოკუპაციის შესახებ.

ამ და მომდევნო წლებში მხოლოდ დასავლეთ ევროპაში გახიზნული ქართული პოლიტიკური ელიტა განაგრძობდა ურყევად იმის მტკიცებას, რომ საბჭოთა რუსეთმა ცალმხრივად დაარღვია 1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება და მოახდინა საქართველოს ოკუპაცია. თუმცა საზღვარგარეთაც იყო მეტად საინტერესო შეხედულებები და მოსაზრებები, რომელთაც უდიდესი მნიშვნელობა შეინარჩუნეს თანამედროვე პირობებშიც კი. მაგალითად, მიგვაჩნია მეტად საყურადღებოდ ცნობილი სოციალ-დემოკრატის ირაკლი წერეთლის შემდეგი შეფა-

სება, რაც მან გააკეთა 1925 წელს პარიზში სოციალ-დემოკრატების შეხვედრაზე და სწორედ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას შეეხება: „ქართველმა ხალხმა უნდა კარგად შეაფასოს, თუ როგორ ეპყრობა მას ევროპა და ის როლიც, რასაც ასრულებს მის ცხოვრებაში რუსეთი... თუ კი საქართველო ააშენებს თავის პოლიტიკას ასეთი კონფლიქტების შესაძლებლობებზე (იგულისხმება რუსეთის შესაძლო კონფლიქტები მეზობლებთან – ა.დ.) თუ კი ის რუსეთს მისცემს საფუძველს, რომ რუსეთის ყოველი საგარეო-პოლიტიკური გართულების შემთხვევაში საქართველო მას დაუპირისპირებს ხრიკებს, ეს აამხედრებს საქართველოს წინააღმდეგ არა მარტო ბოლშევიკურ, არამედ ყოველგვარ რუსეთს და ვინ იცის როგორ ბედს განუზადებს საქართველოს ასეთი პოლიტიკა. ევროპა კი ასეთ პოლიტიკას ავანტურისტულად ჩათვლის.“²⁸

ამრიგად, აშკარაა, რომ საქართველოში რუსეთის ხელმეორე შემობრუნება საქართველოს ეროვნულ-პატრიოტული ძალების მიერ შეფასდა ცალსახად უარყოფითად. თუ არ ჩავთვლით საქართველოს კომუნისტურ პარტიას და ეროვნულ უმცირესობების იმ წარმომადგენლებს, რომლებიც ცივად შეხედნენ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის შექმნას და რუსეთისაგან ამიერკავკასიის ჩამოცილებას, საქართველოს საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი: ქართული მართმადიდებლური ეკლესია, ინტელიგენცია, სტუდენტობის საგრძნობი ნაწილი – გამობდნენ რუსეთის ბოლშევიკურ აგრესიას და მოითხოვნენ საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას. ეს ვლინდებოდა საპროტესტო გამოსვლებში, პუბლიკაციებში, მემორანდუმებსა და პროკლამაციებში.

მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ თვითონ კომუნისტური ხელისუფლებაც კი (როგორც მოსკოვის, ისე ადგილობრივი) ჩინებულად გრძნობდა საბჭოთა სისტემაში ჩადებულ კოლონიზატორულ კოდს და აშკარად იშველიებდნენ ჯინგოიზმის (კოლონიზატორობის) ანალოგიას. ისინი ცდილობდნენ გარეგნული ფორმით მაინც შეეცვალათ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის არსებული შინაარსი. მაგრამ მათ ძლიერი ოპოზიცია შეხვდათ, პირველ

რიგში რუსეთის ერთგული აგენტურის, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის პარტიული ორგანიზაციების ხელმძღვანელების სახით, ამიტომაც მათ მალე შეწყვიტეს „რუსული კოლონიალიზმის“ შესახებ საუბარი.

რუსეთის მხრიდან რომ აღვიღო პქონდა საქართველოს ანექსიას და მისი სუვერენიტეტის ხელყოფას, ამას ი. ბ. სტალინიც აღიარებდა, მაგრამ მას კლასობრივი პოზიციებიდან ამართლებდა. სტალინს ეგონა, რომ ეს იყო აუცილებელი მომავალი მსოფლიო რევოლუციისა და პროლეტარიატის მიერ ძალაუფლების ბოლომდე შესანარჩუნებლად..

საქართველოს საზოგადოებაში რუსეთის ახალი აგრესიის შედეგების განეიტრალება ძნელ და ხანგრძლივ ამოცანას წარმოადგენდა. საჭირო გახდა მრავალწლიანი პროპაგანდისტული, აღმზრდელობითი და რეპრესიული ზომების გამოყენება, რომ ქართული საზოგადოება, გარეგნულად მაინც, შეგუებოდა უკვე მომხდარ ფაქტს – საქართველოს სურვილის წინააღმდეგ საბჭოთა მრავალეროვან სახელმწიფოს შემადგენლობაში მრავალწლიან არსებობას.

Al. Daushvili

OCCUPATION OF GEORGIA BY SOVIET RUSSIA AND GEORGIAN PUBLIC OPINION

Thus, it is evident that second return of Russia to Georgia was appreciated definitely in a negative way by the national-patriotic forces of Georgia. If we do not take into account the Communist party of Georgia and those representatives of national minorities who accepted coldly creation of the Democratic Republic of Georgia and detachment of Transcaucasus from Russia, the important part of Georgian society: Georgian orthodox church, intelligentsia, important part of students – blamed the Bolshevik aggression of Russia and demanded the reestablishment of independence of

Georgia. This became evident from the protest manifestations, published materials, memorandums and leaflets.

It is an important fact that the Communist authorities themselves (as those from Moscow, as well as the local ones) felt very well the colonialist code embedded in the Soviet system and openly applied analogy of Jingoism (colonialism) as aid. They tried to change at least the appearance of existing contents of Russian-Georgian relations. But they were strongly opposed, first of all, by the agents, devoted to Russia, in the persons of the heads of the party organizations of Abkhazia and Oseti, so they shortly after ceased to talk about the "Russian colonialism".

Even Stalin acknowledged the fact that Russia annexed Georgia and infringed on its sovereignty, but justified it from the class position. Stalin thought that this was indispensable for future world revolution and for keeping the power totally by the proletariat.

Neutralization of the results of the new Russian aggression in the Georgian society was a hard and long goal. It became necessary to use many years propagandistic, educative and repressive measures that the Georgian society, at least in outward appearance, to be habituated at the happened fact – its many years existence as a member of the Soviet multinational State.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. სკკპ... რეზოლუციებში, თბ., 1954, გვ. 1.
2. Образование Союза Советских Социалистических Республик, сб., док. М., 1972, 45.
3. В. И. Ленин, ПСС. т. 44. с. 79.
4. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფ. 300, ს. 43, ფურც. 241.
5. ზ. ბაბუნაშვილი, კულტურული მშენებლობა საქართველოში აღდგენით პერიოდში (1921-1925 წწ.), თბ., 1955, გვ. 57.
6. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 37, ფურც. 37.
7. იქვე.
8. ამის შესახებ დეტალურად იხ.: ა. ბენდიანიშვილი, გრიგოლ ლორთქიფანიძის „ფიქრები საქართველოზე“ და

- ბრძოლა საბჭოურ-კომუნისტური რეჟიმის წინააღმდეგ, თბ., 2007.
9. ამის შესახებ დეტალურად იხ.: კ. წენგუაშვილი, საბჭოთა პოლიტპატიმრის წერილები ლ. ტროცკის, „ანალეზი“, 2005. № 2.
 10. იქვე.
 11. ო. ჯანელიძე, ნარკვევები საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიიდან, თბ., 2002, გვ. 411-412.
 12. ო. ჯანელიძე სპირიდონ კეღია, თბ., 2002, გვ.148.
 13. იქვე, 149.
 14. ამის შესახებ დეტალურად იხ.: ა. დაუშვილი, ქართული საბჭოთა საჯარისო ფორმირების შექმნის ისტორიისათვის, (ხელნაწერი).
 15. მ. ნათელაძე, ა. დაუშვილი, საქართველოს უახლესი ისტორია. თბ., 2004, გვ.75
 16. კ. გამსახურდია, ღია წერილი ვ.ი.ლენინს, იხ. ა. სურგულაძე, პ. სურგულაძე, საქართველოს ისტორია, თბ., 1991, გვ. 419-420.
 17. ე. ნარიშკინი, 1922 წლის 26 მაისის დღესასწაული თბილისში, საისტორიო აღმანახი „კლიო“ 2003, №19, გვ. 151.
 18. იქვე.
 19. ს. ვარდოსანიძე, საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესია 1917-1953, თბ., 2001, გვ. 68.
 20. ГАСПИ РФ, ф.17, оп. 3, д. 426, л. 78.
 21. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 1, ფურც. 9.
 22. სუიცსა, ფ. 281, აღ. 2, ს. 17, ფურც.5.
 23. გაზ. „კომუნისტი“, 1921, 14 აპრილი.
 24. ГАСПИ РФ, ф.558, оп.11, д.32, л.45.
 25. ამის შესახებ დეტ.: ა. დაუშვილი, სოსო ჯუგაშვილის ამბავი, წიგნი III, თბ., 2007, გვ.
 26. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი; ფ. 14, აღ. 1, ს. 48, ფურც. 424-425.
 27. ГАСПИ РФ, ф. 50, оп. 1, д. 48, л. 59.
 28. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 2, ს. 28, ფურც. 268.

ალექსანდრე ბენდიანიშვილი

რას „გმასწავლის“ ასოცირებული პროფესორი
ანზორ სახვაძე

გასულ წელს გამოქვეყნდა ა. სახვაძის სტატია „იმიგრაციული პოლიტიკის სამართლებრივი საფუძვლები საქართველოში რუსეთთან შეერთების შემდეგ“ (იხ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, 2/2007, გვ. 327-340). ავტორი ყურადღებას ამახვილებს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე პირველის მიერ 1819 წელს ხელმოწერილ დოკუმენტზე, რომლის სახელწოდებაა „Положение о приятии помещиками в Грузия поселенцев, выходящих из заграницы и о водворении их на собственных землях“. არსებობს მისი ქართული ვარიანტიც და ორივე შემონახულია საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის ხელუხლებელ ფონდში. FS 7356. ა. სახვაძის მიერ ამ დოკუმენტის კომენტარებსა და შეფასებაში დაშვებულია უხეში შეცდომები, მრუდე სარკეშია წარმოდგენილი, გაკეთილშობილებულია რუსეთის ცარიზმის კოლონიურ-რუსიფიკატორული პოლიტიკა და ქართველი ხალხის მიერ დაკავებული პოზიცია.

ხსენებული სტატია ასე იწყება: „რუსეთთან საქართველოს შეერთება... მნიშვნელოვანწილად იძულებითი ნაბიჯი იყო, რადგანაც სხვა პოლიტიკურ თუ სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებთან ერთად, ამგვარ გადაწყვეტილებას მისი დემოგრაფიული დაკნინება-გაუკაცრიელებაც აპირობებდა. იმ დროისათვის საქართველო ყოფნა-არყოფნის ზღვარზე იდგა“ და ამიტომ რუსეთთან შეერთება აუცილებელი გახდაო.

დღეს თითქმის ყველასთვის ცნობილია, რომ საქართველოს რუსეთთან შეერთება არ ყოფილა ქართველ მე-

ფეთა გადაწყვეტილება და ხალხის სურვილი. ერეკლე მეორე, სოლომონ პირველი, გიორგი XII და სოლომონ II რუსეთის იმპერატორებს მფარველობა-დახმარებას სთხოვდნენ და არა იმპერიასთან თავიანთი ქვეყნის უშუალოდ მიერთებას, რუსეთის პროვინციად გადაქცევას. 1783 წლის გიორგიევსკის ტრაქტატი რუსეთისა და ქართლ-კახეთის სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დამკანონებელ აქტად უნდა გადაქცეულიყო. იმპერატორი პირობას დებდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო ტახტზე დაიცავდა ერეკლესა და მის მემკვიდრეთა ღვთისაგან ნაკურთხ უფლებას და დაეხმარებოდა მათ გარეშე მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაში. მაგრამ დიდი ქრისტიანი მეზობლის ხელმწიფემ ტრაქტატით ნაკისრი პირობები არ შეასრულა; არ დახმარებია ერეკლე მეორეს ომარ ხანისა და ალა-მაჰმად ხანის შემოსევების დროს. პირიქით, გიორგიევსკის ტრაქტატი გახდა საქართველოს ახალ-ახალი მარცხის, მოსახლეობის მინიმუმამდე შემცირების მიზეზი და, ამდენად, რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის მომზადების საშუალება.

ა. სახეაძე კი არსებითად ეთანხმება ალექსანდრე პირველის მანიფესტის საზეიმო-ჰუმანურ ტონს იმის შესახებ, რომ იგი საქართველოს როდი იერთებდა ისედაც ვეებერთელა იმპერიის კიდევ უფრო გაფართოებისათვის, მისი სურვილი იყო საქართველოს მოსახლეობის უშიშროების დაცვა და მისი კეთილდღეობის ამაღლება. იგი დარწმუნებულია, რომ 1819 წლის დებულება, რომელიც მიგრაციული პროცესების დარეგულირებას ითვალისწინებდა, არა რუსეთის, არამედ საქართველოს მოსახლეობის ინტერესთა შესაბამის საკანონმდებლო აქტს წარმოადგენდა, თავგამოდებით ცდილობს ამ „კონცეფციის“ ჭეშმარიტების დასაბუთებას.

ა. სახეაძე გვასწავლის: კოლონიზაცია, „ერთი მხრივ ესაა ქვეყნის დაპყრობა და მისი გადაქცევა კოლონიად, მეორე მხრივ კი, კოლონისტებით ანუ გადასახლებული პირებით ცარიელი ადგილების დაკავება“. იგი აკრიტიკებს დასავლურ სახელმწიფოთა დაპყრობა-კოლონიზაციის პოლიტიკას (XV-XIX სს.) და ამართლებს რუსეთის ამგვარსავე პოლიტიკას იმ მოსაზრებით, რომ რუსეთი მო-

მიჯნავე ტერიტორიებს ითვისებდა და დიდი ოკეანეების სიერცეში მდებარე ქვეყნებში არ იჭრებოდა. რუსეთის კეთილშობილური „მიზანი იყო კოლონიზებულ ტერიტორიაზე მეტროპოლიის იდენტური სოციალურ-ეკონომიკური დონის შექმნა, კოლონიზაცია ტარდებოდა სახელმწიფოს აქტიური მატერიალური მხარდაჭერით. კოლონიზაციის დასრულებას არ გამოუწვევია ტერიტორიის უდიდესი ნაწილის მეტროპოლიისაგან მოწყვეტა“ (გვ. 328).

რუსული კოლონიალიზმის ეს დადებითი თვისებანი თითქოს სრულად გამოვლინდა რუსეთის მიერ საქართველოს ათვისების პროცესშიც. ა. სახვაძე „ბრძნულად“ აცხადებს, რომ რუსეთმა „საქართველოს კოლონიზაცია, ფაქტიურად ცარიელი ტერიტორიების დასახლება მხოლოდ მას შემდეგ დაიწყო, რაც ეს უკანასკნელი უკვე შეერთებული იყო რუსეთთან (აბა უფრო ადრე როგორ მოახერხებდა ამას?) და ამდენად, მის მიერ საქართველოს ტერიტორიის ათვისება შეიძლება შიდაკოლონიზაციად მივიჩნიოთ“ (!) ამ ყალბი წანამძღვრიდან ამოდის და „სრულიად უსაფუძელოდ“ აცხადებს ამ ბოლო დროს თითქოსდა კონიუნქტურულად მომგებიან, საკმაოდ გაერცელებულ, მაგრამ (მისი აზრით) ნაკლებად არგუმენტირებულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ რუსეთმა საქართველო დაიპყრო და თავის კოლონიად გადააქცია. „რუსეთმა მართლაც მოახდინა საქართველოს კოლონიზაცია, მაგრამ არა იმ თვალსაზრისით, როგორც მაგალითად, დასავლეთ ევროპის ქვეყნებმა მოახდინეს... აფრიკის, ამერიკისა და აზიის ბევრ სახელმწიფოს დაპყრობა, არამედ იმ აზრით, რომ მან აითვისა საქართველოს დაცარიელებული ტერიტორიები, რისთვისაც ახორციელებდა მიზანმიმართულ იმიგრაციულ (?) პოლიტიკას“ (გვ. 329).

ა.სახვაძის აზრით, 1819 წლის დებულება „იმიგრაციული პოლიტიკის მარეგულირებელი ერთ-ერთი პირველი სამართლებრივი აქტია“. იგი ამ დოკუმენტის არა (მართებული ანალიზის საფუძველზე აკეთებს ფართო) მასშტაბიან დასკვნებს, ცდილობს შეაფასოს არა მარტო XIX ს-ის პირველ მესამედში მიმდინარე მოვლენები, არამედ რუ-

სეთის კოლონიური პოლიტიკა მთელი საუკუნის სიგრძეზე.

დებულება ძირითადად იმ ქართველებს ეხება, რომლებიც პერმანენტული ომების დროს გარეშე მტრებმა დაატყვევეს, საქართველოს მოწყვეიტეს, თავიანთ ქვეყნებში წაიყვანეს და ყიდვა-გაყიდვის ობიექტად აქციეს. ამ ბოროტების წინააღმდეგ იბრძოდნენ ერეკლე II, სოლომონ პირველი, ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის მამები. რუსეთ-საქართველოს სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ მუსლიმანური სამყარო კიდევ უფრო ანტიქართულად განეწყო. მიზნად დაისახა რუსოფილი ერეკლე მეორისა და ტყვეთა ყიდვა-გაყიდვის აღკვეთისათვის თავდადებით მებრძოლი სოლომონ პირველის დასჯა, მათი ქვეყნების იავარყოფა. 1785 წ. ქართლ-კახეთში 20-ათასიანი ლაშქრით შემოიჭრა ომარ ხან ავარიელი, 1795 წელს ირანის მბრძანებელი ალა-მაჰმად ხანი. ამ ყველაზე კრიტიკულ მომენტში დაარღვია რუსეთმა გეორგიევსკის ტრაქტატის სათანადო მუხლი, არავითარი დახმარება არ გაუწია ქართლ-კახეთის მეფეს ერეკლე მეორეს. ამ ღალატის შედეგი იყო კრწანისის ტრაგედია, ქვეყნის აოხრება, ხალხს გაუღებთა, ათი ათასობით დატყვევებულის გატაცება-დამოწევა.

ამ გატაცებულ-გაყიდულ ქართველთა გამოსასყიდად ქართლ-კახეთის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ყოველწლიურად იხარჯებოდა 60 ათასი მანეთი. ერეკლე მეორემ მეფობის ბოლო 30 წლის განმავლობაში ტყვეთა გამოსახსნელად გაიღო 370 ათასი მანეთი. მაგრამ ტყვეთა გატაცება სჭარბობდა გამოსხსნა-მობრუნების მასშტაბებს. გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმების მომენტში ქართლ-კახეთის მოსახლეობა შეადგენდა 350 ათას სულს, XVIII ს-ის მიწურულს კი მხოლოდ 200 ათასს. მოსახლეობა მინიმუმამდე შემცირდა დასავლეთ საქართველოშიც.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ირან-ოსმალეთის შემოსევები შეწყდა, მაგრამ წინააღმდეგობა აღმოცენდა რუსულ ხელისუფლებასა და ქართველ ხალხს შორის. 1802-1820 წლებში ხუთი ფართო მასშტაბიანი ანტირუსული აჯანყება მოხდა. დამსჯელმა ექსპედი-

ციებმა სისხლით დატბორეს საქართველოს რამდენიმე რეგიონი. ათასობით ადამიანი ფიზიკურად მოსპეს, არანაკლები აიძულეს სამშობლოდან გაქცეულიყო. მეტროპოლიის ხელისუფლება მიხვდა, რომ ცარიელი ტერიტორია სიმდიდრეს ვერ შემატებდა. მისი ფისკალური ინტერესები მოითხოვდა სახაზინო გადასახადთა გამღები მოსახლეობის გაზრდას. პირველ ხანებში არსებით მნიშვნელობას არ ანიჭებდა იმას თუ გადამხდელი რომელი ეთნოსის წარმომადგენელი იქნებოდა. მშრომელი მოსახლეობის შემცირება დიდ პრობლემებს უქმნიდა ქართველ თავადაზნაურობასაც. ამიტომ იგი მოითხოვდა ერეკლე მეორის დემოგრაფიულ, გამათავისუფლებელ ღონისძიებათა გაგრძელებას.

ძნელბედობის ხანაში საქართველოდან გატაცებული და გაყიდული მოსახლეობის უკან მობრუნების, კვლავ საქართველოში დასახლების საკითხი ქართველმა სამღვდელოებამ და თავადაზნაურობამ დააყენა. ეს პასუხობდა რუსეთის ფისკალურ ინტერესებსაც და ამიტომ ალექსანდრე პირველმა დაამტკიცა საქართველოში შედგენილი და რუსეთის შინაგან საქმეთა სამინისტროში შევსებულ-შესწორებული პროექტი.

1819 წ. დებულება მიზანშეწონილად თელის აზიის ქვეყნებში მოხვედრილი ქართველების, აგრეთვე სხვა ტომელების საქართველოში მოზიდვას, მათ დასახლებას თავადაზნაურთა მამულებში, აგრეთვე სახაზინო მიწებზე, თუ ისინი წესიერად გაიღებდნენ სახელმწიფო გადასახადებს. მემამულეთაგან მოწვეული ახალმოსახლენი პირად თავისუფლებას ინარჩუნებდნენ, მაგრამ იხდიდნენ მიწით სარგებლობის საზღაურს. მხარეების საადგილმამულო ურთიერთობის ფორმები უნდა განსაზღვრულიყო ხელშეკრულებით. აქ ფიქსირდებოდა ფულადი ღალა-გადასახადის, აგრეთვე ნატურალური გამოსადგების ოდენობა და ბეგარა-სამუშაოების ფორმები. ეს ჩამოსელა და დასახლება კანონიერად ჩაითვლებოდა მაშინ, როცა რუსული ხელისუფლება მოახდენდა ხელშეკრულების რეგისტრაციადამტკიცებას.

დებულების ერთი მუხლი ანგარიშს უწევდა ქართულ კანონს და ტრადიციას. ქართველი მებატონე-მემამულე გატაცებულ თუ ნებით წასულ ყმაზე 12 წელს ინარჩუნებდა იურიდიულად ფლობის უფლებას. შემდეგ კი მობრუნებული თვითონ ირჩევდა დასახლების ადგილს. ხოლო ის მემამულე, რომელიც თავის მცდელობითა და ხარჯით ჩამოიყვანა უცხოეთიდან ადამიანს, მის გადაკარგვის ხანდაზმულობას ანგარიშს არ უწევდა, ხაზინისა და სხვა მებატონის კუთვნილ გლეხებსაც ასახლებდა თავის მიწაზე და გადაცემული მიწის ოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად ადებდა ღალასა და ბეგარა-ვალდებულებას.

მემამულესა და საქართველოში მობრუნებულის ხელშეკრულება ვადიანი იყო. უკან ჩამოსახლებულთ უფლება ეძლეოდათ დაეტოვებინათ ამ პირველი მებატონის მიწა და სხვა მემამულის მიწაზე დასახლებულიყვნენ. ბოლო მეცამეტე მუხლში აღნიშნულია, რომ რუსეთის მეზობელ სახელმწიფოებთან ომის დროს საქართველოს მემამულეებს უფლება ეძლეოდათ საქართველოში გადმოესახლებინათ ამ უცხო სახელმწიფოთა ქვეშევრდომები და გაეფორმებინათ მათთან ისეთივე ხელშეკრულება, რომელიც ქართველ მობრუნებულებთან იდებოდა. ეს კი სტატიის ავტორს დადებით მოვლენად მიაჩნია. „დებულების ეს პუნქტი ძალიან ხშირად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული საქართველოში არაქართველი მოსახლეობის იმიგრაციის დროს“. ამის მაგალითად ასახელებს სომხების ჩამოსახლებას სამცხე-ჯავახეთში 1828-29 წლების ომის შემდეგ. ამ ერთ ფაქტს ახსენებს, მაგრამ დასკვნაში წერს, რომ მეფის რუსეთს ყოველთვის მიზნად ჰქონდა ცარიელი ტერიტორიების ათვისება და არა საქართველოს ეთნიკური აჭრელება.

დასკვნაში ა. სახვაძე იმასაც აღნიშნავს, რომ ხსენებული დებულება „შეიძლება მივიჩნიოთ იმდროინდელი დემოგრაფიული პოლიტიკის ერთ-ერთ სამართლებრივ საფუძვლად, რადგანაც ის არეგულირებდა მოსახლეობის საქართველოს გარედან მოზიდვას და ხელს უწყობდა მისი რაოდენობის ზრდას. საქართველოს ცარიელ ტერიტორიაზე დასახლების ნება ეძლევა ყველა მსურველს, ვინც

კი მოისურვებს აქ დასახლებას და დათანხმდება, რომ გადაიხადოს საქართველოს მოსახლეობისათვის დადგენილი სახელმწიფო გადასახადები... ეს მოთხოვნა ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია, რადგან მის რეალიზებას ხელი უნდა შეეწყო ადგილობრივი ტერიტორიის ეკონომიკური წინსვლა-განვითარებისათვის“ (გვ. 336).

ა.სახვაძე აღნიშნული პერიოდის და დასახელებული დოკუმენტის მიღმა არ იხედება, არ იცის, ან განგებ ჩქმალავს მომდევნო 95 წლის განმავლობაში რუსული ხელისუფლების მიერ შედგენილ და ამოქმედებულ კანონ-დებულებებს, რომელთა შესაბამისად „რეგულირდებოდა“ მიგრაციული პროცესები. არაფერს ამბობს იმის შესახებ, რომ ხელისუფლების უპირველესი მიზანი იყო საქართველოში რუსი კოლონისტების მომრავლება. ის ხელს უწყობდა აგრეთვე ჩვენს ქვეყანაში სომხების, გერმანელების, ოსების, ბერძნების ჩამოსახლებას, ხელოვნურად ამწვავებდა წინააღმდეგობას აბორიგენ ქართველებსა და ჩამოსახლებულ სხვატომელთა შორის, „დაჰყავ და იბატონეს“ დიდმპყრობელური პრინციპის გამოყენებით განამტკიცებდა რუსულ ხელისუფლებას.

რუსეთის მთავრობამ ოპოზიციაში ჩამდგარი ქართველი ხალხი იმითაც დასაჯა, რომ მიითვისა ჩვენი სამშობლოს მიწის ფონდის ნახევარზე მეტი და ქართველი ერის საარსებო სივრცე თანდათან შეამცირა. საქართველოს ტერიტორიაზე ყველაზე უფრო შევიწროებულ-რეპრესირებული ქართველი ერი იყო. 1829 წელს სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრი ქართველები აიძულეს თურქეთს შეხიზნოდნენ, მათ ადგილზე სომხები ჩამოასახლეს. 1866-1878 წლებში აფხაზებს ღალატში დასდეს ბრალი და 20 ათასი კაცი ოსმალეთის გზას გაუყენეს, მათი მიწა-წყალი რუს მოხელეებს დაურიგეს. იმავე 1878 წელს რამდენიმე ათასი მუსულმანი ქართველი ბათუმის ოლქიდან თავის „სამშობლო ოსმალეთში“ გაასახლეს, მათ მიწა-წყალზე რუსული სოფლები შექმნეს. ქართველების შიდამიგრაციის პროცესს ხელოვნურად აფერხებდნენ, შაეიზღვისპირეთში და სხვა თავისუფალ მიწებზე გადასახლებას უკრძალავდნენ, ვრცელ ტერიტორიებზე უკვე მრავალი რუსული სოფელი

იყო დაფუძნებული. ა. სახეაძე არაფერს ამბობს იმის შე-
სახებ, რომ ქართველი ხალხი რუსეთის დემოგრაფიულ
ექსპანსიას დიდ წინააღმდეგობას უწევდა. ებრძოდა, რა
თქმა უნდა, რუსიფიკაციის პოლიტიკასაც. შედეგი ის იყო,
რომ რუსულმა ხელისუფლებამ აგრესიული და ასიმილა-
ტორული გეგმები ბოლომდე ვერ განახორციელა. საქარ-
თველოს უმეტესი ნაწილი საქართველოდ რჩებოდა, ქარ-
თველი ხალხი ეროვნულ სულისკვეთებას ინარჩუნებდა,
სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის
იბრძოდა.

ქართველმა ხალხმა არც დღეს უნდა დაკარგოს პატ-
რიოტული სულისკვეთება, ეროვნული ფასეულობების და
დადებითი ტრადიციების პატივისცემა. იმედია, ანზორ
სახეაძე და სხვა მისი მსგავსი „მკვლევრები“ თავიანთი
მანკიერი იდეოლოგიითა და ნიჟილისტური თხზულებებით
მხარდაჭერას ვერ მოიპოვებენ. უთვისტომო ინტერნაციო-
ნალიზმი და გლობალიზაციის არასწორი კონცეფცია სა-
ქართველოში ვერ იზეიმებს.

2007 წლის დეკემბერში ქართველოლოგიის, პუბლიცისტური და სოციალური მეცნიერებათა ფონდის („რუსთაველის ფონდის“) გრანტის: „რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში“ კალენდარული გეგმით ისტორიკოსები: ოთარ ჯანელიძე და ალექსანდრე დაუშვილი იმყოფებოდნენ სამეცნიერო მივლინებით ბათუმში. მუშაობა მიმდინარეობდა ბათუმის საისტორიო არქივში. დამუშავდა აჭარის XIX-XX საუკუნეების ისტორიის ამსახველი მასალა. წინამდებარე სტატია ამ მივლინების დროს აღმოჩენილი ახალი დოკუმენტების საფუძველზე დაიწერა.

ალექსანდრე დაუშვილი

ბედის ინცინდენტი

1925 წლის 10 ოქტომბერს ბათუმის კომუნისტურმა ოფიციალმა – „ფუხარამ“ დაბეჭდა ინფორმაცია, რომ აჭარის საბჭოების ცაკის შემდგომი სესია ჩატარდებოდა 12 ოქტომბერს ქედაში და არა ბათუმში. ეს გარემოება გაზეთმა ამგვარად ახსნა: „ამ ფაქტს ერთობ დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ პოლიტიკისათვის, რომელსაც ჩვენ ვაწარმოებთ ხელისუფლების ყველა ორგანოების ფუხარა ხალხთან დაახლოება-დაკავშირების საქმეში“.

14 ოქტომბერს იგივე გაზეთმა დაბეჭდა ახალი ინფორმაცია, რომ: „როგორც ვიცით 12 ოქტომბრისათვის ქედაში მოწვეული იყო აჭარისტანის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტის მორიგი სესია, რომელიც გადადებული იქნა ახლო მომავლისათვის... უმთავრესი მიზეზი, რამაც გამოიწვია სესიის გადადება იყო ის გარემოება, რომ ფუხარა ხალხისა და ხელისუფლების წინაშე მწვავედ საჭირობოროტო და მნიშვნელოვანი საკითხები, რომელიც გულდასმით უნდა განეხილა ცაკის მორიგ სესიას, ვერ იყო სათანადოდ შემუშავებული ცაკის პრეზიდიუმის მიერ.“

საბჭოთა სისტემის დროს ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტს და მის სტრუქტურებს დიდი რეალური ძა-

ლაუფლება აღარაფერი ჰქონდათ, მაგრამ ფორმალურად მათ მაინც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, ცდილობდნენ არ დაერღვიათ მისი გარეგნული, ფორმალური უფლება-მოსილება, რადგან ითვლებოდა რომ საბჭოები – ეს კომუნისტური რეჟიმის ძირითადი პოლიტიკური საფუძველი იყო. ამიტომ ცაკის სესიის გადადება საზოგადოების მიერ უნდა ჩათვლილიყო როგორც საგანგებო შემთხვევა, პოლიტიკური კრიზისის მაუწყებელი.

ამის შემდეგ, 25 ოქტომბერს უკვე თბილისში გამო-მავალი გაზეთი „კომუნისტი“ ბეჭდავს ინფორმაციას ორ გვერდზე – „აჭარისტანის ცაკის მესამე სესია“, რომელშიც (მცირე ჩამატებებით და დაზუსტებებით) დაიბეჭდა სესიის სრული სტენოგრამა, მასზე სიტყვით გამოსული პოლიტიკური მოღვაწეების – თ. ხიმშიაშვილის (აჭარის სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის), ო. მოწყობილის (აჭარის ცაკის თავმჯდომარე), ამიერკავკასიის კომუნისტების ლიდერების: გ. ორჯონიკიძის, გ. მუსაბეკოვის, შ.ელიავას, მ. ორახელაშვილისა და აჭარის ცაკის ზოგიერთი წევრის (ე. სურგულაძის, მ. გოგიბერიძის) გამოსვლები.

დაიბეჭდა აჭარისტანის საბჭოების მესამე სესიის რეზოლუცია: „1. ცნობილი იქნეს ქედაში გამოტანილი რეზოლუცია სამწუხარო გაუგებრობის ნაყოფად და გაუქმებულ იქნას, ხოლო აღნიშნულ რეზოლუციაში წამოყენებული ბრალდებანი საბჭოთა საქართველოს მიმართ, რომელსაც არაერთარი საფუძველი არ აქვთ, უარყოფილ იქნას სავსებით“¹.

ამასთან, თანამდებობებიდან გადადგნენ აჭარის ხელმძღვანელები: თ. ხიმშიაშვილი და ო. მოწყობილი. როგორც ჩანს, გაზეთმა „ფუხარამ“ მოატყუა საზოგადოება. სესია არ გადადებულა, ქედაში მაინც შეკრებილა აჭარცაკი და რალაც გადაწყვეტილებაც მიუღია, რომლის გასაუქმებლად უკვე ბათუმში შეიკრიბნენ იგივე აჭარის ცენტრალური აღმასრულებელი კომიტეტი და თბილისიდან ჩასული საპატიო სტუმრები.

მაგრამ „კომუნისტის“ ინფორმაციიდან ქართველი მკითხველი ვერ გაიგებდა, თუ რა რეზოლუცია გააუქმეს, ან რატომ მოხდა, რომ აჭარის ლიდერები ასე ერთხმად

გადადგნენ თანამდებობებიდან „ჯანმრთელობის გაუარესების გამო“ და აჭარაში დაინიშნა ახალი ხელმძღვანელობა: თ. ხიმშიაშვილის ნაცვლად სახკომსაბჭოს თავმჯდომარედ დაამტკიცეს მემედ გოგიბერიძე, აჭარის ცაკის თავმჯდომარედ – მოედინ სურმანიძე. მოხდა სხვა საკადრო გადაადგილებაც².

დიდი ხნის განმავლობაში ქედის სესიის რეზოლუცია უცნობი იყო როგორც საისტორიო, ისე მთლიანად ქართული საზოგადოებისათვის. ეს რეზოლუცია და ქედაში მიმდინარე სესიის პერიპეტიები ახალი მეთოდოლოგიური პრინციპების საფუძველზე, გარკვეულწილად, შეისწავლა ახალგაზრდა მეკლეუარმა ი. მანველიძემ თავის საკანდიდატო დისერტაციაში. მანვე გამოაქვეყნა სესიის რეზოლუციის მხოლოდ ნაწილი. ქედის რეზოლუციის მეორე პუნქტში ხაზგასმულია: „მესამე სესია მწუხარებით აღნიშნავს საქართველოს მიერ აჭარისტანის მიმართ თავიდანვე წარმოებულ ნაციონალურ შოუინისტურ და კოლონიალურ პოლიტიკის წარმოების განგრძობას, მიუხედავად იმისა, რომ 1924 წელს 28 აგვისტოს საქართველოში მომხდარი გამოსვლების დროს საბჭოთა აჭარისტანის ფუხარა ხალხი, მათ მთავრობასთან ერთად, იარაღით ხელში ერთი მხრივ იცავედა საკავშირო რესპუბლიკების საზღვრებს და, მეორე მხრივ, დებულობდა აქტიურ მონაწილეობას საქართველოში გამოსვლების ჩაქრობისათვის და საქართველოში საბჭოთა წესწყობილების განმტკიცებისათვის, რომ საქართველო მაინც თავის კოლონიალურ პოლიტიკას არ იშლის...“³

ასეთ რადიკალურ პოლიტიკურ განცხადებას, მოსდევს კიდევ უფრო შემაზარავი „მტკიცებულებები“: „სესია აგრეთვე აღნიშნავს-საქართველო ნაცვლად დახმარებისა, აჭარისტანში არსებულ სხვა და სხვა ტიპის ორგანიზაციების-დაწესებულების საშუალებით აწყობს ინტრიგებს და ეწევა თავის ზემოაღნიშნულ პოლიტიკას და მათ ხელს უშლის აჭარისტანის კულტურულ, ეკონომიკურ და აღმშენებლობით განვითარებას“. დადგენილებაში მითითებულია არბიტრჟეც – „ვინაიდან აჭარისტანის ხელისუფლების მრავალი მიმართევები, თხოვნები და საჩივრები, რო-

გორც საქართველოში, ისე თბილისში რჩება სრულიად უყურადღებოდ და უშედეგოდ და არ ღებულობენ კატეგორიულ ზომებს... მესამე სესია იძულებულია წავიდეს უფრო წინ და მიმართოს საკავშირო ცაკ-ს და მის წინაშე გამოაცხადოს სასტიკი პროტესტი საქართველოს ამგვარი პოლიტიკის გამო“.

ამჟამად ანტიქართული შინაარსის დადგენილებაა. მართალია, არავითარი არგუმენტი ამ პრეტენზიების დასადასტურებლად მოტანილი აქ არ არის (თუ არ ჩავთვლით ფრაზას – „ორგანიზაცია-დაწესებულებების საშუალებით აწყობს ინტრიგებს“) და გაკეთებულია ზოგადპოლიტიკური განცხადებები, მაინც აჭარისტანის სესიამ ის თითქმის ერთხმად მიიღო (იყო ერთი წინააღმდეგი, ამის შესახებ ქვემოთ).

წინამდებარე გამოკვლევის მიზანია გავერკვეთ, თუ რამდენად სამართლიანი იყო აჭარისტანის მესამე სესიის პირველი სხდომის რეზოლუცია, რატომ გახდა მისი მიღება აუცილებელი, სად იყო სუბიექტური ფაქტორების და სად ობიექტური ვითარების ზეგავლენა.

რა თქმა უნდა, ისტორიული ექსკურსის გარეშე ეს საკითხი ვერ გაირკვევა: აჭარის მოსახლეობის 300 წლიანი გაუცხოება, რომლის დროს მოხდა რეგიონის რწმენა-წარმოდგენების რადიკალური შეცვლა – ქრისტიანობიდან გადასვლა მუსლიმურ სარწმუნოებაზე – ეს არ არის მარტივი პროცესი. მას თავისი შედეგები არ შეიძლება არაჰქონოდა. მართალია, დღეს ეთნოგრაფები და ეთნოლოგები ამტკიცებენ, რომ აჭარაში, მის მთიან ნაწილშიც კი, შემორჩენილ ადათ-წესებს დიდი მსგავსება აქვთ საერთო ქართულ წეს-ჩვეულებებთან, წარმოდგენებთან, მაგრამ ჩვენ უნდა ვადიაროთ, რომ მაჰმადის რჯული, მით უფრო შუა საუკუნეებში, XIX საუკუნეშიც და XX საუკუნის დასაწყისში მეტად სერიოზულ ანგარიშგასაწევ ძალას წარმოადგენდა (ჩვენ დღეს მოწმენი ვართ XXI საუკუნის მსოფლიოში ისლამის როლის განსაკუთრებული გაძლიერების, და სულ არ უნდა გაგვიკვირდეს მისი ზეგავლენა XX საუკუნის პირველ მეოთხედში).

ის, რომ აჭარაში რელიგიური ფაქტორი განმსაზღვრელი იყო, ამას ხაზგასმით აღნიშნავენ ჩვენი აჭარელი მამულიშვილებიც. მაგალითად, მემედ აბაშიძე მიუთითებდა თავის ერთ-ერთ წერილში, რომ „მუსლიმანისათვის რელიგია არის მთავარი და თითქმის ერთადერთი ფაქტორი, რომელიც მიმართულებას აძლევს მის ყოველდღიურ, საზოგადოებრივ და თვით პოლიტიკურ ცხოვრებასაც და მოღვაწეობას“⁴.

დიდი მამულიშვილი, ამასთან, იგონებდა ეპიზოდს თავის ბავშვობიდან, როცა მან სკოლაში, ერთ-ერთ გაკვეთილზე განაცხადა თავისი ქართული წარმოშობის შესახებ, რითიც ადგილობრივი მეგობარ-თანაკლასელების ზიზღი გამოიწვია, რადგან მათ ჩათვალეს, რომ ამ განცხადებით მან უღალატა მამადის რჯულს და გახდა ქრისტიანი – რჯულის მოღალატე⁵.

300 წლოვანი გაუცხოება, რელიგიური განსხვავება, შარიათის სამართალი, ყოფა-ცხოვრების წესები, მოღვაწისა და ხოჯების ზეგავლენა აშორებდნენ ერთმანეთს ტომით ერთ, მაგრამ რელიგიით და ყოფით უკვე განსხვავებულ თანატომელებს. ამ განსხვავების და ამ განსხვავებით გატრილი უფსკრულის ამოვსება სწორედ ადგილობრივი მამულიშვილებისა და დანარჩენი საქართველოს ინტელექტუალური ელიტის ერთობლივი ძალისხმევით იყო შესაძლებელი. მ. აბაშიძე იმასაც კი მიუთითებდა, რომ ეს პროცესი არ იყო მარტივი, რომ რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი აჭარის მოსახლეობის აღზრდა ერთიან ქართულ ცნობიერებაზე დაკავშირებული იყო არა მარტო სიძნელეებთან, არამედ დიდ ხიფათებთანაც კი. ის წერდა: „ჩვენ მიზნად დავისახეთ მუსულმან ქართველებში შეგვეტანა ნაციონალური შეგნება, რაც ჩვენთვის წარმოადგენდა უადრესად ძნელ საქმეს, რაც არა თუ ისე უხიფათო იყო ჩვენთვის, რადგან... სიტყვა „ქართველი“ ჩვენი მუსლიმებისათვის წარმოადგენდა ქრისტიანობის სინონიმს... ჩვენი პირველი მცდელობა ამ მიმართულებით განიცდიდა წარუმატებლობას...“⁶

რა თქმა უნდა, აჭარაში იყვნენ პროქართულად განწყობილი ადგილობრივი ინტელიგენციის წარმომადგენ-

ლები, რომელმაც მიზნად დაისახეს ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძება და აჭარაში ერთიანი ქართული ცნობიერების ფორმირება. მაგრამ მათი საქმიანობა არ იყო ადვილი, რადგან ბათუმი და მისი ოლქი არა საქართველოს, არამედ რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა და უზენაესი ხელისუფალი რუსეთის იმპერატორი იყო. დღეს ქართულ სპეციალურ ლიტერატურაში კიდევ შევხვდებით მტკიცებას, რომ აჭარა 1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ დედა-სამშობლოს დაუბრუნდა. კი... ვირტუალურად, რადგან რეალურად საქართველო XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აღარ არსებობდა და ბერლინის კონგრესმა (1878 წ.) მართლაც ისტორიულად ქართული მიწები, მაგრამ უკვე 300 წლის მანძილზე თურქეთის შემადგენლობაში მყოფი, გამაჰმადიანებული და ქართულ ცნობიერებადაკარგული, იმუამინდელი საერთაშორისო სამართლის ყველა კანონის დაცვით, დაუმტკიცა რუსეთის იმპერიას. ხოლო ოტომანთა თურქეთს მიაჩნდა, რომ მის მიმართ განხორციელდა მტრული აგრესია და მისი კუთვნილი ტერიტორიები, თანაც სტრატეგიული თვალსაზრისით – მნიშვნელოვანი, უკანონოდ მიითვისა რუსეთის იმპერატორმა. ასე და ამგვარად აჭარაშიც ძალიან ბევრი ფიქრობდა, სწორედ ამიტომ იყო პროქართული პოზიციის მქონე მამულიშვილების საქმიანობა ასე ძნელი და ხიფათით სავსე.

თუ ისტორიულ ანალოგიებს მოვიშველიებთ – ფაქტობრივად, საქართველოს სინამდვილეში გაცხადდა ე.წ. „იუგოსლავიის სინდრომი“: ისტორიული კატაკლიზმების შედეგად, აგრესიული და ყოვლადძლიერი მეზობლების წყალობით რელიგიურმა ფაქტორმა წარსულში ერთი ერი (სლავური სუბსტანცია) სამ ჯგუფად გათიშა – კათოლიკე, მაჰმადიან და მართლმადიდებელ აღმსარებლებად. დაახლოებით ასე მოხდა საქართველოშიც (აქ კიდევ ერთი ფაქტორი დაემატა – აქ იყვნენ ქართველი გრიგორიანელებიც), მაგრამ ამ ისტორიულ გარემოებას ჩვენთან ის თავისებურება ჰქონდა, რომ ერის სახეს, მის ეროვნულ იდენტობას მხოლოდ მართლმადიდებლური კულტურული გარემო ქმნიდა და ის აძლევდა განვითარების იმპულს-

სებს. ჩვენ არ გვეძებნება (რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია) მაჰმადიანური სარწმუნოების საფუძველზე ქართლი ეროვნული კულტურული ფასეულობების განვითარების შემთხვევები. თუ გაეითვალისწინებთ რა მოხდა იუგოსლავიაში XX საუკუნის დასასრულს, მივხედებით რა სერიოზული საშიშროება იყო მოსალოდნელი საქართველოშიც.

სრულიად გასაგებია, რომ მეფის ხელისუფლება არ იქნებოდა გახარებული ქართველი მამულიშვილების მცდელობით (როგორც თბილისში, ისე ბათუმში) შეეტანათ და გაეძლიერებინათ ბათუმის ოლქის ადგილობრივ მუსლიმებში ქართული ეროვნული თვითშეგნება. ბათუმი – გამორჩეულად მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ობიექტი, რუსეთს თავისთვის სჭირდებოდა, თავის შორსგამიზნული ახლოაღმოსავლური ექსპანსიისათვის და, რა თქმა უნდა, ის „რუსული ქალაქი“, „რუსული პორტი“ უნდა ყოფილიყო. რუსები კი ბრძოლებით მოპოვებულ ქალაქს, ვერ დაუტოვებდნენ ამბიციურ ქართველებს, რომლებიც ერთიანი საქართველოს აღდგენაზე ოცნებობდნენ. აქედან – სერიოზული პრობლემები და დევნაც კი იმ ქართველების მიმართ, ვინც ცდილობდა ეროვნული თვითშეგნების შეტანას, რელიგიური ფაქტორის ნიველირებას, ისტორიული სამართლიანობის აღდგენას. მეფის რუსეთს ბათუმში ქართველი არც მაჰმადიანი და არც მართლმადიდებელი არ ჭირდებოდა. მას სურდა რუსული ქალაქი რუსული მოსახლეობით და ამას ახორციელებდა კიდევ რუსეთის შიდა გუბერნიებიდან მოსახლეობის ჩამოსახლებით, ადგილობრივი მაჰმადიანების თურქეთში გადასახლებით (ცნობილია, რომ აჭარის რუსეთის იმპერიასთან შეერთების შემდეგ ადგილობრივი მოსახლეობის დაახლოებით 50 პროცენტი თურქეთში გადასახლდა. ეს პროცესი შემდეგშიც გრძელდებოდა), თურქეთიდან რუსეთის ინტერესების ერთგული გამტარებლების – სომხებისა და ბერძნების რეგიონში ჩასახლებით.

ამრიგად, როგორც არა ერთხელ გვაქვს აღნიშნული ჩვენს წინა პუბლიკაციებში, ბათუმის ოლქში სამი ძირითადი პოლიტიკური ძალა უპირისპირდებოდა ერთმანეთს:

რუსული იმპერიული (საკმაოდ ძლიერი და გავლენიანი), თურქული (არანაკლებ ძლიერი და გავლენიანი, მისი ერთგული მეკავშირე – ძლიერი რელიგიური ფაქტორი იყო) და ქართული (ენტუზიასტების მცდელობაზე დაფუძნებული მზარდი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა). რუსეთის ძლიერება რეგიონში ეფუძნებოდა დიდ სამხედრო ძალას, იმპერიულ ამბიციებს, საიდუმლო სამსახურის კარგად განტოტვილ ქსელს. თურქეთის კოზირი – მაჰმადის რჯული და მოსახლეობის რელიგიური ფანატიზმი იყო, რომლისთვისაც იმ ეტაპზე რელიგიური უფრო მნიშვნელოვანი ჩანს, ვიდრე ნაციონალური. მაგრამ „ქართულ პარტიას“ მნიშვნელოვანი „კოზირი“ (ჩემი აზრით შეიძლება ითქვას-გადამწყვეტიც კი) ჰქონდა, ეს იყო ენა ქართული, დედა-ენა, რომელიც მიუხედავად 300 წლიანი გაუცხოებისა, არ დაიკარგა და მოსახლეობაზე თავისი ცხოველმყოფელობა შეინარჩუნა. სწორედ ეს გახდა, ჩვენი აზრით, დროთა განმავლობაში ეროვნული თვითშეგნების აღორძინების და აჭარის დედა-სამშობლოსთან მჭიდროდ დაკავშირების უძლიერესი ფაქტორი.

როგორი იყო ადგილობრივი მაჰმადიან ქართველებში ეროვნული ცნობიერების აღორძინება-განმტკიცების საქმეში ქართველი მამულიშვილების მუხლჩაუხრელი შრომის შედეგები?

არსებობს საკმაო ლიტერატურა, რომელიც გვიმტკიცებს, რომ პროქართული მოღვაწეობა ბათუმის ოლქში იყო წარმატებული, არის ასევე საკმაოდ ბევრი ლიტერატურა – რომელიც საწინააღმდეგოს ამტკიცებს. არის ისეთი ლიტერატურაც, სადაც წინა გვერდზე ქართველი მამულიშვილების პროქართული მუშაობის წარმატებული მიღწევების აღწერის შემდეგ, მეორე გვერდზე ძლიერი პროთურქული დინებების შესახებ ინფორმაციას ვხვდებით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ 1914 წელს, პირველი იმპერიალისტური ომის წინ ბათუმის ოლქში სამივე ეს მიმდინარეობა თანაარსებობდა სხვადასხვა შესაძლებლობებით და სხვადასხვა მიღწევებით.

პირველი მსოფლიო ომისა და რუსეთის რევოლუციების ფონზე ბათუმის ოლქი დიდი სახელმწიფოების ინ-

ტერესების სფეროში მოექცა: ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულებით ბათუმი და მისი ოლქი თურქებმა დაიბრუნეს, ამას არ დასჯერდნენ და ახალციხე და ახალქალაქიც დაიკავეს. ამან საკმაოზე მეტად გააძლიერა თურქოფილური განწყობილებები რეგიონში და მისი გამტარებელი პოლიტიკური ორგანიზაცია – „სედაი მილეტი“. გერმანიის 1918 წლის ნოემბრის რევოლუციისა და პირველ მსოფლიო ომში ანტანტის გამარჯვების შემდეგ, მუდროსის ზავით, ბათუმი ინგლისელების ხელში გადავიდა. ქალაქში ინგლისის ადმინისტრაცია დამკვიდრდა, რომელიც ელოდებოდა რუსეთის იმპერიის აღდგენას და, ლეგიტიმიზმის პრინციპების ერთგული, მისი უდიდებულესობა ინგლისის მეფის დიპლომატია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს დაკავებულ ტერიტორიებს რუსეთისათვის ინახავდა. მათ ქალაქში პრორუსული განწყობილებები გააძლიერეს. სამივე ეს ძალა ამ ეტაპზე (თურქული, ინგლისური და პოტენციური რუსული) შეურიგებლად ებრძოდა ქართულ ეროვნულ მოძრაობას, რომელიც ცდილობდა გამოეყენებინა ისტორიული ვითარება საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს აღსადგენად.

1920 წლის ზაფხულში ინგლისმა საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას გადასცა ბათუმის ოლქი, რადგან დაკარგა რუსეთში ანტიბოლშევიკური ხელისუფლების დამკვიდრების იმედი – ქართული ჯარი ბათუმში შევიდა. იმ დღეს ისეთი ზეიმი და აღფრთოვანება იყო, რომ თვით ინგლისელი ოფიცრების გაკვირვებაც კი გამოიწვია. მაგრამ, ძალიან მალე, როგორც ამტკიცებენ: „თითქოს სადღაც გაქრა ის ეიფორია, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1920 წლის ივლისში, როცა ბათუმის ოლქი ქართულმა ჯარმა დაიკავა“⁷.

მკვლევრები ვითარების გაუარესებას ცენტრალური ხელისუფლების მხრიდან რეგიონის ავტონომიზაციის პროცესისადმი გულგრილობით ხსნიან და სამართლიანად მიუთითებენ, რომ „ავტონომიის საკითხი იმ მომენტისათვის, როგორც ჩანს, მოსახლეობის ერთ ნაწილში მომწიფებული იყო და მოითხოვდა მის დაუყოვნებლივ გადაჭრას“⁸.

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული ხელისუფლება კი საოლქო ავტონომიების შექმნის მომხრე არასოდეს ყოფილა. მათი პრინციპი იყო „კულტურულ-ნაციონალური ავტონომია“, რაც გამორიცხავდა საზღვრებს და მხოლოდ ეთნიკურად განსხვავებულ ადამიანთა ჯგუფებისათვის აყალიბებდა ეროვნულ საბჭოებს. საქართველოში საეროვნებათაშორისო ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად ეროვნული საბჭოები უკვე არსებობდნენ, ყოველგვარი საოლქო საზღვრების გარეშე. აჭარის უმაღლესი კომისარი ბ. ჩხიკეიშვილი საჯაროდ აცხადებდა, რომ „არ თვლიდა საჭიროდ ამ საკითხის გადაჭრას, რადგან ეს მისთვის მიუღებელი იყო“. ბათუმის საქალაქო საბჭოში დეპუტატი კ. გოგოლაძე უმტკიცებდა აჭარელ დეპუტატებს, რომ ავტონომიის საკითხის დაყენება ნაადრევიყო.

ამ დროისათვის მ. აბაშიძის და მისი პროქართული პოლიტიკური დაჯგუფების მიერ უკვე შემუშავებული იყო აჭარის „ფართო ავტონომიის“ პროექტი, რაც ცნობილი იყო საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლებისათვის, მაგრამ მასზე დადებითი პასუხი გაჭიანურდა. ჩვენი ვარაუდით, სწორედ იმიტომ, რომ ეს პროექტი უფრო გულისხმობდა „სახელმწიფოს სახელმწიფოში“, ვიდრე ადგილობრივ ავტონომიას საყოველთაოდ მიღებული გაგებით.

ამ გაჭიანურებამ, როგორც ჩანს, გააღიზიანა თვით პროქართული ორიენტაციის ადგილობრივი ინტელიგენცია და ადგილობრივი ფეოდალების წარმომადგენლები. „სედაი მილეთის“ აგენტურამ გააძლიერა თავისი პროპაგანდა. აშკარად ლაპარაკობდნენ, რომ „ქართული ხელისუფლება მატყუარაა, რადგან ის ხალხს დაპირდა ავტონომიას და არაფერი არ გაუკეთებია“. შეკრებებზე პროთურქული ორიენტაციის ადამიანები აცხადებდნენ, რომ „მათთვის მიუღებელია გურჯების ხელისუფლება, რადგან ის არამაჰმადიანურია“. იმასაც ამბობდნენ, რომ სჯერათ „ოსმალეთი კვლავ შემოიერთებს ჩვენს მხარეს. ის გურჯებივით ხალხს კი არ მოატყუებს, არამედ შეუსრულებს იმას, რასაც დაპირდა, მხედველობაში მაქვს ჩვენი მხარისათვის ნამდვილი ავტონომიის მინიჭება“, „ოსმალეთის

ჯარები მალე ბათუმში შემოვლენ და ჩვენი კუთხე კვლავ ჩვენს თანამოძმეებს შეუერთდება“ და ა.შ.⁹

ასეთი თურქოფილური განწყობილებების გაძლიერებას ცენტრიდან გამოგზავნილი უკეთური ჩინოვნიკები და საძაღისო სტრუქტურების უპასუხისმგებლო წარმომადგენლებიც აძლიერებდნენ. ცნობილია, რომ პოლკოვნიკმა წულუკიძემ, ართვინის გამგებელმა, თავისი უხეშობით, მოსახლეობის შეურაცხყოფით ადგილობრივ მკვიდრთა აჯანყება გამოიწვია, რომლის დროს მოკვდა რამდენიმე კაცი, დაიჭრა კიდევ უფრო მეტი.

ძალიან ბევრ სცოდავდნენ ქართველი მილიციონერები. მათმა ძალადობამ, კორუფციამ და სხვა უმსგავსოებამ ქობულეთის სოფელ კოხში ნამდვილი ანტიქართული აჯანყება გამოიწვია, რომლის ჩაქრობა სახლების გადაწვით და რეპრესიებით მოახერხეს.

ბათუმის ოლქში ანტიქართული ტენდენციების გაძლიერებაზე მიუთითა დამფუძნებელი კრების მიერ ბათუმში გაგზავნილი სახელმწიფო დელეგაციის ხელმძღვანელმა პ. გელეიშვილმა თავის საანგარიშო მოხსენებაში, როცა აღნიშნა: „ამ ოლქში, რა თქმა უნდა, თვით ბათუმის გამოკლებით, არც ერთი ახალი მომხრე და მოყვარე ჩვენი ქვეყნისა არ შეგვიძენია და რაცა გეჟავდა სულ ერთიანად მოგვიმღურებია და მტერთა და მოწინააღმდეგეთა ბანაკში გადაგვირეკია“¹⁰.

დღეს ქართველ ისტორიკოსთა შორის არსებობს მთარუელი აზრი, რომ პ. გელეიშვილის მოხსენება ზედმეტად სუბიექტურია და არ ასახავს ჭეშმარიტ რეალებს. მაგრამ ჩვენ გვაქვს ამავე წელს და ასევე მაჰმადიანურ რეგიონში (ბორჩალოს მაზრა) დამფუძნებელი კრების წევრის პ.ი. ბრულის მოგზაურობის ოფიციალური ანგარიში, სადაც ხაზგასმულია: „ყველგან შეიმჩნევა დარღვევები, რასაც ბევრი უსინდისო ჩადის. საკუთარი მოვალეობისადმი ბევრი ჩინოვნიკის დამოკიდებულება გულგრილია“. დეპუტატი იმასაც მიაჩნდნენ, რომ „კომისიების, გეარდიელების, ოფიცრების, მილიციონერების, ზოგიერთი ერობის მუშაკის და ჩინოვნიკის საქმიანობა აღწერას არ ექვემდებარება... პატარა მეფეებით იქცევიან, ეს პირდაპირი და-

ცინვაა ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების. დემოკრატიზმის ნიშნები ძლივს შეიმჩნევა. სამაგიეროდ უხვად არის ნაციონალიზმი კი არა, შოვინიზმიც კი¹¹.

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართული ძალოვანი სტრუქტურების გარკვეულ, საგრძნობ ნაწილში გაერცვლებულა „განთავისუფლებული მონის“ სინდრომი, როცა წინათ დამცრობილს და დამონებულს, განთავისუფლების შემდეგ სურს თვითონ იყოს „ხაზინი“, „მონათმფლობელი“, ვითარების ერთადერთი ბატონ-პატრონი.

სწორედ ასეთ ვითარებაში რუსეთის მე-11 არმიამ მოახდინა ქვეყნის ოკუპაცია, დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება, რომელმაც თურქეთთან შეთანხმების საფუძველზე (მოსკოვის 1921 წლის მარტის ხელშეკრულება) ივალდებულა აჭარაში ავტონომიური უფლებების რეალიზაცია. აჭარის ახალი მეჯლისის მიერ 1921 წლის ზაფხულში თბილისში ჩამოტანილი პროექტი, როგორც ჩვენ დავამტკიცეთ (იხ. ა. დაუშვილი, სოსო ჯუგაშვილის ამბავი, წ. III, თბ., 2007, გვ. 107-121), დიდ მსგავსებას ავლენდა მ. აბაშიძის დაჯგუფების პოლიტიკურ პროექტთან და ის არ განხორციელდა. მის წინააღმდეგ ხმა აიმაღლეს ქართველი ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლებმა (კ. გამსახურდიამ, ე. კოტეტიშვილმა და სხვ.).

თბილისში ი. ბ. სტალინის ყოფნის დროს (1921 წლის ივლისი), როგორც ჩვენ ვვარაუდობთ¹², მოხერხდა აჭარის ავტონომიის ახალი პროექტის შემუშავება, რომელიც საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლების უპირატესობას აღიარებდა და აჭარას აძლევდა ავტონომიის რუსულ მოდელს, რომელიც ფორმალურ ავტონომიას და ფაქტობრივ ცენტრთან (ამ შემთხვევაში საქართველოსთან) მჭიდრო კავშირსა და დამოკიდებულებას გულისხმობდა.

იმ ადამიანებს, რომლებიც ბათუმში აჭარის „ფართო ავტონომიაზე“ ოცნებობდნენ, დეკრეტი №54, რა თქმა უნდა, არ მოეწონებოდათ, რადგან ადგილობრივი ხელისუფლების უფლებები აშკარად იზღუდებოდა ცენტრის სასარგებლოდ.

რეალურ ცხოვრებაში ეს შეზღუდვები კიდევ უფრო თვალში საცემი იყო – საბჭოთა სისტემის თავისებურება – პარტიული ხელისუფლების პრიმატი, როგორც ჩანს, ადგილობრივი მაჰმადიანი პლუტოკრატიისათვის მიუღებელი იყო. ამიტომაც ძალიან მალე დაიწყო უთანხმოება ბათუმის პარტიულ და ადგილობრივ საბჭოთა ხელისუფლებას შორის. ამტკიცებენ, რომ „საბჭოთა რეჟიმის დამყარებიდან ერთი წლის შემდეგ აჭარაში გაჩნდა პოლიტიკური მღელვარების ნიშნები, რომელიც დაუკავშირდა რეგიონის მმართველობას“¹³.

რამდენადაც საბჭოთა ხელისუფლება აჭარაში იცავდა მოსკოვის 1921 წლის მარტისა და ყარსის 1921 წლის ოქტომბრის ხელშეკრულებების პირობებს, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკური მოსაზრებებით ათა თურქის თურქეთის მიმართ ზედმეტ დათმობებს გულისხმობდა, საბჭოთა ხელისუფლებამ ორიენტაცია პირველ ეტაპზე პროთურქულად განწყობილ პოლიტიკურ მოღვაწეებზე აიღო. რადგან მ. აბაშიძე და მისი მომხრეები თანამშრომლობდნენ მენშევიკურ ხელისუფლებასთან, რაც იმჟამად სასიკვდილო ცოდვად ითვლებოდა, თბილისმა აქცენტი თახსინ ხიმშიაშვილზე გააკეთა, მიუხედავად იმისა, რომ 1923 წელს მ. აბაშიძე მ. ორახელაშვილისადმი გაგზავნილ პირად წერილში აქცენტს თახსინ ხიმშიაშვილის ანტიქართულ განწყობილებებზე, ინგლისელებთან მის თანამშრომლობაზე აკეთებდა¹⁴.

თახსინ ხიმშიაშვილი მოსკოვისა და თბილისის აშკარა მფარველობით სარგებლობდა. ის საქართველოს ცაკის წევრი იყო. მაგრამ მოხდა ისე, რომ თ. ხიმშიაშვილს გაურთულდა ურთიერთობა ადგილობრივ პარტიულ ხელმძღვანელობასთან – ა. ღამბაროვთან. საქმე ის იყო, რომ აჭარის პარტიულ ორგანიზაციაში ადგილობრივი, მაჰმადიანი წევრების ხვედრითი წილი 22 პროცენტს უდრიდა¹⁵. ძირითადი წევრები ადგილობრივი და არაადგილობრივი („მიგრანტი“) ქართველი, რუსი, სომეხი, ბერძენი ათეისტები იყვნენ. პარტიული ორგანიზაცია კი მთლიანად განსაზღვრავდა საშინაო პოლიტიკას რეგიონში. აჭარის პარტიული ორგანიზაცია თავის ყოველდღიურ მოღვაწეობა-

ში, რათქმა უნდა, ვერ დაიცავდა მაჰმადიანურ წეს-ჩვეულებებს იმ დროს, როცა სრულიად საქართველოში ცეცხლითა და მახვილით ებრძოდნენ ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას. ეს კი აუცილებლად გამოიწვევდა დაპირისპირებას ხელისუფლების ორ შტოს შორის. მით უფრო, რომ თ. ხიმშიაშვილი, როგორც ჩანს, ქარიზმატული ლიდერი იყო, სარგებლობდა დიდი ავტორიტეტით ადგილობრივ მოსახლეობაში. ის აჭარის ბეგლარბეგების გვარის შთამომავალი იყო და აბაშიძეების საგვარეულოსთან გარკვეული ისტორიული დაპირისპირებებიც ექნებოდა. ამ ორ ლიდერს შორის ურთიერთობა აუცილებლად უნდა გამწვავებულიყო.

როგორც ამტკიცებენ, თ. ხიმშიაშვილის ინიაციატივით 1923 წელს დააპატიმრეს მ. აბაშიძის საგვარეულო და კიდევ რამდენიმე ბეგი, მათ შორის როგორც თურქული, ისე აშკარად ქართული ორიენტაციის წარმომადგენელი. იმასაც ამტკიცებენ, რომ ეს აქცია მიმართული იყო თ. ხიმშიაშვილის პოზიციების განსამტკიცებლად¹⁶.

აშკარაა, რომ თ. ხიმშიაშვილი ერთ ფრონტზე ადგილობრივ პარტიულ ხელმძღვანელობას ებრძვის, მეორე ფრონტზე – აჭარელი ბეგების ოჯახებიდან გამოსულ თავის პირად პოლიტიკურ ოპონენტებს.

საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში აჭარაში რთულ პოლიტიკურ სიტუაციაზე მიანიშნებდა რუსი დიპლომატი კ. იუსტი, რომელიც საქართველოს პოლიტიკას აჭარაში კოლონიზატორობას ადარებდა და მიუთითებდა: „სიტყვები არ მყოფნის დავემო ის ვითარება, როცა კოლონიზატორობას მიმართავს პატარა ხალხი, რომელიც თვითონ განიცდიდა მრავალი ათეული წლის განმავლობაში ნაციონალურ ჩაგვრას...“¹⁷

მე მინდა მკითხველმა დაიმახსოვროს კ. იუსტის მოხსენებაში ასე მკაფიოდ გამოთქმული შეხედულება „საქართველოს კოლონიზატორობის“ შესახებ, ჩვენ ამას კიდევ დავუბრუნდებით.

მოხსენებაში კ. იუსტი იმაზეც ამახვილებდა ყურადღებას, რომ „აჭარის ინტელიგენციის საბჭოთა აღმშენებლობისაგან დიდი ჩამოშორების შემდეგ, აჭარის ხელი-

სუფლების სადავეებთან დარჩნენ მხოლოდ ქართველები¹⁸. აშკარაა, რომ 1. რუსი დიპლომატი აჭარლებსა და ქართველებს სხვადასხვა ეთნოსად თვლის; 2. რუსი დიპლომატი ცდილობს დააბრალოს თბილისს, ქართველებს აჭარაში ხელისუფლების უზურპირება, ადგილობრივი მაჰმადიანების ხელისუფლებისაგან ჩამოცილება. ესეც გასათვალისწინებელი ფაქტია. რუსი დიპლომატი ადგილობრივი მოსახლეობის ინტერესების „მხურვალე დამცველად“ გვევლინება.

ჩვენი აზრით, კ. იუსტი ახმოვანებს იმ რუსი პოლიტიკური მოღვაწეების მოსაზრებებს, რომლებიც ჩინებულად გრძნობდნენ ბათუმის განსაკუთრებულ გეო-სტრატეგიულ მდგომარეობას და ის არც თურქეთისათვის, არც საქართველოსათვის არ ემეტებოდათ და სურდათ ეს მხარე კელაე რუსეთისაგან განუყოფელ ანკლავად გადაექციათ. ეს თეორიულად და პრაქტიკულადაც ადვილი შესაძლებელი იქნებოდა, თუ მოხერხდებოდა ადგილობრივ მაჰმადიან ლიდერებთან ალიანსი, მათი ანტიქართული განწყობილებების გაძლიერება. ჩვენ არ ვიცით ჯერჯერობით, ჰქონდათ თუ არა რაიმე ურთიერთობა კ. იუსტსა და თ. ხიმშიაშვილს, თუმცა მოვლენების განვითარება გეაიძულებს ვიფიქროთ, რომ ასეთი ურთიერთობის არსებობა დასაშვებია. რაღაც მხარდაჭერის, რაღაც იმედის გარეშე „ვა-ბანკზე“ თ. ხიმშიაშვილი რატომ წავიდოდა?

რაც დრო გადიოდა, თ. ხიმშიაშვილის პროთურქული განწყობილებები ძლიერდებოდა. როგორც ამტკიცებენ, მან დაიახლოვა თურქოფილი სედაი რეშიდი, რომელიც კომუნისტიც კი გახდა და იყო აჭარის განათლების სახალხო კომისარი. ის მოითხოვდა აჭარის სკოლებში თურქული ენის სწავლის ინტენსიფიკაციას, რაც ეწინააღმდეგებოდა აჭარის პარტიის საოლქო კომიტეტის შეხედულებებს. უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში აჭარის სკოლებში თურქული ენის სწავლების საკითხების გამო სერიოზულად ღელავდა ა. სვანიძეც (სტალინის ცოლის ძმა), უადრესად განათლებული პიროვნება, ქართველი კომუნისტების ერთ-ერთი ლიდერი¹⁹. მას აღელვებდა აჭარის სკოლებში თურქული ენის მცირე

საათები და სწავლებისათვის ნაკლებად შესაფერისი დრო. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ კომუნისტური ინტელიგენციის ნაწილს კარგად არ ჰქონდა წარმოდგენილი, თუ რა ხიფათების შემცველი იყო ერთიანი საქართველოს ინტერესებისათვის აჭარაში პროთურქული განწყობილებების გაძლიერება.

ვითარება აჭარაში აშკარად დაიძაბა და ამ დაძაბულობას თ. ხიმშიაშვილი კიდევ უფრო აძლიერებდა. სამართლიანად მიგვაჩნია შენიშვნა, რომ მისი მიზანი იყო „ფიქტიური ავტონომიის ფაქტიურ ავტონომიად გადაქცევა“²⁰, რაც მისი ხელისუფლების განმტკიცებას ისახავდა მიზნად. ის მუდამ აშანტაჟებდა თბილისის „თუკი თბილისი არ მენდობა და არ მომცემს ხელისუფლებას, წაველ ზემო აჭარაში და გამოვაცხადებ აჭარის მთავრობას“²¹. თ. ხიმშიაშვილი იმასაც აცხადებდა, რომ „ხელისუფლების მუშაობა აჭარაში მენშევიკური დროის მუშაობას ემსგავსება, ხალხის მდგომარეობა ისეა გამწვავებული აჭარაში, რომ სედაი მიღუთელებისაქენ იხრებიან“²².

ასეთ ფონზე თ. ხიმშიაშვილმა მოახერხა აჭარის საბჭოების მე-3 სესიის დანიშვნა ქედაში. მან ისიც მოახერხა, რომ მიმდინარე არჩევნების დროს ბევრ ადგილზე საკუთარი მომხრეები გაიყვანა და 12 ოქტომბერს ქედაში შეიკრიბა სესია, რომელსაც 33 კაცი დაესწრო. სესიის შემადგენლობა აშკარად არღვევს კ. იუსტის მტკიცებას – აჭარის ხელისუფლებაში არაადგილობრივების უპირატესობის შესახებ – 33 დამსწრეს შორის, ძირითადად აჭარის მაზრების აღმასკომის თავმჯდომარეები, სახალხო კომისრები და პასუხისმგებელ თანამდებობაზე მყოფი პირები („ადგილობრივები“) იყვნენ, მხოლოდ ერთი იყო არაადგილობრივი – სამხედრო კომისარი გრიგოლ გარაყანიძე. სესიას ესწრებოდნენ: ოსმან მოწყობილი (აჭარის ცაკის თავმჯდომარე), მემედ გოგიბერიძე (ჯანსახკომი), შერიფ აბდიბა (სახკომსაბჭოს თავმჯდომარის მოადგილე), ხასან ქადაგიძე (იუსტიის სახკომი), ნიაზ შავიძე (სოცუზრუნველყოფის სახკომი) სულეიმან შანიძე (განსახკომი) და სხვ. აღსანიშნავია, რომ სესიას ესწრებოდა ჯემალ ქიქავაც (აჭარპრომტორგის მმართველი) – ღირსე-

ული ქართველი მამულიშვილი, რომელმაც თავის დროზე უკვე უდიდესი ღვაწლი დასდო აჭარაში პროქართული ტენდენციების გაძლიერების საქმეს.

ასეთი შემადგენლობით აჭარის მესამე სესიის პირველი სხდომა იღებს დადგენილებას – „მესამე სესია მწუხარებით აღნიშნავს საქართველოს მიერ აჭარისტანის მიმართ თავიდანვე წარმოებულ ნაციონალურ შოვინისტურ და კოლონიალურ პოლიტიკის წარმოების განაგრძობას (ხაზგასმა ჩვენია – ა.დ), მიუხედავად იმისა, რომ 1924 წელს 28 აგვისტოს საქართველოში მომხდარი გამოსვლების დროს საბჭოთა აჭარისტანის ფუხარა ხალხი მათ მთავრობასთან ერთად იარაღით ხელში, ერთი მხრივ, იცავდა საკავშირო რესპუბლიკების საზღვრებს და, მეორე მხრივ, ღებულობდა აქტიურ მონაწილეობას საქართველოში გამოსვლების ჩაქრობისათვის და საქართველოში საბჭოთა წესწყობილების განმტკიცებისათვის, რომ საქართველო მაინც თავის კოლონიალურ პოლიტიკას არ იშლის...“

ჩვენ ჰიპოთეზის სახით გვსურს მკითხველს შევთავაზოთ ვარაუდი, რომ რაღაც ძალიან ჰგავს ამ დადგენილების ფრაზა – „კოლონიალურ პოლიტიკის წარმოების განაგრძობა“ კ. იუსტის მოხსენების შემდეგ წინადადებას „როცა კოლონიზატორობას მიმართავს პატარა ხალხი“. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ რაღაც კავშირი თ. ხიმშიაშვილსა და კ. იუსტის საშუალებით მოსკოველ ფარულ რუს შოვინისტებს (ანტიქართველებს) შორის შეიძლება ყოფილიყო. სხვამხრივ ასეთი სითამამე თ. ხიმშიაშვილისაგან (თ. ხიმშიაშვილი ამ დადგენილების ავტორი თუ არა, რედაქტორი ხომ მაინც იქნებოდა?) ცოტა ძნელი წარმოსადგენია. 20-იანი წლების შუა ხანებში კრემლში „ქართული ღობი“ ჯერ კიდევ ძლიერი არ იყო.

თუ არ ჩავთვლით სამხედრო კომისრის გრიგოლ გარაყანიძის საპროტესტო გამოსვლას, სესიამ თითქმის ერთხმად მიიღო დადგენილება. გ. გარაყანიძემ განაცხადა – „არავითარი ნაციონალისტურ-შოვინისტური პოლიტიკას და კოლონიალურ პოლიტიკას საბჭოთა საქართველოში საბჭოთა აჭარისტანისადმი ადგილი არ ჰქონია და ეჭვს გარეშე უნდა იქნას ცნობილი ის ნათელი გარემოებაც,

რომ არავეითარი უღელ ქვეშ ყოფნას არ წარმოადგენს აჭარისტანის მდგომარეობა დღიდან მისი გასაბჭოებისა“²³.

უნდა აღინიშნოს, რომ აჭარცაკის ამ სკანდალურ განცხადებას, რამდენიმე სამაზრო საბჭოს საჯარო მხარდაჭერაც მოჰყვა. მაგალითად, ხულოს საბჭოების კრებამ 14 ოქტომბერს დაგმო საქართველოს „კოლონიზატორული პოლიტიკა“, ქობულეთის სამაზრო საბჭოს შეკრებამ, მიუხედავად იმისა, რომ მას ფ. მახარაძე ესწრებოდა, მაინც მიიღო ქედის რეზოლუციის მხარდამჭერი მოწოდება²⁴.

აშკარა იყო, რომ ვითარება აჭარაში კონტროლს აღარ ექვემდებარებოდა და საჭირო ჩანდა ცენტრალური ხელისუფლების ჩარევა. საქმეში პირველი ჩაერია სერგო ორჯონიკიძე. მოსკოვის სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის ცენტრალურ სახელმწიფო არქივის სერგო ორჯონიკიძის ფონდში ინახება 1925 წლის 19 ოქტომბერს ი. ბ. სტალინისადმი გაგზავნილი ორი საიდუმლო დეპეშა, რომლებიც არ იყო ცნობილი ქართული ისტორიოგრაფიისათვის. ერთს ხელს მხოლოდ სერგო ორჯონიკიძე აწერს, მეორეს – მასთან ერთად ბათუმში ჩასული მ. ორახელაშვილი და შ. ელიაშვილი. ეს ორივე დეპეშა ქედის ინცინდენტს ეხება, მაგრამ რა საჭირო იყო ორი დეპეშა? პირველი დეპეშის შინაარსი აშკარად მიაჩნებდა, რომ ის უფრო კონფიდენციალურია და დასაშვებია, რომ მისი შინაარსი არ იყო ცნობილი მ. ორახელაშვილისა და შ. ელიაშვილისათვის.

სერგო ორჯონიკიძე სტალინს ატყობინებდა, რომ „დღეს გრძელდებოდა საუბარი ხიმშიაშვილსა და მოწიბილთან. ორივე თვლიან, რომ დაუშვეს საბედისწერო შეცდომა. ხეალ მოწიბილი იქნება აჭარისტანის ცაკი, რომელზეც მოხდება კონფლიქტის ლიკვიდაცია. მიიღებენ დადგენილებას, რაც გააუქმებს ქედის გადაწყვეტილებას. შეიქმნება სამი ცაკის კომისია – აჭარის, საქართველოსი და ამიერკავკასიის... ეფიქრობ, რომ ყველაფერი დამთავრდება შემდგომი სკანდალური განვითარების გარეშე“²⁵.

მეორე დეპეშა თითქმის იგივე შინაარსისაა. იმ განსხვავებით, რომ, როგორც ჩანს, აჭარცაკის წევრების წინასწარი თათბირი ამიერკავკასიის პარტიულ ლიდერთან უკვე შემდგარა და პრინციპული შეთანხმებაც უკვე

მოხდა — აჭარის ხელმძღვანელობის გადადგომაზე თანხმობა უკვე მიიღეს. ამასთან მითითებულია, რომ თუ სტალინი მათ 5 საათამდე თავის განსხვავებულ პასუხს არ შეატყობინებდა, ისინი მის დუმილს მათ მიერ მიღებული გადაწყვეტილების მოწონებად ჩათვლიდნენ²⁶.

აშკარაა, რომ ამიერკავკასიის სამივე პარტიულმა ლიდერმა გარკვეული ზეწოლა მოახდინა აჭარცაკის წევრებზე და წინასწარ შეამზადეს აჭარცაკის მესამე სესიის მეორე სხდომა.

მაგრამ ჩვენი ყურადღება მიიქცია სერგო ორჯონიკიძის პირველ დეპეშაში გამოთქმულმა ერთმა შენიშვნამ, რაც არ ფიგურირებს მეორე დეპეშაში — „ხიმშიაშვილი გადადგება, რადგან არსებულ ვითარებაში მისი შენარჩუნება შეუძლებელია“ (ხაზგასმა ჩვენია — ა.დ.). ეს ფრაზა შეიძლება ასე გაეიგოთ, რომ ხიმშიაშვილი სერგო ორჯონიკიძეს ძვირად უღირს და ენანება მისი გადადგომა, პოლიტიკური არენიდან მისი გაშვება.

აშკარად თურქოფილი პოლიტიკური მოღვაწის პოლიტიკური ექსორია, რომელმაც არა ერთხელ შეუქმნა თბილისს დისკომფორტი თავისი ჭირვეული პოლიტიკით და „ფართო ავტონომიის“ სარეალიზაციოდ გადადგმული არამართლზომიერი ნაბიჯებით, ამიერკავკასიის კომუნისტების ლიდერს და რკპ (ბ) ცეკას წევრს თანამდებობიდან გასათავისუფლებლად ენანება. ჩვენ არ მოგვეპოვება (მოსკოვში სტალინის ფონდში ჩვენ ასეთ დეპეშას ვერ გადავაწყდით) სტალინის მოსაზრება ამ საკითხთან დაკავშირებით, ამიტომ გვიჭირს გადაჭრით რაიმეს თქმა. ვარაუდის სახით შეიძლება გამოეთქვათ მოსაზრება, რომ ამიერკავკასიის ხელმძღვანელობას (შეიძლება კრემლსაც) ჭირვეული ხიმშიაშვილი (რა თქმა უნდა, მათ მიერ განსაზღვრულ ჩარჩოებში) გარკვეულწილად აწყობდათ კიდევ თბილისზე ზემოქმედებისათვის.

1925 წლის 20 ოქტომბერს ბათუმში, პარტიული კლუბის შენობაში შეიკრიბა აჭარცაკის მესამე სესიის მეორე სხდომა, რომელსა ცაკის 43 წევრი და 13 კანდიდატი დაესწრო. საპატიო სტუმრები იყვნენ: გ. ორჯონიკიძე, მ. ორახელაშვილი, გ. მუსაბეკოვი, შ. ელიავა და მ. კახიანი.

სესიის სხდომაზე ვრცელი სიტყვა წარმოთქვა თ. ხიმშიაშვილმა, რომელმაც მოუწოდა სესიის მონაწილეებს გადაესინჯათ წინა სესიის არამართლზომიერი გადაწყვეტილება. ისტორიული ექსკურსის ფონზე, სადაც მან მკაცრად გააკრიტიკა მენშევიკების პოლიტიკა აჭარაში, რომელიც თურმე „ჩვენში (იგულისხმება აჭარაში – ა.დ.) ანთხევდა ქართული შოვინიზმისა და გაუტანლობის საწამლაეს“, გამორჩეულად შეაქო აჭარაში საბჭოთა აღმშენებლობა. მაგრამ გვეჩვენება, რომ მენშევიკების პოლიტიკაზე დიდი ხნით შეჩერებით თ. ხიმშიაშვილს მაინც სურდა საბჭოთა ლიდერებისათვის ერთი მნიშვნელოვანი გარემოების შეხსენება: „მენშევიკებს იმისი გაგებაც კი არ უნდოდათ, რომ აჭარისტანს თავისებური ისტორიული პირობების გამო ჰქონდა თავისი ადათები, ჩვეულებანი და, თუ ვნებავთ, თავისებური კულტურული ელემენტებით. მენშევიკების ნაციონალისტური სკოლა ანგარიშს არ უწევდა აჭარისტანის ამ თვისებებს და პირდაპირ უხეშად ატარებდა შოვინისტურ ხაზს. გაუტანელი შოვინიზმით დაბრმავებული მენშევიკური მთავრობა იმასაც კი ვერ ამჩნევდა, რომ ადგილობრივი პირობებისათვის ანგარიშის გაუწევლობით, აჭარელ სკოლებში ურა-ქართული პოლიტიკის წარმოებით იგი არღვევდა პედაგოგიური მეცნიერების ელემენტარულ პრინციპებს“²⁷.

თ. ხიმშიაშვილის გამოსვლის ეს ნაწილი აშკარად გვაგონებს ქართულ ანდაზას: „მულო შენ გითხარი, რძალო შენ გაიგონეო!“. აჭარის ისტორიული თავისებურების, გამორჩეულობის, ყოფის უნიკალურობის გამო აჭარის ლიდერი აშკარად მოითხოვს ანგარიშგაწევას, რეალურ ავტონომიას, რომლის დროს შენარჩუნებული უნდა ყოფილიყო ეს უნიკალობა, ეს გამორჩეულობა.

თ. ხიმშიაშვილის მოხსენების შემდგომი ნაწილი უკვე ეხებოდა პროპაგანდას – თუ რა მისცა საბჭოთა ხელისუფლებამ აჭარას, როგორც გაიზარდა სკოლების, ახლადაშენებული ხიდებისა და გზების რიცხვი, რომ უკვე შენდება აჭარაში პირველი ელექტროსადგური და ა.შ. და ა.შ. თავის მოხსენებაში თ. ხიმშიაშვილმა გაატარა შემდეგი აზრი: „ჩვენ, აჭარლებს, განვითარების და აღორძი-

ნების საშუალება არ მოგვცა არც მეფის რუსეთმა, არც სულთანის ოსმალეთმა, არც ჯორდანიას საქართველომ. ჩვენ აღორძინება-განვითარების საშუალება მოგვცა მხოლოდ და მხოლოდ საბჭოთა საქართველომ, რომელთან ერთად აჭარისტანის ფუხარა ხალხი სტეფან თაყის უკეთეს მომავალს²⁸.

აჭარის ცაკის რამდენიმე წევრი გამოვიდა სიტყვით: ვ. სურგულაძე, მ. გოგიბერიძე, რ. თხილაიშვილი. რა თქმა უნდა, მათ მხარი დაუჭირეს მესამე სესიის პირველ სხდომის რეზოლუციის დენონსირებას და ბევრი ილაპარაკეს საბჭოთა საქართველოს მხრიდან აჭარისათვის გაწეული დახმარების შესახებ.

სესიის სხდომის ერთი ნაწილი საკადრო საკითხს დაეთმო – შეიცვალა აჭარის ხელმძღვანელობა. დაინიშნენ ახალი სახალხო კომისრები და შემდეგ ჯერი მივიდა თბილისელ სტუმრებზე. სიტყვით გამოვიდნენ: გ. მუსაბეკოვი, გ. ორჯონიკიძე, შ. ელიაშვილი, მ. ორახელაშვილი.

სერგო ორჯონიკიძის გამოსვლიდან საგულისხმოა შემდეგი: „ჩვენ უნდა ვსთქვათ, რომ რაც გაკეთდა, საკმარისი არ არის. დე საბჭოთა საქართველოს ბევრი მოაკლდეს, მაგრამ დიდი ნაწილი უნდა გადასდოს აჭარისტანის გლეხობისათვის. მან უნდა დაუმტკიცოს აჭარისტანის გლეხობას, რომ იგი იყო და არის მისი ძმა და მეგობარი... საჭიროა ნდობა, ძმური სიყვარული, თუ დაინახავთ ნაკლს, ნუ მოიქცევით ისე, რომ შემდეგ იძულებული გახდეთ თვით უარყო შენი შემცდარი ნაბიჯი. მოვიყაროთ თავი, მოვილაპარაკოთ მეგობრულად, გამოვასწოროთ ნაკლი და მტერს არ მივცეთ პროვოკაციის საშუალება.“²⁹

თბილისელი სტუმრების გამოსვლიდან ჩვენ განსაკუთრებით გამოვეყოფდით მ. ორახელაშვილის სიტყვის ერთ ნაწილს: „ბათუმი პროლეტარიატის კერაა, პროლეტარიატის ბატონობის საფუძველი – კი მისი დიქტატურაა. პროლეტარიატმა უნდა მოიმხროს გლეხობა. თუ ეს ასე არ მოხდა ეს ასე არ იქნა, მაშინ დიქტატურა დაიშლება და ბათუმის კუთვნილების საკითხი არა ცაგში, არამედ სხვა ადგილზე გადაიჭრება“ (ხაზგასმა ჩვენი – ა.დ.)³⁰.

მ. ორახელაშვილის ეს ძუნწი ფრაზა იწვევს ვარაუდს, რომ 1925 წლის შუა ხანებისათვის „ბათუმის კუთვნილების“ საკითხი ჯერ საბოლოოდ არ იყო გადაჭრილი და ამის გამო რაღაც გეგმები მუშავდებოდა სადღაც სხვაგან, სხვა ადგილზე. თუ მ. ორახელაშვილის ამ ფრაზას გვერდზე ამოვუყენებთ კ. იუსტის მოსაზრებებს, აშკარაა, რომ იქ „სხვაგან“ ბათუმთან დაკავშირებით რაღაც გეგმები მუშავდებოდა. ამ კონტექსტში გარკვეულ ეჭვებს აღძრავს ი. ბ. სტალინისადმი ს. ორჯონიკიძის საიდუმლო დეპეშიდან ჩვენს მიერ ზემოთმოტანილი ერთი ამონარიდი: „ხიმშიაშვილი გადადგება, რადგან არსებულ ვითარებაში მისი შენარჩუნება შეუძლებელია“. ხომ არ არის აქ მინიშნება იმაზე, რომ სწორედ თ. ხიმშიაშვილი დაკავშირებულია სწორედ იმ ძალებთან, რომლებიც საქართველოს ფარგლებს გარეთ იმყოფებოდნენ და ხელეწიფებოდათ გადაეჭრათ „ბათუმის კუთვნილების საკითხი“? ამ მიმართულებით კვლევა დამატებით უნდა გაგრძელდეს, რადგან დღეს ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტური მასალა არ გვაძლევს გადაჭრით რაიმეს თქმის საშუალებას.

რა თქმა უნდა, რუსეთში ძალიან ბევრს კიდევ ახსოვდა, რომ ბათუმის და მთელი სამხრეთ დასავლეთ საქართველოს ისტორიული ტერიტორიები სწორედ რუსეთის სამხედრო წარმატებების შედეგად იქნა მოპოვებული — არა საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს აღსადგენად, არამედ რუსეთის ახლო აღმოსავლური ექსპანსიონისტური პოლიტიკის ხელშესაწყობად, გასაძლიერებლად. ამიტომაც განსაკუთრებით მტკივნეულად განიცდიდნენ რუსეთის შოვინისტური წრეები და ყოველმხრივ ცდილობდნენ და ცდილობენ დღესაც, არ დაეკარგათ ეს ქალაქი (გავიხსენოთ მოსკოვის მერის, იური ლუჟკოვის ეკონომიკური ინტერესები ბათუმში XX-XXI საუკუნეების მიჯნაზე) და აქ „ქართველების ყოვნას“ ურიგდებოდნენ იმ დრომდე, სანამ ქართველები რუსების ამ ენერგიულ ჩარევას არ გააპროტესტებდნენ და სხვებთან ერთად „ერთიანი და განუყოფელი“ საბჭოთა იმპერიის შემადგენლობაში დარჩებოდნენ.

შეიძლება ისიც ვივარაუდოთ, რომ იმ პერიოდში რუსეთის კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობას (გამორიცხული არ არის თვითონ ი. ბ. სტალინს, თუმცა ამის შესახებ მხოლოდ ვარაუდი შეიძლება გამოითქვას) აწყობდა გარკვეული გართულებები საქართველოში, განსაკუთრებით მის პერიფერიებში. რათა ამ გართულებებით, შიდაკონფლიქტების შიშით მუდამ ჰქონოდა საქართველოს ხელისუფლებაზე კონტროლის, ზემოქმედების შესაძლებლობა. იმაჟამად საბჭოთა სახელმწიფოში ბრძოლა ძალაუფლებისათვის ის ის იყო დაიწყო და სტალინს სერიოზული შიში შეიძლება ჰქონოდა ტროცკის, ზინოვიევისა და კამენევის ქართველი მომხრეების, რომლებიც იმაჟამად საკმაოდ იყვნენ საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობაშიც. თუ საქართველოს რეგიონებში მუდამ იქნებოდა პოლიტიკური დაძაბულობა, ცენტრს ასევე მუდამ ექნებოდა შესაძლებლობა შეესრულებინა არბიტრის ფუნქცია, ჩარეულიყო საქართველოს საშინაო საქმეებში, უზრუნველყოთ თავისი პოლიტიკური ზეგავლენა.

ამ ჩვენს ვარაუდს ამაგრებს ის გარემოება, რომ ამ მოვლენებიდან სულ ორი წლის შემდეგ, სკპ (ბ) ცეკას სპეციალურმა კომისიამ პშენიცინის ხელმძღვანელობით რეგიონებში მართვის პოლიტიკაში საქართველოს კპ ხელმძღვანელობას სერიოზული „დარღვევები“ აღმოუჩინა, ხოლო კომისიის წევრმა სეიდ კადიროვმა საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობას ეროვნული პოლიტიკა დაუწუნა და თავის თავს უფლება მისცა აფხაზების, ოსების, აჭარლების, მესხეთელი თურქების და... მეგრელების „შელახული“ ინტერესების დამცველად გამოსულიყო³¹.

ჩვენ მთლად შემთხვევით არ გვეჩვენება, რომ 1925 წლის სექტემბერში (ქედის მოვლენებამდე რამდენიმე კვირით ადრე) საქართველოში ატყდა აჟიოტაჟი სამეგრელოს ავტონომიის შექმნასთან დაკავშირებით³². მართალია, ამ ეტაპზე ინცინდენტის შეჩერება მოხერხდა, მაგრამ ის მთელი ძალით სწორედ პშენიცინის კომისიის საქართველოში მოგზაურობის შემდეგ გაჩაღდა. სამეგრელოს ავტონომიის ზოგიერთი მომხრე პოლიტიკური ბრძოლის ლოგიკამ იქამდეც კი მიიყვანა, რომ საქართველოს ცენ-

ტრალურ ხელისუფლებას კოლონიზატორობა დააბრალა (გაეიხსენოთ კ. იუსტის მოხსენებიდან უკვე არა ერთხელ გაუდგომი ფრაზა), რომელიც დევნიდა მშობლიური ენის – მეგრული ენის ხმარებას: „მაგრამ მშრომელმა გლეხობამ და მუშათა კლასმა არ დათმეს, არ უარყვეს მშობლიური ენა და არ შეცვალეს ის ქართული ენით. მიუხედავად განხორციელებული პოლიტიკურ-კულტურული ზეწოლისა... მეგრელები ჯერ კიდევ მთლიანად არ ასიმილირებულან ქართველებთან და არც შეუძლიათ ასიმილირება, რადგან ქართული ენა კულტურული, ყოფითი და ეკონომიკური პირობების გაუთვალისწინებლად თავს მოახვიეს მეგრულ გლეხობას ჯერ სასულიერო წოდებამ და თავადაზნაურობამ, შემდეგ მენეშევიკებმა, ხოლო დღეს ზოგიერთმა „გავლენიანმა“ მეგრელმა კომუნისტმა, როგორიცაა სამსონ მამულია და სხვები“³³.

აშკარაა, რომ გარკვეული ძალები საქართველოს საზღვრებს გარეთ 20-იანი წლების შუა ხანებში სერიოზულად ცდილობდნენ საქართველოში ვითარების გამწვავებას, რათა არ დაეკარგათ ზეგავლენა საქართველოს პოლიტიკურ ელიტაზე.

ამ ეტაპზე პოლიტიკური კრიზისი აჭარაში მოგვარდა. თ. ხიმშიაშვილი აჭარიდან გაიწვიეს, ის იყო მოსკოვში, შეხვდა ი. ბ. სტალინს (მათი შეხვედრის შედეგები ჯერჯერობით უცნობია) და შემდეგ საერთოდ გაქრა პოლიტიკური ასპარეზიდან.

ქედის ინცინდენტი კიდევ ერთი გამორჩეული ფაქტორით არის საინტერესო. ეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ჩემთვის ცნობილი პირველი შემთხვევაა, როცა ასე „კლასიკურად“ გამოვლინდა ბოლშევიკური ზეწოლის მექანიზმი – ავტონომიური მმართველობის უზენაესი ხელისუფალი (აჭარცაკი) თითქმის ერთხმად იღებს ჯერ ერთ გადაწყვეტილებას, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ იგივე ორგანო რადიკალურად ცვლის მას და ერთხმად იღებს ახალს.

აჭარცაკის პირველ სხდომას 33 კაცი ესწრებოდა. მათ შორის აჭარცაკის 25 წევრი და 6 წევრობის კანდიდატი. აქედან პირველ რეზოლუციას ხმა მისცა 32 კაცმა

(აჭარის სამხედრო კომისარმა, არამაჰმადიანმა ქართველმა გ. გარაყანიძემ, როგორც დაეინახეთ, ხმა არ მისცა რეზოლუციას). ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პირველ სხდომას არ ესწრებოდნენ აჭარცაკის სხვა, არამაჰმადიანი წევრები: ქართველები, რუსები, სომხები. თუმცა კვორუმი იყო და მუშაობა რეგლამენტის სრული დაცვით ჩატარდა.

მეორე სხდომას უკვე ესწრებოდნენ აჭარცაკის როგორც მაჰმადიანი, ისე არამაჰმადიანი წევრები და წევრობის კანდიდატები – აჭარცაკის მთელი შემადგენლობა (56 კაცი). აქედან 31 კაცი პირველ სხდომაზეც იღებდა მონაწილეობას – ეს აჭარცაკის კვალიფიციური უმრავლესობაა. მეორე სხდომამ ერთხმად უარყო ის, რაც ასევე ერთხმად მიიღეს რამდენიმე დღის წინ. ასეთი რამ მხოლოდ საბჭოთა სისტემის დროს ხდებოდა. მიზეზი, რა თქმა უნდა, იყო ამიერკავკასიის ხელმძღვანელების (გ. ორჯონიკიძე, მ. ორახელაშვილი, გ. მუსაბეკოვი) პოლიტიკური ზეწოლა. ამ ზეწოლის ოფიციალური ფორმა ცნობილია – ეს მითითებულია სერგო ორჯონიკიძის საიდუმლო დეპეშებში: „გეკონდა ხანგძლივი საუბარი ხიმშიაშვილთან და მოწყობილთან“, „ახლახანს დავამთავრეთ წინასწარი თათბირი აჭარისტანის ცაკის წევრებთან“. და ყველაფერი ამის შემდეგ ერთხმად მიიღეს კომუნისტური ხელმძღვანელობისათვის სასურველი რეზოლუცია. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ „წინასწარი ხანგძლივი საუბრების დროს“ მოხდა „ტვინების გამორეცხვა“, ეფექტიანი პარტიულ-კომუნისტური ზემოქმედება, რადგან ამ ადამიანებმა ჩინებულად იცოდნენ და ესმოდათ თუ რას მოაწერეს ხელი. სავარაუდებელია, რომ მათ რაღაცის იმედი ჰქონდათ მოსკოვში ან სხვაგან, ისინი ხომ აპირებდნენ აპელაციას მოსკოვში, საკავშირო ცაკის ხელმძღვანელობასთან?

იყო თუ არა არასიტყვიერი (ფიზიკური ან სხვაგვარი) ზეწოლის ფაქტები, ეს ცნობილი არ არის და სრულიად შესაძლებელია, რომ არც იყო. 1925 წელი საბჭოთა სისტემის სტაბილიზაციის ხანაა და ამ ეტაპზე სიტყვიერი გაფრთხილება ანუ „ხანგძლივი საუბარიც“ ჭრიდა.

როგორც ჩანს, თბილისელი სტუმრები თავისი „ხან-გძლივი საუბრებით“ არა მარტო კმაყოფილები, არამედ დაიმედებულნიც დარჩნენ, რადგან ახალ საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე დააწინაურეს აჭარცაკის მესამე სესიის პირველი სხდომის ის მონაწილეები, რომლებმაც მხარი თ. ხიმშიაშვილის ანტიქართულ რეზოლუციას დაუჭირეს მხარი (მემედ გოგიბერიძე, მოედინ სურმანიძე, იგივე ოსმან მოწყობი (ცაკის ყოფილი თავმჯდომარე გახადეს ჯანსახკომი) და ა.შ., მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლებამ პირველ სესიაზე გამოჩენილი აქტიუობა არ დაუვიწყა ამ ადამიანებს და ბევრმა მათგანმა 1937 წელს რეპრესიები განიცადა (მაგალითად, ზ. ლორთქიფანიძემ, ჯ. ქიქავამ და სხვ.).

სანამ საბოლოო წერტილს დავესვამდეთ, დამატებით გვინდა კიდევ ერთ ფაქტორზე გავამახვილოთ ყურადღება – როგორც აჭარცაკის წევრები, ისე თბილისიდან ჩამოსული სტუმრები ცდილობენ წარმოადგინონ ვითარება ისე, რომ რაღაც გამყოფია აჭარასა და დანარჩენ საქართველოს შორის. თ. ხიმშიაშვილის გამოსვლებში ხშირად ფიგურირებს გამოთქმები – „ჩვენ, აჭარლები“. „საქართველოს მიერ აჭარისტანის მიმართ“, „საბჭოთა აჭარისტანის ფუხარა ხალხი“, „საქართველო მაინც თავის ნაციონალურ-კოლონიალურ პოლიტიკას არ იშლის“, „ამ ორი ქვეყნის ფუხარა ხალხს შორის კლასობრივი დაახლოება“, „მენშევიკური საქართველოს სკოლა ჩვენში ანთხევდა შოვინიზმს“. ასევე მემედ გოგიბერიძემ აღნიშნა: „ვინ არის საქართველო და ვინ ვართ ჩვენ – ეს ყველამ კარგად იცის“. რ. თხილაიშვილის გამოსვლაში ფიგურირებს გამოთქმა „საბჭოთა საქართველოს და საბჭოთა აჭარისტანს სათავეში ჰყავს კომუნისტური პარტია“.

ყურს ხედება გ. ორჯონიკიძის შემდეგი ფრაზები – „აჭარელს ყოველი ქართველი მენშევიკად ჰყავდა წარმოდგენილი. ხოლო მენშევიკს თავის მტრად სთვლიდა. ასეთი ეჭვი ეხლაც დარჩა“ „კომუნისტი ქართველისათვის არ არსებობს დაჩაგრული ერი, დაჩაგრული აჭარიტანი“. შ. ელიავამ აჭარისტანი საერთოდ „პატარა ერების“ კონტექსტში მოიხსენია, ხოლო თავის სიტყვაში ისიც იხმარა,

რომ „აქ ზოგიერთს, როგორც აჭარელს, ისე ქართველს“, რითიც ხაზი გაუსვა ამ განსხვავებას.

ჩვენ ვთვლით, რომ ასეთი დამოკიდებულება ასახავს იმ ვითარებას, რაც XX საუკუნის 20-იან წლებში გავრცელებული იყო როგორც აჭარის, ისე თბილისის ხელისუფლების ზედა ეშელონებში და გარკვეულწილად ნასულდგმულევი იყო იმ 300 წლოვანი გაუცხოებით, რაც ისტორიის ობიექტური კანონებით იყო შემოთავაზებული. აშკარაა, რომ საქართველოსა და აჭარის პარტიული თუ სახელმწიფო მოღვაწეები ზედმეტად აფეტიშებდნენ იმ საყოფაცხოვრებო განსხვავებას, რაც იმ დროს ჯერ კიდევ მართლაც თვალში საცემი იყო და აჭარას განიხილადნენ ერთ სიბრტყეზე „პატარა ერებს“ შორის.

ჩვენი აზრით, ეს ლოგიკური და ბუნებრივი მდგომარეობა იყო, ნაკარნახევი 300 წლიანი გაუცხოებით, რამაც რეგიონში შეცვალა რჯული, ჩამოაყალიბა ქრისტიანობისაგან განსხვავებული სამართალი, ყოფის ელემენტები. შეხედულებების ერთიანი სისტემა. ეს ვითარება აშკარად აფერხებდა ქართველი ერის კონსოლიდაციის პროცესს და იწვევდა დეზინტეგრაციას. ამან კიდევ არა ერთი დამატებითი პრობლემა შეუქმნა საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებას.

ამრიგად, დამთავრდა აჭყაკის მესამე სესიის მეორე სხდომა, მაგრამ პოლიტიკურმა კრიზისმა აჭარაში, რომლის მხოლოდ კომუფლირება მოხერხდა, გადაინაცვლა სოფლებში. საბჭოთა ნოეაციები, განსაკუთრებით ყოფის, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების მიმართულებით, სერიოზულად აღიზიანებდათ ადგილობრივ გლეხობას და მათ თანდათან დაიწყეს სპეციალური მზადება. ამით ისარგებლეს იმჟამად საქართველოს მიმართ მტრულმა ძალებმაც და მოამზადეს აჯანყება

ამრიგად, აშკარაა, რომ XX საუკუნის 20-იანი წლების შუა ხანებში, საბჭოთა ხელისუფლების აშკარა მხარდაჭერით, მოხდა აჭარაში თურქოფილური ტენდენციების გაძლიერება, რამაც თავისი გამოხატულება ქედაში მომხდარ ინცინდენტში პოვა. სავარაუდოა, რომ ამ ინცინდენტს შორს გამიზნული გეგმები ასაზრდოებდა, რომლის

ავტორები. ალბათ, რუსეთის კომპარტიის შოვინისტურ წრეებში უნდა დაიძებნოს (კ.იუსტი და სხვ.) არც ის უნდა გამოვრიცხოთ, რომ კრემლს, გარკვეულწილად, შეიძლება აწყობდა კიდევ უკვე დაწყებული პარტიული ბრძოლის ვითარებაში საქართველოს პერიფერიებში პოლიტიკური დაძაბულობის შენარჩუნება საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებაზე ზემოქმედებისათვის.

აშკარაა, რომ როგორც თბილისში, ისე ბათუმში ზედმეტად აფეტიშებდნენ აჭარელი მოსახლეობის ეთნო-გრაფიულ თავისებურებებს და ათეისტურ სახელმწიფოში რელიგიურ მომენტს განმსაზღვრელ ფაქტორად აღიარებდნენ.

ქედის ინცინდენტმა აჩვენა აჭარის პოლიტიკური ელიტის განწყობა, საერთო პოლიტიკური ფონი, მაგრამ მან ისიც აჩვენა, რომ უკვე ძლიერი იყო საბჭოთა სისტემის ზემოქმედების მექანიზმი, როცა პოლიტიკური ელიტამ ერთ კვირაში რადიკალურად შეცვალა თავის პოლიტიკური გადაწყვეტილებები იმისდა მიხედვით, თუ რა დაკვეთა მოვიდა ცენტრიდან (ამ მხრივ ეს ინცინდენტი ერთ-ერთ კლასიკურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს).

ქედის ინცინდენტმა ვერ განმუხტა პოლიტიკური დაძაბულობა და ის მოგვიანებით ხულოს აჯანყებაში გამოვლინდა.

Al. Daushvili

INCIDENT OF KEDA

In the middle of the 20th years of the 20th century in Ajaria, by open support of the Soviet authorities increased turkophile tendencies. It became apparent in the incident, which took place in Keda. To all appearance this incident was nourished by far going aims, whose authors, most likely, would be searched for in the chauvinist circles of Russian communist party (K. Yust etc.). We should not exclude also that for Kremlin, to a certain extent, was suitable to maintain political strain in the peripheries of Georgia in

the condition when the struggle of parties for having influence upon the central authorities of Georgia has been already started.

It is evident that in Tbilisi, as well as in Batumi they were making a fetish of ethnographic particularities of Ajarian population too much and they considered the religious moment in an atheist State as a determinative.

Keda incident showed the attitude of the political elite of Ajaria, general political background, but also that the mechanism of Soviet system's influence was already strong, when the political elite radically changed its political decisions in a week according to the order that came from the center (This incident can be considered as one of the classical examples).

Keda incident could not take the strain off the political tension and lately it became apparent in the rebellion of Khulo.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გაზ. „კომუნისტი“, 1925 წ. 25 ოქტომბერი.
2. აჭარის სახელმწიფო არქივი, ფ. რ-4, ს. 249, ფურც. 19.
3. აჭარის სახელმწიფო არქივი, ფ. რ-4, ს. 249, ფურც. 13.
4. პარტიული არქივი (თბილისი), ფ. 14, აღ. 1, ს. 854, ფურც. 21.
5. იქვე, გვ. 17.
6. იქვე, გვ. 18.
7. ო. გოგოლიშვილი. სოციალური და ეროვნული მოძრაობა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მეოცე საუკუნის პირველ მესამედში, თბ., 2001, სადოქტორო დისერტაციის ხელნაწერი, გვ. 192.
8. იქვე.
9. იქვე.
10. პოლიტიკური სიტუაცია აჭარაში. პეტრე გელეიშვილის მოხსენებითი ბარათი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარეს, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და შესავალი წერილი დაურთეს აპოლონ სილაგაძემ და ვახტანგ გურულმა, თბ., 1998, გვ. 11.

11. საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფ. 1833, აღ. 1, ს. 153, ფურც. 513.
12. დეტალურად ამ თემაზე იხ.: ა. დაუშვილი. სოსო ჯუგაშვილის ამბავი. წიგნი III, თბ., 2007, გვ. 107-121.
13. ი. მანველიძე, ანტისაბჭოთა გამოსვლები აჭარაში 1921-1930 წლებში, საკანდიდატო დისერტაციის ხელნაწერი, ბათუმი, 2001, გვ. 68.
14. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 854, ფურც. 25.
15. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 3, ს. 3, ფურც. 172.
16. ი. მანველიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 77.
17. აჭარა რუსი დიპლომატის თვალთ, კ. იუსტის მოხსენება. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და შესავალი წერილით დაურთეს მ. ვაჩნაძემ და ვ. გურუღმა. თბ., 1998, გვ. 15.
18. იქვე, გვ. 17.
19. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 1, ს. 486, ფურც. 133.
20. ი. მანველიძე, დასახ. ნაშრომი. გვ. 80.
21. იქვე, გვ. 68.
22. იქვე.
23. აჭარის სახელმწიფო არქივი, ფ. რ-4, ს. 114, ფურც. 14.
24. ი. მანველიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 85.
25. ГАСПИ РФ, ф. 85, оп. 25, д. 60, л. 1-4.
26. იქვე, გვ. 8.
27. აჭარის სახელმწიფო არქივი, ფ. რ-4, ს. 249, ფურც. 17.
28. იქვე.
29. იქვე, ფურც. 21.
30. გაზ. „კომუნისტი“, 1925 წ. 25 ოქტომბერი.
31. ამის შესახებ იხ.: მ. ნათმელაძე, ა. დაუშვილი, „საქართველოს უახლესი ისტორია“, თბ., 2004, გვ. 113-114.
32. ა. დაუშვილი, დეცენტრალიზაციის პროცესები საქართველოში XX საუკუნის 20-30-იან წლებში, საისტორიო აღმანახი „კლიო“, № 9, თბ., 2000, გვ. 149.
33. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, ფ. 14, აღ. 6, ს. 266, ფურც. 225.

ლუიჯი მაგაროტოს ნაშრომი – „საქართველოს
ანექსია რუსეთის მიერ (1783-1801 წწ.)“

„რუსმა ისტორიკოსებმა ხელი შეუწვეს იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მანიფესტით დამკვიდრებული იმ ცრუ პროპაგანდისტული თვალსაზრისის განმტკიცებას, თითქოს რუსეთმა საქართველო 1801 წელს ქართველი მეფისა და ხელისუფლების თხოვნით შეიერთა. სინამდვილეში, როგორც ამას დოკუმენტები ცხადყოფენ, გიორგი XII-მ მისი სამეფოს შესვლას რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში იმ პირობით ითხოვდა, რომ შენარჩუნებული იქნებოდა ბაგრატიონთა სამეფო დინასტია, რომელიც ქვეყნის მართვა-გამგებლობას რუსეთის კანონმდებლობაზე დაამყარებდა. იმპერატორმა პაულე I-მა თავდაპირველად თანხმობა განაცხადა ასეთ ხელშეკრულებაზე, მაგრამ შემდეგ თავის ჯარს საქართველოს დაპყრობა და რუსეთთან შეერთება უბრძანა. ამ იმპერიულ ძალადობას მოგვიანებით მხარი დაუჭირა რუსეთის ინტელიგენციამ, მათ შორის პუშკინმა და დეკაბრისტებმა“.

ეს სიტყვები, რომლის იქით საქართველოს ტრაგიკული ბედი, ორსაუკუნოვანი ტანჯვა-წამება და მოტყუება, იმედების გაცრუება და ღირსება-პატივის შელახვა იმალება, – ეკუთვნის ლუიჯი მაგაროტოს, იტალიელ მწერალსა და მოაზროვნეს, ჩვენი ქვეყნის მეგობარსა და მოყვარულ ადამიანს. ავტორი, რომლის ინტერესთა მთავარი სფერო ლიტერატურაა და რომელმაც თავის ენაზე თარგმნა კიდევ ჩვენი კლასიკის საუკეთესო ნიმუშები, ამჯერად სხვა რამეს აუღელეებია, კერძოდ, ისტორიული ფაქტების დამახინჯებას, იმას, რასაც საქართველოზე წერენ რუსები და მათი გავლენით უცხოელები, მათ შორის იტალიელებიც. საქმე ეხება რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიას, იმ მოვლენების მცდარ შეფასებას, რომელიც 1783-1801 წლებში ვითარდებოდა საქართველოსა და მის ჩრდილოელ მეზობელს შორის. რუსი ისტორიკოსები, არა მარტო ცარიზმისა და საბჭოთა მმართველობის ხანაში,

დღესაც განაგრძობენ ორი საუკუნის წინ შემუშავებული ტენდენციური თვალსაზრისის დაცვას ამ საკითხზე. გეორგიევსკის ტრაქტატის არასწორ შეფასებაში და, ზოგადად, რუსული კოლონიური პოლიტიკის გააზრებაში ცოდავენ ქართველი მეცნიერებიც. ბევრი დღესაც ცალმხრივად განიხილავს ამ ფაქტებს. მაგალითად: მეცნიერთა ნაწილი გეორგიევსკის ტრაქტატს თვლის საქართველოს სუვერენიტეტის ხელყოფად, ზოგიერთი კი დღესაც სერიოზულად ამტკიცებს, რომ რუსეთმა გადამრჩენის როლი შეასრულა საქართველოსთვის, იხსნა ქართველი ხალხი გამაჰმადიანებისა და ეროვნული თავისთავადობის დაკარგვისაგან. რა თქმა უნდა, არც ერთი ეს შეხედულება სწორი არ არის. მაგაროტო აკრიტიკებს პირველი თვალსაზრისის დამცველებს, მიაჩნია, რომ ტრაქტატით საქართველოს არ დაუკარგავს დამოუკიდებლობა.

მათ, ვინც 1783 წლის ტრაქტატს ერეკლე II-ის პოლიტიკური აზროვნების შეცდომად თვლის, ვისაც ეს აქტი დამოუკიდებლობის, ქვეყნის სუვერენიტეტის შემზღუდავ ღოკუმენტად მიაჩნია, მაგაროტო ასე პასუხობს: „ტრაქტატი XVIII საუკუნის II ნახევარში მოქმედი იმ სამართლებრივი პრინციპების შესაბამისად არის შედგენილი, რომლებიც ძლიერი სახელმწიფოს მიერ სუსტი სახელმწიფოს მფარველობის პირობებს გულისხმობს... 1783 წლის ტრაქტატით საქართველოს იურიდიულად არასოდეს უთქვამს უარი თავის სუვერენიტეტსა და, შესაბამისად, დამოუკიდებლობის უფლებაზე“.

მაგაროტო თვლის, რომ ერეკლე II-ე გეორგიევსკის ტრაქტატში და გიორგი XII-ეც თავის თხოვნაში იმპერატორ პავლე I-ისადმი არ გასცილებიან პირობას, რომლის მიხედვით ბაგრატიონთა დინასტიას უნდა შენარჩუნებოდა ტახტი, ქართველი მეფე ქვეყანას მართავდა რუსეთის იმპერატორის სახელით და მის ნაცვლად, რაც სავესებით გააზრებული პოლიტიკურ ლოგიკას შეიცავდა და მომდინარეობდა სხვადასხვა პოლიტიკური ტრადიციიდან. კერძოდ, სპარსეთ-საქართველოს ურთიერთობიდან, როდესაც, სეფიანთა დინასტიის ბოლო წლებში ქართლ-კახეთის მეფეები შაჰისთვის ამ მხარის მმართველი ვალი (ნაცვალი)

იყო, ხოლო ქართველებისთვის ნამდვილი მეფე. ამგვარივე ურთიერთობა იყო ინდოელ რაჯებსა და ბრიტანეთის იმპერიას შორის. გვიანდელ ხანაში ეს ტრადიცია წესად ქცა კოლონიური ქვეყნების მიერ დამკვიდრებულ საერთაშორისო პრაქტიკაში.

რაც მთავარია, XVIII საუკუნის II ნახევარში მოქმედი საერთაშორისო სამართლის ნორმებიდან გამომდინარე, 1783 წლის ტრაქტატს მაგაროტო უსადაგებს ემერ დე ვატელის მიერ 1758 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში – „ხალხთა სამართალი“ – მფარველობითი ტრაქტატისადმი მიძღვნილ შემდეგ დებულებას: „სუსტი სახელმწიფო, რომელიც თავისი უსაფრთხოების მიზნით უფრო ძლიერი სახელმწიფოს მფარველობაში შედის და მადლიერების ნიშნად მფარველობის შესაბამის ვალდებულებას კისრულობს ისე, რომ ინარჩუნებს თავის ხელისუფლებასა და სუვერენიტეტს, ეს სახელმწიფო... რჩება სუვერენულ სახელმწიფოდ, რომელიც, ხალხთა სამართლის გარდა, სხვა სამართალს არ ცნობს“.

ლუიჯი მაგაროტო, ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აკრიტიკებს ყველა იმ მეცნიერს, რომელთაც ტრაქტატი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის საზიანო დოკუმენტად მიაჩნია, ჩამოთვლის მათ, რომლებიც თვლიან, რომ ტრაქტატით ქვეყანამ უარი თქვა სუვერენიტეტზე და თავი ვასალად ცნო, რაც ოფიციალურად დამტკიცდა 1801 წელს რუსეთის მიერ მისი ანექსიით. ლუიჯი მაგაროტოს მსგავსად, ტრაქტატი შეაფასა ქართველ მეცნიერთა შორის პირველმა ალექსანდრე ბენდიანიშვილმა, 1980 წელს გამოცემულ ნაშრომში – „ეროვნული საკითხი საქართველოში“. მსგავსი შეფასებები 90-იანი წლებიდან ქართულ ისტორიოგრაფიაში არცთუ იშვიათია. ალექსანდრე ბენდიანიშვილისა და ამ მეცნიერთა აზრით, ტრაქტატი არ არღვევდა ქართლ-კახეთის სამეფოს სუვერენიტეტს, მაგრამ რუსეთმა არ შეასრულა მისი პირობები და თვითნებურად მოახდინა სამეფოს ანექსია, ბაგრატიონთა ათასწლოვანი სამეფო დინასტიის ტახტის მიტაცება. როგორც ნაშრომიდან ირკვევა, მეკლევარი არ იცნობს არც ბენდიანიშვილისა და არც ამ თვალსაზრისის მქონე სხვა მეცნიერთა

შრომებს. თუმცა, მას ბუნებრივად არც აინტერესებს მათი თვალსაზრისი, რადგან მხოლოდ ის მიზანი აქვს, რომ გააქარწყლოს რუსული ისტორიოგრაფიის და მისი გავლენით ევროპულ აზროვნებაში დამკვიდრებული 1783 წლის ტრაქტატისა და 1801 წელს რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის ყალბი შეფასება. საპირისპირო აზრის მქონე მეცნიერთა შორის მაგაროტო ქართველებთან ერთად ასახელებს უცხოელ მეცნიერებს, კერძოდ, ფონ ლისტს, რომელსაც დამოუკიდებელი საქართველოს ხელისუფლებასთანაც ჰქონდა მჭიდრო კავშირი და საქართველოს თემაზე მრავალი მოსაზრება ეკუთვნის. ფონ ლისტის ნაშრომი – „საქართველოს რესპუბლიკის უფლებრივი მდგომარეობა“ – 1918 წელს გამოქვეყნდა ვენაში. მაგაროტო ამ ნაშრომს განიხილავს. სხვათაშორის, ეს ბროშურა იმავე წელს ითარგმნა და გამოიცა თბილისშიც. მაგაროტო არ ეთანხმება პროფესორ ლისტს და ამბობს, რომ ტრაქტატის ნორმატიულ ძალას ქართლ-კახეთისთვის არ წაურთმევია (მითუმეტეს, „სამუდამოდ“) დამოუკიდებლობის ყოველგვარი უფლება. ის ეთანხმება ამ საკითხით დაინტერესებულ მეცნიერებს – ნიპოლდის, ლეფურს, ალენს, ლანგს და სხვებს, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ „როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფომ სუვერენიტეტი მხოლოდ საგარეო პოლიტიკაში დათმო, ხოლო საშინაო პოლიტიკაში დაიტოვა, მან ტიპურ მფარველობით ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი და, ამგვარად, ვატელის პრინციპების მიხედვით, საერთაშორისო სამართლით გათვალისწინებული სახელმწიფოებრივი სტატუსი შეინარჩუნა“.

უცნაურად მიიჩნევს ნაშრომის ავტორი ცნობილი ქართველი სამართალმცოდნისა და ისტორიკოსის – ზურაბ ავალიშვილის მოსაზრებას ტრაქტატის შესახებ. ავალიშვილის აზრით, ტრაქტატით საქართველო ერთდროულად გახდა როგორც ეასალური, ასევე რუსეთის მფარველობაში მყოფი ქვეყანა. ეს შეხედულება, ჩვენი აზრით, ობიექტურთან უფრო ახლოსაა, ვიდრე „უცნაურობასთან“, თუნდაც იმით, რითაც ხსნიდა ავალიშვილი თავის შეხედულებას: დოკუმენტის ტექსტის ლექსიკა არ შეესაბამებოდა თანასწორუფლებიან ქვეყნებს შორის დადებული

სამართლებრივი დოკუმენტის შინაარსს. მაგ.: მასში ეკატერინე II ყოველთვის მოიხსენიებოდა როგორც «Её Императорское Величество», ერეკლე II-ე კი, როგორც «Его светлость» – მისი უგანათლებულობა, რასაც რუსეთში, ჩვეულებრივად თავადებზე ამბობდნენ. ჩვენი მხრიდან ამას დაეუმატებდით, ტრაქტატის სხვადასხვა მუხლში ჩადებულ თვალსაზრისს, რაც პირდაპირ თუ არა, მზაკერულად და შეფარვით, მაინც ითვალისწინებდა ქართული ეთნოისტორიისა თუ ეთნოკულტურის ხელყოფას. ეს განსაკუთრებით VIII სტატიაზე ითქმის, რომელიც ქართულ სამოციქულო, ავტოკეფალურ ეკლესიას ეხებოდა და ისე იყო შედგენილი, თითქოს რუსეთი ხელუხლებლად ტოვებდა კათალიკოსის ტახტს, სინამდვილეში კი ის სინოდის გამგებლობაში გადაჰყავდა და რუსულ საეკლესიო იერარქიაში მერვე ადგილს აკუთვნებდა ტობოლსკის ეკლესიის მწყემსმთავრის შემდგომ. მართალია, აქ მითითებული იყო, რომ ქართული ეკლესიის მართვა-გამგეობასა და რუსეთის სინოდისადმი მისი დამოკიდებულების შესახებ სხვა არტიკული დაიწერებოდა, მაგრამ ასეთი არც დაწერილა და ვერც დაიწერებოდა, რადგან ამ დოკუმენტში ჩანს, რუსეთი საქართველოს ეკლესიისთვის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას რომ არ აპირებდა.

მაგაროტოს მიერ შემოთავაზებული ისტორიული კონცეფცია, – 1783 წლის ტრაქტატისა და რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის შეფასებაში – ეყრდნობა წყაროებისა და ისტორიოგრაფიული მასალების ღრმა ანალიზს და მიღებული დასკვნები არის ობიექტური. ქართველ ისტორიკოსთაგან განსხვავებით, მეკლევარს უცხოური, მათ შორის რუსული წყაროებისა და ლიტერატურის დიდი არჩევანი აქვს. ეს წიგნში წამოჭრილ პრობლემებს უფრო საინტერესოდ ხსნის, ზოგადი შეფასებების ობიექტურად და მასშტაბურად დანახვის საშუალებას იძლევა. თუმცა, ისიც უნდა ვთქვა, რომ ცალკეულ ფაქტების შეფასებისას რჩება დაუკმაყოფილებლობის განცდა, ჩანს, რომ ავტორი სრულად არ იცნობს ქართული ისტორიოგრაფიის ყველა ძეგლსა თუ ახალ, მნიშვნელოვან გამოკვლევას საკვლე

თემაზე (ამას ვერც მოვთხოვთ მას), ეს კი იწვევს მისი ზოგიერთი შეხედულების ნაკლებ არგუმენტირებას.

მაგაროტოს მიაჩნია, რომ საქართველოს სუვერენიტეტი რუსეთს არც საგარეო პოლიტიკაში დაურღვევია 1801 წლამდე, რადგან ეს პუნქტი სრული სახით არასოდეს აუმოქმედებია. ზოგადად, ქართლ-კახეთის ანექსიამდე ტრაქტატი რუსეთს არ დაუცავს, მისი ვალდებულებები არ შეუსრულებია, ეს დოკუმენტი არ გამხდარა ორი სახელმწიფოს ურთიერთობის საფუძველი და, ბუნებრივია, არც საგარეო პოლიტიკის საკითხში მომხდარა ეს. მკვლევარი თავის მოსაზრებას ადასტურებს ერეკლე II-ის თავისუფალი მოქმედებით მეზობელ სახანოებთან და დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ წრეებთან დამოკიდებულებაში. ის წერს, რომ ერეკლე პეტერბურგის საგარეო საქმეთა კოლეგიასთან შეუთანხმებლად წარმართავდა თავის საგარეო პოლიტიკას, თუმცა, იცავდა რუსეთის იმპერიის ინტერესებს რეგიონში. რუსეთიც ხელს უწყობდა ერეკლე II-ის ინტერესებს, რის გამოც მან 1789 წელს სოლომონ I-ის თავისუფალ ტახტზე გარდაცვლილი მეფის ბიძაშვილის – დავით გიორგის ძის ნაცვლად, მისი ძმისშვილი და ერეკლეს შვილიშვილი – დავით არჩილის ძე გაამეფაო. ჩემი აზრით, ეს მტკიცებულება სუსტია. ჯერ ერთი, რადიკალურად რუსეთის მოწინააღმდეგე სახანოებთან ერეკლე ვერ შეძლებდა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის გატარებას ისე, რომ ეს პოლიტიკა რუსეთისა და ამ სახანოებისთვისაც ერთნაირად მისაღები გამხდარიყო; მეორეც, ვინც კარგად იცნობს იმერეთის ისტორიის ამ მონაკვეთს – 1784-1789 წლების ამბებს, ამდროინდელ პოლიტიკურ ინტრიგებს და რუსეთის დიპლომატიის ხელს ამ ინტრიგებში, დამეთანხმება, რომ რუსეთი ერეკლეს გამო არ მოქცეულა ასე, მან ჯერ დავით გიორგის ძეს დაუჭირა მხარი, პოლიტიკურად გაამწვავა, არია სიტუაცია და სამკედრო-სასიცოცხლოდ გადაკიდა ერთმანეთს იმერეთის ბაგრატიონები, რითაც დაასუსტა ეს სამეფო. რეალურად მას ამ დროს მეტის გაკეთება არც სურდა, რადგან ჯერჯერობით ოსმალეთის იმპერიასთან სხვა პოლიტიკური ანგარიშები ჰქონდა გასარკვევი, როდესაც

დრო მოვიდა, ერეკლე II-ის შვილიშვილსაც ისე გაუსწორდა, როგორც პოლიტიკურ დამნაშავეს ჯალათი.

თურქეთთან რუსეთის ურთიერთობა 1787 წლიდან არ გამწვავებულა. ის დიდი ხანია მწვავე იყო, მაგრამ პიკს მიაღწია 1783 წელს, როდესაც რუსეთმა ჯერ ყირიმში მიიტაცა, რომელიც თურქეთის ვასალი იყო, შემდეგ გეორგიევსკის ტრაქტატი დადო, რაც კავკასიაში მისი გაბატონების წინაპირობა იყო. აქი 1784 წელსვე გააფრთხილეს თურქებმა რუსეთის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი კონსტანტინოპოლში – იაკობ ბულგაკოვი რუსული შენაერთების საქართველოში შემოყვანის გამო, მკაცრად დაუსვეს საკითხი, რომ რუსეთს ამის უფლება არ ჰქონდა 1774 წლის ქუჩუკ-კაინარჯის ზავის XXIII პუნქტით. ამ დოკუმენტით კავკასია ოსმალეთის გავლენის სფეროდ ითვლებოდა, მაშინ თურქეთს არ შეეძლო ამ გაფრთხილების იქით რაიმე ქმედითი ღონისძიების გატარება, მაგრამ ის კი გააკეთა, რომ ფარულად წააქეზა და მხარი დაუჭირა ავარიის სახანოს გამგებელს – ომარ ხანს და 1785 წელს კახეთი ააოხრებინა. იმავე წელსვე ჩრდილოეთ კავკასიაში შეგზავნა საღვთო ბელადი შეიხ მანსური, რომელიც ანტირუსული აჯანყების მეთაური გახდა. თურქეთის ამგვარი პოზიციის დროს, მაგაროტო ერეკლე II-ის დიპლომატიურ გამარჯვებად თვლის მის მიერ 1786 წელს ახალციხის ფაშა – სულეიმანთან დადებულ შელშეკრულებას. ეფიქრობ, ამ ხელშეკრულებას მხოლოდ გარეგნული, ერთმანეთის თვალისასახვევად გამიზნული ღირებულება ჰქონდა. ჯერ ერთი, არც ერეკლეს და არც სულეიმან ფაშას არ შეეძლო მისი რატიფიცირება, როგორც მკვლევარი თავად ამბობს, ოსმალეთის სულთანი და რუსეთის იმპერატორი კი ომისთვის ემზადებოდნენ. ამიტომ არც ერეკლეს და არც ახალციხის ფაშას ვაღდეულებები, ამ ხელშეკრულებაში ჩადებული, მყარი არ ყოფილა და მხარეთა ნამდვილ ინტერესებს არ გამოხატავდა. მას ერეკლე II-ისათვის არაერთი პოლიტიკური სარგებლობის მოტანა არ შეეძლო. 1787 წელს დაიწყო რუსეთ-თურქეთის ომი, რომელიც ბევრი რამით აღმოჩნდა საზიანო საქართველოსთვის. ოსმალეთი შეურაცხყოფილი იყო რუ-

სეთის მთელი პოლიტიკური მოქმედებით, იმ პროექტით, რომელიც შედგა ავსტრიასთან მისი შეთანხმებით და რომელსაც ე. წ. „საბერძნეთის პროექტი“ ერქვა. ამ დოკუმენტით რუსეთ-ავსტრია ითვალისწინებდა ოსმალთა განდევნას ევროპიდან და ბიზანტიის იმპერიის აღდგენას, რომლის სათავეში ეკატერინე II-ის შვილიშვილი (ალექსანდრე) იქნებოდა. 1787-91 წლების ომით, რუსეთმა, მართალია, ხელი აიღო თავის ბიზანტიურ ამბიციებზე, მაგრამ იმპერიის ტერიტორია კი გაიფართოვა: დაიკანონა ყირიმი და მიიღო მიწები ბუგრსა და დნესტრს შორის, რომელსაც მანამდე ოსმალეთის იმპერია ფლობდა. ომის დროს, ანაპის ბრძოლაში, რუსებმა დაატყვევეს შეიხ მანსური, ანტირუსული აჯანყების მეთაური ჩრდ. კავკასიაში, ბორკილდადებული პეტერბურგში ჩაიყვანეს (როგორც შემდეგში შამილი), ბოლოს კი სოლოვკაზე გადაასახლეს. იასის ზავით, კერძოდ, მისი V მუხლით, ორი იმპერია საზღვრავდა ახალციხის ბუფერულ როლს, მას არ უნდა დაერღვია ქართლ-კახეთის სიმშვიდე და საზღვრები. ამ საზავო ხელშეკრულებაში გეორგიევსკის ტრაქტატი ნახსენებიც არ იყო, რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ დოკუმენტს რუსეთი მხოლოდ საშინაო მოხმარების აქტად თვლიდა და არა საერთაშორისო სამართლის ნორმად. ომმა კი ის ზარალი მისცა რუსეთის დახმარების მომლოდინე ქართლ-კახეთის სამეფოს, რომ 1787 წელსვე, რუსეთის იმპერატორის ბრძანებით, პავლე პოტიომკინმა საქართველოში მდგარი რუსის ჯარი გაიყვანა. რეალურად ამის მიზეზად დაასახელეს, რომ ერეკლე მეფისათვის უმჯობესი იყო თავად ეზრუნა ქვეყნის თავდაცვაზე და რუსეთის ჯარის შემოსვლის შედეგად დარღვეული ძველი კავშირების აღდგენაზე, ამის გარდა, ორი რუსული ბატალიონი საქართველოში თითქმის მუდამ მშვიერ-მწყურვალნი არისო. ორივე მიზეზი ღიმილისმომგერელია და მას არც მაგაროტო ეთანხმება. ის ამ ფაქტს, ჯარის გაყვანას, მიაწერს პოლიტიკური გეგმების ცვლილებას რუსეთში, კერძოდ, გრიგოლ პოტიომკინის ავადმყოფობას, მისი გავლენის შესუსტებას რუსულ დიპლომატიაზე, კავკასიური თემა ხომ მისი ხელშეწყობით გააქტიურდა 80-იანი წლების დასაწ-

ყისიდან. ახლა ეკატერინე II-ის ფავორიტი ალარაეის ჭირდებოდა, რუსეთს კი მთავარ მიზნად ყირიმისა და მდინარე ყუბანის აუზის შენარჩუნება გადაეწყვიტა. მეორეც, ევროპაში ანტირუსული კამპანია დაიწყო, რუსეთს შეექმნა საფრთხე შეედეთისგან ბალტიისპირეთის წართმევის, პოლონეთისაგან – ბელორუსიის, ამიტომ, მაგაროტოს აზრით „პეტერბურგში საქართველოს ბედი ალარაეის აღელვებდა“.

ამის კიდევ ერთ დადასტურებად შევსწავრს მოაქვს 1787 წლის სახელმწიფო საბჭოს სხდომაზე გამოსული გეორგიევსკის ტრაქტატის ფაქტობრივი შემდგენლის ალექსანდრე ბეზბოროდკოს წინადადება, დაეწყოთ მოლაპარაკება და შეეთავაზებინათ თურქეთისათვის – ეცნო ყირიმსა და ყუბანის აუზში რუსეთის უზენაესობა, ქართლ-კახეთის სამეფოში აღდგენილიყო 1774 წლის ვითარება, როცა ის დამოუკიდებელი იყო როგორც რუსეთის, ასევე ოსმალეთის იმპერიისაგან, დასავლეთ საქართველო კი რუსეთს ელიარებიანა ოსმალეთის იმპერიის ნაწილად. ამ შეთავაზებიდან მაგაროტო სამართლიანად ასკვნის, რომ ნათლად ჩანს რუსეთის ინტერესები საქართველოს მიმართ. 1790 წელს, ომის მიმდინარეობის დროს, რუსეთის ჯარების სარდალი პავლე პოტიომკინი კავკასიიდან გაიწვიეს და მის ადგილზე გენერალი ივანე გუდოვიჩი დაინიშნა. 1791 წლის ოქტომბერში გრიგოლ პოტიომკინიც გარდაიცვალა და მასთან ერთად გაქრა კვალიც კი „საბერძნეთის პროექტის“-ო, – ამბობს მაგაროტო და აქედან დაწყებული რუსეთის იმპერიის ახალ სტრატეგიაში კავკასიის მნიშვნელობას გამორიცხავს.

ის, რასაც ბეზბოროდკო თავაზობდა სახელმწიფო საბჭოს, ჩემი აზრით, რუსული დიპლომატიისათვის კარგად ნაცნობი თვისებაა. ვინც ამ დიპლომატიას იცნობს XIX-XX საუკუნეში, დამეთანხმება, რომ რუსეთს ახასიათებდა ზავის დადებისა თუ გადაწყვეტილებების მიღებისას დროის მოგების, საკუთარი ინტერესების მომენტალურად დაკმაყოფილების ტაქტიკა, სულ მალე შეეძლო შეეცვალა საკუთარი წინადადებით მიღებული ვალდებულებებიც კი, არათუ იძულებით ხელმოწერილი და ნაკისრი

მოვალეობანი სხვა ქვეყნისადმი. რაც შეეხება, გრიგოლ პოტიომკინის თემას, არ ვფიქრობ, რომ ერთი პიროვნების ფაქტორს შეეძლო გადამწყვეტი როლი ეთამაშა რუსეთის დამპყრობლურ გეგმაში, მათ შორის კავკასიურ პროექტში. შავ ზღვაზე გასვლა და კავკასიის დაპყრობა პეტრე I-ის საგარეო პოლიტიკის მიზანსაც წარმოადგენდა, პეტრე მას ევროპულ დაპყრობებთან ერთად განიხილავდა, თუმცა ვერც ყირიმში და ვერც ვახტანგ VI-სთან ერთად დაგეგმილ ექსპედიციაში ვერ მოახერხა წარმატება, ეს, უბრალოდ, დროის ფაქტორი იყო. ევროპასთან საომარი ურთიერთობა რუსეთისთვის კავკასიაში გაბატონებაზე ხელის ასაღები მიზეზი ვერ იქნებოდა. ის კარგად ხელაუდა აქ შექმნილ სიტუაციას, ფეოდალურ ერთეულებსა და დიდებულებს შორის არსებულ დაპირისპირებას, უაღრესად რთულ საშინაო და საგარეო ვითარებას და ელოდებოდა დროს, როდესაც ნაკლები ძალისხმევით, სათითაოდ დაიპყრობდა მთელ რეგიონს.

ლუიჯი მაგაროტო აკრიტიკებს ქართველ მეცნიერებს, კერძოდ, მიხეილ სამსონაძეს, რომლის თვალსაზრისს საქართველოში ბევრი მეკვლევარი ეთანხმება, ამბობს, რომ რუსეთს 1783 წლის ტრაქტატით იზოლაციაში არ მოუქცევია ქართლ-კახეთის სამეფო დასავლურ-ქართული პოლიტიკური ერთეულებისაგან, რათა შემდგომში მათი სათითაოდ დაპყრობა გაადვილებოდა. ჩვენი აზრით, რუსეთი მართლაც იქცეოდა ასე არა მარტო ქართლ-კახეთის, არამედ იმერეთის სამეფოს, სამეგრელოს სამთავროს და სხვა პოლიტიკური ერთეულების დაპყრობისას. ყველა მათგანი მან ცალ-ცალკე მოატყუა: არ ჩარეულიყო სხვის საქმეში, მისი მეგობრობა მიეღო და მფარველად გაუხდებოდა დამოუკიდებლობისა და მშვიდობიანობის შენარჩუნებაში. ყველაფერი ისე მოაწყო, რომ თითქოს კავკასიის ხალხთა ინტერესებს იცავდა, მათი „გადამრჩენის“ როლი გაითამაშა, დემოკრატიის ნიღაბი აიფარა და არა დამპყრობლის. ამაში არც დიდი დიპლომატიაა და არც რაიმე გასაკვირი. „დაყავი და იბატონეს“ ტაქტიკა ყველა დიდი სახელმწიფოს მთავარი იარაღი იყო და რუსეთმაც კარგად გამოიყენა ეს იარაღი. ცალკეული მოხელეები —

გრიგოლ პოტიომკინი, იეან გუდოვიჩი თუ კნორინგი დამკვეთები არ ყოფილან, ისინი რუსული პოლიტიკის შემსრულებლები იყვნენ და გადამწყვეტ როლს ვერცერთი მათგანი ვერ ითამაშებდა. მაგ.: ავიღოთ გუდოვიჩი. მას მუდმივად თხოვდა ქართლ-კახეთის სამეფო კარი დახმარებას, იმპერატორთან შუამდგომლობას, სპარსეთიდან საფრთხის გამო. გუდოვიჩი სულ საწინააღმდეგოს უმტკიცებდა რუსეთის კარს: არავითარი საფრთხე ერეკლეს არა აქვს სპარსეთიდან და დახმარებაც საჭირო არ არისო. ბოლოსდაბოლოს, 1793 წლის 30 მაისს სამხედრო საბჭოზე განიხილეს ერეკლეს თხოვნა დახმარებაზე, რომელიც მან თავისი ვაჟის – მირიანის საშუალებით გადასცა პლატონ ზუბოვს – მანაც გაახმოვანა საბჭოზე ეს თხოვნა და იმპერატორის ბრძანებით იეანე გუდოვიჩს დაევალა ერეკლეს დახმარება: მისთვის საარტილერიო აღჭურვილობისა და დამხმარე ძალების გამოყოფა. გუდოვიჩმა არ შეასრულა ბრძანება. არ შეიძლება დაერწმუნდეთ იმაში, რომ ეს გუდოვიჩის ისეთივე ავანტიურაა, როგორიც ადრე გენერალ ტოტლებენის ავანტიურა იყო. ჩემი აზრით, ერთიც და მეორეც იმპერიის ფარულ მიზნებს ემსახურებოდნენ. არც გრიგოლ პოტიომკინს ექნებოდა ის წონა, ის გადამწყვეტი ძალა, რაც ათქმევინებს მკვლევარს: „პეტერბურგის მმართველ წრეებში (მისი სიკვდილის შემდეგ) აღარავინ იყო, ვინც შეძლებდა რეალურად შეეფასებინა ის საფრთხე, რომელსაც აღა მაჰმად-ხანი მთელ ამ მხარეს უქადდა“. ამ აზრის დასამტკიცებლად მკვლევარს მოაქვს რუსი ისტორიკოსის გვოზდევის ციტატა. ქართველი ისტორიკოსისათვის, კერძოდ, იეანე ჯავახიშვილისთვის, კარგად იყო ცნობილი ამ საკითხის უფრო ღრმად დაფარული მხარეები, რომ ამ დროის რუსეთს კავშირი ჰქონდა სპარსეთთან, თუმცა დაძაბული იყო ეს ურთიერთობა, მაგრამ რუსეთმა აცალა მას და ხელი შეუწყო კიდევ ქართლ-კახეთის განადგურებაში. დამპყრობელს ეხმარებოდნენ ის სომეხი საეკლესიო და საერო მოღვაწეები, რომელთაც მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ რუსეთის მმართველ და სამხედრო წრეებთან, მოქმედებდა რუსეთისგან ინსპირირებული ფართო ანტიქართული

აგენტურაც, რომლის წილიც დევს კრწანისის ქართულ ტრაგედიაში. არ ვიცი, მკვლევარს გამოეყენებული აქვს თუ არა ივანე ჯავახიშვილის წერილი „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII-ე საუკუნეში“, რომელიც 1919 წელს დაიბეჭდა. ეს საკითხი მასში დოკუმენტურად და ღრმადაა გაანალიზებული. ქართველ მეცნიერს ეჭვიც არ ეპარებოდა რუსეთ-სპარსეთის ამდროინდელ ალიანსში, ფარული გარიგების არსებობაში ორ ქვეყანას შორის. წიგნში გადმოცემულია კრწანისის ომის აღწერა: ნათქვამია, რომ ერეკლეს 2700 მეომარი თავისი პყავდა, 2000-ით შვილიშვილი – იმერთა მეფე სოლომონი დაეხმარა. ბოლომდე ზუსტი ეს მონაცემები არაა. ზოგი მკვლევარის აზრით, იმერეთიდან ჩამოსული ჯარი ერეკლეს დროზე ვერ დაეხმარა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ კავშირი სოლომონსა და ერეკლეს შორის ვერ შედგა. იმერთა მეფე ამოდ ელოდა დახმარებისთვის დაძახებას, ერეკლეს ამოდ იხედებოდა გზისკენ, როდის მოეშველებოდა შვილიშვილი, სახელოვანი და მამაცი სარდალი, ერეკლესგან გაგზავნილი წერილები გზაში იკარგებოდა. მოღალატეებმა ამ ორი ძალის გაერთიანებას ხელი შეუშალეს და კრწანისის მარცხიც გარდუვალი გახადეს. მართალია, იმერლები მაინც ჩაებნენ ომში, მაგრამ ეს უკვე დაგვიანებული იყო. განხეთქილების ჩამოგდებაც სცადეს ამ ორ ერთგულ მოკავშირეს შორის. მართალია, ჩვენს შიგნითაც უნდა ვეძებოთ დალატის მიზეზები, რადგან ისტორიულად მის ნაკლებობას მაინცდამაინც არ განვიცდით, მაგრამ რუსულ-სომხური ხელი აქაც არ შეიძლება სრულად გამოირიცხო.

ლუიჯი მაგაროტო განსახილველ წიგნში წერს: „ზოგიერთ მკვლევარს მიაჩნია, რომ რუსეთის ხელისუფლების გულგრილობა და ის გარემოება, რომ გენერალმა გუდოვიჩმა არ შეისმინა საქართველოს სამეფო ოჯახისა და მისი დესპანების მხრიდან დახმარების ხვეწნა-მუდარა, რაც, ორ ქვეყანას შორის დადებული ტრაქტატით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესაბამისად, რუსეთს ყურად უნდა ელო, ამ ქვეყნის პოლიტიკური მმართველობის მზაკერულ გათვლაზე მეტყველებს. მათი აზრით, რუ-

სეთმა ალა მაჰმად-ხანს განზრახ მისცა ქართლ-კახეთის სამეფოს აოხრების საშუალება, რათა შემდგომ მისი ანექსია გაადვილებოდა, რაც მოგვიანებით ასეც მოხდა. ჩვენ გვიჭირს ამგვარი თვალსაზრისის გაზიარება, თუნდაც იმის გამო, რომ ისტორიულად არაერთი უფრო დამაჯერებელი ახსნა არსებობს“ (გვ. 93). ჯერ ერთი, ასეთი მდგომარეობა აქვს ივანე ჯავახიშვილს, რომელიც კარგად იცნობდა ამ მოვლენის ირგვლივ არსებულ დოკუმენტებს, ქართულს თუ რუსულს; მეორეც, იმის მოყვანა საწინააღმდეგო არგუმენტად, რომ ალა-მაჰმად ხანის ქცევით გაბრაზებულმა ეკატერინე II-მ დიდი ჯარი გამოგზავნა მის წინააღმდეგ, რაც ამ იმპერატორის პოლიტიკურ ნებაზე მეტყველებს, დამაჯერებელი არაა. ეკატერინე II პეტრე დიდისა და გრიგოლ პოტიომკინის პროექტს კი არა, რუსეთისთვის ყოველთვის საოცნებო ინდოეთისკენ მიმავალი სავაჭრო გზის რუსეთისაგან გაკონტროლების იდეას მიუბრუნდა, ამისათვის საბაბად გამოიყენა, ამოეფარა ალა მაჰმად-ხანის თბილისური ლაშქრობის თემას, ვითომ გაბრაზდა და მის დასასჯელად გამოგზავნა ოცდაათი ათასიანი ჯარი. მაგაროტო აღწერს ჯარის მოქმედებას, ამ პოლიტიკური სამხედრო გეგმის თაოსნების – ძმები პლატონ და ვალერიან ზუბოვების პროექტს, ვალერიან ზუბოვის მიერ 1796 წლის 19 თებერვალს ოცდაათი ათასიანი ჯარით დაწყებულ ლაშქრობას, შეჭრას ბაქოში, დარუბანდსა და განჯაში და ამბობს, რომ ზუბოვი სპარსეთში შევიდოდა, რომ არა იმპერატორის გარდაცვალება 1796 წლის 6 ნოემბერსო. მისი აზრით, ყველაფერი შეცვალა პავლე I-მა. ამ ფაქტს ივანე ჯავახიშვილის ზემოთდასახელებული ნაშრომი კარგად ხსნის და მე აღარ შეეჩერები ამაზე, ოღონდ ვიტყვი, რომ ივანე ჯავახიშვილი როდესაც წერს, რომ ეკატერინეს ქართლ-კახეთის ბედი კი არ აღელვებდა და მისი განადგურების გამო კი არ შეშფოთდა, არამედ ეს გამოიყენა, იმოწმებს რუს ავტორს – ბუტკოვს.

პავლე I-მა გაიწვია კაეკასიიდან ზუბოვი და ისევ გუდოვიჩი დანიშნა. ამას პრინციპული მნიშვნელობა არ

ჰქონდა: ორივე იმპერატორის ინსტრუქტაჟს ანხორციულებდა.

გუდოვიჩი არ ასრულებდა არც ერეკლეს, არც გიორგი XII-ის თხოვნებს არა პირადი გულგრილობით, არამედ ხელმწიფის სურვილით – სანამდე პაველეს ასე სურდა, ასე მოქმედებდა, მაგრამ როდესაც ნაპოლეონის ეგვიპტური ლაშქრობები მოხდა და საფრანგეთის ახალ მმართველს სპარსეთისა და ანატოლიისკენ მისწრაფება გაუჩნდა, პაველმაც შეცვალა საქართველოსადმი დამოკიდებულება: გაააქტიურა კავშირები, გამოგზავნა ჯარი, რომელსაც ასე დიდი ხანია ითხოვდა ქართული მხარე და ქართლ-კახეთის კარზე რუსეთის სრულუფლებიან წარმომადგენლად დანიშნა პეტრე კოვალენსკი, რომელსაც ისეთი უფლებები და ინსტრუქციები მისცეს, როგორც არა ელჩს და წარმომადგენელს, არამედ მეფისნაცვალს აძლევენ. მაგაროტო ამ გადამეტებულ უფლებამოსილებას ხსნის გიორგი XII-ის შიშით ერეკლეს ქვრივისა და თავისი ტახტის მაძიებელი ძმებისადმი. ეს შეიძლება ნაწილობრივ იყო ასე. უფრო სწორად, რუსეთი ამ შიშს იყენებდა თავის მიზნებისათვის.

პაველე I-ის მიერ კავკასიური პოლიტიკის გააქტიურებას იგი უკავშირებს სამეულს: თეოდორე როსტოპჩინს, ნიკიტა პანინს და დიმიტრი ტატიშჩევს. ისინი გამოდიოდნენ რუსეთ-საფრანგეთის კავშირის მოთხოვნით ინგლისის წინააღმდეგ და აღმოსავლეთისაკენ მიმავალი სავაჭრო გზების კონტროლისთვის კავკასიას დიდ სტრატეგიულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ამას დაემთხვა გიორგი XII-ის მიერ წარდგენილი 16 მუხლიანი დოკუმენტი, რომელიც, ტრაქტატთან შედარებით ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობას საგრძნობლად კვეცდა. თუმცა მთავარი, – ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის შენარჩუნება აქაც დაცული იყო. ამიტომ აღარ იყო „მოულოდნელი“ (ამ სიტყვას ხმარობს იტალიელი მკვლევარი, ამბობს, რომ პაველეს განკარგულება მოულოდნელი იყო) 1800 წლის 15 ნოემბერს პაველე I-ის განკარგულება ქართლ-კახეთში დისლოცირებული რუსული ჯარის მეთაურის – კარლ კნორინგისადმი. მოულოდნელი ეს დოკუმენტი გარეგნულად ჩანდა,

თორემ მათთვის, ვინც ჩახედულია რუსულ დიპლომატიასა და ქართლ-კახეთის მაშინდელ ისტორიაში — საესეებით ლოგიკურია პაველ I-ის ნაბიჯი: გიორგი XII კედებოდა, აღარ იყო საჭირო დიპლომატიური თამაში და ახალგაზრდა, განათლებული ტახტის მემკვიდრის (დავით ბატონიშვილის) თავიდან მოშორება იმთავითვე უმჯობესი ჩანდა რუსული მიზნების განხორციელებისათვის. კნორინგისადმი განკარგულების ტექსტში მოტანილი სიტყვები — „ჯარი საქართველოს დასაკავებლად“, „ჩვენს ნება-სურვილამდე არავითარ შემთხვევაში არ მოხდეს ტახტის მემკვიდრის დასახელება“, — მაგაროტოს სამართლიანად აფიქრებინებს, რომ რუსეთს წინასწარ ჰქონდა განზრახული ქართლ-კახეთის სამეფოს ანექსია. მისი აზრით, ამას უბიძგა ცნობილი გეოგრაფის — გრაფ მუსინ-პუშკინის მოხსენებამაც, რომელიც ვარაუდს გამოთქვამდა საქართველოში უმდიდრესი წიაღისეულის, მათ შორის ოქროს საბადოების არსებობაზე, თუმცა გადამწყვეტი ეს მოხსენება არ უნდა ყოფილიყო.

1801 წლის 12 მარტს მოკლეს პაველ I და ახალმა იმპერატორმა, რომელსაც მამის არაფერი მოსწონდა, კავკასიური დაპყრობა უფრო მოხერხებულად გააგრძელა. მან განიხილა სამი ვერსია ქართლ-კახეთის საკითხზე:

1. 1783 წლის ტრაქტატის ფარგლებში დარჩენა, მართო ჯარის კონტინგენტის შენარჩუნება საქართველოში, რაც უვარგისად ჩაითვადა, კავკასიის საფორტიფიკაციო ხაზიდან ამ ჯარის სიშორის და საკომუნიკაციო ხაზების უვარგისობის გამო;

2. ქართლ-კახეთი მიეტოვებინათ ბედის ამარა, რაც, იმპერატორის აზრით, გამოიწვევდა ამ კუთხის დაპყრობას ირან-ოსმალეთის მიერ და რუსეთის მეზობლად მძლავრი მუსულმანური სახელმწიფოს შექმნას. ამის გამო ეს ვერსიაც გამოირიცხა;

3. ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთება რუსეთთან, რაც ამ სახელმწიფოს გაუქმებას და ბაგრატიონთა უფლების შელახვას ნიშნავდა. ეს ვერსია არ გამოირიცხა, მაგრამ მისი შესწავლა-დაზუსტება დაიწყო. ალექსანდრე I არაფერზე დაიხვედა უკან მის დაუყოვნებლივ შესასრუ-

ლებლად, მაგრამ „დემოკრატიზაციას“ თამაშობდა ევროპის წინაშე და სპეციალურად მოაგვლინა გენერალი კნორინგი და კომისია ადგილზე საკითხის შესასწავლად. ცოტა ზერელედ მომეჩვენა რუსი გენერლისა და მისი კომისიის ვიზიტის შეფასება. აი, რას ვკითხულობთ წიგნში: „მისთვის მიცემული დავალების შესასრულებლად გენერალი კნორინგი იმთავითვე შეუდგა ადგილობრივ თავადაზნაურებთან, დიდგვაროვან ოჯახებთან და სოფლის თავკაცებთან დაკავშირებას და მათი აზრის გაცნობას. საქართველოში სულ რაღაც 22 დღე დაჰყო და შემდეგ პეტერბურგში დაბრუნდა. პოლიტიკურად და დიპლომატიურად გამოუცდელ გენერალს (დააკვირდით ხაზგასმულ სიტყვებს!), მითუმეტეს, თუ ვარაუდობდა, რომ რუსეთის იმპერიის მიერ საქართველოს შეერთების შემთხვევაში ქართლ-კახეთის გამგებლად ალბათ მას დანიშნავდნენ, არ შეეძლო არ განეცხადებინა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო, როგორც დამოუკიდებელი ქვეყანა, ვერ იარსებებდა და, მაშასადამე, ისურვებდა, რომ განხორციელებულიყო იმპერატორ პავლეს ნება-სურვილი ამ ქვეყნის ანექსიის შესახებ“.

თუ კნორინგმა იცოდა, რომ იმპერატორ პავლეს ნება-სურვილი იყო საქართველოს ანექსია და არა ალექსანდრესი, ის იმას არ იტყოდა. მაშინდელ სამეფო კარზე, რუსეთში ყველამ იცოდა მამა-შვილის დამოკიდებულება, პავლე I-ის სიკვდილში რომ შვილის ხელი ერია, ესეც არ ყოფილა დიდი საიდუმლო. „დიპლომატიურად და პოლიტიკურად გამოუცდელ გენერალს“ ასეთ საქმეს არავინ ანდობდა, მითუმეტეს, ალექსანდრე I-ს თავის ირგვლივ ნიჭიერი და გამოცდილი ადამიანები ჰყავდა. კნორინგიც ასეთი იქნებოდა, თუნდაც მისი ამ ნაბიჯიდან გამომდინარე. მაგაროტოს ფრაზა: „რომ გენერალ კნორინგის დასკვნა სრულიად უმართებულო და არსებითად პოლიტიკური და პირადი ინტერესებით იყო ნაკარნახევი“, ჩემი აზრით, ასე უნდა შეეცვალოთ: კნორინგმა იცოდა ქართველი ხალხის და სამეფო კარის განწყობა, მაგრამ რუსეთის იმპერატორისა და სახელმწიფოს ინტერესები დაიცვა

და საქართველოს ანექსიისათვის საჭირო დოკუმენტი შექმნა.

ალექსანდრე I-ს რომ მამაზე არანაკლები სურვილი ჰქონდა საქართველოს დაპყრობის, იქიდანაც ჩანს, რომ მან არ დაუჯერა თავის „საიდუმლო საბჭოს“, ლიბერალ მეგობართა რჩევას. ძმები, გრაფი ალექსანდრე და სიმონ ვორონცოვები, ვიქტორ კოჩუბეი, ნიკოლოზ ნოვოსილცევი, ადამ ჩარტორიისკი მას ურჩევდნენ – არ მოეხდინა ქართლ-კახეთის ანექსია, უკანონობა იქნებოდა ბაგრატიონთა დინასტიის ხელყოფა, მაგრამ იმპერატორმა მათ ნაცვლად რეაქციულ ფრთას დაუჯერა: ძმებ ზუბოვებს, კნორინგს, პეტრე კოვალენსკის, მუსინ-პუშკინს. ამ ფაქტს დევიდ ლანგის მსგავსად, მაგაროტოც ალექსანდრეს ორსახოვნებით ხსნის. არავითარ ორსახოვნებას აქ ადგილი არ ჰქონია, იმპერატორი თამაშობდა ორმაგ სტანდარტს, თორემ კარგად იცოდა, რა მართალი იყო მუსინ-პუშკინის დახატული ველდორადო, ან რა წყურვილი ჰქონდა ქართველ ხალხს და სამეფო კარს რუსეთთან შეერთების და საკუთარი სახელმწიფოს გაუქმების, ისიც იცოდა ალბათ, რა სიწყნარისა და მშვიდობის, გარეშე მტრისაგან დაცვის გარანტიის მიცემა შეეძლო ჩვენი ხალხისთვის. მეჩვენება, მკვლევარი სწორად აანალიზებს ისტორიულ პროცესს, მაგრამ ცალკეულ მოვლენებს, ზოგჯერ, არასწორად განსჯის, რადგან ცდილობს ზოგადისტორიულ ფონზე განიხილოს რუსეთის ქმედებები. ეს ქვეყანა კი ზოგადისტორიულ კანონებს და მსოფლიო წესრიგს ყოველთვის ძნელად ემორჩილება; მაგალითისთვის წიგნიდან ციტატი: „ალექსანდრეს ის საკითხიც განუხილავს, თუ რამდენად შესაძლებელი იყო საქართველოს სამეფოს მიმართ 1783 წლის ტრაქტატით გათვალისწინებული მფარველობის პირობების აღდგენა, მაგრამ ამ დროს საქართველოში ისეთი ვითარება იყო შექმნილი, რომ მხოლოდ ძლიერი ხელი თუ იხსნიდა მას უფსკრულში გადაჩეხვისაგან“. ამას მოსდევს რუსეთის იმპერატორის ცნობილი განცხადება: „არა ძალთა შემატებისათვის, არც ანგარებისათვის, არც მსოფლიოში ისედაც უდიდესი იმპერიის გაფართოებისათვის ეკისრულობთ ჩვენ საქართველოს სამეფო

ფოს მფარველობისა და მართვის ტვირთს, არამედ მხოლოდ ღირსება, პატიოსნება და ადამიანობა გეკარნახობს ჩვენ საღვთო მოვალეობას, რათა ყური მივაპყროთ ტანჯულთა ვედრებას და მათი გლოვის განსაქარებლად დავამყაროთ საქართველოში ისეთი მმართველობა, რომელიც შეძლებს მართლმსაჯულების განმტკიცებას, უზრუნველყოფს პიროვნებისა და მისი ქონების ხელშეუხებლობას და კანონისმიერი უფლებების დაცვას“. ეს იყო უდიდესი ფარისევლობის ნიშნუში, ასე ამართლებდნენ და ამართლებენ საკუთარ დაპყრობებს უძველესი დროიდან დღემდე დიდი იმპერიები, მოჩვენებითად ნათქვამს და გაკეთებულს კი ისტორიკოსი უკრიტიკოდ ვერ მიიღებს, რეალურად ვერ ჩათვლის, მითუმეტეს, მთელი XIX საუკუნის I მესამედის რუსეთის კოლონიური რეჟიმის „კანონიერებას“, ქართველი ხალხის ღირსების და პატივისაღმი დამოკიდებულებას თუ გაეხსენებთ.

წიგნში ხაზგასმულია ის აზრი, რომ რუსულმა ისტორიოგრაფიამ და სახელმწიფომ დიდი პროპაგანდისტული სამუშაო ჩაატარა, რათა თავისი ძალმომრეობა გაემართლებინა და პატარა ქვეყნის – საქართველოს ნამდვილი პოზიცია მიეჩქმალა. მკვლევარი სამართლიანად ფიქრობს, რომ პასუხისმგებლობა არ უნდა დაეკისროს კონკრეტულ პიროვნებას რუსეთის მხრიდან, არც კონსერვატორ პავლე I-ს, არც მეტნაკლებად ლიბერალ ალექსანდრე I-ს, რადგან ყოველთვის მთელ რუსეთს მიაჩნდა ეს აქტი დადებითად, საქართველოს გადამრჩენლად წარმოედგინა თავი. მაგალითად დეკაბრისტებს ასახელებს. ავტორს არც ქართველი კომფორმისტები ავიწყდება, ქართული პოლიტიკური სპექტრიდან გამოყოფს თავადაზნაურული ინტელიგენციის იმ ფენას, რომელიც იმთავითვე პრორუსული გახდა და შემდეგში ნამდვილი მეხუთე კოლონის როლი შეასრულა, როდესაც ეს რუსეთს დასჭირდა.

რაც უცხოელ ავტორს XVIII საუკუნის რუსეთში აქვს დანახული, ბევრად განსაზღვრავს რუსული პოლიტიკური აზროვნების არადემოკრატიულობას, იმპერიულ ამბიციურობასა და შოვინისტურ-დამპყრობლურ სულისკვეთებას, რასაც ეს ქვეყანა დღესაც ვერ ელევა საქარ-

თველოს მიმართ. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენი ქვეყანა საუკუნეების მანძილზე სხვა ისტორიულ-გეოგრაფიულ და ეთნოკულტურულ გარემოში ცხოვრობდა, მას მიაჩნია, რომ საქართველო ისტორიულად რუსეთის კუთვნილებაა. ამის საფუძვლად სწორედ 1783-1801 წლების მოვლენებს მიიჩნევს. ქართველ მეფეთა თხოვნები პოლიტიკურ კავშირებზე, რაც XV-XVI საუკუნეებიდან დაიწყო, რუსეთს არაფრად ჩაუგდია მანამ, სანამ იმპერიის საზღვრები კავკასიონის ქედამდე არ მოიტანა. ის, რასაც საქართველო მისგან ითხოვდა, მსგავსი პოლიტიკური კავშირები და სამხედრო კოალიციები ერთი რელიგიის მატარებელ ქვეყნებს შორის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო შუა საუკუნეების ევროპისა და აზიისათვის. მაჰმადიანურ გარემოცვაში მყოფი საქართველო ბუნებრივად ესწრაფვოდა ქრისტიანულ ქვეყნებთან კავშირს, მათ შორის კათოლიკურთანაც და რა გასაკვირია, მეზობელი მართლმადიდებელი რუსეთის თანადგომა და მოკავშირეობა რომ მოესურვებინა.

წიგნში საკითხები განხილულია რუსეთის და მსოფლიო ისტორიული პროცესების ფონზე, გამოყენებულია წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული მასალების ფართო სპექტრი, მკვლევარი თავისუფლად მსჯელობს და გადმოსცემს საკუთარ დამოკიდებულებას მოვლენებისადმი. ლუიჯი მაგაროტოს ნაშრომი ძვირფასი საჩუქარია არა მარტო ქართული ისტორიოგრაფიისათვის, არამედ მთლიანად ჩვენი ქვეყნისათვის. ეს მარტო წიგნი როდია, ის თანადგომაა, კეთილად გამოწედილი ხელი და დახმარებაა, რათა გადარჩეს სიმართლე, ერთი, პატარა, მაგრამ დიდი ისტორიის მქონე ქვეყნის წარსული სიყალბისაგან იქნას დაცული. ეს წიგნი ნათელს ხდის იმას, რომ ჩვენი ისტორიოგრაფიის ბევრი მნიშვნელოვანი თემა მოითხოვს უფრო ღრმა, სკურპულოზურ დამუშავებასა და შესწავლას. ის, რაც უცხოელ მკვლევარს არ შეუძლია, უნდა გააკეთოს ქართულმა ისტორიოგრაფიამ. რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსიის პრობლემაში სადავო საკითხებია თვით ქართველ მეცნიერთა შორის. რუსი მკვლევრები ამ საკითხს თავისებურად, თავიდან ბოლომდე ტენდენციუ-

რად წარმოადგენენ. ქართულ ისტორიოგრაფიაშიც არ არის ერთი, ბოლომდე და მთელი სიღრმით შესწავლილი და დაწერილი მონოგრაფია, რომელიც არგუმენტირებულად და ობიექტურად გასცემდა პასუხს რუსულ ისტორიოგრაფიასა და ანტიქართულად განწყობილ მეცნიერებს. ჩვენ მეტის გაკეთება შეგვიძლია ჩვენი ისტორიისათვის იმდენი დოკუმენტური მასალა და დიდი ქართველი ისტორიკოსების, კერძოდ კი ივანე ჯავახიშვილის ისეთი სწორი მიმართულებით დაწყებული კვლევები გვაქვს ამ საკითხზე. ამ მიზნის განხორციელების სურვილს კიდევ უფრო აძლიერებს ჩვენ მიერ განხილული ლუიჯი მაგაროტოს წიგნი.

დაბოლოს, არ შეიძლება, იტალიელ ავტორთან ერთად, მადლიერების გრძნობა არ გამოვთქვათ ახალგაზრდა მეცნიერის, იტალიურიდან ქართულ ენაზე წიგნის მთარგმნელის – სალომე კენჭოშვილის მისამართით. წიგნში იმდენად კარგადაა დაცული სტილი, წყაროების ენა, ისტორიულ-პოლიტიკური და დიპლომატიური ტერმინოლოგია, რომ ტექსტი ქართველი ავტორის დაწერილს ჰგავს და არა თარგმანს. მასში კარგადაა ჩართული დოკუმენტები, შენიშვნები და მითითებები, რითაც ნაშრომი საუკეთესო მეცნიერული გამოცემის ფორმით წარმოგვიდგება. მით უფრო სასიხარულოა, რომ წიგნით კარგად ჩანს ახალგაზრდა მთარგმნელის შემოქმედებითი ინტერესი. დიდი შალვა ნუცუბიძის შეილიშვილისგან ამგვარი განცდა და მიდგომა საქართველოს ისტორიული ბედისადმი გასაგებიცაა და სრულიად ბუნებრივიც.

რედაქტორის წინასიტყვა.....	3
----------------------------	---

სტატიები

ალექსანდრე ბენდიანიშვილი რუსული კოლონიალიზმი საქართველოში და ქართული საზოგადოებრივი აზრი (XIX საუკუნე).....	5
Al. Bendianishvili RUSSIAN COLONIALISM IN GEORGIA AND GEORGIAN PUBLIC OPINION.....	28

მიხეილ სამსონაძე ქართული ხელოსნობა და რუსული კოლონიური ხელისუფლება.....	30
M. Samsonadze GEORGIAN CRAFTSMANSHIP AND RUSSIAN COLONIAL GOVERNMENT.....	63

ოთარ ჯანელიძე საქართველო და რუსის ჯარი.....	66
O. Janelidze GEORGIA AND RUSSIAN TROOPS.....	84

დოდო ტუმბურიძე ბანათლება XIX-XX სს-ის საქართველოში და ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკა.....	86
D. Tchumburidze EDUCATION IN GEORGIA OF THE 19 TH -20 TH CENTURIES AND THE COLONIAL POLICY OF TSARISM.....	127

ხათუნა ქოქრაშვილი რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის ისტორიიდან საქართველოში (XIX ს-ის II ნახევარი).....	130
---	-----

Kh. Kokrashvili

**FROM THE HISTORY OF RELIGIOUS POLICY
OF RUSSIA IN GEORGIA**

(The Second Part of the 19th Century)..... 177

ალექსანდრე დაუშვილი

საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს ოკუპაცია

და ქართული საზოგადოებრივი აზრი..... 185

Al. Daushvili

OCCUPATION OF GEORGIA BY SOVIET RUSSIA

AND GEORGIAN PUBLIC OPINION..... 200

დამატება

ალექსანდრე ბენდიანიშვილი

რას „გვასწავლის“ ასოცირებული

პროფესორი ანზორ სახვაძე..... 203

ალექსანდრე დაუშვილი

ქედის ინციდენტი.....211

Al. Daushvili

INCIDENT OF KEDA.....238

დოდო ჭუმბურიძე

ლუიჯი მაგაროტოს ნაშრომი – „საქართველოს

ანექსია რუსეთის მიერ (1783-1801 წწ.)“..... 241

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

